

3

СУХУМЭМАХУЭ

2021

ІУАЦХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

МАЙ • 2021 • ИЮНЬ

3

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдоки

май **3** июнь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
луэхущIапIэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакIуу Хъанджэрий,
БищIо Борис, Гъут Iэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Тэтрокъуэ Астемыр, ТIымыжь Хъэмышцэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2021

Псалъащхьэхэр

ЖьантІэ

ТхакІуэ Нало Ахьмэдхьан кызыэралъхурэ илгэси 100 ирокъу

Хьэвжокъуэ Людмилэ. Урыху акъужькІэ псыхьа тхакІуэпсэ....	3
Къэжэр Хьэмид. Тхыдэр и лъабжьэу.....	13
Нало Ахьмэдхьан хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	18
Нало Ахьмэдхьан. Нэхущ шу. <i>Романым щыщ Іыхъэхэр</i>	22

УсакІуэ Мыкъуэжь Анатолэ илгэс 65-рэ ирокъу

Хьэвжокъуэ Людмилэ. ГуфІэгъуэм теухуа уэрэд нэщхьей.....	58
БицІо Борис. И гупсысэр куурэ и псалгэр шэрыуэу.....	70
Мыкъуэжь Анатолэ хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	77
Мыкъуэжь Анатолэ. <i>Усэхэр</i>	92

Прозэ

Чэрим Марианнэ. Лпы иримыкъу. <i>Роман</i>	111
---	-----

Публицистикэ

НэцІэпыджэ Замирэ. НэцІэпыджэ зэкъуэшищыр.....	139
Багъэтыр Луизэ. Кубра.....	145

Сабийхэм папщІэ

Гримм зэкъуэшхэр. Бремен джэгуакІуэхэр. ТхьэкІумэ- кІыхьымрэ цыжьбанэмрэ. Король- ВынджьакІэ. <i>Таурыхъхэр</i>	152
--	-----

Псалгэжьу зэхэль псалгээзэблэдз.....	166
--------------------------------------	-----

ТхакIуэ Нало Ахъмэдхъан кызыралъхурэ илъэси 100 ирокъу

УРЫХУ АКЪУЖЪКIЭ ПСЫХЪА ТХАКIУЭПСЭ

Хышхуэр ткIуэпс-ткIуэпсурэ, мэзыр жыг зырызурэ зэрызэхэтым хуэдэу, лъэпкъ литературэр ар къэзыгъэщIа, зыхуа, лъэхъэнэ зэхуэмидэхэм зезыгъэужъа тхакIуэхэм я цIэмрэ абыхэм я IэдакъэщIэкI-хэмкIэ зэхэтщ, языхэзми и увыпIэ щхъэхуэ щибудыжауэ. Къэбэрдей литературэм и тхыдэм ухэплэмэ, нэхъыбэ зыхузэфIэкIауэ жъантIэр къэзылэжъахэм ящыщ тхакIуэ, егъэджакIуэ, щIэныгъэлI, зауэлI хахуэ Нало Ахъмэдхъан. Дэтхэнэ тхакIуэ нэми хуэдэу, абы и пщэ кыдэхуа къалэн нэхъыщхъэ дьдэр литературэм щигъээщIащ – зыми хэмыгъуащэ художественнэ дуней кыигъэщIын лъэкIащ. И тхыгъэхэр зэрыщыхъэт налуэщи, и хъэтIкIи, и образ гъэпсыкIэкIи, зытетыхъ IуэхугъэкIи, сюжетыр зэриухуэ щIыкIэкIи, бзэм и Iэмалу кыигъэсэбпхэмкIи ар зэбгъэпщэн, зыхуэбгъадэ хъун нобэр къыздэ-сым гъуэтыгъуейщ.

Нало Ахъмэдхъан Хъэмырзэ и къуэр 1921 гъэм августым и 10-м Къэбэрдей-Балъкъэрэм и Лэскэн районым хыхъэ Старэ Урыху къуажэм къыщальхуащ. Курыт еджапIэр къиуха нэужь, Налшык дэта педрабфакым 1937–1941 гъэхэм щеджащ. 1941 гъэм пединститутым щIэтIысхъа къудейуэ, Хэку зауэшхуэр къэхъейри, фронтым кIуащ, зауэр иухыхукIи лыгъэ зэрихъэу абы и мафIэ лыгъэм и курыкупсэм хэтащ. Налор фIы дьдэу зыщIыхуу, зи лэжъэгъуу щыта критик,

литературэдж Къэжэр Хьэмид игу кызыэригъэкIыжыгъамкIэ, «зауэ» жыхуалэр кызыэрдгурыIуэр ди армэм пэлъэщын дунейм темыту- рат, – жиIэжащ <...> Ахьмэдхъан. – ИкIи сыгузавэрт сынэмыс щIыкIэ ар иухыну». АрщхъэкIэ иухакъым. ЗылI щигъэвыни абы щигъэври, зылI кыльбьыси хищIыхъащ». Ар дьдэм зэритхыжамкIэ, «сентябрь мазэм (1941 гъэм. – Хь..Л.), биишэр кытелъальэу кыкIуэт дзэм хэхуэри, абы уIэгъэ щыхъуащ, мазитIкIи сымаджэщым щIэлъащ. ИужькIэ, Новосибирск ягъакIуэри, «Сибирскэ сталинскэ бригадэ» жыхуалэм саперу хэтащ. Зауэми щIымахуэми щагуэщIэгъуэ дьдэм (декабрым и 9-м щыщIэдзауэ мартым и 6 пщIондэ), ныбафэкIэ уэсым хэлъу, Москва псэемыблэжу бийм щызыхъума ди зауэлIхэм яхэтащ. 1942 гъэм Ленинград дэт Военно-инженернэ училищэм ягъакIуэри, 1943 гъэм ар лейтенанту кыиухащ. 1943 гъэм и майм Нало Ахьмэдхъан, зауэ IуэхумкIэ щIэныгъэ зригъэгъуэтауэ, фронтым Iуохъэж икIи сапер взводом, иужькIэ ротэм и командиру зыхэт дзэр хэщIыныгъэншэу япэкIэ кIуэтэнуми кырагъэкIуэтынуми куэдкIэ зэлъыта и IэщIагъэ псээпылхъэпIэм зауэшхуэр иухыху ткIийуэ бгъэдэтщ».

Берлин нэскIэ зи псэр нэзыхъэсу 1945 гъэм майм и 6-м рейхста- гым и щыгум иувэфа зауэлI хахуэхэм Нало Ахьмэдхъани яхэтащ, ауэ занщIэу дзэ IэнатIэр кыибгынакъым, атIэ и хэку кыщигъээзэжар 1946 гъэрщ. Зауэм щызыэрихъа лIыхъужьыгъэм папщIэ абы кыэрал дамыгъэ лъапIэхэр кыыхуагъэфэщащ. Апхуэдэхэщ «Хэку зауэ ордену» тIу, «Александр Невскэм и орденыр», «Вагъуэ Пльыжь» орденыр, Совет Союзым и медалу пщыкIуплI, Польшэ Народнэ Республикэм и меда- лу зы.

Хэкум кыигъээжа нэужь, Нало А. я кыуажэ щызэхэта колхозым и тхьэмадэм и кыуэдзэу лэжъащ, ауэ пIалъэ кIыхь кыыхимыгъэкIыу, зауэм IэщIыб иригъэщIауэ щыта еджэн Iуэхум пищэжащ. ВКП(б)-м и обкомым кызыэригъэпэща парткурсхэр 1947 гъэм кыиухри, за- уэм и пэкIэ зыщIэтIысхъауэ щыта пединститутым игъээзжащ, икIи 1951 гъэм ехуулIэныгъэ иIэу кыиухащ. ЩIэныгъэм хуэпабгъэ цIыху акылыфIэр абдежми кыщызыэтеувыIакъым: 1952 гъэм пединститу- тым кыщызыэIуаха аспирантурэм япэу зи зэфIэкI щеплгыжахэм яхэ- тащ, ар кыиухри 1956 гъэм бзэщIэныгъэмкIэ кандидат диссертациэ пхигъэкIащ. А лъэхъэнэм кыщыщIэдзауэ ар илгъэс 50-м щIигъукIэ КъБКъУ-м адыгэбзэмрэ литературэмкIэ и кафедрэм и доценту лэ- жъащ. Егъэджэныгъэм нэмыщI нэгъуэщI Iуэху зэримыхуами, Нало А. лъэпкъым хуилэжыар мащIэтэкъым, щIалэгъуалэм щIэныгъэ егъэгъуэтынмкIэ, екIуу гъэсэнмкIэ Iуэху щхъэпэ куэд зэфIихат, ауэ абы и зэчийр егъэджэныгъэмрэ щIэныгъэмрэ я кыупхъэм ихузакъым, атIэ художественнэ литературэми кыуэпс щидзащ, кыщытIэпIащ, тхыгъэ купщIафIэхэмкIэ кыщызыэрыкIащ.

Нало Ахьмэдхъан литературэм кыщыыхыхам, и ныбжыр илгъэс 40-м нэблэгъат, зэрыжаIэу, лIыпIэ иувакIэт, иужькIэ и тхыгъэхэм кы- щигъэлыгъэуэжа гъащIэм куэд и нэгу щIигъэкIыну кыыхудэхуакIэт. Абы и тхыгъэхэр дунейм кыытехъэу щыхуежыар блэкIа лIэщIыгъуэм и 50–60 гъэхэрщ. 1960 гъэм «Урыху акъужь» зыфIища и япэ тхылыр рассказ 18 иту кыдэкIащ («Нет», «Кыалэжь», «Босцей упIышкIуа», «Псыхъэ нанэ», «МафIэ бзий ныбжь», тхылырм фIэщыгъэ езы-

та «Урыху акъужь» рассказхэр, нэгъуэщI зыбжани). Абы и пэублэ псалъэм литературэдж ХьэкIуашэ Андрей мыр щитхыгъат: «Налом и рассказхэр щызэхуэхьэса тхыль иджыщ япэу дунейм кыщытехьэри, тхыльеджэхэм абы хуащI гульытэм кыгьэлъэгъуэнщ тхакIуэм и IэкIуэлъакIуагъри и ныкъусаныгъэри». ЩIэныгьэлIым зэрыжиIауэ, тхакIуэм и зэфIэкIыр «Урыху акъужь» тхыльым япэу щыбелджылауэ шытащ, нэхьыщхьэращи – ар и творчествэ къулейм щIэдзапIэ хуэхуащ.

Нало Ахьмэдхьан и IэдакъэщIэкIхэм увьпIэ нэхь ин дыдэ щызыубыдыр зауэм теухуа прозэрщ. Нэхь пасэу итхэхэм ящыщу лъэпкъ тхыльеджэм нэхьыбэу гунэс икIи гукъинэж щыхуащ «Псыхьэ нанэ», «Къэрэгъул зэблэкIыгъуэ» (мыр иужькIэ тхакIуэм повесту къыдигьэкIыжащ) рассказхэр. А тхыгьэхэм ехьэлIауэ литературэдж, критик Сокъур Мусэрбий итхыгъащ: «Псыхьэ нанэ», «Къэрэгъул зэблэкIыгъуэ» жыхуиIэ рассказхэр занщIэу гум еунтIэIуу итхаш, гьащIэм и пэж пхъашэхэмкIэ а тIури гьэнщIащ. ТхакIуэм ар къыщIехьулIар нэхьыбэу Iуэху зытетхыхьым зэрыщыгъуазэ къудейкъым, атIэ абы къыдэкIуэу псэлъэкIэм и Iэмал «щэхухэр» къызэригъуэтыфырщ. <...> «Псыхьэ нанэм» щIагъыбзэ къулей щIэлъыр зауэм и бэлыхьым цIыху гьащIэр зэрызэхикъутэм и закъуэкъым. Ахэр ягьэпсынщIэн ипIэкIэ нэхь хьэлгэ зыщIа Iуэху мыщхьэмыпэхэми рассказым урегъэгупсыс. ЦIыхугъэ нэсым и цапхьэкIэ тхаш а рассказитIри».

«Псыхьэ нанэ» рассказыр къэбэрдей литературэм япэу кыыхьа психологие тхыгьэхэм языкхэщ, сюжетыр зэрыщыту зытегьэщIари абы и персонаж нэхьыщхьэ – Дэмэс Бышэ – и образым куууэ хэухуэна психологизм лъэщырщ. Фызабэу зи гьащIэр езыхьэкIа нанэм гугъуехь куэд и нэгъуэ щIэкIащ, ауэ и бынитIыр зыхуей хуигъэзащ, балигъ хьуху ипIащ, хэкур бэлыхь щыхэхуэм, абы и къыщхьэщыжакIуэхэм яхэту зауэ IэнатIэм Iуигъэхьащ. Тхыгьэм гупсысэ нэхьыщхьэу щIэлъыр анэм и лъагъуныгъэр зэрыгъунапкъэнщэрщ. Бышэ жьы хьуами, гьащIэ хьэлгэм къарууншэ дыдэ ищIами, и быныр зауэм къыкIыжыну зэрыпэплгэм къару къыхелъхьэ, ар и гурыфIыгъуэу мэпсэу. Къуэ нэхьыжьыр зауэ губгъуэм икIуадэу игъеижами, нанэр хьыбарыншэу къэт къуэ нэхьыщIэм поплгэ. Бышэ и жэщ-махуэхэр апхуэдэрэ макIуэ, зэрыгугъэм зэтриIыгъуэ: *«ГугъапIэ зиIэр насытнышэ-тIэ! Си жьыщхьэ Алыхьым сыкыиужэгъужауэ къыщIэкIынкъым»*, – жеIэ и гур егъэбыдэжри, и къуэм пэплгэу мэтIысыж. Апхуэдэу екIуэкIыурэ, Бышэ и къуэр зэрыпсэур, хамэ щIыпIэ унагъуэ зэрыщыхьужар иту тхыгъэ къыIэрэхэ. Нанэр, дауикI, а хьыбарым цогуфIыкI, къуэр къыщысыжыным поплгэ... пэплгэ къудейкъым, атIэ ищIэнумрэ зэIэбынумрэ имыщIэжу псэкIэ бэлыхь хохуэ: *«Зы жэщ гуэрым Бышэ и щхьэр зыфIуудыжу нэху кьекIащ. – Ар сыт телъыджэт! Дауэ сIэщIэгъутицыкIынкIэ хьуа ар?! Хьэутий къэкIуэжым хьэгъуэлIыгъуэр псы куэду зэрыхуеинур щхьэ сигу къэмыкIарэ? Хьэутий къэмысыжу ар игу къызэрыкIыжам иригуфIэу, Бышэ псы къэхьын щIидзауэ мыувыIэу псы кьехь иджы. Кьехь нобэр къыздэсым щимыгъэтыжауэ, щыуэфIми, щыуейми, гьэмахуэми, щIымахуэми. <...> Пщэдджыжьым жьыуэ щIедзэри, кIыфI къытехуэху псы мыгъуэр къелгэф фызыжьым, цIыкIу*

кыыхуэзыхыуи шытахэм кьатрихыжауэ. Псы кыихьар зрикIэ хьуну яIэ псом из ищIа нэужь, япэ зрикIар ирекIутыж, «хуабэ хьуащи, Хьэутий игу ирихьынкьым, ефэн хуей хьум!» – жеIэри. ИрикIутам и пIэки псыщIэ кьехьыж». Апхуэдэххээрэ Бышэ псыхьэ гьуэгум тет зэпытщ, «Псыхьэ нанэ» цIэри телукIащ... АрщхьэкIэ кьуэ гуцIэгьуншэм кьи-мыгьээжауэ тхыгьэр еух.

«Псыхьэ нанэ» рассказыр зэрыхьур напэкIуэцI зыбжанэщ, ауэ абы и зы сатыр, и зы псалгэ кьэскIэ тхакIуэм хиухуэна гуауэм и инагьыр кьызэрупщытэфын пщальгэ шыIэкьым. Бышэ и гум щигьэва псор, психологие куу хэлгьу, тхыгьэм IэкIуэлгьакIуэу кьыщыгьэлгэ-гьуэжащ, абы шыгьуэми кьэхьуа-кьэщIар е персонаж нэхьыщхьэм и гупсысэхэр, гурыгьу-гурыщIэхэр рассказым кьыщетхэкIа кьудей-кьым, атIэ тхылгьеджэм зыхимыщIэнкIэ Iэмал имыIэу бзэ шэрыуэкIэ кьыщыIуэтащ. Псом хуэмыдэу гуцIыхьэщ мы пычыгьуэм кьыщы-гьэлгэгуар: *«Бышэ и фэр изыхьтар жэщыриц. Махуэми цIыхухэмрэ нэхумрэ зыгуэркIэ трагьэу, ауэ и закьуэу жэщым унэм кьыщIэна нэужь, гупсысэм етхьэлатэ. «Сыхэжеенурэ Хьэутий кьэкIуэжым куэдрэ бжэм кьеуэнуц», жеIэри зымытIэщIу зегьэукIурийри гупсысэн щедзэ, зэрыщIидзэр Хьэутий кьызэрыкIуэжынуриц».*

Шэч хэмылгьу, «Псыхьэ нанэ» рассказым зауэм и нэпкыжьбэ телгьщ, абы и льябжьэри а гузэвэгьуэ иным анэгум иридза уIэггэ мыгьушыжырщ, арщхьэкIэ тхыгьэм и мыхьэнэри, и щIагьыбзэри зэ еплгьыгуэкIэ узэригугьанум нэхьрэ куэдкIэ нэхь инщ икIи кууш. КьызэщIэкьуауэ кьэбгьэлгьагьуэмэ, рассказым щIэлгь гупсысэ нэхьыщхьэр зэпхар анэмрэ бынымрэ я зэхушытыкIэрщ, быныр сыт хуэдизу гуцIэгьуншэу кьыщIэмыкIми, анэм и льягьуныгьэм зымащIэкIи зэрыхэмыщIыриц. А льягьуныгьэм тхакIуэм гулгьытэ лей щIыхуищIми, нэхь тегьэчыныхьауэ кьыщIыхигьэщми щхьэусыгьуэ иIэщ – апхуэдэ гурыщIэ кьабзэхэрщ дунейр мыкьутэжу зэтезыIыгьэри, ер щIым тепщэ щыхьуным гульэф хуэхьури.

Кьэжэр Хьэмид зэритхыгьамкIэ, «Нало Ахьмэдхьан ди литературэм кьызэрыхыхар япэщIыкIэ фэшхуэ дыди зумыплгьын гушыIэ, ауан тхыгьэ цIыкIуфэкIуш. Налом и япэ рассказхэми, ахэр шызэхуэхьэсыжа и япэ тхылгьы («Урыху акьужь») абы кьыкIэлгьыкIуэнур зыхуэдэр ауэкьудей кьыбжаIэфынутаькьым. МыдэкIэ ушыту уриплгэ нэужькIэщ кьыщыбгурыIуэнур Ахьмэдхьан ди литературэм щикIуа гьуэгуанэр узэщIа хьун щхьэкIэ абы и япэ лгьэбакьуэхэм яIа мыхьэнэр». Мы псалгэхэм арэзы дьтемыхьуэнымкIэ шэсыпIэ дизыгьэхэ щыхьэт наIуэщ «Псыхьэ нанэ» рассказыр. Ар тхакIуэм нэхь пасэу итхахэми, и япэ тхылгьым иту кьыдэкIахэми ящыщ. Дэ дызэреплгьымкIэ, рассказыр дунейм кьызэрытехьэу, ар зи IэдакьэщIэкIым и зэчий инымрэ творческэ зэфIэкIымрэ сэтей кьыщIат, кьыкIэлгьыкIуэну тхыгьэхэмрэ тхылгьэхэмрэ нэхьыфIыжрэ нэхьыбэжкIэ уащыгугь зэрыхьунуми и нэщэнэт.

«Урыху акьужым» кьыкIэлгьыкIуэу тхакIуэм и IэдакьэщIэкI нэгьуэщI тхылгь зыбжанэ адыгэбзэкIи урысыбзэкIи кьыдэкIащ: «ГушыIэлгэ» (1963), «Кьэрэгьул зэблэкIыгьуэ» (1967), «Льягьуэхэмрэ гьуэгуэхэмрэ» (1969), «Рейхстагым адыгэбзи тетщ» (1972), «Тень пламени» (1973), «Нэхуш шу» (1977), «Бжьэр кьэпщIащ» (1980),

«Всадники рассвета» (1981), «Пшэплъ жыжьэхэр» (1984), «Пчелиный рой» (1988), нэгъуэщIхэри. ТхакIуэм и тхыгъэ кыыхэхэхэр томищым щызэхуэхъесауэ 1990 гъэхэм кыдэкIащ.

Нало А. и гуащIэ ин хэлъщ къэбэрдей прозэм рассказ жанрым куууэ зэрызыщиужьам. Псом хуэмыдэжу лъэпкъ тхылъеджэм игу дыхъащ ищхъэкIэ зи гугъу тцIа «Псыхъэ нанэр», апхуэдэуи – «Лъагъуэхэр, гъуэгухэр», «Жэщ ныкьуэ... илъэс тIощI и ныбжьу», «Рейхстагым адыгэбзи тетщ», «Урыху акъужь» рассказ хълэмэтхэр. Лъэпкъ литературэм и хэлъхъэныгъэфIщ гушыIэ, ауан рассказхэри: «ШабашкIэ», «Хуабэ уз», «Къуэ гъэфIэн», «Нэ дахэм теухуа щIэныгъэ», «Ди зэхуэдэ щэхущ», нэгъуэщIхэри. «ГушыIэлъэ» тхылъыр дунейм кыщытригъэхъэм, а лъэхъэнэм къэбэрдей литературэм щызэпцIагъащIэу щыта гушыIэ, ауан жанрыр тхакIуэм зыужьыныгъэ пыхуыкIам хуишэну хузэфIэкIат. Абы и гушыIэри ауанри егъэлеяккым, атIэ щабэурэ, мащIэ-мащIэурэ цIыхум хэлъ хъл-щэн мыхъумыщIэхэр сэтэй къэзыщIщ, гу зылъезыгъэтэжщ, гъэсэнэгъэ-уцииныгъэ мыхъэнэ зиIэщ.

«ГушыIэлъэ» тхылъым и япэ напэкIуэцIхэр кызырэзыIупхыу, абы ит тхыгъэхэм уахукъуэплъыну ухунэмыс щIыкIэ, тхакIуэм и пэублэ псалъэр езыр гушыIэу кызыэролъэлъ: «Псалъэпэ» фIэщыгъэм и лъабжьэкIэ «*Укъемыджэми къуэдыккым*» псалъэхэр скобкэм дэту щетх. АдэкIэ езы псалъэпэм гушыIэ дахэрэ куэдым узезыгъэгупсыс философии куурэ щызэщIэлъщ. Псалъэм папщIэ, абы дыккыщоджэ: «... мы тхылъыр «ауан цIыкIу лыбжьэщ», ар зи мыхъэмышхри къремыIусэ, и гъащIэ лъапIэм щыщ зэман кытесхыу зыгуэрэм и гуэныхъ къэсхыну сыхуейккым. Сэ щэхуу бжесIэнщи, мыбы Iэзачэ узыщIын щIэныгъэ итккым. ЩIэныгъэ дэпIэстхъейхэр Мичурин, Эйнштейн, Михаил Шолохов <...>, кьинэмышIхэм я тхыгъэ фэджэ, ахэр диссертацэм нэхъ сэбэп кыыхуэхъунуци, мы зи дзэлыфэ теша тхылъыжь цIыкIум нэхърэ. СызэрыгушыIэм щхъэкIэ, мыбы и напэм литрэ банкIыщхъэ ирифIупхыкIын нэхъ фейдэ имыIэ кыпфIэщIу и напэр тумых. <...> Мы тхылъым доктор уимыщI щхъэкIэ, Iэрыхуагъэ гуэрхэр хэлъщ, езы доктор дыдэми къемылеекIыну: доктор езшар къеджэм, игъэдыхъэшхынущ, зэрешар щигъэгъупщэнурэ. Дыхъэшх нэхърэ нэхъыфI сыт щыIэ? Узижагъуэр мыдыхъэшхыжу дунейм кытеунэ!». Мыпхуэдэ гушыIэ дахэкIэ зи япэ напэкIуэцIхэр кызыIуки тхылъым гъэщIэгъуэн куэд итщ, ауэ ди литературэм щыщIэщыгъуэу мыбы зы Iуэхугъуэм ущрохъэлIэ – абы и кIэхым деж гушыIэлъэпсалъалъэ кыщыхъащ. Къэбэрдей-шэрджэсыбзэм и алыфбейм тету экIэлъыхъа хъэрф къэскIэ псалъэ зыбжанэ кызыэщIаубыдэ, абыхэм я мыхъэнэр гушыIэрэ ауанрэ хэлъу зэпкърыхащ, языныкьуэ псалъэхэм я купщIэр убгъуауэ кызыэкIуэцIыхащ, хъыбар кIэщIхэр щапхъэу зыщIыгъуи яхэтщ, языныкьуэхэми философии куу, Iущыгъэ ящIэлъщ. Псалъэм папщIэ:

А.

Аркъэ. «*Аркъэккым*», «*Эркъэщ*» зэрыжыIэн хуейр, ауэ зэрефэн хуейр зыми ккыбжиIэнуккым, зэремыфэн хуейм фIэкI. Аркъэм зыри щытхъурккым, псоми яуб: тхъурымбэ къаIурыхуу яубурэ я пэмкIэ

кбижсыжыыху ефи уахуозэ. Ар дэнэ кэна, лбы зыгэжэни шыIэщ аркээ щхэкIэ.

Щапхэ: Дизыкбуажэ шы уанэ зэтелкIэ гьаблэ гэм джэду кбрихуэкIауэ жаIэр, кэамэкIэ иукIыну: аркээ четвeрт икьутат джэду насытыншэми.

«Фади» жаIэ аркээм щхэкIэ, ауэ абы щхэкIэ нэхт фейдэкыым: уи унагьуэбжэр хуеггэщIыж. «ЩIалэфI цIыкIуц» кытхужаIэу уи ятэ улахуэмкIэ ныбжээгьу еггэфэн щIодзэри, лэжьапIэм укыIуахуа нэужь, укэалгэагьум дадзыхыурэ блокI «ныбжээгьухэр», «пьяницэ» тыкыыр кыткIэлгэадзыж уохтэ. ИтIанэ фадэр шыбггэат мэхтэ, тхээ умыIуэуи!

Гь.

ГьащIэ! *IэфIц, ауэ гур кыуIэркыым. Цыхур «дыгьуасэ» лIэуэ, «нобэ» псэууэ, «пщэдей» кэалгхуу шытам, гьащIэр кэайлыжынт, сэром Iулгхээ иратурэ ажал ггэтIылыгыгээ зи щхээ хуэзыщIыни шыIэнт, ажалым и сурэтыр тхээIухуду ящI хьунт художниккхэм, поэтхэм – усэ хуатхынт, зэманми зиггэгусэнти, дунейр ггэпкIауэ гьуэгум кыттри-нэнт, шы жагьыну, пхэкIэ екьуу, итIанэ сыт хуэдизкIи хуэггэпIий уэ абы кIэчан, си Iуэхут зы лэбакьуэ пхуичыжым! Насыт дилэщи, щIыбаггкIэ кIуэ гьуэгу гьащIэм иIэкьым: укэалгху, уопсэу, уолIэж: укэалгхуам бггээжэж хьунукьым, улIами укэалгхужынукукьым, ди зэманри гупэкIэ макIуэ, ди гьащIэри IэфIц.*

«ГушыIэлгэ» тхылгьым ит рассказхэм цIыху хьэл-щэным и дагьуэ куэд кыщIаггэщ, абы шыгьуэми тхакIуэм щIэнэкIалгэ ищI образхэр кьуажэдэсрэ кэалэдэскIэ е еджарэ щIэныггэншэкIэ зэхидзыркыым, атIэ сыт хуэдэ жылагьуэ зэхэтыкIэри зэрымыдагьуэншэр кьеггэалгэ-гьуэ. «Билэхьи, пэжым» зи фIэщыггээ рассказым и персонаж нэхьыщхэр тхакIуэщ, тхыггэм кызэрэхэщымкIэ, и цIэр Батагешев Михаилщ, и цIапэр – Мухьэмэдщ. Мыбы и унэцIэ кьудейми щIаггьыбзэ щIэлгьц, адыггэбзэкIэ жыпIэмэ – Батэггэщщ. Ар тхыггэм и пэцIэдзэ дьдэм деж пэIу нэщэнэу кыщокIуэ, тхакIуэм зи гугьу ищIынуур батэр зыггэщхэм зэращымыщыр, ауэ езым апхуэдэу зызэрилгытэжыр кыыхиггэщу. «УакыфIэмыщIми, зиггэщIеикI» жыхуаIэм хуэдэщ Батэггэщыр. Абы апхуэдизкIэ тхакIуэшхуэу зелгытэжри, езы Пушкин дьдэми пэувыфыну, и зэфIэкIкIи абы кыкIэрымыхуу зыкыы-щохьуж. Хьыбару зэраIуэтэжымкIэ, урыс усакIуэшхуэр апхуэдизкIэ цIэрыIуэти, и пыIэр паркым кьринамэ, ар зейр ящIэрти, и унэ хуахьы-жырт. Батэггэщми абы зриггэщхьыну яужь йохьэ, икIи зы махуэ гуэрым, унэм кыыхуахьыжынкIэ гуггэу, и бэлгьто пIащIэр паркым кьренэ. «Си макинтошыр кьахьыжа?» – жиIэурэ и щхээггусэм еупщI пэтми, зыри кыкIакукьым. АрщхэкIэ апхуэдэу Iуэхур кызэрэкIуэкIыр езым и щхээм хуихьакьым, Пушкиныр здынэса лгэагапIэм нэмысауи и пщIыхьэпIэ кыыхэхуакьым. Тхыггэм и кIэм деж Батэггэщыр Iущыггэщхуэу кыщыхьуж гупсысэхэм кыыхуэкIуащ: «Макинтошыр кыызэрамыхьыжар ди «Пушкин» кыыщыгурыIуэм, кьэгубжьри кыы-щылгэтащ, халатыр зытридзэри никIукI-кыкIукIыуи щIидзащ. «АтIэ сынэмысауэ пIэрэ Пушкин и инагьым?..» – И лэжыгыггэхэм яхэплгэжри,

Пушкиным кызырыкIэрыху хилгэгьуактым. Мис итIанэ, чэфыжьыпкгэ щхьэкIэ, гупсэху дьидэу егупсысри тэмэм дьидэу кызыгурылуащ Iуэхур зытетыр: «Уэлэхьи, сэ Пушкиным и инаггым сынэсар пцIы хэмылгэу пэжым, ауэ адыгэхэр урыс народым игьащIэм зы махуэ щIэмыхьакIэ, тхьэ сIуэнц, лIэхуи щIэмыхьэн, си макинтошри яшхри зэбгрыкIыжакIэ, си Алыхьым и цIэкIэ соIуэ». Михаил хуабжьу и жаггьуэ хьуащ ар «Пушкин» зэрыхьуар адыгэхэм кьагуриггэIуэн зэрыхузэфIэмыкIар. Билэхьи, пэжым!».

Зэрынэрылгагьуши, Нало А. и бзэ шэрыуэр гушыIэным кыыхуиггэщIат. Языныкьуэхэм деж абы и тхыггэхэм кыыхэщ гушыIэр ауаным хуокIуэ, ар пIэскIуггэхэм щыхуэкIуэжи кыыхэхуэу. Апхуэдэу щытми, тхакIуэм сэшхуэдзэу иупэмцI пIэскIуггэхэмрэ ауанхэмрэ гум занщIэу зыхасэркьым, атIэ щIаггьыбзэм щIэггэпщкIуауэ, нэхь «гьэткIуггьуафIэу» тхыггэм кыщокIуэ. Абы кьищынэмыщIауи, щIэныггэлI БакIуу Хьанджэрий пэжу гу зэрылгытащи, «Налом и персонажхэр Iээу зэщхьэщеггэкI я теплэкIэ, я псэлгэкIэкIэ, я гупсысэкIэкIэ».

ТхакIуэм и зэчийм зиужь зэпытурэ, и творческэ кьарур кьэблурэ кызызэрыггьуэгурыкIуам и щыхьэтщ абы прозэм и жанр пIащэхэр – повестымрэ романырэ – кызызэриггэлэрыхуар.

Литературэдджхэу Тьымыжь Хьэмыщэрэ Тхьэггэзит Юрэрэ зэратхымкIэ, блэкIа лIэщIыггьуэм и «60–80 ггэхэм адыгэ лгэпкь прозэм хэггэщхьэхукIауэ унэтIыныггьищым тегу зиужьауэ жыпIэ хьунуш: 1) зэманым кыггьэуэв кьалэн нэхьыщхьэхэр тхыдэм епхыныр (революцэм, Хэку зауэшхуэм, кьалэдэс лэжьакIуэм, кьуажэ гьащIэм теухуахэр); 2) цIыхум и хьэл-щэнырэ и психологиемрэ кьэггэлгэггьуэным хущIэкьуныр; 3) эпосым и хабзэхэмрэ и жыпхьэхэмрэ зыдеггэхьэхыныр. <...> А лгэхьэнэм лгэпкь прозэм нэхьыбэу кыыхэхьуар япэ гупым хыхьэ художественнэ тхыггэхэрщ, нэхьыбэ хьури зауэмрэ абы иужь илгэс гуггьухэмрэ теухуахэрщ. Ахэр жанркIи, тхыггэхэм кызызэщIаубыдэ IуэхуггьуэхэмкIи, лIыхьужьхэм я кьэхуькIи, я псэкупсэ дунейм и кызызэлухыкIэкIи зэхуэдэкьым, ауэ псори гупсысэ нэхьыщхьэм – фIылгаггьуныггэшхуэ зыхуаIэ Хэкум шынаггьуэ кыщылыгысым деж, зылI и быну хузэщIэтэджен зэрыхуейм зэрешалIэ». ЩIэныггэлIхэм я епльыкIэр щIэзыггэбыдэщ Нало А. и тхыггэхэу кыыхаггэща лгэхьэнэм дунейм кытехьахэр – «Кьэрэггул зэблэкIыггьуэ», «Пшэплгэ жыжьэхэр» повестхэр, «Нэхуш шу», «Псы Iуфэм Iут унэ цIыкIу» романхэр.

Хэку зауэшхуэм теухуауэ Нало А. итха тхыггэхэм лгэбжьэ яхуэхьуар езым и нэгу щIэкIащ. Тхыггэ пIащэхэм я жыпхьэм нэмыс щIыкIи, тхакIуэм и рассказхэмрэ новеллэхэмрэ («Лгэаггьуэхэр, гьуэгухэр», «Рейхстагым адыгэбзи тетщ», «Жэщ ныкьуэ... илгэс тIошI и ныбжьу», н.) зауэм и хабзэ ткIийхэр ипэжыпIэкIэ кыщиIуэтат. «Лгэаггьуэхэр, гьуэгухэр» рассказым зауэм и мафIэ лыггэм хэхуа сэлэтым и пщэ кьыдэхуэ кьалэн хьэлгэхэр кыщыггэлгэггьуащ, ар зэрыхуэ щытыкIэ гуггьусыггьухэмрэ зауэлIым игу щыщIэ-щыхьэхэмрэ я сурэт IупщI тхыггэм кыпкьрыщаш: «... абы куэд елгэаггьу, куэд и фэ докI. Абы елгэаггьу зыми имылгэаггьу, зэхехьыр зыми зэхимых, ешэчыр зыми имышэч, щIишэчыр ищIэжмэ, и насытщ. ЯтIэр, шэдьр, уэсыр и унапIэщ. Iэщэу

зэрахэмкIэ яукIыну кьалгыхуэ. Езыми иукIыну кьелгыхуэ. Кьигьуэ-тын – зыкьримыгьэгьуэтын, иукIын – зримыгьэукIын – аращ сэлэтым и кьалэныр. Ауэ ар кьалэнышхуэщ, акьылышхуэщ, лIыгьэшхуэщ! Дэнэ а кьалэныр кьыздикIар? Унафэщ, хабзэщ. Хабзэщи, анэм и льэпагьым кьуэр хеггэкIри, шынелым кIуэцIешыхьри, окопэ шэдым хедзэ абы щыпсэуну, щызэуэну, щылIэжыну. НысащIэр кьыщIенэри, щауэщIэр окопэ щIыIэм щодыкь, и физ и гунэ хамэ имыгьэгьуэлъыну. Сабий быныр кьызэченэри, адэр Iуохъэ зуапIэм – бынунэр унэIут имыщIыну. Хабзэщ. ЦIыхухэм я унафэщ, я хабзэщ. Псыр ищэкIэ дэжейркьым, атIэ ищхээрэкIэ йожэх, аращ хабзэр. Хабзэщ дьыгьэр кьыкьуэкIрэ кьухъэжу, цIыхуми я хабзэщ я хэку, я жылэ, я анэр, я унэр бийм ирамыту яхьумэ-жу».

АдэкIэ езы тхакIуэм и творчествэм зиужьыху, зауэм ехьэлIа темэми абы зыщибгьуащ. Рассказхэм я нэхьыбэм зэрыщыхабзэу, «Кьэрэгьул зэблэкIыгьуэ», «Пшэплъ жыжьэхэр» повестхэми льябжьэ яхуэхуэр Хэку зауэшхуэрщ. НэгьуэщI тхакIуэхэм я IэдакьэщIэкIхэм кьыщхьэщагьэкIыу а тхыгьэхэм зы щхьэхуэныгьэ яхэлъщ – абыхэм зауэр мафIэ лыгьэм хэтам и нэкIэ кьыщыгьэлъэгьуэжащ. Апхуэдэ гүзэвэгьуэр зи нэгу щIэкIыу, ар зи тхыгьэхэм художественнэ Iэзагь ин хэлъу кьыщызыIуэтэжыфа тхакIуэхэм я бжыгьэр зэрымащIэр кьэплъытэмэ, Налэ Ахьмэдхьан льяпкь литературэм хуищIа хэлъхьэныгьэм и инагьымрэ щилэжьам и мыхьэнэмрэ наIуэ мэхьу. Кьэжэр Хь. и еплъыкIэмкIэ, «псынщIэрыпсалъэ-щхьэфэтегьэжу мыхьуу, гьэхуауэ Хэку зауэшхуэм и пэжыр ди бзэкIэ кьэзыIуэтэну зыхузэфIэкIар тхакIуитIщ: КIыщокьуэ Алимрэ Налэ Ахьмэдхьанрэ». Критикым зи цIэ кьриIуахэм Кьардэн Бубэ ябгьурыбгьэувэжмэ, зи гугьу ищIыр нэхь пэж, нэщIыса мэхьу.

Налом и повеститIым адыгэ литературэм, нэхь тегьэчыныхьауэ жыпIэмэ, зауэр кьызыхэщыж льяпкь прозэм увыпIэ хэха щаубыдащ. ЩIэныгьэлI Гьут Iэдэм пэжу гу зэрылгытащи, «Кьэрэгьул зэблэкIыгьуэр» <...> жанр нэщкьыжьэкIэ повестым кьыфIокIри, романым и теплгэхэр иIэ мэхьу». Романым зэрыщыхабзэу, мы тхыгьэм пIалгэ кIыхь кьызэщIеубыдэ (зауэ льяхьэнэмрэ зауэр иуха нэужь иджыри илгэс 15-м щIигьурэ), и образ системэр убгьуащ, и сюжетым щIыпIэ куэдым зыщесукьуэдий. Тхыгьэр мыин дыдэми, абы щызэхэхуэна философии гупсысэхэр кьуэпсыбэщ икIи кууш. «Псыхьэ нанэ» рассказым хуэдэу, мыри психологизм льяэцкIэ псыхьащ. Зи гугьу тщIым и шапхэ куэд повестым хэбгьуэтэнуш, ауэ нэхь гуцIыхьэ дыдэр мафIэгум ису зауэм кьикIыж Мыщэ зыкьыщIэжу и льякьуэхэр зэрышымытыжыр кьыщищIэм, абы и псэм щыщIар тхыгьэм кьызэрыщыгьэлъэгьуарщ: «Мыщэ и цхьэм лыи дэуеящ, и нэр кьыщищIэжуащ, и тхьэкIумэр щуубыдыкIащ, и нэжьгьытIым кьыщесуэ лынтхуитIыр кьызэгуэудыну кьэщыащ, зыри кьыгурыIуэжыркьымыи, мафIэгум и тепкIэ макьымрэ и цхьэ ундэрэбжьамрэ зэхыхьэжауэ зэхэтищ, мафIэгум и тепкIэ макьыр и цхьэ бэгам бэрэбанэ макьыу кьоIукI: «дыргу-дыргу, дыр-гьыпс, дьыгь-дыргь, зы, тIу, щы!..» И гурыгьуазэ хьуа IуэхушIэри абы кьыхохьэжри, тепкIэ макьым мыхьэнэ гуэр кьызэрыкI псалгьэхакIэ зызэредзэкI: «Уэ ухэт? Уэ усыт? Уэ ухэт? Уэ усыт? Куэ уныт? Куэ уныт? Куэ уныт? – Унымыт, унымыт, унымыт, унымыт!..». АдэкIэ

психологизмри, тхыгъэм щлэлъ драматизмри щлэхуабжьэурэ маклуэ. Мыпхуэдэ сатырхэм укыщеджэклэ, Мыщэ гуцлэгъу хуэпщл кьудейкыым, атлэ гьащлэм куууэ урегъэгупсыс, лыхъужым и псэм гүзэвэгъуэу кылыбсар тхылъеджэм и тэмакыым гуауэу кыщлэхъэри, бэуэгъуей ещл: «*Мафлэгури дихъэхуэу топклэр. «Сэ сыхэт? Уэ ухэт? Уэ усым? Уэ усым?..».* «*Уэ усым?» «Пэж дьдэу сысыт сэ? Сысыт сэ иджы?..» – сыцлыху хэмэ сыхъэдэ? Си ныкбуэр щлалъхъащ, си адреи ныкбуэр дэнэ здашэр... Сыт ар зэрыщлэну кыщлэслээфэклэр?..».* Мыпхуэдэ щытыклэ гугъум кыкыфын щылэу флэщ щлэгъуейт, ауэ Чыл Мыщэ зауэлл хахуэт, и лэпкыльэпкы кьэтми, и гур лыхъужыкыгъэклэ псыхъат: «*... лю, сышынэжауэ, сьдзыхауэ ара? Льякбуэ зытымытыжхэр псэуркьэ! <...> Сызауэлл сэ хэмэ сысыт! Сытсэуниц зауэм и нэхейклэ!*», – желэри зызэтреубыдэж абы. Мыщэ хуэдэ защлэу хахуэщ, лыхъужыщ, псэемыблэжщ Налом и тхыгъэхэм кыщигъэщлэ образхэм я нэхыбэр, нэхыщхъэжыращи – ахэр езым и нэгү щлэклэ гьащлэм кыыхихащ, языныкыуэхэми езым и прототипу уэзыгъэлъытэ нэщэнэ гуэрхэр ядыболъагъу.

Кызэщлэкыуауэ кьэбгъэлыагъуэмэ, «Кьэрэгъул зэблэкыгъуэм» щлэлъ гупсысэ нэхыщхъэр повестым и флэщыгъэм гуэхыплэ имылэу епхащ. Тхаклуэм кытхуилуэтэну зыхэтэр дунейр чэзууэ кызырэклуэкырыщ, абы ери флэри палъэншэу иккы мардэншэу зэрыщызэблэкырыщ, зауэр мамырыгъэклэ зэрихъуэжырыщ, зы гьащлэм и плэ нэгъуэщл гьащлэ кызырэйувэрщ.

Тхыгъэр зэрытха бзэри «дагъуэншэщ» хужыплэн хуэдизу шэрыуэщ. Персонажхэм бзэ зырызыххэ зэралурылъым нэмыщл, дунейм и дахагъэр, щлыуэлпсым и щытыклэр кызыыхэщ образ кьэлуэтэклэ еклуми ущрохъэллэ.

«Пшэплъ жыжьэхэр» повестри зытеухуар Хэку зауэшхуэрщ. Тхыгъэр лыхъэ-лыхъэурэ зэхэтц, ауэ ахэр псори зауэ лэнатлэм зэдылута, зэдэзуа зэныбжьэгъу гупым я гукъэкыжхэмккэ зэпхыжащ. Гьут л. пэжу кызырэхигъэщаци, «повестым увыплэшхуэ щеубыдыр кьэзылуэтэжым – ар, дауи, зыкьомккэ езы авторым кытещлэкыжэ образц – и гупсысэхэм, игу щыщлэхэм, и нэгү щлэрыщлэу щлэкыжхэм. Абы и гурыгъухэр ущие гьуцэкъым, атлэ зи акыыл тлыса, куэд зыгъэунэхуа цлыху луцым и гуцлэм кыщыхъуа гухэлъхэщ, литературэм и хабзэ дахэккэ узэдыжауэ».

Льэпкы критикэри литературэ щлэныгъэри арэзы зэрытехъуащи, Налом и повеститлэр жанрым и зыужыныгъэм и дежккэ нэхъ мыхъэнэ ин зилэу а лъэхъэнэм – ХХ ллэщлэгъуэм и 60–80 гъэхэм – дунейм кытехъа тхыгъэ нэхыфлэхэм ящыщ. «Ди прозэм флыуэ щыгъуазэ дэтхэнэм и дежккы гурылуэгъуэщ Налом Ахьмэдхъан и тхыгъэ нэхъ плэщэхэр (псом хуэмыдэжу «Кьэрэгъул зэблэкыгъуэ», «Пшэплъ жыжьэхэр» повестхэр, «Нэхуц шу» романыр) лыплэ зэриувэрэ куэд щлэ, лэзагъышхуи зыбгъэдэль тхаклуэм зэриладакъэщлэкыры, – итхыгъащ Кьэжэр Хьэмид. – Ауэ апхуэдэ зэфлэкыым и щлыбагъ кыдэтыр зы махуэ лэжыкыгъэкъым. Абы ухуэзышэ гъуэгур кыхыщ, иккы дэгъзегъуэ зэпыту гугъусыгъуш, щхъэх е кыкылуэтыж ауэкъудей хэмызагъуэ». Псэхупкы кьэгъази имылэу, зэгүэр хиша литературэ лъагъуэми димыдзыхыу, зауэ лэнатлэми хуэдэу, псэемыблэжу тхэн лэнатлэм пэ-

рыта тхакIуэ нэст Нало Ахьмэдхьан. Зи гугъу тщIа и IэдакьэщIэкIхэм нэмыщIкIи, жытIам и щыхьэт наIуэщ абы и романитIыр – «Нэхуш шумрэ», «Псы Iуфэм Iут унэ цIыкIумрэ».

«Нэхуш шу» романым лъабжьэ хуэхьуа тхыдэ кьэхьугьэшхуэр адыгэ литературэм щыщIэщыгьуэт, нэхьапэкIэ зы тхакIуэми кьы-зэкIуэцIимыхауэ, «темэ гьэбыда» жыхуаIэхэм ящыщт. Налом ар щIиджыкIыу, тхылъеджэм и пащхьэм ирилъхьа кьудейкьым, атIэ адыгэ шуудзэм урыс-япон зауэм щызэрихьа лIыхьужьыгьэр художественнэ бзэ дахэкIэ кьыIуэтэжащ. Романым и мыхьэнэмрэ абы лъэпкь литературэм щуубыда увыпIэмрэ критикэмрэ литературэ щIэныгьэмрэ гулътэ хуащIащ (ТIымыжь Хь.Т., Тхьэгъэзит Ю.М., Мусукаевэ А.Хь., Кэжэр Хь.Хь. сымэ, н. елэжьащ), ар адыгэ щэнхаб-зэм и хэлъхьэныгьэ ину зэрыщытыр нобэкIэ убзыхуа хьуащ. Абы кьыхэкIкIэ, романым щхьэхуэу дыкьытеувыIаркьым, апхуэдэ тхы-гьэм кьэхутэныгьэ щхьэхуэ хуэфашцэщ.

Нало Ахьмэдхьан и гьащIэмрэ и гуащIэмрэ кьызэщIэпкьуэжмэ, кьыхэгъэщыпхьэщ ар тхакIуэ нэсу, цIыху акьылыфIэу, егъэджакIуэ Iээу, щIэныгьэлIу зэрыщытам кьыдэкIуэуи, зауэлIу, хэкулIу, кьызыхэкIа лъэпкьми кьэралми я хьэкь кьытемынэу, псэемыблэжу хуэлажьэ цIыху гуащIафIэу зэрыщытар. IущыгьэкIэ гьэнщIа абы и тхыгьэхэр нобэкIи лъэпкьыр зэрыгьуэзэн, щIэблэр зыщIэппIыкIын щапхьэ екIуш.

ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмила,
филологие щIэныгьэхэм я кандидат

ТХЫДЭР И ЛЬАБЖЬЭУ

Нало Ахьмэдхьан и зэфІэкІыр здынэсыр нэхьыфІу уэзыгьэ-льагьур «Нэхуц шу» романырщ (1976 гьэм япэ редакцэр, 1990 гьэм зыхэлэжьыхьыжа етІуанэ редакцэр кьыдэкІащ). Романыр итхын папщІэ Налом шыІэныгьэшхуэ хэлъу щІиджыкІащ а лъэхьэнэм кьыдэкІа тхыльхэмрэ газетхэмрэ кьадэкІуэу архивым кьыщІиха материал куэди.

Ильэсищэ хуэдиз ипэкІэ, етІоцІанэ лІэщІыгьуэм и пэщІэдзэм, адыгэхэм яІа псэукІэр, адыгэ унагьуэм иІьа нэмысымрэ адыгэ хэкүм щызекІуэу щыга хабзэмрэ нэІурыту уэзыгьэльагьуж художественнэ Іэмал гьуээдджэхэмкІэ кьыщыІуэтащ мы тхыгьэм; образ нэхьыщхьэу и пэм кьыщыщІэдзауэ и кІэм нэсыху абы кІуэцІрыкІри адыгэ щІыгүм, адыгэ лъахэм и образырщ; адрей псори абы кІэлъокІуэ.

«... Шыр, ущу пщІантІэшхуэр зэпиупщІри, пхьэбгьу пырхьуэ лъагэм ежэлІа нэужь, кьэувыІащ. ХьэмкІэшыгур дэпсалгьу «шыгүхум» зыкьиукьуэдийри, щІакІуэ-бащІыкькІэ зэцІуфа лы домбей гум кьиувыкІащ. Абы хэту, Іэщыр зэрагьээзэгьэжам щІоупщІэ. ЖэмитІ кьэту кьыщыщІэм, ткІийуэ щІалэхэм япкьроупщІыхь, унафэ ткІыбжьи яхуещІ: «Щэдджыжь нэху здэщым шы зырыз фышэси кьэвмыгьуэту фыкьемыкІуалІэ, ди кьуажэ Іэхьуэм хэвмыгьуатэм, хамэ кьуажи кьэвмыгьанэ, сэ сьминырыбжэкьым, жэмитІ зы махуэ кІуэд сщІыуэ!..» ИкІи: «Пырхьуэ пхьэбгьур игьэпсалгьу ирикІуэщ, фоч уам хуэдэу бжэ Іух макьыр кьэІури, лыр унэм щІыхьэжащ. Ар зэралъагьуу, блыным кІэрыт хьыджэбзитІыр хэт щІакІуэ-бащІыкьымкІэ, хэт тас-кьубгьанымкІэ задзащ, фызыр кІуэцІрыкІыбжэмкІэ щІэкІри, лым зитхьэщІыху кьыщІыхьэжащ, я гьунэгьу хьыджэбзымрэ езымрэ зэпаІыгьыу шхын зытет Іэнэ кьыщІахьэри, Іэнэр утыкум – зызытхьэщІыжа лым и пащхьэм – ирагьэувэри, езыхэр блыным кІэрыувэжащ».

Романым и япэ едзыгьуэм щыщщ мы пычыгьуэ кІэщІыр. И псалгьэр мащІурэ и гупсысэр уэру тхакІуэм ди нэгү кьыщІигьэуэвфащ берычэтыр зыдэль адыгэ пщІантІэм и теплгэ екІу. Абы пкьы хуэхьужри адыгэ цІыхухьум хуащІ Іулыджырщ.

Ауэ лъэпкьым кьыдекІуэкІ хабзэмрэ нэмысымрэ – лъэхьэнэм елытауэ – зэхьуэкІыныгьэ ягьуэт. Зэманым и нэпкьыжьэ ІупщІу зытель кьэхьукьащІэ абрагьуэхэр Урысейм, Урысейм и мызакьуэуи, дуней псом щІэгьэхуэбжьауэ щокІуэкІ. Абыхэм я макь ди лъахэми кьоІус, яжь ди цІыхухэми кьащІеху...

Капитализмэм, псом хуэмыдэжу империализмэм и нэрыгь щІызэрыпхьуэ зауэри а кьэхьукьащІэ гьуамэхэм ящыщ зыщ. Апхуэдэт етІоцІанэ лІэщІыгьуэм и пэщІэдзэм екІуэкІа урыс-япон зауэри.

А зауэм зыкІи хуейтэкьым урыс лъэпкьыр. Хуэмеиххэр абы хэджэрэзыхьа адыгэ шу гупырщ.

МафІэгүкІэ яхуэшэр яшэри, щІым и гьунэм цІыхухьур щракІутащ, «фызауэ!» – жаІэри. Яхуэфэщэн Іэщэ-фащи яІыгькьым, нэхьыщхьэжращи, щІэзауэри ящІэркьым, зэзауэр яІьагьуми...

КІуэдыпІэ ихуа пэтми, адыгэ шухэр зэрыадыгэу кьонэж. Абыхэм ящІыгьущ ижь-ижьыж лъандэрэ сабэ кьытрамыгьэхьэу ди лъэпкьым кьыдэгьуэгурыкІуэ цІыхугьэр – адыгагьэкІэ зэджэжыр.

Гуэхур лЫггэм щыхуэкГуэм и дежи адыгэхэр кьикГуэтыркьым. КГэрэф Залымджэрий и жэрдэмКГэ япон зауэм абыхэм кьыщаггэ-сэбэп «шэрхь кГэрахьуэ» жыхуаГэ адыгэ зэуэкГэ Гэмалыр. Японхэр лгэрыщГыкГэ ящГат а махуэм, текГуэныггэри ди шухэм я Гэрылгхьэт. Ауэ... сыт и мыхьэнэт шууищэм кьаггэлггэгуа хэлггэтым: минхэр плгээрэ кьаукГэ. Аращ дзэпщ мыкГуэмыггэ «барон-баранхэм» я «мэлэггэрыкГуэкГэм» и уасэр. Апхуэдэ Гуэху зехьэкГэм кьиггэлыба бгырысхэр зэхуотхьэусыхэж:

« – Ди дзэр (урысыдзэр – Кь. Хь.) мелуан ныкгуэ мэхуэ, ауэ сыт и пэрмэн бжыггэм, зыггээзэуэн яГэкьым. Офицерхэр кьэрабггэкьым, ауэ дзэ зэрызэрашэн картэ кьудей тэмэму яГэкьым.

– Уа уэгыр зи Мыхьэмэт, псынэ зыдэт мо кьуажэр ди шууипщГкГэ кьэдубыдат, абы дэс япон сэлэт зытхухыр дэтхури. Абы пэггунэггуэ мээ лгэпэм щГэса ди пехотэр кьакГуэу кьуажэм кьытхудэтГысхьакьым, «приказ диГэкьым» жари. Дэ абы дыдэсыну дыхущГыхьэтэкьыми дыкьыдэкГыжри, кьуажэр японхэм яубыдыжащ. ИужькГэ кьаубыдыжын хуей щыхьум, махуэ дапщэкГэ ебггэрыкГуа ар кьахуэмыщтэжу, цГыху дапщи хэкГуэда абы!.. – Апхуэдэ инэрэли, апхуэдэ кьэрэли, апхуэдэ зэуэкГи!..

– Офицер дапщэ щГэлгь фи гуггэрэ ди лазаретым, лажгэ лгэпкь ямыГэу ныбажэ защГри ныщГэггэуэлгхьауэ. Жэщым йофэ, преферанс мэджэггу, жэщыбг пщГондэ мэкьэхьпэри, шэджаггэуэ хьуху жейуэ зэхэлгхэщ. Напэтэхщ мыфГэкГэ акьыл здэщымыГэж зауэм ухэтын кьудейуэ...»

Мы пычыггэуэм уи нэггу кьыщГиггэуэвэр урыс-япон зауэм и зы теплггэгуэ цГыкГуэ кьудейкьым – щхьээыфГэфГэ Гуэху зехьэкГэм и сэфэт мыхьумыщГэм зэ ГуплггэггэуэкГэ уГуиггэплггэ хуэдэ мэхуэ. Апхуэдэ системэм сытри хозаггэ: Гулгхьэ, дыггэуэ, пщГы... Абы сыт хуэдэ фгэсэдыггэри и благгэщ, сыт хуэдиз фГейри щГехьумэ. Ар щытепщэм Гужажэхэм щалутГыжщ. Зы псэжкьым адрей псэжкьыр хуобзэггуфГэ. Псори хьарзынэкГейуэ зэгуроГуэ, зэрощГэ икГи зэрыГыггьщ. Ауэ абыхэм цГыху нэс ялггэгуэ хьуркьым, абы и макьыр ажалу кьащохуэ.

Ар дыдэр кьыщохуэ Налэ Ахьмэдхьан и романым. КГэи пэи зимыГэ зауэ мышыур кьагганэу я унэ кьэкГуэжыну зыкьалэт адыгэ шухэм. Бггэкьуанши хьунутэкьым: илггэс ныкгуэуэт я пГальэри, иухыху хьэлэлу дзэм кьулыкьу щашГаш... ИГГэни КГэрэфым и мызакьуэу, абы и акьылэггэуу кьэувахэри судым Гэрохьэ. «Уэращ бунтыр кьызэщГэзыггэстар» жари, Залымджэрий и судыр укГкГэ ящГэ, нэггэуэщГэ куэдми илггэс бжыггэкГэ тутнакьэщыр увыГэпГэ яхуохуэ.

А шу насыпыншэхэм я хьыбар гуузыр пкьы хуэхьуами, «Нэхуш шу» романым и лгэабжгэр фГыуэ нэхь кууш, нэхь жыжьи кьыщожгэ. Адыгэхэр лгэпкьыжыщ, куэд я нэггу щГэкГлауэ, хьэзаб бжыггэншэми пхыкГлауэ. Сыт хуэдэ лгэпощхьэпо Гумыуами, цГыхуу дунейм зэрытэтын хуейр зыми Гэпимыггэхуфауэ. ФГым хуэлажгэуэ, и щГэблэри дахэм хуиузэщГу хьэзабхэм пхыкГыф лгэпкьым дуней псом телггэджэ ящыхуэ хабзэ кьыдоггэуэгурыкГуэ. Адыгэ лгэпкьым теухуауэ сыт хуэдиз ятхами, иджыри ггунэ иралггэ кьудейуэ аращ. Тхьыдэр, этнографир згубзыху щГэныггэлгхэми тхакГуэхэми дяпэкГи жалэнрэ ящГэнрэ ггунэжщ – апхуэдизкГэ духовнэ мылгкушхуэ тхузэраггэпгэщауэ щы-

тащи дяпэ ита ди адэжьхэм. Ар хьэкьыу иджыри зэ уи фIэш ещI Нало Ахьмэдхьан и «Нэхуц шу» романым.

Литературэм иIэжщ езым и Iэмалхэр. Псалъэм папщIэ, этнограф щIэныгьэлIри тетхыхь мэхьу урыс балыр зыхуэдэм. Ауэ а балым и хьэлэмэтагьыр дигьэлъагьун щхьэкIэ Толстой Лев гьуджэ телъыджащэм дрегьаплъэ: тхакIуэшхуэм абы дрегьэплъ хьыджэбз щIалэ дыдэ, зи щыпэуи ар зи нэгү щIэкI Ростовэ Наташэ и нэмкIэ. А щIыкIэм тету, тхакIуэм жиIэну зыхуейр зы лъэхьэнэ гуэрым ирихьэлIэми кьыщымынэу, пыухыкIауэ зы цIыху гуэрми ирипхын хуей мэхьу. Абы и лъэныкьуэкIэ щыуагьэкьым, «Нэхуц шу» романыр урыс-япон зауэм хэт КIэрэф Залымджэрий теухуащ, жьпIэмэ. Ауэ абдеж укьыщыувыIэжынри тэмэмкьым: икьукIэ бгьуфIэу, зэщIэжьыуэ кьулей куэди щызэхэхуэж макьамэ уардэу зыкьызэкьуех романым.

Ди хэкум и теплъэ пагэр, ди лъэпкьым и тхыдэ пшабэр, ахэр екIуу кьызыхэщыж хьыбарыжьхэмрэ уэрэдыжьхэмрэ, блэкIа лIэщIыгьуэм кьэсыху адыгэхэм кьахьэса хабзэмрэ нэмысымрэ, я псэукIэр, я IэщIагьэ-Iэужьыр (шы зэрагьасэу щыта Iэмал нэгьунэ хэтыжу), адыгэшым и зэфIэкIыр, адыгэшымрэ адыгэлIымрэ зэдахь кьалэн мытыншыр, гьащIэм кьыщыхьу гуауэми гуапэми (сабийр кьыщальхуам кьыщыщIэдзауэ, унэишэ-щауэишэжри хиубыдэу, хьэдагьэм нэс) адыгэр зэрыIуцIэр, лъэпкьыр ижь-ижьыж лъандэрэ зыхуэпабгьэ щхьэхуитыныгьэм зи псэр щIэзыт лIыхьужьхэр...

А псоми ятеухуащ романыр. ИкIи ахэр IэкIуэлъакIуэу хэгьээгьащ эпикэм и хабзэм тету зызышэщI сюжетым.

Нало Ахьмэдхьан и адыгэбзэри узыIэпишэу дахэщ икIи кьулейщ. Налом и адыгэбзэр – адыгэхэм кьадэгьуэгурыкIуэ, сытри кьызэрыпIуэтэфын бзэщ: псынщIэщ, лантIэщ, шэрыуэщ. Дауи, псынщIэу, лантIэу икIи шэрыуэу художественнэ текстым и бзэр щытын щхьэкIэ авторым и псалъэхэр кьулейуэ, зыхуей псалъэ дыдэр а щыхуей дыдэм и деж хьэзыру кьийцтэу иIэни хуейщ.

Ди кьэбэрдей литературэм зиужьын, ар ефIэкIуэн папщIэ Нало Ахьмэдхьан и «Нэхуц шу» романым мыхьэнэшхуэ иIэщ. Апхуэдэ тхыгьэм и мыхьэнэр иджышту нэсу кьыпхуэмылгытэнкIи хьунуц, ауэ гурыIуэгьуэщ ар ди литературэм и пщэдейм зэрыхуэлажьэр.

КЪЭЖЭР Хьэмид,

усакIуэ, филологие щIэныгьэхэм

я кандидат

2008

Ахьмэдхьанрэ и кьуэш
Аскэрхьанрэ. 2005

Нало Ахьмэдхьан. 1947

КьБКЪУ-м и тхьдэ-филологие факультетым и егьэджакIуэхэу
(сэмэгумкIэ кьыццьщIэдзауэ) Луп Марие, Великановэ Галинэ, Яковлевэ Га-
линэ, Щэрдан Iэбу, Медалы Хьэчим, Балъкьэр Борис, Нало Ахьмэдхьан,
АбытIэ Мухьэб, ХьэкIуащэ Андрей сымэ. 1971

СэмэгумкIэ кыиццыцIэдзауэ: Нало Ахьмэдхъан и ныбжьэггухэу Думэн Хьэсэн, КIумыхъу Жьлэбий, Багъ Пётр, Къардэн Хьэсэн, Мэкъуауэ Илья сымэ и гьусэу. 1995

СэмэгумкIэ кыиццыцIэдзауэ: усакуэ Тхьээплъ Хьэсэн, тхакIуэхэу ШэджыхьэщIэ Хьэмыщэ, Нало Ахьмэдхъан, ингуш усакуэ Чахкиев Сэхьид, балъгъэр артист Баразбиев Исмэхьил сымэ. 1996

Нало Ахьмэдхъан хужагахэм щыщ пычыгъуэхэр

ГЪЭПСЫКІЭ ШІЭЩЫГЪУЭ

Ахьмэдхъан и рассказхэр художественнагъ и лъэныкъуэкІэ гу зылъатапхъэщ – ди рассказхэм иджыри къэс ямыла гъэпсыкІэ зиІэ яхэтщ: ахэр символичнэщ, зытеухуа Іуэхугъуэ нэхъыщхьэр умыщІэххэу щІагъыбзэкІэ къызэкІуэцІах. Ауэ щыхъукІи, абы щызэкІэлъыхъа Іуэхугъуэхэм узыІапашэ, Іэпэдэгъэлэл умыщІыфу, нэхъыщхьэм урашалІэ. Ар классикэ рассказхэм я гъэпсыкІэм щыщ зыщ. ЕтІуанэу, Налом и рассказхэр риторикэншэщ. ГъащІэм и къэхъукъащІэ пыухыкІахэм ахэр апхуэдизу нэрылбагъуу тепсэлъы-хьащи, уэр-уэру рассказым и гупсысэ нэхъыщхьэм ухуокІуэж.

Бзэ и лъэныкъуэкІи ахэр гъэхуауэ тхаш, шэрыуэщ, къеджэгъуа-фІэщ, зэрызелъафэ жыІэгъуей я мащІэщ, псалъэжъхэмрэ псалъэ шэ-рыуэхэмрэ зэщыщхьуу къыщыгъэсэбэнащ. Мис абыхэм жан ящІ а рассказхэр. Ауэ, дэ къызэрытфІэщІымкІэ, Налом и зэфІэкІыр нэхъри зыуэщІыр абы гъащІэм хуиІэ гуапагъэрщ, цІыхухэм дзыхь яхуищІу зэрахуэхьэлэлырщ. А хьэлэлыгъэм и макъщ Ахьмэдхъан и рассказ нэхъыфІхэр.

ЩОДЖЭНЦЫКІУ Іэдэм,
КъБР-м и цІыхубэ усакІуэ

НАПЭМРЭ ЛЫГЪЭМРЭ

Налор макъ Іэта егъэлеякІэ псалъэркъым, уеблэмэ языныкъуэхэм деж нобэрей гъащІэм шындэбзиймкІэ хукъуэплъ хуэдэщ, ауэ егъэле-яуэ нэ жанрэ гупсысэ тэмэмрэ къегъэлыагъуэ. Ди литературэр мызэ-мытІау зытхьэлэ «зыпэщІыж-зегъэщхь» псалъэкІэр Налом и бийщ, и нэІэ нэхъыбэу зытригъэтыр езыр фІуэ зыщыгъуазэ цІыхухэм я дуней тетыкІэрщ. ЖыпІэ хъунуц нобэрей прозэм цІыху псэудэу, хьэл щыз, характер нэтхыса къыхыхьэмэ, ар Налом куэдкІэ и фІыщІау: Іуэхугъуэ гуэрхэр, дунейм къыщыхьу цІыху Іэужьхэр къетхэкІынырккъым ар дэ-зыхьэхыр, атІэ къигъэлыагъуэ цІыхум и цІыхугъэр, и напэр, и лыгъэр здынэсыр къэхутэнырщ. Напэ-напэншагъэ – а еплъыкІитІырщ Налор цІыхум зэрыбгъэдыхьэр. Нэщхъеягъуэ мащІэм хэшыпсыхь лиризм-мэрщ Ахьмэдхъан и тхыгъэхэр нэхъыбэу гурыхь зыщІыр. Абы къешэ «псалъэкІэ гъэпщІуакІэ» узэджэ хъун нэщэнэхэр: Налом и тхэкІэр, дэ къызэрытфІэщІымкІэ, зыгуэрым ебгъэщхьын хъумэ, Чеховырщ япэу гур зыхуэжэр, ауэ къару, псэ а тхыгъэхэм нэхъыбэу хэзылхьэр, дауи, пэжыфэ мащІэр пэж дыдэ къыпщигъэхьуну хуцІэкъу литера-турщинэм Налор зэрыпэжыжьэрщ.

ЦІыхугъэмрэ лыгъэмрэ я зэхэгъэкІыпІэр, дауи, псэзэпылхьэпІэм дежщ. Ахьмэдхъан апхуэдэми куэдрэ тотхыхь, ауэ Іуэху цІыкІу-фэкІухэми къагъэлыагъуэ цІыхум и напэмрэ и лыгъэмрэ здынэсыр.

СОКЪУР Мусэrbий,
критик

ЦЫХУГЪЭР ИГЪЭЛЪАПИЭУ

Адыгэ прозэм хуэIэижь тхакIуэхэм ящыщ зыщ зи Iэдакьэ-щIэкIхэр цIыхубэм гунэс ящыхьуа Нало Ахьмэдхьан. Абы и творчествэм щынэрылгьагъуш психологизмэр щытепщэ иджырей адыгэ расказым и гьэпсыкIэр.

ЩIалэ дьдэу Хэку зауэшхуэм хэта Ахьмэдхьан игъащIэкIэ щымыгъушцэжыну игу кьинащ а зэман гуащIэм ди цIыхухэм зэрэхьа лIыхьужьыгъэр, сыт хуэдиз гугъуехьрэ бэлыхьрэ ямыгъэвами, цIыхупсэр зыгъэдахэ гурыщIэ кьабзэр, цIыхугъэр яфIэмыкIуэду, а зэман гугъур зэрырахьэкIар.

Налом и рассказхэр гуимыхуж ящI а псори пэжу, кьабыл пщыхьуу уи нэгу кьыщIэзыгъэувэж образхэм.

Я нэхь Iуэху гуауэми гузэвэгъуэми щытепсэлъыхькIэ, тхакIуэм зэи IэщIыб ищIыркьым цIыхугъэмрэ гущIэгъумрэ. Апхуэдэщ зауэм и мафIэм хэтми, я нэхь псэзэпылгьэпIэм кьихутами, лIыгъэм щIыгъуу цIыхугъэр, псэ кьабзагъэр зыфIэмыкIуэд ди зауэлIыр. А гупсысэмкIэ узэщIащ зауэм теухуауэ Налом итха тхыгъэхэр. Абы кьыдэкIуэу, тхакIуэм кьегъэнахуэ гъащIэм и пакIэ зэмылIэужьыгъуэхэр, зэманым и нагъыщэу щыт цIыхупсэр зыгъэпIейтей Iуэхушхуэхэр.

Нало тхакIуэм илгьагъу хьуркьым (ар и творчествэ псом щыналуэщ) фэрыщIыгъэр, гъащIэр зэрыщымыту, тафэтелэу, зы бзыпхьэм иту кьэгъэлъэгъуэныр. Мис аращ абы и тхыгъэхэр риторикэм, декларациэм дапщэщи щIыпIэщIэр.

Налор зи акьылрэ зи гурыщIэкIэ жану гъащIэм и кьэхьукъащIэхэм еплгьыф цIыхуш. Абы кьылгьагъур и нэм кьыIуидзэ кьудейркьым, атIэ нэгъуэщIым гу зыльамытэр кьылгьагъуфу, гъащIэм дерс тэмэхэр кьыхихыфу, акьылкIэ, гурыщIэкIэ жыжьэу кIуэцIроплъ, и художественнэ тхыбзэм кьригъэтIасэм псэ хилгьээфу.

Нало Ахьмэдхьан и рассказхэр символичнэщ. Абы и тхыгъэхэмкIэ кьыIуэтэнум и щхьэтепхьуэр зэIухауэ щыткьым, тхакIуэм щIагъыбзэр тэмэму кьегъэсэбэп, кьыIуатэ хьыбарымкIэ жиIэну зыхуейр умыщIэххэу щIагъыбзэкIэ кьызэкIуэцIихыу. Языныкьуэ тхакIуэхэм зэращIым хуэдэу, си тхыгъэхэмкIэ вжесIэну сызыхуеяр мырат, жиIэу, тхыгъэм и кIэр щIиIуантIэу, кьыIуэтэну зыхуея псори зыгъэбелджылы дерс ищIыжыркьым, сыту жыпIэмэ тхакIуэ Налом и Iэдакьэ кьыщIэкIа тхыгъэ нэхьыфIхэм я гьэпсыкIэм, япкьрыль купщIэм, пхраш гупсысэм кьыпкьроклIыж тхакIуэм тхылгьеджэхэм я пашхьэм ирилгьхьэну зыхуея дерсыр.

Ахьмэдхьан и творчествэм ущытепсэлъыхькIэ, гу лъумытэнкIэ Iэмал илэкьым тхакIуэм и тхыгъэхэр зэрызэIуищэ бзэм. Ар бзэм зэрыхуэлэкIуэлгьагъуэр, и бзэм пкьрыль дахагъэр шапхьэщ. Налом псалгъэр зэрыхуейм хуэдэу егъэшэрыуэ, зыхуей гупсысэр зэхьэлIа псалгъэ дыгъэлыр Iэрыхуэу кьегъэIурыщIэ. Ар псом япэу зи фIыгъэр тхакIуэм художественнэ псалгъэм гулгытэ ин дьдэ зэрыхуищIырщ.

ШЭВЛОКЪУЭ Пётр,
тхакIуэ, критик

ЗЭЧИЙ ИН ЗЫБГЪЭДЭЛЪА АДЫГЭЛИ

Адыгэ интеллигенцэм щыщ псоми пщлэрэ щлыхьрэ зыхуащл я нэхьыжьыфлт Нало Ахьмэдхьан. Ар Къэбэрдей-Балъкъэрым и мы- закъуэу, Адыгейми Шэрджэсми щыцлэрылуэт. Налом и зэчий иным пщлэшхуэ хуащлэрт, цлыху луцу, щэджащэу, тхаклуэ лэзэу, акъыл щыпкъэу зэрыщытым, абы хэль цлыхугъэм, Хэку зауэшхуэм кы- щигъэлъэгъуа лыгъэм, адыгэ лъэпкъыр игъэдахэу, игъэлъаплэу ду- нейм зэрытетым папщлэ.

МЭШБАЩЛЭ Исхьэкъ,
Къэбэрдей-Балъкъэр, Адыгей,
Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм
я цлыхубэ тхаклуэ

ПЭЖЫР И ГЪУАЗЭУ

Ди прозэр иужьрей илъэс пщлэйм гъуэгуанэщлэ техьамэ, ар псом япэ зи флыщлэхэм хабжэ анэдэлъхубзэм и лэфлыплэмрэ и дахаплэмрэ куу дыдэу кыщлэзыгъэлъэф тхаклуэ телъыджэ Нало Ахьмэдхьан.

Нало Ахьмэдхьан и къалэмыпэм кыщлэкла дэтхэнэ тхыгъэри зэрыкупщлафлэм, зэрыщлэщыгъуэм, гупсысэ кууклэ зэрыгъэнщлам шэч кытезыхьэн щылэкъым. Си щхьэклэ сэ ахэр кызолъытэ адыгэ прозэм и лъагаплэхэм ящыщ зыуэ. Ахьмэдхьан и тхыгъэхэм тэрэфарэ лъэпкъ хэлькъым. Ар гуауэуи гухэщлуи щырет – тхаклуэр зытетхыхь цлыхухэм я луэхур, я гум, я псэм щыщлэр щлнуфэркъым, фэрыщлыгъэ лъэпкъ хэмылгу гъащлэм и пэжыр етхыж.

Цлыхум и гуцлэлъапсэм нэплъыс, абы и гурыгъу-гурыщлэхэр къалэм жанклэ кыщлэзыгъалъэ, дэтхэнэ цлыхуми цлыхугъэ лъагэ- рэ дуней хьэлэмэтрэ дэзылъагъуф тхаклуэт Ахьмэдхьан – ар куэдым яхузэфлэкларкъым, кызэхьуллэри гъащлэм и уэрыплэм хэшасэ къа- лэм зыгъабзэ тхаклуэ набдзэгубдзаплэрщ. Апхуэдэут дэ псоми Нало Ахьмэдхьан зэрытцлыхур. Абы куэдрэ ди литературэм и жьантлэр илыгъащ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид,
тхаклуэ, критик

ЗИ ТХЫГЪЭХЭР ГУИМЫХУЖ

Нало Ахьмэдхьан адыгэ литературэм кыыхьыащ зытетхыхьын илэжрэ и тхыгъэхэм кыщилэт луэхухэр лэкуэлъаклуэу зэпкърихыу. Хэку зауэшхуэм хэта тхаклуэм и нэгу щлэклар и тхыгъэхэм кыщигъэсэбэщырт, блэклэмрэ нобэмрэ езыр зэрыхущытыр кызэригъэ- лъагъуэ лэмалу.

Нало Ахьмэдхьан и тхыгъэхэм увыплэшхуэ щаубыдащ цлыхубэр кызыхэщыж рассказхэмрэ повестхэмрэ. И рассказхэр гуимыхуж зыщлэр кыгъэлъэгъуэж зэманыр пэжу уи нэгу кыщлэзыгъэуэвэж образхэмклэ зэрыдигъэлъагъурщ.

Налом и прозэр нэгъуэщлэхэм хэзымыгъэгъуащэц зы цлыхум и образым, и гъащлэм, и хьэл-щэнхэмклэ лъэпкъ псом, цлыхубэм яйр

кызыэрызэщIикъуэфыр. Ахьмэдхъан и тхыгъэхэр тхылъеджэхэм гунэс щIашыхъур тхыдэри, гъащIэм кыыхихари, кыигупсысари зэрыщызэхэ-ухуэнарщ.

Налом и прозэм философии куу щIэлъщ. ГъащIэм и пэжым щIыгъуу, абы цIыхухэм я хъуэпсапIэхэри къегъэлъагъуэ. Ахьмэдхъан адыгэ литературэм хэльхъэныгъэфIхэр хуищIащ, зригъэужьащ. Аращ ар цIыхухэм я гум щIилъынур, и фэеплъыр щIахъумэнур.

МУСУКАЕВЭ Анжелэ,
филологие щIэныгъэхэм я доктор

ЗЫХЭТЫМ КЪАХЭЛЫДЫКIЫРТ

Ахьмэдхъан лIы хъэлыр кызыэпхыпст сыт щыгъуи: щызауэлIами, шыегъэджакIуэми, шыщIэныгъэлIми, шытхакIуэми, гуфIэгъуэ Iэнэм шритхъэмадэми, ауэ и ныбжьэгъухэм, лэжьэгъухэм е студентхэм шахэтми. Ар сытым щыгъуи зы фэмрэ зы щытыкIэмрэ тетт, егъэ-ле-яуэ фIэлIыкI зиIэт, нэмысышхуэрэ жэуаплыныгъэрэ зыбгъэдэлът. Ар апхуэдизкIэ зэщIэкъуауэ, зэпIээрыту, къекIуу хуэпауэ, наб-дзэгубдзаплъэу гъащIэм пхрыплъу, уардэу зиIыгъуу, нэхъыжьми нэхъыщIэми яхуищIыпхъэ пщIэр ялыгъэсу, шыпхъашэнури шыща-бэнури ищIэжу дунейм тетти, зыхэтым къахэлыдыкIырт.

Ахьмэдхъан и тхыгъэхэр, псом хуэмыдэу ахэр зэрытха бзэмрэ об-разхэм я кызыэфIэгъуэвэкIэ Iэмалхэмрэ, лъэпкъ бзэщIэныгъэм, лите-ратуроведением я налкъутналмэсщ. Зыщ жысIам щIызгъужынур: На-лом и IэдакъэщIэкIхэм хуэфэщэн пщIэ нобэкIэ ягъуэтыпакъым. Ахэр щIэныгъэ и лъэныкъуэкIэ нэсу зэпкърыпакъым. Ауэ шэч кыгъесхэр-къым дэ дызыхунэмысар кытщIэхъуэ щIэныгъэлI ныбжьыщIэхэм пщэдей зэрырагъэкъужыным, абы и фIыгъэкIи Ахьмэдхъан и тхыгъэ-хэм лъэпкъ литературэм и жьантIэ дыдэр зэралъысынум...

КЪЭМБЭЧОКЪУЭ Iэдэм,
филологие щIэныгъэхэм я доктор

НАЛО АХЬМЭДХЪАН НЭХУЩ ШУ

Романым щыщ Гыхьэхэр

Адыгэ унагъуэм адыгэ хабзи ильыжщ. Ауэ адыгэ хабзэр дэтхэнэ адыгэ унагъуэми зэщхьэщыкIыныгъэ гуэрхэр иIэу ильщ. Абы щхьэкIаи «дэтхэнэ унагъуэми хабзэ щхьэхуэ ильщ» хужалэ, нэхъ зэхьэкIауи «зэгъунэгъуитI я мэл бжыкIэ зэтехуэркъым» щыжали къохъу. Дауэ хъуми, КIэрэф Безрыкъуэ адыгэ унагъуэщи, адыгэ хабзи и унагъуэм ильщ – адыгэ хабзэ, езы Безрыкъуэ и унагъуэ хабзэ.

Безрыкъуэ лIы хэщIыхъа есщ, ильэс плIыщIрэ пщыкIухрэ-пщыкIублрэ хъуагъэнщ, и щхьэц фIыщIэм, и нэжыгъуцитIым тхьугъэ хидзащ, и нэ къуэлэнитIым фэгъу зыкъыхуащI хуэдэу, и напэ хужь хъурей къабзэу зэщIаупсам нэхъ щIалафэ къытрагъауэ. Ауэ сыт хуэдэфэ къытемыуэми, къуитхурэ пхъуитIрэ балигъыу, абы я унагъуэ гуэрхэри къахэтыжу, зы унагъуэ ину зэтрелыгъэ – псори зэхэту зы пщIантIэм, Безрыкъуэ и пщIантIэм, дэсыр цIыху тIоцIырыпщIым щIегъу: Залымджэрий (бынитI иIэу, ещанэр ныбэ ильу), Дзу, Талъостэн, Хьэталий, Къэрэщей, зэшыпхъуитI гуэрыр... Абы яхуэфэщэн псэуалыи кърищIэкIащ куэду, мылькукIи лъэрымыхъу ябжыркъым – щIы дестынэ цэ ныкъуэ, шищэ хуэдиз, Iэщ къабзэлъабзэ, мэл... Сытми, лъэрымыхътэкъым и акылкIи, а зэманым хуэфэщэн щIэныгъэ иIэт, и щIэныгъэ елытауи анэмэт еджапIэм щригъэджащ. ИтIанэ судым тэрмэшу щылэжъащ. И мылькукIи, и пщIэкIи, и бынкIи – псомкIи Безрыкъуэ Алыхьми пащтыхьми хуэарэзыт, зы закъуэ мыхъуамэ. А бетэмал, а зыр щхьэ зэрыхуей хуэмыхъурэ? БэкIэ зыщыгугъ и къуэ нэхьыжъ дьдэр сампIэимыхъуэ бын дыгъэлым къахэкIащ – ар гукъутэу Алыхьым къритащ Безрыкъуэ. Андрей и къуэ нэхьыщIиплIыр Алыхьым узэрелъэIунщ: хэт шыр иIыгъщи, тIуащIэм дэтщ, хэт Iэщыр егъэхъури, губгъуэм итщ, хэти мэлым еубыдылIащи, уэтэрым тесщ, хэти гъавэм епхащи, ар IэщIагъэ хуэхъуауэ, хъуэ-псэгъуэу гъавэ кърехьэлIэ. Безрыкъуэ къэкIыгъэ псэ быдэ гуэрым ещхьщ. А къэкIыгъэм адыгэр зэреджэр тхьэкIумэкIыхъудзщ. ТхьэкIумэкIыхъудзыр гъащIэм хуобампIэ, ар ямыпщIэу щытамэ, цIыху цIыкIум зыIуралъхьэну зы гъавэ дзэкъэгъуэ ягъуэтыжынтэкъым, гъавэ псори тхьэкIумэкIыхъудзым игъэгъунт, щIы щхьэфэр зэщIаубыдэнти. Гъавэ псори ягъэгъуа иужькIэ, езы тхьэкIумэкIыхъудзыр Iувыщэ хъунти, зым и Iыхьэр адрейм ишхьжурэ, зыр зым игъэгъужу щIадзэнт. ТхьэкIумэкIыхъудзыр апхуэдэуш къызэригъэщIари, аращ дунейр зэрипхъуэну, иуфэбгъуну щIыхэтыр. ЦIыху цIыкIум тхьэкIумэкIыхъудзу яхэту къалъытэрт Безрыкъуи. «Псори зрилъэфэлIэну и лъым хэту къалъхуащ Безрыкъуэ, абы къыхэкIкIи сыт ильагъуми, йопхъуэ, зэщIекъуэ, абы кърикIуэну эмьплъу. Гъыбзэмрэ гыбзэмрэ и тхьэкIумэхэр хуэдэгущ, цIыхум лей яриху ильагъужыркъыми, къыфIэIуэхукъым. Псоми щосхь, езым зытригъэкIуэдэжым нэмыщIкIэ, уеблэмэ абыи щыщысхьыжи къохъу, абы щхьэкIэ мащIэщ и мылькум гуфIэгъуэу къритыр, ауэ зэхуилъэфэсын хуейщи зэхуелъэфэс», – хужалэ Безрыкъуэ.

Ново-Ивановэ шеджэу щлэдзаплэ школыр кьызэриух лъандэрэ Безрыкьуэ кьулыкьумрэ мылькумрэ зритати, урысым кьулыкьуу Къэбэрдейм кьралъхьа псори езым и закьуэ зэщлнкьуэнт, ауэ кьыуатрэ адреихэм! Ауэрэ фльуэ ильагьу адыгэ пщащэ кьулей дахэ кьшэри, бын игьуэтын щлдзащ.

Адыгэ гьащлэм кьыхыхьэ буржуазие Гуэхухэм япэу гу лъызытахэм ящыщц Безрыкьуэ. Мыхьэнэ кьызэрымыкI фьщлэ-банэр кьэгьэнауэ, акьыл хэлъу псэун хуейуэ, фейдэ кьызыпыкI, кьулей узыщл лэжьыгьэм зетын хуейуэ кьилъытащ абы. Цьыхур дэтхэнэ гьэпщылIаклуэми ебэныныр а гупсысэкIэм и бийт. Безрыкьуэ мылькум зридзащи, сыт хуэдэ IэмалкIэ ар кьылэрыхьэми и зэхуэдэу...

ПсомкIи арэзыт Безрыкьуэ, ауэ, бетамал, еI! «Псом ящхьэу унагьуэм щхьэ яхуэсщлжыну сызыщыгугьа си кьуэ нэхьыжьыр, щлэныгьэ зэзгьэгьуэтауэ, щлэныгьэкIэ, кьулыкьукIэ сызыщыгугьа си кьуэм Алыхьми и ней кьыщыхуащи – язэгьыркьым: зыри игу ирихьыркьым, езыри зыми ягу ирихьыркьым...» Щхьэщлэгупсыс дэхьуным нэсащ Залымджэрий и Гуэхум Безрыкьуэ. Сыт хуэдиз бэлыхь хигьэта: сытым хуэдэу напэтэх ар иужькIэ щлагьэтIыса Гуэхур – ар Безрыкьуэ хуэфащэ, мо щхьэзыфIэфIым и щхьэ хуигьэфащэми? Иджыри кьэс Шыпш и кьуэжьыр нэбгьузкIэ кьопль, и Гуэху зэрыхьмыльыр ильагьу пэтми: «Алыхьым насыпу кьыуитыжащ мы гьуэжэ зауэр: абы нэхь балигь щыхьуауэ кьэкIуэжынщи, псэун щлдзэнщ...»

Сытми, Безрыкьуэ игу иримыхьыр Залымджэрий и дуней тетькIэрт. Езы Безрыкьуэ и дуней тетькIэри зигу иримыхь куэд (ЗалымджэриикI абы яхэтщ) щылэт. «Безрыкьуэ Iудырщ, мылькурэ кьулыкьурэ щхьэкIэ кьыщлгьэзэн щылэкьым, сабийм и мылькуи, лъэрымышь и мылькуи хэллгыхь ищлыркьым: кьылэрыхьэр, нэфым Iэрыхьам хуэдэу, екьуз»... – хужалэрт абы. Апхуэдэ зэмышькьыкIэкIэ зэщхьтэкьым зэадзэкьуэр, зэмышьхь пэтми, фльуэ зэрыльагьурт.

Безрыкьуэ и гугьэ хихтэкьым и кьуэ пажэм и щхьэ губзыгьэмрэ щхьэмыгьазэу и лъыхьужьыгьэмрэ зы махуэ-зы махуэкIэ Iурыщлэ кьыхуэщлныным – и кьуэр Безрыкьуэ и гьуэгу тэмэмым кьытришэжыфыным щыгугьт – дэнэкIэ кIуэми, абы и кьуэжэ ар!

ЗалымджэриикI и адэм и лъэрызехьагьыр ильагьурт, мылькум итхьэкьуауэ мылькулIыр мылькум кьыбгьэдэзышыжыфынур ажал закьуэр зэрыарар кьыгурыIуэрт, ауэ дауэ хьуми, и адэ кьэзылхуам хуищл щлыхьыр хуэгьэлгьахьшэтэкьым – адэр адэщ – фльуэ ильагьурт, зыкьом щлауэ я акьыл зэтемышуэж пэтми...

Мис а щлкъIэм тегу, Залымджэрий япон зауэм кIуэрт, и щхьэгьусэри, и бынитIри, ныбэ иль ещанэри – псори кьыгьэнауэ, Безрыкьуи арэзыуэ игьакIуэрт – абыкIэ тIури арэзы зэхуэхуат, ауэ тIури абы зэрыщыгугьыр зэтэхуэртэкьым – Залымджэрий а зауэм зэрыщыгугьыр нэгьуэщлт, и адэр зэрыщыгугьым нэхьрэ...

Пшапэри фльуэ зэхуауэ, Мысостей кьыкI гьуэгу щэху цIыкIумкIэ шу закьуэ кьырикIуэрт пIащлэу, лъэбакьуэ инкIэ. Шы лъэрызехьэм гьуэгуанэ кIыхь зэрызэпичар нэрыльагьут гьатхэпэ ятIэм зэриутамрэ, кьытесыр лъэрыхьу ихь пэтми, и пырхь макь зэкIэлъыгьэпIащлэмрэкIэ. Шур Кьуацэ Iуащхьэ и сэмэгурабгьумкIэ бгьурыкIри, КьылышбийхьэблэкIэ имыгьазэу, Налшык хуиунэтIащ. Дзапэ уэрэд тIэкIу верститI-щы кьыкIуауэ, Брамтэ кьуажэкIэм шур Iууащ. Уздыгьэ кьыщлэнауэ шур кьуажэм дыхьэри,

КIэрэф Безрыкъуэ и пцIантIэшхуэм хуиунэтIащ. Ар къепсыхщ, урыс куэбжэшхуэр Iуихри, шыр Iэдэжу пцIантIэм дишаш. Iэуэлъауэм къы- дилъа хьэ къарэжьитIым лIыр хуилъащ.

– Ы-р-р! Сывищыпэлъагъу?!
 ЛIыщIэ унэмкIэ зы щIалэ къыщIэкIри къыбгъэдыхъащ.

– Къохъусыж, Залымджэрий, къэтщ жегбгъэIаи!

– Упсэуж. Ди адэр щыIэ?

– Иджыпсту къыдыхъэжащ. ЩIэсщ.

– Залымджэрий шхуэмылакIэр лIыщIэм IэщIильхъэри, нэху къы-

зидидз щхъэгъубжэ куэдым ящыщ зэIухамкIэ игъэзащ.

Бжэр Iуихри:

– Хъуну дынакIуэ? – Бжэ Iухар иIыгъыу зэтеувыIэжащ.

– Бгъээжыну, абдеж укъэсагъэнкъым, дауи, – къакIуэ.

Залымджэрий щIыхъэри блыным кIэрыуващ.

– Пщыхъэщхъэ фIэхъу апщий!

– Упсэу! ФIэхъусыж!

– Жьыщхъэ махуэ ухъу!

Безрыкъуэ пщыхъэщхъэшхэ ищIри, ипхъу нэхъыщIэм Iэнэр IуигъэкIуэтыжа къудейт и къуэр щыщIыхъам. Безрыкъуэ тутын кърихри, Iуэхушхуэ гуэр илэжь фIэкIа умышIэну, егугъупэу тхы- лъымпIэпсым тутын гъуэжь зэпылъэфыр дигъээзгъащ, тхылъымпIэ кIапэр бзэгупэкIэ ирильэщIэкIри, тутыныр зэтригъэщIэжащ. МафIэдз дестэ гъуэжьыфэ кърихри, тIэу-щэ дилъэфэха нэужь къэлы- да мафIэдзым щхъэкIэ зыщIам хуэшхыдэурэ тутыныр щIигъэнащ:

– Европэм зрегъэщхъри, мафIэдз ищI къыфIошIыж Паршин, дестэм щыщу къэмылыдыр нэхъыбэщ, къэлыдым нэхърэ.

Абы щIигъу хуэдэу къыпишаш, Залымджэрий жриIуэ:

– Tыс, едзакъэ, гъуэгу утеташ.

– Хъэтуей сыщыхъэщIащ.

– Хъэуэ, Хъэтуей укъикIыжыху умэжэлIэжыркъэ? – жиIэри жьэ- гум и гъунэгъуу щыс и анэр къэтэджащ, Iэнэри щIэрыщIэу къиузэды- жаш.

– Tыс.

Залымджэрий шхэнэу тIысащ.

И къуэр зэрышхэм еплъурэ Безрыкъуэ тутын йофэ, и анэри и нэр теплъызауэ, зыгуэрым егупсысурэ, и къуэм йоплъ, и шыпхъу нэхъыщIэри къоплъри къыщытщ.

Унэм щIэсыр щыму, Залымджэрий шхэн иухри къэтэджыжаш.

– Щыс, Iуэху пIэщIэгъуэ уимыIэмэ.

– СиIэкъым, – тIысыжаш.

– Iэнэр Iухыжи, кIуэ, ЦIыкIуэ, лэгъунэмкIэ.

Хъыджэбзым Iэнэр Iуихыжыху аргуэру зыри жамыIэу щысахэщ, Безрыкъуэ и тутыным и щIэф макъ фIэкIа зэхыумыхыу. ЦIыкIуэ Iэнэр Iуихыжри щIэкIыжаш.

– Сыт хъыбар уздэщыIахэм? Дауэ щыт ди унэкъуэщхэр?

– Лажьэ щыIэкъым, сэлам къыуахыжаш.

– А-а-лейкум сэлам! Сыту ущыгува-тIэ?

– Хъэтуей сыщыIащ ныжэбэ кIуам, Андзорхэ сагъэхъэщIащ, Къа- ирбэч деж, ари зауэм макIуэ. Пщымахуи сэлам къыуихыжаш.

– А-а-лейкум сэлам! Дауэ щыт Пщымахуэ?

– Iей хуэдэкъым.

– Нтлэ-э, щлалэ, фи ежьэгъуэри къэсаш: дыгъуасэ Зэхуэ-хъум кыларыхъаш полковник Страховым и унафэ, мартым и тлощлрэ пщлым ежьэр псори Налшык дэтын хуейуэ, мартым и тлощлрэ пщыклузым Къалэклыхым нэсын щхъклэ. «Гъуэгъу махуэ» бжетлэну аращ укыщлэдгъэувылар, сыт хуэдизклэ дызэгъуу-мыгъэпами, узыщлэгупсысыжа хуэдэщи, ари Алыхым и шыкурщ: абы налуэ щыпщлжыфынущ пащтыхым уэ узэрымьбийр, хэт сыт иумыщлами. Умыбэлэрыгъ, си щлалэ, зыщумыгъэгъупщэ, уи анэм дэрэ укытфлэклым, унагъуэм и емыклур уи пщэ зэрыдэхуэр. Дэ тщлэнур тщлащ, иджы уэращ зи чэзур, адрейхэр хэт щлалэщ, хэти уэ уи щлэныгъэм хуэдиз ялэклым – дауэ хъуми, ди щхъэм укытфлэклым, уэращ дызыщыгугъыр. Уи щлэныгъэмрэ уи ныбжьымрэ сифэу, дуней мылкъуклэ сыкъэхутэжашэрэт, езгъэлыгъунт цлыху кьулей зэрыхъум и инагъыр. Ауэ абы къэгъазэ илэжклым. Иджы уэращ си луэхур адэклэ зыхын хуейр. Дунейр мылкъу ешаклуэу кызызэханащ иджы: мылкъу уилэмэ, къару уилэщ, мылкъу уимылэмэ, упелуанми, улейщ. Сэ сыхуейклым си бын лейуэ дунейм тетыну. Псоми лэмал зэрагъуэтклэ мылкъу ящл. Еплъ мо Къудащ и кьуэм: Савва Морозовым и пхур къишэри, ахъшащхэ зэригъэпэщаци, Садон бдзапцлэр зылэщлелъхэ. Нэгъуэщлхэм къэжэр щлэдагъэр ираф, псоми хэклыжар дэращ – уэ усхуемышаллэурэ сыбгъэбэмплэщ. Иджы... хъунущ ари кыщлэдзэжыплэ – зи мыхъуми, полицэ кыпклэлымпыллэу утетынщ дунейм абы укыклыжа нэужь. Зауэ клыхы хъун хуэдэклым ар езыри, ауэ клыхыри клэщлри зауэщ, сакъ – Алыхым кытхуимыхкклэ, уэ зыгуэр кыпщыщлэмэ, уи анэр уи лэклэ щлэплъхэжаш...

Апхуэдэурэ Безрыкьуэ и кьуэр куэдрэ иуция и ужьклэ, и анэм псалытл-щы кыжрилэжаш:

– Ди пщлантлэ узэрыдэклыу щлэздэнурэ уэ тхэ сыпхуелъэлун нэхь луэху сщлэнуклым, си щлалэ, уи щхъэр хъумэ. Уи щхъэр хъумэ, уэ цлыху кыпщогугъыр: а унэм щлэпклутахэр уэ кызыэрыпхуейр зыщумыгъэгъупщэ, дэри дыаращ...

Жэщыр флыуэ хэклуэтэху Залымджэрий и адэ-анэм деж щлэсаш, кыжралэм, и мыхъалыххэу, зэи пэрымыуэу едалуэу. А тлум кыжрала псалъэ гуапэ, хуабэхэм пидзыжлауэ, я жагъуэ ищлауэ емыжъэм нэхыфлу кылгытэу пэрымыуэжа щхъклэ, Залымджэрий и мурадым зэхуэжкыныгъэ гуэр кьрататэклым: Залымджэрий япон зауэм щлэклэурэ езым ищлэжырт...

* * *

Апрелым и тхум шуудзэр Къалэклыхым къэсри, къалэбгъум щыт лагерым щагъэбэяуаш, шухэр, щхъэж и кьулыкьумрэ и къалэнымрэ кыжралэри, шу пщыклух-пщыклухыу зэпаудри.

Зэрагъасэр мыпхуэдэут:

I. Сатырым зэрыхэтыну щлэклэм – зы махуэ.

II. Взвод еджэныгъэ – махуищ.

III. Сотня еджэныгъэ: а) уставым теухуауэ – махуитл;
б) тактикэм теухуауэ – махуитл.

IV. Строевой луэхумрэ разведкэмрэ теухуауэ – махуищ.

V. Фоч гъэуэжлэклэ гъэсэн – махуиплл.

Фоч гъэуэкIэм нэхъ ирагъэгугъуаш: щыту, щылъу, лъэгуажьэмыщ-хьэу фочкIэ ирагъауэрэ ягъэсащ. КIэрахъуэкIэ ягъэуаш.

Къулыкъу зрата адыгэхэм яхэхуаш Тамбий Данилрэ КIэрэф Залымджэрийрэ. Данилрэ Залымджэрийрэ приказнэ ящIащ.

Залымджэрий стройм щигъэзащIэ и къалэным нэмыщI казармэм щыщIэсхэм къалэн ин игъэзащIэу щIидзащ: цIыхур зэригъэцIыхуу, цIыхум Iуэхур къагуригъаIуэу, здэкIуэр зищIыс зауэр яригъащIэу.

Псом япэу езым и ныбжьэгъу нэхъ пасэу ицIыхуахэм сэбэп къыхуэхуфыну хэтхэр цIыхур къыгъэдэлэунымкIэ тегъэщIапIэ ищIу зришэлIащ. Ар къэзыувыхъ гупым щыщхэщ: Андзор Къаирбэч, Шэт Батырбэч, Нэгъуей Тальостэн, Къармэ Бэчмырзэ, Гъуэгунокъуэ Бэрокъуэ.

Махуэ псом шууэ, лъэсу кърахуэкIа гупыр ешаелIауэ пщыхъэщхьэм къыщекIуэлIэжкIэ я Iуэху тепсэлъыхъыжурэ загъэпсэху. Зауэр къызытехъеикIамрэ къэзыгъэхъеямрэ зэхагъэкIыну щIадзэ, я Iуэхур куу хьуурэ, гупышхуэ зэрогъэхъури, щхъэж езым къызэрыщыхъур уэршэр Iэнэм трилхъуэрэ зэныкъуэкъу мэхъуж, зэныкъуэкъур зэриухыр Залымджэрий и псалъэр псоми ящтауэщ, сыту жыпIэмэ абы куэд ещIэ, куэд хузэфIокI, акъылкIи лыгъэкIи къыпэлъэщ зэрахэмытыр псоми ящIэ...

– Арауэ къыщIэкIынкъым абы зауэ щIрищIылар, нэгъуэщI щхъэусыгъуэ щыIэ хьунщ, – жиIэри къэпсэлъащ Джэтауэ Уэлий, пащтыхьым и щIалэгъуэм щыгъуэ сэшхуэкIэ япон офицер къеуауэ и хьыбарыр шаухым.

Уэлий къыгурыIуэртэкъым тэмаккъIэщIыгъэм къыхэкIыу Iуэхушхуэ къэпIэт зэрыхьуну щIыкIэр: Iуэхур Iуэхум къыхэкIыу щытын хуейщ, щхъэусыгъуэрэ фейдэрэ зимыIэ Iуэху къэхъеин хуейкъым, къэхъейми, жыжьэ нэмысу ужьыхыжын хуейщ.

– Хьэуэ, аракъым къызыхэкIар – абы щхъэусыгъуэшхуэ иIэщ, – Залымджэрий урыс-япон зауэм политикэ и лъэныкъуэкIэ тепсэлъыхьын щIидзащ. – Абы и щхъэусыгъуэр жыжьэ къыщожьэ, урысхэр Восток Жыжьэм къызэрыщыхутам къыщыщIэдзэн хуейщ ар. Абыи щхъэусыгъуэ Iэджэ иIэщ: лыгъэ, хамэ щIыпIэ мыцIыхум цIыхум и гур зэрыхуэпабгъэ... ЦIыху ягъэпщылIхэм я щхъэ зэрахъуэрэ щIахъэри, Восток Жыжьэм нэс къэлэпхъуаш, щIы зимыIэ цIыхухэм абы, а щIыпIэнэщI гъунэжу здэщылэм я щхъэ яхъащ. Апхуэдэ итIысхъэкIэкIэ урысхэр Восток Жыжьэм итIысхъауэ щытмэ, иджы нэгъуэщI щхъэусыгъуэщ зауэр къызыхэкIар... Китайм къыщаIэта восстанэр зэхагъэ-тэн щхъэусыгъуэ яIэу Инджылызыр, Германиер, Франциер, Япониеер, Америкэр, Маджариеер, Италиер, Урысейр абы кIуаш. Боксер восстанэр гуцIэгъуншэу зэхагъутащ, ауэ абы дагъэкIуаш сыт къалэрыхъэми, ягъуэтыр яхьунщIащ. «Китайм зэрыдэлэпыкъуам» и пщIэу Япониеер Кореер иубыду, Маньчжурием ихъэну хуит зищIыну, Америкэр Маньчжурием ихъэну хуит зищIыну, Урысейм а тIур Маньчжурием кърымгъэхъэу, езыми Порт-Артур иубыду, а щIыпIэм и тепцэ зыщищIыну зэныкъуэкъу къахыхъащ. Инджылызыр Япониеер къыдэщIырт, Урысейр лъэщ хьункIэ шынэрти, Франциери Германиери Урысейм и телъхъэщ, Инджылызымрэ Урысеймрэ зэфIагъанэу, абы яку дэпсэукIыну щогугъри...

Мис а Iуэхум къыхэкIыу, Инджылызымрэ Япониемрэ договор зэращIылIащ минрэ щибгъурэ тIу гъэм. А союзым къыкъуэгушхукIри,

Японием «Азиер Азием еижш» жиІәри, Кореер, Маньчжуриер, Монголиер иубыдыну хуежъащ, итІанэ, урысхэр Восток Жыжьэм кьрихуу, Камчаткэр, Якутиер, Приморьер, Приамурьер иубыдыну мурад ищІащ.

Ди пащтыхьым, япон сэшхуэ и щхьэм кьытехуа пэтми, и дзэм зэран хуэмыхьуауэ кьыщІәкІри, «макакэ» зыфІищахэм и Іыхьэ яригьэшхын дэнэ кьэна, псоми ейуэ ялытэжхэри яфІиубыдыну хуежъащ. КВЖД-р (гьущІ гьуэгур) ищІу Порт-Артур дэтІысхьэжа иужь, Маньчжурие Ищхьэрэм и тепщэ щыхьуащ. Кореем щыщ и «Іыхьэм» щІәдәууэ хуежъащ.

Мис абы щхьәкІә зәдауэу щІадзәри, пащтыхьымрә Япониемрә зы-зәраупсеящ, адрей кьэралхәми а тІур зәраушту щІадзәри, зауэр кьә-хьеящ...

– Хэт кьыщІәзыдзар, Залымджәрий, зауэр, Япониера хьэмәрә ди пащтыхьыра? – кІыфІым Уәлий кьыхәупщІыкІащ. – Хэт кьуаншәр?

– Пщәдей январым и тІоцІрә блыщ жаләу, жәщым япон кхьухь флотыр Порт-Артур дэт урыс кхьухьхэм кьәтеуащ, абы ипәкІә, январым и тІоцІрә плІым, Кореем и пехотәр щригьәтІысыкІри. ЗәрымыщІәу кьытеуащ...

Залымджәрийрә Залымджәрий и ныбжьәгьухәмрә уәршәру зә-хәсщ апхуәдәу.

– Щхьә кьикІуәтрә а пащтыхьым и дзәр, Япониеер нәхь льәщу си фІәщ хьун урысхэм нәхьрә?

– Абыи щхьәусыгьуә и куәдщ. Псом япәрауә, зәрымыщІәкІә кьытеуащи, зыкьащІәжыху кьикІуәтын хуейуә кьыщІәкІынщ, етІуанәрауә, Япониеер кьыщытеуәм пащтыхьым Маньчжурие псом щіар сәләт минищә закьуәщ. Ещанәрауә, дзәпщым куәд иІыгьщ. Маньчжурием иджы щыІә дзәшхуәм и дзәпщ нәхьыщхьәу адмирал Алексеевыр игьәуващ пащтыхьым. Ар кьикІуәт щыхьум, зауә министрү щыта генерал Куропаткинын дзәпщү игьәкІуащ. Иджы Алексеевыр Восток Жыжьәм и пащтыхь ныкьуәщ, дзәпщ нәхьыщхьәуи кьонәж, мыдрейр дзәпщщ. КІәщІу жыпІәмә, дзәпщитІ зы дзәм иІәным, бжьәпщитІ зы матәм дәсыным ещхьу, фІы кьишән хуейкьым. ИкІи кьишәркьым – урысыдзәр кьокІуәт, кьызәрикІуәту щытам ещхьу.

БжьәпщитІ зы матә «зәрыдигьәтІысхьәу», Залымджәрий и хьыбарыр ІупщІи гьунәгьуи кьыщыхьуащ иджыри кьәс а яІуатәр таурыхьу кьызыщыхьуу щыса Астемыр.

– Шынагьуәщ губзыгьәу зыкьызыщыхьуж деләм тепщәгьуә Іәрыхәнү, сабийр фоч гьәпкІам ириджәгу хуәдәщ ар – абы Алыхьым ущихьумә!

– Мис, Уәлий, кьедаІуә, узыщІәупщІә Іуәхум хәзыщІыкІхәм кьрат жәуапым.

Залымджәрий и гуфІакІәм тхыль кьыдихри, РСДРП-м и Московскә комитетым и листовкәм кьеджәу кьыщІидзащ, адыгәбзәкІә зәридзәкІыжу:

– Хэт кьуаншәр?

Хэт кьуаншәр цІыхуль зәрагьажәмкІә – урыс пащтыхьыра, хьәмә япон микадо? Хэт зәкьуәшхәр щызәрыукІыж зауә гущІәгьуншәр кьәзыгьәхьеяуә тхьәмахуитІ льяндәрә езыгьәкІуәкІыр, дяпәкІи сыт хуәдизрә екІуәкІыну ар? А упщІәр псоми ягу илгьщ, абы и жәуапми поплгә. Ди газет Іужажә языныкьуәхәм я тхьәгьәпщІ псалгьәхәр уи фІәщ

пщЫмэ, пащтыхьымрэ абы и министрхэмрэ я жыЛэр пэжу кьэплгытэмэ, кьуаншагьэ псори зыбгьэдэлгыр азиат-япон хьэщхьэрыЛуэхэрщ, ди пащтыхьыр мамырщЛэкьущ, ар сыт щыгьуи зауэм и бийщ. Мис иджыри ар хуейт зэныкьуэкьуныгьэ кьэхьуар зауэншэу эфИигьэ-кЫну, уеблэмэ японхэм я фейдэ хэлъу, арщхьэкЛэ япон зы-кьызыфЛэщЫжахэр ди флотым кьатеуэри, дэри зритхьумэжыну Лэщэ кьэтщтэн хуей хьуащ – аращ пащтыхьым и пыхьуэпышэ гупым жаЛэр.

Пэжу пЛэрэ ар? Апхуэдэу хьэлэл Николай II-р, апхуэдэу мамырщЛэкьу ди самодержавиер? Кьуаншагьэ псори Японием и правительствэм теплхьэ хьуну пЛэрэ? А мамыр щЛэкьуныгьэм и гугьу зэрызэхэтхрэ куэд щЛаш: япэу абы тепсэлгыхьын щЛадзащ ильгэс зыбжанэ япэкЛэ, пащтыхьым зигьэфэрыщЛу адреЙ кьэралыгьуэхэм «Лэщэр хыфЛэдвгьадзэ» жиЛэу защыхуигьазэм. Дэ тлгьэгуащ абы, зауэ Луэхум трагьэкЛуадэ мылгькур гьэмэщЛэным тепсэлгыхьурэ, езым ильгэс кьэс урысыдзэр зэригьэбыдар, цЫхубэм я пщЛэнтЛэпскЛэ кьалэжьа мелуанхэр кЛуэ пэтми нэхьыбэ хьу быдапЛэхэр гьэбыдэным, кхьухьыщЛэхэр щЫным, нэгьуэщЛэхэми зэрытрагьэкЛуэдар. Хэт дэ тщыщу зымыщЛэр ди правительствэм, чристэн льягьуныгьэ хэлъу жиЛэурэ, Златоуст, Батуми, Обухов рабочэхэр мин бжыгьэкЛэ щызэтриукЛам, е мы гьэ гьэмахуэм, стачкэшхуэ щекЛуэкЛым, абы урыс кьалэ куэдым я уэрамхэр рабочэ кьызэрыЛэтахэм ялгькЛэ зэрыриЛам. Пащтыхь «мамырщЛэкьумрэ» абы и блыгущЛэтхэмрэ ялэжьа хьэкЛэкхьуэкЛэгьэ псори кьыубжэкЛын щхьэкЛэ зэман куэд ухуейщ. АтЛэ сыт ахэр мамырыгьэм тепсэлгыхьыну езыхулЛар? Япэрауэ, ахэр хуейт я кьэру псори кьэрал кЛуэщЛэ бийхэм – политическэ гьащЛэм кьыхуэушауэ щхьэхуитыныгьэм нэпсейуэ хуелэ народым – ебэныным ирахьэлЛэну. Абы кьыхэкЛкЛэ, ахэр хуейт льяныкьуитЛкЛэ зауэ щрамыгьэкЛуэкЛыу, зэкЛэ кьэрал щЫб бийр ягьэсабыру, кьэрал кЛуэщЛэ бийхэм кЛэ иратыну. ЕтЛуанэрауэ, кьэрал мылгькур щысхь ямыЛэу кьулыкьущЛэхэм зэрызэрапхьуэм кьыхэкЛыу, кьэралыр захуэ хуэдэ зауэ хэтыфынутэкьым, ауэ правительствэм и мурадхэр кьехьулЛакьым, пролетариатым и революционнэ зэщЛэхьееныгьэр, мэкьумэшыщЛэхэм зэрызыкьалэтыр, либеральнэ обществэкЛэ зэджем я гуп языныкьуэхэм я мыарэзыныгьэр махуэ кьэс нэхь ин хьурт. Тутнакьхэми, щхьэпылгьапЛэхэми, Сыбыр каторгэми яхуэгьэувыЛакьым цЫхубэм я зэщЛэхьееныгьэр, пащтыхьымрэ народымрэ яку дэль зауэр кЛуэ пэтми нэхь зэщЛэплгьэрт. Абы кьыдэкЛуэу самодержавием и финансовэ политикэм хэкур кьулейсызыгьэм хуишэрт. Гьаблэ куэдрэ кьызэрыхьум, налог хьэлгэм, правительствэр я телхьэу пащтыхь кьулыкьущЛэхэм зэрахьунщЛэм мэкьумэшыщЛэхэр факьырэ ищЛаш. Я Луэху щЛэгьуэтэкьым кьалэдэс лэжьакЛуэхэми. Ауэ зызыужь промышленнэ буржуазиер хуейт езым и хьэпшыпхэр зыщэхун. Урысейм и рабочэ, мэкьумэшыщЛэ кьулейсызхэр щэхуакЛуэ хьуртэкьым, Европэм и рынкэхэр яубыдакЛэт, кьэнэжыр кьуэкЛыпЛэрати, урыс буржуазием, абы щЫгыуу правительствэми, абыкЛэ ягьэзащ. Маньчжурием гьущЛэ гьуэгу щаухуэну щЛадзащ, Китайм ищЛэхэр арендэу кьащтащ икЛи кьулейсызыгьэм зэщЛэиубыда мэкьумэшыщЛэ, рабочэ мелуанхэр ежьащ кьуэкЛыпЛэ хьугьуэфЛыгьуэхэр буржуазием кьыхуазэуну. Ауэ мыбдежым урыс буржуазием и мурадхэм кьыпэуващ абы нэхьрэ мынэхь мащЛэу нэпсей япон буржуазиер. Пащтыхь правительствэм кьуэкЛыпЛэр кьэзэуным тригьэкЛуэда мылгькушхуэм и ужькЛэ, кьэралыр кьулейсызыгьэм

кьишынымкІэ хэкІыпІэ закЪуэу къэнэжа къуэкІыпІэм – Маньчжуриемрэ Кореемрэ щіІэ лъэкІыныгъэр иутІыпщамэ, езым и щхьэр пилъэжауэ арат. Ауэ, нэгъуэщІ зы лъэныкъуэкІи, народыр уи мы акъылэгъуу, къэралыр къулейсыз хъуауэ, апхуэдэу бий лъэщым упэщІэувэну дзыхъщІыгъуэджэт. Мис аращ пащтыхь правительствэм, езым а зауэр зэщІигъэсту, иужькІэ мамырыгъэм тепсэлъыхьын щІыщІидзар. Абы фІуэ къыгурыІуащ зауэм езы самодержавием и ажалыр хэлъынкІэ зэрыхъунур. АрщхьэкІэ хэкІэсакІэт. Хэт зауэр зи зэраныр? Жэуапыр гурыІуэгъуэщ:

Псом япэу, къэралыр тхьэмышкІагъэм хуэзыша, къуэкІыпІэ рынкэхэр къээзун, авантюрист гъуэгум теува, цІыху мелуанхэм я пщІэнтІэпсым и мызакъуэу, я гъащІэри езыр зэрыхуейуэ къээыгъэсэбэп пащтыхьымрэ абы и правительствэмрэщ.

Апхуэдэ дыдэу къуаншэщ езым я фейдэ лыхъуэ цІыхухэр зауэ мафІэм хэзыша буржуазиер – дыдейри Японием ейри. Зауэр буржуазнэ стройм, абыхэм яку дэль зэныкъуэкъуныгъэм я бынщ.

ДэникІ къыщыщІэдгъэщынщ пащтыхьыр мамырщІэкъуу жыхуалэр зэрыщІыр, гуащІэрыпсэу псоми едгъэлъагъунщ зауэр къэзыгъэхъеяр пащтыхь самодержавиемрэ буржуазиемрэ зэрыарар, рабочэ классым а биитІыр зэтримыкъутэу мамырыгъэ нэс зэрыщымыІэнур.

Пролетариат къызэщІэукъубеям я революционнэ толькъуным щІреІубэ пащтыхь тахъгэмрэ цІыхур щагъэпщылІ буржуазнэ дунеймрэ.

30

Самодержавием ажал иугъуэт!

ЩремыІэ зауэ!

ИугъащІэ социализмэм!»...

Иужьрей псалъитІ-щыр урысыбзэкІэ жиІэжащ:

– «Московский комитет РСДРП».

Ар шиух дыдэм ирихьэлІэу шэтырым лІитІ лъапэпщІийкІэ блэкІри кІыфІым хыхъэжащ.

– Ар гурыІуэгъуэщ, ауэ сыт-тІэ абы ди Іуэхуу дыщІэкІуэр, къыдэмыджаларэ къыдэмыІэбаІауэ?

– Щхьэ гъэва къэтхьыну докІуэ.

– Хьэуэ, лъэпхъуамбыщІэщ къэтхьыну – хэмыль хэлъыхьэ кІуэри, лъэпхъуамбыщІэ хилъхьащ, – жи.

– Хьэр гугъу ехыным чэруаным докІуэ – емынэм дихурэ? Мыльку къэтхьын ди гугъуэ докІуэ, дэри дыхъунщІакІуэщ...

ЩІалэхэр зэхэпсэлъэж щыхъум, Залымджэрий и макъым зригъэлэтащ.

– Хьэуэ, сэ си щхьэкІэ щхьэ гъэваи къыслъысынукъым, лъэпхъуамбыщІи къайІысынукъым. Си щхьэр псэурэ емыкІу те-мыльу Хэкум къысхьэжым, нэгъуэщІкІэ тхьэ селгъІуркъым. Фэ фощІэ ди унагъуэр зэрымыфакъырэр, сыт ди унагъуэ и гугъуэ щІэсщІыр! – адыгэ факъырэ куэдкъым, – адыгэ хуэмыкъулей гъунэжщ. Дауэ хъуми, мылькукъым дэ абы къытхьыну, лІыгъэщ. Иджы щыщІэдзауэ яжъэм ди лъакъуэ хэгъэлъэдауэ дыщыс хъунукъым. Дэ къалэнышхуэ ди пщэ илъщ иджыри. Адыгэм и хуитыныгъэм лъыкъуалэр къыпыжу урыс пащтыхьым зэратрихрэ илъэс плІыщІ хъуа пэтми, адыгэ физ-хэм лІы къалъхун зэрыщамыгъэтыжар пащтыхьми адреихэми я фІэщ тщІын хуейщ. ЗэуэкІэ зэрытщІэр ди фІэщ тщІыжу дыкъэкІуэжын

хуейщ. Ди унэ Iуэхушхуэ щыдиIэш дэ. И чэзу хьуащ ди щхьэ и Iуэху зетхуэжыну кьэрэхьэлъкъым. Илъэсищ хьуауэ Урысейр зэрызохьэ, дэ ди тхьэкIумэ цIыв идгьэпщхьащи, ар зэхэдмых зытщIауэ дыщысщ. Дэ зыдмыгьэхьейну ящIэм, Шыпшхэм иджыри зы зауэ ящIынт, дэ тхуэдэ Iэджэ хэкIуэдэну. Дэ зауэм дыщIагьакIуэри аращ, мылькукIэ дыкьагьэгугьауэ: «ЛIы нэхъ кьыхэкIанкIыкIхэр Китайм щаукIынщ, кьанэр мамыру щысынщ, сыт етщIэми замыгьэхьейуэ», – жаIэр абыхэм. Дэ-тIэ аракъым жытIэр: «Дэ Японием зэуэкIэ щызэдгьэщIэнщи, дыкьэсыжым, итIанэ деплбынщ хэтхэ я унэ кьанжэ тесми». Аращ дэ япон зауэм дыщIэкIуэн хуейр, армышьумэ хьэдэ фыщIакIуэкьым. Иджы щыщIэдзауэ ди Iуэху зетхуэжыфу зедгьэсэн хуейщ. Зи улахуэ зрамыту кьежьа, хуэфэщэн ахьшэ зыIэрымышьа хуэдэхуэ яхэтхэр зэщIэгьэуIуэн хуейщ. Апхуэдэ щымыIэмэ, илъэс ныкьуэ улахуэр псоми кьыдатын хуейуэ яхуэдгьэувынщ начальникхэми, зэрызащIым деплбынщ. Ар зэфIэкIэмэ, итIани щхьэусыгьуэ кьэдгьуэтынщ, ауэ гущтэгулэм хэдгьэкIынкъым...

* * *

Залымджэрий и уцийм фейдэ кьышэу щIидзащ: цIыху чэнджэщакIуэ кьыхуэкIуэу, командирхэм жаIэм япэ абы жиIэр ягьэзащIэу хьуащ сотняр. Залымджэрий итIанэ мурад ищIащ я кьарур здынэсыр кьыхутэну: и гупыр игьэIушри, цIыхум яхиутIыпщхьащ, кьызэрыIэту я илъэс ныкьуэ улахуэр кьыIахыну паубыдыну начальникхэм. ЕтIуанэ махуэми апхуэдэ дыдэу сотням ящIащ.

Пщэдджыжьым занятием яшэну кьагьэуша гупыр кьэтэджщ, захуапэщ, затхьэщIщ, шхэри занятием яхуэмыкIуэу зэхэуэжри, полкъым и командирыр кьагьэкIуэну яIуэхуащ. Кьульшыкьушхуэм полковник Шуваловыр кьэкIуащ.

– Сэлам, адыгэхэ! Занятием щхьэ фымыкIуэрэ?

Сотням сэлам ятыжри, зэрыгьэкIин щIадзащ.

– Сыт ди улахуэр ирикьуу кьыщIыдэвмытыр? ДаукIым, фэ фшхыжыну ара?

– Ди улахуэр кьыдэфт, илъэс ныкьуэм хуэзэр! Ди дежхэми зыгьэрхэр кьахуэдгьэнэн хуейщ дэ!

– Ахьшэр ирикьуу кьыдэвмытауэ, занятием дыкIуэнукьым!

ЗэрыгьэкIийр ин хьууэ щыхуежьэм, графым кьыгурыIуащ, кьымыгьэгугьэу Iуэхум зыри кьызэримыкIынуур.

– Шухэ! Зэ фызэрымыгьэкIий псори! Фызыхуейр гурыIуэгьуэу кьызжефIэ! Мис уэ кьыхэкIи, кьыжыIэ узыхуейр! – жиIэри и Iэр псом япэ иту щыт Льеиншэ Зулъкьэрней хуишиящ. Льеиншэр кьыхэкIуэтыкIри, и урысыбзэ ныкьуэмкIэ жриIащ зыхуейр.

– Денгэ, денгэ надэ, шест месыц жалванэ надо! Понимай!

– Понимай, понимай! Хьунщ. ФыкIуэ занятием, сэ фи Iуэху зесхуэнщ. Фыкьызогьэгугьэ кьывезгьэтыну фи мазих улахуэр! Марш на плац!

Флигель-адъютант, полковник граф Шуваловыр ар и цIыхукIуэ япэ яцIыхуащ адыгэ сотням икIи кьагьэIурыщIащ. Полковникыр кIуэжри, мы рапортыр Тэрч-Кубань дзэм и Наказной атаманым хуитхащ апрелым и тIошIрэ хым:

«... Гэмал иГэкъым полкым я авансым хэвмыгъэхъуэну, шухэм я ахъшэр, илъэс ныкъуэм хуэзэр, ирикъуу еттын щхъэкГэ. Тумэн пщыкГутГ зым хуэзэу, шу псоми ярикъун ахъшэ, сыту жыпГэмэ, шухэм, фГыуэ зэгъэпэщэхэри яхэту, псом хуэмыдэу, телъыджэ къызэрытщыхъуащи, адыгэ шухэм псом нэхъри нэхъ ину икГи наГуэу мышынэу жаГэ иджыри къэс ахъшэр къызэрырамытамкГэ зэрымыарэзыр, ар я правэу ялъытэжауэ».

Рапортыр войсковой штабым и начальник кълэныр пГалъэкГэ зыгъэзащГэ войсковой старшина Медведевым Гэрыхъэри, атаманым хуригъэхъыжащ. Наказной атаман кълэныр пГалъэкГэ зыгъэзащГэ генерал граф Пилар икГэщГыпГэкГэ полкым кыигъэкГуащ войсковой старшина Фидаровыр, шухэм яритыну улахуэу сом минитху иГыгъыу. Ахъшэри шухэм яхуигуэшащ.

Ар Залымджэрий и япэ текГуэныгъэт, а текГуэныгъэми езыри шу-хэри игъэгушхуащ...

Апхуэдэурэ еджэу, загъасэу, политикэкГэ зэрыгъэГущхэурэ майм и пщыкГубгъу пщГондэ дээр КълэкГыхъым дэсащ. Майм и пщыкГубгъум зэрежъэнур нэхъ пасэу къащГэри, я дежхэм хуаГуэхуащ, адрейхэри къэкГуахэщ. Ежъэхэм КълэкГыхъым гъусэ щахуэхъуат, езым и лъэГукГэ, БицГу Ахъмэд, Дыгъужыкъуей щыщу...

Майм и пщыкГуийм и шэджагъуэм деж къуажэм кыикГ гухэр, шу-хэр Адыгэ сотням и казармэм деж кыщызэхуэсу щГадзащ. Занятие зимыГэж шухэм хъэщГэхэр ирагъэблагъэу щГадзащ. Ирагъэблагъэхэр занщГэу лагерым трашэри, утыкум деж Гэнэр кыщцаухуэ, пшынауэр щызэххаублэ, ефэ-ешхэр кыщызэГуах. Шухэр пщэдей зауэм кГуэну ежъэнухэщи, иджы зыми щышынэжхэркъым. Къуажэ къэс зыгуэр къахокГ. Залымджэрий и Гыхъыхэр къэкГуащ: и фызыр, и шыпхъу нэхъыжбыр, и къуэш нэхъыщГэ Тальостэн. ХъэтуеикГ кыикГащ я бын-хэр ялъагъужыну щГалэхэм я Гыхъыхэр, Пщымахуэ гуэрыр я гъусэу. Андрей къуажэхэми кыикГащ гъунэжу куэд. Арати, жэщым джэгужахэщ, зэрылъагъужахэщ, мыжеяхэу пщэдджыжьым зэрежъэным зыхуащГу щГадзащ.

А зи гугъу тщГа пщыхъэщхъэ дьдэм граф Шуваловыр князь Орбелиани телефонкГэ епсэлъат полкым еджэн зэриухам, шухэр гъэса зэрыхъуам и рапорт ириту.

И полкым зауэ Гэзагъэу хэлъыр генералым хуиГуэтащ полковником, адрейми мэкъумэшыщГэ полкыр зауэм хуэхъэзырыпсу кыллытащ: хэт и былымт Орбелиани японьдзэ гъэсам къригъэукГыну ишэ гушыр! Пщэдей зэрежъэну зыхуагъэхъэзырыну унафэ кыххуищГри, езыри кызэрыкГуэнур кыщГигъужащ, зэрежъэхэм еплъыну. Полковником полкым и офицер псори зэхуишэсри, зэрежъэну чэзумрэ гъуэгум щахэлтыну хабзэ щхъэхуэхэмрэ къажриГаш.

– Пщэдей ди эшелоныр зэрежъэм еплъыну генералыр къэкГуэнуу. Шухэмрэ езыгъажьэхэмрэ ефарэ зэранщГакГуэрэ къазэрыхэмыкГыным офицерхэр фыкГэлъыплъ, унтер-офицерхэр къэвгъэсэбэп, зыдэвгъэ-Гэпыкъу...

Абы хуэдэурэ инструктаж къаритри, полкым и офицерхэр кьиутГыпщыжащ...

Пщэдджыжьым адыгэ сотняр тревогэкГэ къаГэтащ ежъэну. Шухэм сыхъэтыпэм загъэхъэзырри къэувахэщ, хъэпшыпуи яГэр я уанэмрэ езыхэмрэ якГэрыгъэзэгъауэ, къакГэрыщуйи зыри умылъагъуу.

Вахмистр Василий Змеевскэм, командэ яритри, сотняр сатыру игъэуващ. Яхэплъэжри, дагъуэ зыхуицІын гуэрхэр кыилъыхъуэу ирикІуащ стройм.

– ЩІакІуэр гупсэхуу кІэрыгъээзэгъакъым, зэгъэзахуэ! Уи къамэр йолэлэх, тІэкІу ІуантІэ!.. Уи къэпталыпщэр тІэтащ, пхэж!.. Дэнэ щыІэ уэ уи бащлъыкъыр? Къихи зыдэлъхъэ, генералыр кыивэплъынууц. Уи шыр мыпхуэдизу цхъэ зэхэукІа, Джерештиев, дэнэ уздрикІуар ныжэбэ? Е-е, тезыр уолъыхъуэр уэ, тезыр!..

Апхуэдэурэ стройр зэ щіищыкІри, строй пащхъэм кыиувэжащ, абы зэ яхэплъэжащ: дыгъуасэ Іэхъуэ баш зыІыгъыу хъупІэм ита Іэхъуэхэр иджы зауэлІ екІу дыдэу кыщІидзахэт, махуэ пщыкІутху кызыэрырахуэкІамрэ дамэтель зэрытралъхъамрэ цхъэкІэ. Пэжу, шуудзэм шынагъафэ дыдэ ятетт. Псоми цейцхъуэ ящыгъщ, абы и пщампІэм къэптал фІыцІэм и пщампІэ кІыхъыр кыдош, хъурыфэ пыІэ фІыцІэ, пыІэ шыгу удзыфэ илзу, ящхъэрыгъщ зэдэкІуэу, я дамэм, хъэрфышхуэкІэ «Т-К» тетхэжауэ, дамэтель удзыфэ телъыжщ. А дамэтельым и удзыфагъымрэ я пыІэщыгу удзыфэмрэ зокІу. Фочыпэр егъэзыхауэ, карабин я бгъум щедзыхащ, ижырабгъумкІэ кІэрахъуэ кІэрылгъщ, сэмэгумкІэ сэшхуэ кІэролэл, я гупэмкІэ къамэ ябгрылгъщ. Яшхэм я гугъу пщІынумэ, ари нэхъ теплъэншэхэкъым: уанэхэр сауру фІыцІэщ, джэрыщІэри бгъэрыщІэри дыжбынкІэ гъэщІэрэщІащ нэхъыбэм, шхуэрэ нахъгэрэ псоми япщІэхэлгъщ. Шхуэри дыжбынкІэ зэгъэпэщаш, я натІэм укыищу гъуджэ, дыжбыным кыыхэщІыкІауэ, зыкІэрылгъ гъунэжщ, шыныбэшхыу плІырыплІ ящІэпхащ, уанэхэм гупэмкІи щІыбымкІи къэлътмакъ зепедзэкІ якІэрыщІащ, фэ къэлътмакъыу...

Аращ вахмистр Змеевскэм станцым ишэну иришэжъа шуудзэм и теплъэр. Стройм кІыхъу гъуэгум зытраукъуэдиящ, я ужьым обозыр иту, абы я ужьым ежъэхэм якІэлъыкІуатэ Іыхълы-благъэхэр итыжу. Шухэм уэрэд кыыхадзащи, шы лъэ макъымрэ гу макъымрэ абы хэтыжу, Іауэлъауэшхуэу шуудзэр станцым кІуэ гъуэгум ирокІуэ, абы я ужьми езыгъажъэхэм я гыи макъыр итщ. А зэкІэлъхъэужьитІыр зэщІэрымыхъэу станцым нэххэри абы цызыэрыгъуэтахэщ: уэрэдыр увыІащ, абы и пІэ хъэдагъэр иуващи, вокзалым хъэдагъэшхуэ тетщ. ЦІыхубзхэм гуп цІыкІу-цІыкІуу хъэдагъэ цІыкІу куэд ящІри, ахэр цызэхыхъэжкІэ хъэдагъэшхуэ мэхъуж, цІыхухъухэми зи пэ дэзылъэфейрэ зызыгъэпсчэуІурэ куэду къахэкІыу щІадзащ. ЦІыхубзхэмрэ цІыхухъухэмрэ я гыи кІэр зэбгъапщэмэ, лІыхэм я гыи кІэр нэхъ хъэлэмэтщ: загъэпсчэуІуу, я пэ ялъэщІ защІурэ, я нэпс къафІыщІэжыр щІалгъэщІыкІ. ЦІыхубзхэр – ахэр цхъэхуэщ – кІийуэ магъ. Ауэ абыи гъэщІэгъуэн гуэр хэлгъщ: гыихэр зэрыкІийм цхъэкІэ мыгъхэри мэкІий, гыуэ зыкыфІагъэщІыну – ахэр ежъэхэм зи Іуэху хэмылгыщэу кърихъэлІахэрщ. Сытми, станцым хъэдагъэ тетщ. Псори магъ: нахуэу гыири, зыкыезымыгъащІэу гыири, гыи фэ зытезыгъауэри. Мыгъыр къулыкъуцІэхэрщ: бригадэм и дзэпщ генерал-майор князь Орбелиани, полкым и командир полковник граф Шуваловыр, есаул князь Бекович-Черкасскэр, адыгэ сотням и командирыр, Налшык округым и начальник полковник Страховыр, генерал-лейтенант Шыпшыр, нэгъуэщІхэри. Алыхьым и нэфІ зыщыхуа а цІыху хэхахэмрэ зи цхъэр зыгъейхэмрэ я Іуэху зыкІи зэхэлъкъым, гыихэр гъуэгыурэ зэрызыхуагъээуэнум фІэкІа. Гыихэр зыхуэзауэр гуфІэхэрщ, гуфІэхэм яхуэза-

уэр гьыхэрщ – аращ а тлум я луэхуу зэхэлгыр. Пщлэ, щлыхь, дамыгъэ, мылькы – куэдклэ шогугъ ахэр Тэрч-Кубань шу бригадэм. Сатыру гъэува сотням къулыкъущлэ гупыр епсальэу щлэдзащ, зэралъэкклэ ягъэлуащ. Сыт къыпхуащлэн-тлэ абы и лейуэ: махуэ пщыкIутхуклэ укърахуэкIыу уагъэсам, уахуэпам, лэщэ къыуатам, абы нэмыщлэ «си уз ухуейм Алыхьым елъэлу», жалэ адыгэм. Ауэ иджы ар апхуэдэукъым зэрыжылэн хуей хур – «А псоми и ужькIэ уз ухуеймэ, си луэхуу уэ уз япон сэлэт гъэсам, иужьрей военнэ щлэныгъэм тету гъэса японыдзэм къыуимыту укыигъэкIуэжым», – жылэн хуейщ.

– Тхьэр фи гъусэу, пащгыхь адэмрэ Хэку анэмрэ я щлыхькIэ! – жиIэри и гъуэгупэ псалгэр иухащ князым. Зыгуэрхэм «Ура!» жалащ, нэгъуэщлхэри лэгу еуащ, нэхьыбэр щыму едэлуащ, я щхьэ щлэгупсысыжурэ.

Митинг цIырхьыр яухри, эшелон итIысхьэным щлэдзащ. Губгъуэм къраубыдыкIа адыгэш ныкъуэллэхэм вагон ихьэныр хуабжыу зраусыгъуэджащ, захьунщлащ, ныкъуэкъуахэщ, ауэ икIэм-икIэжым цIыхум и ерыщыгъэр, зэрыхабзэу, теклуащ, шы емылыджхэри, сыт хуэдизрэ замыхьунщлами, я цIыхум и унафэм едэлуэн хуей хуащ, вагоным ирагъэтIысхьащ.

Вагоным ирашэм, сэмэгумкIэ зы гуп ягъэувым, ижымыкIэ нэгъуэщлэ зы гуп ягъэувыжурэ, я кум дэкIыплэ илэу, я щхьэхэр зэхуэгъэзауэ, а дэкIыплэм дневальнэ дэхуэн хуэдэу, шыхэр вагонхэм ирагъэуващ, езы шухэри, шыхэм ещхьу, товарнэ вагонхэм ирагъэтIысхьащ. Мыхэр зрагъэтIысхьар шыхэр зэрысым ещхь щхьэкIэ, апхуэдэ дыдэтэкъым: шыхэм я вагоныр зэхуэдитлу зэпрыхукIам, цIыхухэм я вагоныр и лъагагъкIэт зэрызэпрыхукIар: нар тлуащлэу зэтетт я гъуэлгыплэхэр, нарым хьэуазэ телгыжт, абы и лъэныкъуэкIэ шыри цIыхури зэхуэдэт – шыми лэщлэлын ялэщ, хьэуазэу.

Щихуэщхьэм къафIэблэблэу фIэс къуаргъ щхьэхынэхэр къыгъащтэу, паровозыр кIия иужькIэ, хуэм дыдэурэ эшелоныр ежыащ. Станцым къытена цIыхухэм я гыр нэхь ин хьуа хуэдэщ, мыр, дауи, хьэдагъэм ирагъэщхьу ара хьунщ гы макъыр нэхь ин щIрагъэщлар, хьэдэр щыдахкIэ нэхь лейуэ ягъеин щлэдзэ адыгэ цIыхубзхэм, мыхэри псэ зыпыт хьэдэу ябж хьунт псэкIэ, гукIэ...

Клуэху пэт нэхь псынщлэ зищIурэ, эшелоныр станцым теклащ, нэхь хуабж хьуауэ. Гъуэгубгъум Iут щиху лъагэхэр блэкI, блэж, блэ-лэет, блэцIэфтурэ, ари иухри, къуршыщхьэ къабзэу уэскIэ тхьэщIахэр дыгъэ щлагъым зэхэлыдэу къыщызэхэуващ, ирагъажьэ щлалэ гупышхуэм кIэлгыплгыжу.

ЦIыхухэм, фадэмрэ жэрыжэ псынщIэмрэ къарита чэфыр ирагъэудэлуноу, къафэрэ уэрэдрэ къыхадзащ – къафэ псынщлэ, уэрэд щхьэпс...

... Апхуэдэу, здэкIуэри щлэкIуэри ящыгъупщэжауэ, мажэ шухэр. Ауэ я бгыжхэмрэ я щIымрэ ямылгъагъуж хьумэ, щлэнэщхьеежынухэщ. ЯщIам, лIы зыукIауэ, хуцIегъуэжынухэщ.

Станцым къытенахэр, мафIэгур зэрытекIыу, зэбгрыкIыжу хуежыащ: генерал гупыр я фитонхэмрэ тешанкIэхэмрэ итIысхьэжри, мафIэгур эрежьэу, ежьэжахэщ, къуажэм къыкIахэм я нэпс-нэпс

иральэщлэктыу зэхэтащ, мафлэгур ямылгагуж хьуху. Зыри ямылгагуж щыхьум, зызэпалъэщтыхьыжри, старшынэхэр тешанклэм, мыдрейхэр бришклэм иттысхьэжхэри, хуэмурэ зэбгрыджэдыктыжащ, щхьэж и жылэ зауэ хьыбарым и щлэдзаплэр гулэ щлэдзаплэу ихьыжу...

Апхуэдэу майм и пщыклубгьум адыгэ сотняр Кьалэктыхьым теклащ, япон зауэм яшэу, я тыхьыхэр яклэтыгыгы, кьуаргь фтыцлэхэр яклэтыуфэразэу.

Гузэвэгьуэрэ гугьухьу кьаритар хэмыту, адыгэ сотням и зэхуэ-шэсынымрэ и егьэжэнымрэ адыгэ лъэпкьым тригьэктуэдащ, нэсу кьэлгытэпа мыхьуа бжыгьэу кьашптэмэ, сом мин тлощл ахьшэу, езы цтыхухэм я мыльку зэхэлтым кьыхэктуэу...

* * *

Километр минипщтым щтыгьу гьуэгуанэ зэпачри, адыгэ шухэр зэуаплэм кьэсащ. Шухэм я эшелоньр шэджагьуэ хуабэм ирихьэллэу Ташичао станцым телъэдащ, хуэм дыдэ хьуауэ товарнэ станцым ещыплэри, кьэувылащ.

Шууейхэр вагоныбжэм кьызэрытугуащ. Дэнэ дежи цтыхурэ шьырэ цьзырэзохьэ, дэнэ дежи хьэпшып лэтэ цьзэтельщ.

Ташичао станцыр кьандзэгуу зэрызохьэ – хэт адэклэ ехь, хэт мыдэклэ кьехь, хэт мажэ, хэт маклуэ, хэт мэшхьдэ, зыгуэр кьыгьэувылауэ, хэт кьешхьдэм лэдэбу йодауэ.

Адыгэ командирхэри а зэрызехьэм хэпклаци, кьажыхь: штабной вагоным мажэ, абы кьожьж, вокзалым щлолбадэ, кьыщложыж, честь ящл, кьыхуащтыж. Апхуэдэу сыхьэт ныкьуэфклэ зэрызехьа нэужь, командэ кьатащ:

– Фыкьикл!

Сотням и вагон кьомьр, гу, кухня, кьинэмыщл зьтет платформэ-хэри яунэщтын щладзащ.

Шьыри гури кьрашащ, хьэпшыпхэр кьрахри гум иральхьащ, гур зэщлащлэщ, шым уанэ тральхьэри, ирашэжьащ: уэрам зэв цтыктухэм ироктуэ, гьуэгу быдэм налхэр бэрэбанэ еуэу, гьущл шинэхэри теуджы-хьыжу, жыг хадэ дахэхэм итщ, ауэ уэрамхэр фтейщ. Станцым дэклри, бгы лъапэм щлэт кытай кьуажэм кьыщыувылащ сотняр.

Станцым кьыщиплтым мэзу кьащыхьуа бгыхэр иджы жыг хадэ кьафлэщлащ, кьуажэр хэсу. Сотняр кьызыдыхьа кытай кьуажэр гуэщ, туэщ хуэдэу зэхэт псэуальэ фэншэ гупт. Шухэр кьыздикла я хэкуми щыгьунэжт мышхуэдэ унэ: блынджабиплл, кьамылыщхьэ лъахьшэ кьытептуэу, дыгьаплэмклэ зы щтыхьэплэрэ абджым и плэклэ тхьлымплэ зытугьэпщла зы щхьэгьубжэшхуэрэ хэлъу. И ктуэщтым ущтыхьэм, ари адыгэ унэ ятлэ лъэгут, ятлэм кьыхэщтыклат гьуэлгышлэр, блыным лъахьшэу дектуэктыу.

Кьуажэр, пэжщ, мэзымрэ хадэмрэ хэст, жыгхэм я ныкьуэр пхьэщхьэмыщхьэ кьызыпыклэ жыг щхьэклэ, цтыхулэ зэлусэр нэрылгагьут яхэт унэ цтыктухэмрэ кьэхухьыгьэ гуэрхэмрэклэ.

«Мыр ди деж щылэ щты, губгьуэ, бгы, жыгхэм ещхьыркьабзэщ. Ар зэрешхьыркьабзэр нэхь гьэщлэгьуэныжщ, нэхь гурытуэгьуейщ, нэхь мыщтыхуш, нэхь шынагьуэщ. Сыт дыгьэ кьухьэм пэлыд мо бгыщхьэ жьыжэ Кьубатий шытхьыщхьэм ещхьым щтылэр? Дэтхэнэ жыг кьуа-гьыра уи ажал зыкьуэсыр?..»

Сотняр взвод-взводурэ, плланэ-плланэурэ унэхэм, пщлантлэхэм дагуэшащ. Адэклэ дэтхэнэри губгьуэ псэуплэм зэрыхуэщлэм ещхьу псэууэ щлэдзаш.

Залымджэрий, Къаирбэч, Льеиншэ Зулкьэрней сымэ яшхэр яльахьэри, езыхэри щлаклуэм клуэцлышыхьауэ ауэ загьэуклуриящ. Махуэ псом гьуэгу тета щхьэклэ я жеин къаклуэртэкьым. Жэщ мазэгьуэ дахэщ. Вагьуэхэри шабэ дыдэу блэуэ уафэм ипхьащ. Я унэ шылэжхуэ, шыхэпщ клуа флэкла къащымыхьужу, уафэм доплъейхэри хэлъщ, я пкъыр чынтым шылэ щхьэклэ, я псэр Къэбэрдейм къэклуэжауэ.

– Жэщ телъыджэщ, ауэ нэху дауэ дыкьыщеклыну плэрэ мыбдеж? Мо джабэ флыцлэм исхэр къыттемыуэну плэрэ? – же лэ Залымджэрий.

– Нобэ къыщыттраклулар абыклэкьэ? – пещэ Зулкьэрней.

Аргуэру мамырыжахэщ, уанэм я щхьэр гупсэхуу трагьэзагьэри, жеиным зыхуащлэщ.

Унэ къуагьым къыкьуэклри зыгуэр къэувылэщ. Зулкьэрней и щхьэр къилэтри: «Что надо?» – жи лэщ.

– Мыбдей нэху фыкьыщеклыны фи мурад? – жи лэщ чынт къабгьэ-дыхьам.

– Плъагьуркьэ дызэри мурадыр?

Итланэ чынтыр лъэгуажьэмыщхьэу къэуври къайлгьэлуэщ къуажэм дэжынхэу.

– Къуажэр къэзыухьуреихь бгы къомым псоми япон ипхьащ. Нэху щырэ къауэу щлэдзэмэ, мы сэтэйм фытрауклыхьынщ, зыщлыпши фамыгьаклуэу.

– Абыхэм дэ ди дозор щытхэщи, абы хьыбар дагьэцлэнкьэ! Щхьэр егьэуэ абы. – Зьми загьэхьеякьым.

Мазэр, вагьуэхэр хэлэжа иужьклэ нэхущым пшагьуэр зэклэ-щлехури, къуажэр къэзыувыхьа бгыхэм шэ къайлгьэлгьэхуэ щлэдзаш, шэм клэлтыклуэу японхэми бгыхэм зыкьрагьэжэхуэ къальэгьуащ.

Я шхуэ ялыгьыу, шы табыным пежьэри, зэдэлэпыкьужхуэрэ яшхэри къаубыдыжаш, къашэжри уанэ тральхьэжаш, я хьэпшып тлэклури уанэ къуапитлымрэ хьуржын зэпедзэклымрэ ирагьэзагьэри, сэшхуэр едзыхауэ, фочыр зэпедзэклыу я пллэ идзауэ, шэсри взвод зэхуэсыплэм лгьэхуу ихьащ.

Вахмистр Василий Змеевскэм и пацлагьуэ тегьэщхьам къыщлэклыиыкьурэ командэ къет урысыбзэ-кавказыбзэ зэхэзэрыхьаклэ. Ар къызыгурылуэм адреи шухэми зыпащлыжурэ шэсри, взводыр ежьащ. Адреи взводищри я увылэплэхэм къыдэклри, ротмистр Бекович-Черкасскэр япэ иту, ежьащ, здашэр къыжрамылэу.

Адыгэ сотняр зыхашэ луэхум кьриклуа къомыр армэм и дзэпщ нэхьыжьу а зэманым Восток Жьыжьэм шыла генерал-адьютант Алексеевым иужьклэ пащтыхьым зэрыхуитхыжамклэ мыращ: «... Июным и пщлым японхэр ди япэ корпусым зы дивизиерэ ныкьуэклэ къебгьэрыклуэщ, еплланэ корпусым зы дивизие закьуэклэщ къызэребгьэрыклуар. Къебгьэрыклуэм ерыщыгьэ ин дыдэ хэлъакьым, атакэм луэхур нэсакьым. Июным и пщыклузым бийр ерыщу ди дзэкум атакэ къыхуеклуэщ дивизитклэ, ауэ еплланэ корпусым тыншу луихужаш, япэ корпусым топклэ къыхэуа къудейщ. Топ зэхэуэм уатепсэлгьыхуэ щытмэ, мыбдежым дэ япэ дыдэу японхэр щызытедгьэклуакьым, тлэклуи датекуагьэнкли хьуну къыщлэклынуу.

Араши, зауэр зэрэклүэк Іам кыыхэк Іыртэк ыым ди дээр кыиклүэтыну. Далинскэ щхьэдэхып Іэмрэ Пханлинскэ щхьэдэхып Іэмрэ бий кыебгырык Іуэм Симучен деж щапэщытащ ет Іуанэ корпус псор, Хайчен деж щэщ Ірэ етхуанэ дивизием и зы бригадэ. Апхуэдэу щыт пэтми, ди позицэхэр кыызэрыдгыэнам японхэр игьэгүшхуащ, дэри политикэк Іи экономикэк Іи мыхьэнэшхуэ зи Іэ Инкоу кхьухь тедзап Іэр тфигьэк Іуэдащ. Генерал Зарубаевым, езым и хьэрычэтк Іэ, кыиклүэтын иригьэжыащ, командующэм кырита унафэ мы Іупщ Іхэм кыыхэк Ік Іэ.

Восточнэ фронтым и гугьу пщ Іымэ, генерал-адъютант Куропаткинын июлым и бгьум Гуцзянцзы к Іуауэ щытащ, июлым и блым сэ сщ Іуэуэ, зи щ Іыхьыр иныщэм игу ирихьауэ щыта унафэм ипкь итк Іэ Куроки и дзэм ебгырык Іуэну. Ауэ июлым и пщык Іушым Ляоян кыик Іыжри кыызжи Іэжащ иджыпсту дыдэ Куроки уебгырык Іуэ мыхьуну, дзэм и обозхэр зэрымыхьэзырым щхьэк Іэ.

Абы нэмыщ Іауэ, Ляоян зы полк кыызэрыдинэмрэ бий ик Іуэтым кыпэт Іысыну Беньсиху зы полк зэригьак Іуэмрэ кыыхэк Ік Іэ, зэребгырык Іуэну кыыхуэнэжыр батальон хыщ Ірэ пл Іырэщи, ар ф Іэмащ Іэ хьуауэ, кьольа Іуэ маньчжур армэр ирагьэбыдэну етхуанэ Сыбыр корпусым щыщу зы дивизиек Іэ, сэри арэзы сытехьуауэ...»

Генерал-адъютант Алексеев.

Тэрч-Кубань полкым хэту адыгэ сотням зэуэн иригьажьэри, позиция Іеджи ихьуэжауэ, адреј дзэ псоми щ Іыгьуу, «жэщ-махуэ» жимы Іэу ик Іуэтурэ Липиюј-Тинкань линием нэсащ...

* * *

Тэрч-Кубань полкыр зыхыхьа епщ Іанэ армейскэ корпусым Липиюј-Тинкань лъэныкьуэмк Іэ бийм ебгырык Іуэну загьэхьэзырырт. Июлым и пщык Іублым щэщ Ірэ етхуанэ Брянскэ полкым и командир подполковник Вораковскэм и полкым, Восточно-сибирскэ кьурш батареем и зы взводрэ еханэ сапер батальоным и зы ротэрэ щ Іыгьуу, Пьелинскэ щхьэдэхып Іэр иубыдащ, абы япон тесыжтэк ыыми. Арщхьэк Іэ а лъагап Іэм губгьуэ топ дэпш мыхьуну кыщ Іэк Іащ, бгы джабэхэр хуабжбу задэт, езы аузым дыхьэ гьуэгур ущызек Іуэ хьу пщ Іын щхьэк Іэ лэжыгыэшхуэрэ зэман куэдрэ тек Іуэдэнут. Японхэр зы верст закьуэт зэрик Іуэтар.

Июлым и пщык Іубл пщыхьэщхьэм генерал-майор Мартсон Липиюј кьуажэм кьак Іуэри, Липиюј-Тинкань гьуэгум щек Іуэк Іыну лэжыгыэр зыхьумэн гупым унафэщ Іу хуэуващ...

Июлым и пщык Іуий пщэдджыжьым ирихьэл Іэу генерал Мартсон и гупым и Іыгыащ щэщ Ірэ етхуанэ Брянскэ пехотэ полкымрэ щэщ Ірэ еханэ Орловскэ полкымрэ, Пьелинскэ щхьэдэхып Іэр, резерву батальонип Іи Іэу. И бгьуит Іыр зэтра Іыгьэну, Тэрч-Кубань полкым и зы сотнярэ ныкьуэрэ сэмэгумк Іэ ягьэуващ.

Ебгьуанэ артбригадэм и топхэр позицэм трагьэуэвфакьым, зэрыжыт Іам ещхьу, джабэм яхудэштэк ыыми, ат Іэ пехотэ ротит Іым яхьумэу Липиюј кьуажэм деж кьы Іуанащ...

Июлым и пщык Іуийм, нэхушым, сыхьэтыр пл Іым деж японхэр кьытеуащ генерал Мартсон и колоннэм и сэмэгу кьуапэ капитан

Хальмковым и унафэм шлэтым, пехотэ ротищрэ зы кьурш батареэ взвод хьум... Линие псом фочауэ кьыщызэлуахаш японхэм... А зэман дьдэм япон пехотэр, топ ящлыгьуу, подполковник Экка зи командир ди иж кьуапэм кьеклуэклыу шладзащ.

Зауэм псынщлэу зиужьт: японхэр клуатэ пэтми нэхьыбэ хьууэрэ, сыхьэтихрэ ныкьуэ пщэдджыжьыр щыхьум, Пьелинскэ щхьэдэхьплэм и ищхьэрабгьу льяныкьуэмклэ щыт луащхьэ льягэр яубыдащ. Сыхьэтиблым деж подполковник Экка и дзэм топклэ кьыхэуэу шладзащ... Генерал Мартсон абы дэлэпыкьуну зы пехотэ батальон игьэклуаш, ауэ... генерал-майор Мартсон кьуажэ Липиюй адэклэ имьклуэтыжу хьуакьым... Пьелинскэ щхьэдэхьплэм кьыщыхьуам корпусым и командир генерал Случевскэр пщэдджыжьыр сыхьэтийм щыгьуазэ хьуаш. Корпусым и штабым и начальныкыр пщэдджыжьым жьыуэ щхьэдэхьплэм кьэклуаш, луэхур зэрыщытыр зригьэщлэну. Кьыздэклуам, мы луэхухэм кьрихьэллэри, псори и нэклэ ильэгьуаш. Штабым и начальныкым и докладыр щызэхихым, Тэрч-Кубань полкыр нэхь псынщлэти, сотнипл хуиутлыпщаш генерал-майор Мартсоным. Генерал Случевскэр абы зэрекупсысар мыпхуэдэут: мы полкым и шухэр гузэвэгьуэ кьыщыхьуам нэхь псынщлэу насыфынуш, нэса иужькли нэхь сэбэл хьунуш, Пьелинскэ щхьэдэхьплэр я нэлуасэщи, бгырыс зэфэзэщхэщи, кьуаклэбгыклэхэм псынщлэу дэклифынурэ, япон кьаклуэм пэувыфынуш... Генералыр щыуакьым.

Адыгэ сотняр тревогэклэ кьагьэтэджди, занщлэу дэшэсыклаш. Полкым япэ иту, князыр я пашэу, нэхь тэмэму жышлэмэ, полкым и сотниплым япэ иту маклуэ сотняр. Абы шэшэнхэр и ужь итщ. Кьульшыкьушхуэ хьуаш, ауэ дунейр апхуэдизклэ уэмщ, хуабэщи, шыми лыми тхурымбэр кьапоху, тлум ялури гьушлэш. Дзэ кьиклуэтыр мэзым кьыщлэзыш гьуэгум тлурытлу зэбгьурыту ироклуэ, а гьуэгу дьдэми адыгэ шухэр мэзым шлэшэ – зыр маклуэ, зыр кьоклуэж. Залымджэрийрэ Кьаирбэчрэ зэбгьурыту маклуэ, абы Зулкьэрнеитлыр клэлюклуэ – Льеиншэмрэ Абеймрэ, абы я ужьыж Тохьутар Хьэтлутлэрэ Астемыр Дохьушыкьуэрэ итщ, адэклэ Джэтау Уэлийрэ Мэршэнкьул Беслээнрэ кьоклуэ... Адэклэ Жыгун Мухьэжидрэ Бицлу Ахьмэдрэ, я сэшхуэр ягьэдальэу, кьожэ. Шыхэр мэпырхь, сабэ гьуэжьым я пэр икудащи, цлыхухэри нэхь шлагьуэкьым. Нышэдибэ нэхуш льяндэрэ кьэхьея дунейкьутэжым и макьыр нэхь гьунэгьу кьохьу, ауэ мэзым зэрыщлыхьам щхьэклэ нэхь дэгуи мэхьу. Цыхум зыри жалэркьым – щхьэж и щхьэ йогупсысыж зэрыльэклэ елытауэ, зыхуэклуэ луэхур кьызэрыщыхьум кьыхэклыу. Сыхьэт пщыклуз хьуауэ, дунейр щакьутэж бгы льяпэм шухэр луашэри, епсыхахэщ. Коноводхэм шыхэр лэщлалхьэри, адрейхэр бгым дэклиу хуежыаш. Кьызэралхьурэ лэхьуэрэ малыхьуэу бгым кьыщызыджэдыхьу есахэр абы псынщлэу дэклири, сыхьэт пщыклуэтым и ныкьуэм японхэм япэуващ, луащхьитлэ-щым я пулемэтхэр трагьэувэри. Дакьикьэ бжыгьы дэклиатэкьым японхэм зэуэ кьэуэн шрагьэжьам, адыгэхэми, окопэ зэгьээхуэн сыт хэмыту, жыг, кумб гуэрхэм зыкьуагьапщклуэш, зрагьапщклуэри жэуап ятыжу шладзащ. Японхэр топклэ кьауэу хуежыаш. Шэпхэ зэрыль топышэклэ кьауэурэ, хьэлэч кьащлэ хьуаш. Кьаирбэч и нэжыгь сэмэгум топым кьриуда ятлэр кьытехуэри игьэундэрэщхьуаш. Залымджэрий абы бгьэдэпщхьэри, и псылгэмклэ псы тлэклиу иуриклаш, и нэжыгь зэщлэбэгам хьыдан

псыф трилъхъаш. Къаирбэч зыкъищлэжри къэплъаш, ауэ и нэ сэмэгум имылъагъулауэ къыщлэкIащ.

Японхэм топыр ягъэувылэри, атакэ къежьбахэщ. Адыгэхэм я пулемётхэмрэ я фочхэмрэ къызэщлэплъауэ мэлъалъэ, ауэ бийм щыщ зырызхэр я щлътIым къэс хъуащ, зырызхэр гуп зэрогъэхъу. Апхуэдэ гуп гуэрым Залымджэрий зыхэт гупыр атакэ пежьэжри Iуахужащ, ауэ Тохъутар ХьэтIутIэрэ нэгъуэщI зытхухрэ уIэгъэ хэхъухъащ. ХьэтIутIэ зы сэлэт мыжурэкIэ къепыджри къриудащ. Залымджэрий абы и щхьэр и пщэм деж щыпигъэлъэтыжащ сэшхуэкIэ, ХьэтIутIэ и уIэгъэри ипхаш, атакэр фIэмыIуэхужу. Ауэ уIэгъэр ипхэу здэщысым, жыг къуагъым къыкбэуэлъэта япон офицерыр кIэрахъуэкIэ Залымджэрий къеуэри, и бгъэ жыным къилэл дыщэ сыхъэтыпсыр зэпиудащ. Офицерыр Дохъушыкъуэ фочкIэ иукIыжащ.

Атакэр Iуадзыжри, щлътIым итIысхъэжахэщ. Апхуэдэу атакэр Iуахум, щлътIым итIысхъэжурэ шэджагъуэ хъуащ, японхэм сыт ямыщIами, адыгэхэр яхуимыгъэкIуэту. Апхуэдэу лъэныкъуитIри зэрыгъэмэхуауэ, Залымджэрий Iэмал хуекIуэну мурад ищIащ.

Взводнэм хуит зыкъригъэщIри, Залымджэрий Бекович-Черкасскэм и команднэ пунктым кIуащ, и мурадым ар щыгъуазэ ищIыну.

Адыгэпщыр сотням яубыда позицэм зы верст хуэдизкIэ фIэкIа пэмыжыжьэу къуацэ Iуащхъэ гуэрым и щыгум шууэ къытетт, и свитэ мащIэр (и къуэдзитIыр – лъэрыгъубыдыр, санитарыр) и гъусэу, и гупэмкIэ щекIуэкI зауэм нэрыплъэкIэ еплъу, хуэфэщэн унафэ щлэх-щлэхыурэ взводнэхэм яхуригъэхъу.

Къуацэхэм закъуигъапщкIуэурэ позицэм къыIужауэ и Iуащхъэм къыхуэжэ зауэлIыр щилъагъум, еплъыпэри, приказной КIэрэфыр къищIыхуащ. И нэрыплъэр зыIуихщ, и къэжэкIэм Iэзагъыу хэлъым хуэфэщэн пщIэ хуищIри, игукIэ жиIащ: «Бетэмал, сыту зауэлI телъыджэ къыхищIыкIынут мы учителым, апхуэдизу щхъэзыфIэфIу щымытамэ!»...

Залымджэрий Iуащхъэм кIэрылъадэри, гъуейм хэкIуэдащ, асыхъэтми, пщым и хакIуэ къарэр къигъащтэу, и пащхъэ дьдэм деж гъуейм къыщыхэцIэфттри, игъащIэ псом зауэ хьэлым зыхуигъэсэн фIэкIа нэгъуэщI Iуэху зэримышуа хуэдэ, екIу дьдэу зыхуигъэзащ ротмистрым:

– Зиусхъэн ротмистр, хуит сыщI сынопсэлъэну!

Бекович-Черкасскэр, шым къепсэлъыхыурэ, хуит къищIащ.

Залымджэрий и «шэрхъ кIэрахъуэ» планыр пщым гуригъэIуащ, сэшхуэпэмкIэ щIым тхыпхъэ трищIэурэ. Пщыр зыкъомрэ гупсысэри, Залымджэрий и мурадыр адыгэ тактикэу зэрыщытым щхъэкIэ езы Залымджэрийрэ Тамбий Данилрэ ягъээщIэжынуи хуит къищIащ. Залымджэрий жэрыжэкIэ щIэпхъуэжри, къызэрыкIуа лъагъуэмкIэ позицэм кIуэжащ. Пщым и унафэр взводнэм ялъыгъэлэсри, планыр зэрагъээщIэну зыхуагъэхъэзыру щIадзащ. ВзводитIым сотня псом я щлътIым зрагуашэри, адреи взводитIыр хуит къащIащ.

Хуит къэхъуа взводитIым лъэныкъуитIым тIысыгъэ щэхуитIу мэзым зыхагъэпщкIуащ: ижьырабгъумкIэ зыщызыгъэпщкIуа взводыр бийр блэкIа и ужькIэ и щIыбым къеуэнут – сэмэгугупэмкIэ ихуу, сэмэгумкIэ зьдэзыгъэпщкIуа гупыр, щлътIым ис взводитIым я ужьыжкIэ къэтIысати, бийм и пэм ди взводитIыр кърихужьэрэ езым и деж къызэрысу, ди взводитIри и гъусэу, биипэм еуэнут,

ижь-щлЫбагьымкІэ ирихуэкІыу. Аращи, зыр биикІэм кьоуэ, сэмэгугупэмкІэ бийр ирихуэкІыу, адрејр биипэм кьоуэ, ижь-щлЫбымкІэ кьрихуэкІыжу. Зым ирихужьар адрејм деж носри, ари кьеуэурэ хьурейуэ кьрехуэкІри, кьезыхужьам деж нехусыж. Адрејми ипэкІэ кьра-хуар езым щлИгьэла гупым я льэужьым трегьэуэври ирехуэкІ. Апхуэдэу бийр и кум иубыда мэхьури, хьурейуэ кьрагьэжыхьу, утыкум ирамыгьэкІыу, ираукІыхь.

Залымджэрий и мурадыр езымрэ Тамбий Данилрэ ягьээщІэ-жыну хуит кьищІри, взводнэр щлЫтІым кьис взводитІым кьа-хэтІысхьащ. Залымджэрий бийм хуэкІуатэри, Іуащхьэ льябжьэм хуэ-зэу мэзым зыхигьэпщкІуащ ижьымкІэ, взвод щлЫгьуу. Тамбий Данил ику иту взводитІым яІыгь быдапІэм кьыпэщІэкІуатри абы и щлЫбкІэ сэмэгурабгьу мэзым зыхигьэпщкІуащ, и пулемётитІыр игьэуври...

Шэджагьуэнэужь гуэрым японхэр кьебгьэрыкІуэу хуежьащ. Кьапэщыс взводитІыр кьеуэурэ японхэр гьунэгьу дыдэ щыхьум, ди щІалэхэр «кьыщІэпхьуэжащ», бийр кьыкІэлыжьэу. Верст ныкьуэфІкІэ «кьахуауэ», мэзым хэпкІэжхэри, Данил и взводым хэ-льэдэжахэщ. Гьуэгур хуит хьуауэ кьэзылгыта бийр тегушхуауэ кьы-зэрехьэжьащ. Ар щальягьум, гьэпщкІупІэм ис биидзэри кьызэрехьэ-жьащ, зэпытхьыгьэр кьагьэсэбэпу и гупэкІэ «пкІэнхэу». Яужь ит дзэхэр блигьэкІри, Залымджэрий бийм и щлЫбым кьеуэу хуежьащ, сэмэгугупэ льяэныкьуэмкІэ ихуу. ПулемётитІыр мэлъялгьэ, щхьэ-фэцым зрагьэІэгьу, щІалэхэм фочышэр тракІутэ. Бийр сэмэгупэкІэ ильащ. Асыхьэтым Данил и гупыр биипэм кьеуащ, кьрахужьэжарэ ижьымкІэ кьахуу. Адыгэ «шэрхь кІэрахьуэр» Залымджэрийрэ Данил-рэ «ягьэкІэрахьуэу» щІадзаци, бийр утыкум ираубыдауэ жэрыжэкІэ хьурейуэ кьрахуэкІ, яукІыу, яуІэу, Іисраф зэтращІэу. Дыгьэм ири-гьээыхьу адыгэ шууищэм японхэр ягьэкІэрахьуащ, адыгэ шэрхь кІэрахьуэм дэлгьу. «Шэрхь гудзэм» дидзыжа бий сэлэт гуп цІыкІу-цІыкІу тІэкІу мыхьумэ, шэрхьми текІыжыфакьым...

Бекович-Черкасскар Іуащхьэ льягэм кьытетщ, и сотням и зэуэ-кІэм кІэлыплгьу, зэригьэзахуэу, нэрыплгьэ фІыцІэр зыІуихьурэ унафэ ищІу, итІанэ зыІуилхьэжу. Абы и унафэр и шу гьусэхэм ящыщ гуэ-рым епхьуатэри, шы жьэрыутІыпщкІэ сотням яхуехь, абы кьрехьжри Іуэху щытыкІэщІэ кьэхьуар ротмистрым кьыхуехьыж. ЗэуапІэр зэ-пиплгьыхьу, пщыр абы йодаІуэ, аргуэру унафэ ещІ.

Ротмистрым и шу гупыр Іуащхьэпэм тет гьуей гуэрэныкум иІэ хуей тІэкІум кьыхэтщ, пщыр и кум хуээу япэ иту, адрејхэр абы и гьунитІым, и щлЫбкІэ кьыщыту, зауэм йоплгьэр, чэнджэщ, ущие, кьа-зэрыщыхьу гуэрхэр езым зэхуаІуэтэж защІурэ, Бекович-Черкасскам зэхрагьэх. Адрејми ар зэхимыхьфэ зытригьауэурэ сэбэп хьун чэн-джэщхэр езым кьигупсыса унафэ хуэдэу ину желэри, ар ягьээщІэну хуахь позицэм Іутхэм.

КІэрэф Залымджэрий кьигьэсэбэпа адыгэ тактикэм японхэм я ебгьэрыкІуэныр игьэувыІащ. Бийр Іэнкун хьуауэ, тэлайкІэ щыму щыта и ужькІэ, топкІэ кьэуэн ирагьэжьэжри, дунейкьутэж кьэхьуащ. Адыгэ шуудзэм яІыгь быдапІэ тІэкІум фІэкІа емыгуэу, топышэр шухэм уэшхьу кьателгьалгьэ хьуащ. Топыр здэщытыр зыми имылгагьуу, топ уэ макь кьэІурти, итІанэ топышэри кьыкІэлысырт. ЩлЫтІ чэнжхэм ис зауэлІхэр Іисраф зэтрищІа и ужькІэ, Іуащхьэм тет шу гупым кьеуэу щІидзащ бийм. Іуащхьэм хуээу уафэм зы топышэ кьыщызэгьуэдри,

гупым шэпхьыр кьателъэлящ, зыгуэрхэр иуIащ. Шыхэм заукIыжу щIадзащ: йоль, йопкI, зратIэ, йотхауэ. Телъыджэракъэ, пщым и шы кьарэр зэ кьащтэри зритIа нэужь, кьытесыр кьедэхащIэу и пщэм телъэщIыхьри сабырыжащи, гьунэгьуу кьыщыуэ топышэри зэхимыхыфэу, мамыру щытщ, мывэ гьэжауэ. Кьытесым и Iэ кьыдилъар щтэIэщтаблэншэти, топышэр шынагьуэу кьимылъытауэ, дияуэ щытщ шыр, и гупэкIэ маплъэ, акьылышхуэрэ мамырыгьэрэ кьызыщIэщ и нэ дахитIымкIэ. И тхьэкIумитI гьэкIахэр зэблигьэплъ мыхьумэ, и Iэпкьлэпкь кьарапцIэ лыдым зыри хэхьейкIыркьым, и фIалгьэ льякьуитIыр зэбгьурытщ, кIэбдз льякьуитIыр, сэмэгур япэ тIэкIу иту, лъэбакьуэхьущи, быдэу щIым зэрытетыр IупщIщ...

Iуащхэм и хьурягьыр топышэкIэ кьалулIыхьу щIадзащ. Гьуейм шитI-щы кьыхэхуэри, пщым и пащхэм вууэ зы топышэм зыкьы-зэхисащ. Ротмистрыр кьэскIащ, ар зэрыкIэзызыр хакIуэ кьарэм лъэлэсри, занщIэпсу зритIащ, асыхьэтуи топышэр кьауэри, шы кьарэр, зэрызритIам хуэдэу, пхэщIыщхьэкIэ етIысэхаш, и фIалгьэ льякьуитIри щIым кьытепкIэжащ. Шум зыкьыригьэльтэхри, и шым еплъыжащ: хакIуэм и кIэбдз льякьуитIри пыудауэ зэфIэщIыкIахуэмкIэ щIым тетт, и пщэр шэ кьытехуам иуIати, лъыр, бошкIэ быдзым ещхьу, кьриутхыкIырт.

Зы напIэзыпIэкIэ шымрэ лIымрэ я нэ зэхуээри, аргуэру зэ ягу зэрыщIэжащ: шы губзыгьэм и нэ хьэлъытIым губгьэн губжыншэ кьыщIэтщ: «СыкьэбгьэпцIаи-тIэ, Бекович-Черкасскэ, – мамырыIэкIэ си пщэм укьыщедэхащIэм, сыбгьэпэжын сфIэщIри дзыхь сыбгьэщIат, ар мыхьуамэ, сэ си щхьэр сэ схьумэжыфынут, биишэми зезгьэукIынутэкьым. Сэ шы сыхьунут, ауэ уэ лIы ухьуакьым». Пщыми а напIэзыпIэм нэкIэ жэуап иритыжащ шым: «Узмыгьэгузэвэ-ну арат сыщIодэхэщIар, армышьумэ шэ зытехуэнур сэ дэнэ щысщIэрэ – ар Алыхь Iуэхуш. Усхуэарэзыуэ дызэбгьэдэгьэкIыж. Сэ сыпхуэ-арэзыщ. Уэ-щэ?»

Ауэ пщым жэуап Iэрыхьэжакьым – хакIуэ кьарэм кьарууэ иIэж псори зэхилъхьэри, фIалгьэ льякьуитIымрэ кIэбдз льякьуэ кьутахуэхэмрэкIэ занщIэу ильащ. И тхьэкIумэр дзасэу, и щхьэр итIауэ, и пщэр хэшауэ, кIэбдзыр ильэфу и гупэкIэ жэурэ, Iэпслъэпс льяпIэр лъырэ ятIэкIэ зэщIэцIэлауэ, адыгэ позицэхэм нэсри, Залымджэрий и пащхэм щеджэлэхащ. Шым и псэр мыбы кьыщIихьар щхьэусы-гьуэншэу убж хьунукьым – езым имейми, щагьасэм ирихьэлIауэ щытати, Залымджэрий зыкьомкIэ цIыхугьэ хуэхьуауэ ибжт хакIуэ кьарэр, щыхуэхьу емьдэхащIэу, фошыгьу кIанэ хуимышийуэ блэкIыртэкьым. Арауэ кьыщIэкIынт адыгэшым и псэр адыгэлIым щIрихьэлIэжар.

Шы гужьеяр щIытIым нэсри, «Кьызаха лейр плыагьурэ?» – жиIэ щIыкIэу, Залымджэрий еплъу уващ. Залымджэрий ищIэнур ищIэркьым. Андрей зауэлIхэри, щIытIым зыкьрагьэжауэ, кьоплгьэ.

Шыр зэрыгуIэм зыкьомрэ еплъа иужь, Залымджэрий и кIэрахьуэр кьрихщ, хакIуэ кьарэм и щыхь тхьэкIумапIэм щэ зэкIэлъыкIуэу еуэри, кIэрахьуэр хьумпIырэм ирилъхьэжащ. Шыри хуэмурэ джалэри, тIэкIурэ ельэкьуэуа иужькIэ, и псэр хэкIащ. Залымджэрий шы натIэм Iэ дилъэри, и тэмакь кьызэфIэээрыхьар псчэуIукIэ ирилъэщIыжащ. Льеиншэ Зулкьэарней щIытIым кьыкIри, шы лIам и Iэпслъэпс льяпIэр кьыкIэрихаш, пщыр зытет Iуащхэм дрихьейжри хуигьэтIылыбжащ. УIэгьэ хьуахэм яш нэхьыфIыIуэм уанэр хутральхьэну ротмистрым

унафэ ищҮри, нэрыплъэр зыҮилъхьащ, и нитҮыр псыф кызырэыхуар игьэпщкҮу...

КІэрэф Залымджэрий апхуэдэу япон зауэм кыыщигьэсэбэпащ адыгэ «шэрхь кІэрахьуэ» зауэ тактикэр – иужькІэ КьухьэпІэм «бжьэ кІэрахьуэ» зыфІащыжауэ щытар. А гукьэкІ телъыджэр адыгэ зауэ хабзэм кыыхихуу кызыгьэсэбэпыфа Залымджэрий жьыджэрыпщІэ лъэпкь кылыгьасакьым, ауэ Данил крест кьратащ. Ар и кҮэдыкІэуи Маньчжурие жьыжэм щыкҮэдащ Тэнащ Мэжид Кавказ кьурш лъапэхэм щипІа адыгэш кьабзэр, адыгэ шагьдийр.

А зауэшхуэм зэрыщІидзэрэ сыхьэт ныкьуэ фІэкІа мыхьуауэ, сыхьэт пщыкҮутҮым деж, генерал-майор Мартсон корпусым и командир генерал Случаевскэм деж доклад хуигьэхьри иутҮыпщащ подполковник Гурко, бийм и кьарур зэрынэхьыбэм кыыхэкІкІэ, Липиюй кьуажэм нэс зэрикҮэтыр иту.

Генерал Мартсон икҮэутмэ, корпус псом и Іуэхур хьэлъэ ищҮырт – корпусым и иужь лъэныкьуэр кьакҮухьу урысхэр кызыэрикҮэут гьуэгум кыытехьэну японхэр хуит хьурт. Абы кыыхэкІкІэ, махуэр сыхьэтитІрэ дакьикьэ плҮыщІрэ тхум мыпхуэдэ приказ хуигьэхьащ генерал Мартсон: «Липиюй кьуажэр птыуэ щытмэ, корпус псори гувэвгьуэ ходзэ: Липиюй и иужьымкІи и сэмэгумкІи щыт Іуащхьэхэр фубыди, Пензенскэ полкым и ижь кьуапэм фыльэІэс. ИкІэщІыпІэкІэ вгьэзащІэ мыр, сыт кьэмыхьуами». Унафэм и ткІиягьымрэ ар мыгьэзэщІэнкІэ Іэмал зэрымьІэмрэ кыыхэкІыу мы приказыр генерал штабым и штабс-капитан Скибин иригьэхьащ генерал-майор Мартсон деж. АрщхьэкІэ генералыр Тундяпу кьикҮэтауэ ирихьэллащ. Гупым и кьарур зэрымьІэжыр комкорым жриІэжыну кьельэуа фІэкІа, приказыр хуэгьэзэщІакьым.

Генерал Мартсон корпусыр зригьэува щытыкІэ шынагьуэм кьыкІын щхьэкІэ махуэр сыхьэтиплІрэ дакьикьэ тІощІым корпусым кьарууэ кыыхуэнэжа псори ижь кьуапэм игьэкҮуащ генерал Случевскэм, Ланхэ псым икІыжа Мартсон сыхьэтиплІрэ дакьикьэ плҮыщІым мыпхуэдэ унафи хуигьэхьащ: «ИкІэщІыпІэкІэ ебгьуанэ артбригадэм и япэ батареер здэщыІэ Лагоулин щхьэдэхьыпІэм зы бригадэ гьакҮуэ, Орловскэ полкымрэ Брянскэ полкымрэ зыхыхьэр». Сыхьэтихым деж ар игьэзэщІащ Мартсон. Июлым и пщыкҮуийм и пщыхьэщхьэм зэрыкорпусу Ланхэ псым кызыэпрыкІыжри позицэ яубыдащ.

* * *

... Минрэ щибгьурэ плҮы гьэм и октябрым ирихьэлІэу маньчжур фронтым щыІа кьарухэм я зэхущытыкІэр мыпхуэдэу хьуащ: японыдзэр сэлэт минищэрэ мин блыщІрэ хьумэ, урысыдзэр цІыху мин щитІрэ минипщІрэ хьурт. А зэхущытыкІэм зихьуэжынкІэ хьунут японхэм яфІ зыхэлъ зыхьуэжыкІэкІэ, Порт-Артур зитмэ. Абы щхьэкІэ генерал Куропаткиным мурад ищІащ японыдзэм ебгьэрыкҮэуэну. Урыс командованием и планым ипкь иткІэ Восточнэ гупыр корпусищ хьууэ, барон Штакельберг и унафэм щІэту, японыдзэм и кьуапэ ижьыр кьикҮухьу Тайцзыхэ псы Іуфэм Іухьэн хуейт. Западнэ гупыр барон Билдерлинг и унафэм щІэту, корпуситІкІэ ебгьэрыкҮуэныгьэ хэлущІыу кьагьэ-льэгьуэн хуейт, нэгьуэщІ гьуэгум бгьурыту кҮуэрэ бийм и кумрэ и сэмэгурабгьу кьуапэмрэ ебгьэрыкҮуафэ зытригьауэу. Мы планым и

нык'усаныг'э нэх'ыщх'эр атакэ пажэхэр щIыпIэ к'уакIэбгыкIэмкIэ зэрыпхыкIырт, апхуэдэ щIыпIэм щызэуэным урысыдзэр зэрыхуэ-мыг'эсарт, дзэр абы зэрыхуэмых'эзырырт, а бгыхэм я картэ к'удейм щег'эж'ауэ, к'урш топ, х'эл'эзех'э х'еуан, к'инэмыщI хуэдэхэр зэрамыIэрт. Абы нэмыщIауэ, Куропаткиным дзэшхуэ (корпусищ) Iуэхум химышауэ к'ыиг'энат, щIытIым иту. Дзэ ебг'эрыкIуэхэм я к'арур абы к'ыиг'эмахэртэк'э?..»

Урыс планыр тIасх'эщIэххэм япон дзэпщ нэх'ыщх'э Ояма л'аг'эIэсри, абы мурад ищIащ; и пIанэпэ иж'ым зых'умэжыныг'э щриг'экIуэкIыурэ, и дзэкумрэ и пIанэпэ сэмэгумрэкIэ езыр урысхэм ебг'эрыкIуэу, Куропаткиным и пIанэпэ иж'ыр к'иувых'ыну.

Урысхэм октябрым и тхум ебг'эрыкIуэн щIадзаш. Нэсу г'эх'э-зыра мых'уа ебг'эрыкIуэныг'эр, тегушхуэныг'э л'эпк'э хэмыл'у, зэрызел'афэу, к'ызэпл'экIыжу, сытым дежи оборонэм хуэкIуэжыну х'эзыру еж'ащ, апхуэдэуи екIуэкIащ.

Сэлэтхэм а ебг'эрыкIуэм «мэл» ебг'эрыкIуэ фIащауэ щытащ, «баран» урыс псал'гэмрэ ебг'эрыкIуэхэм я унаф'эщIитIым я цIэ «баронымрэ» (баран-барон) зэрызэщх'ым щх'экIэ, псом хуэмыдэу а цIэр абы езэг'э щIэх'ур ебг'эрыкIуэкIэм ак'ыл л'эпк'э хэмыл'у к'ызэрал'гытэрт. Октябрым и пщIым урыс ебг'эрыкIуэм к'ыпеж'а биймрэ ебг'эрыкIуэхэмрэ зэж'эхэуащ. Октябрым и пщыкIуэзым барон Штакельберг и гупыр урыс картэм к'ыщымыг'эл'эг'уа бгы к'уэкIыпIэмкIэ щыж'эхэуащ, а бгыхэри японыдзэ л'эщкIэ г'эбыдэ-жауэ. Сыт хуэдизрэ абы атакэ хуемыкIуами, зыри к'ыкIак'ым, октябрым и пщыкIутIым япон гупхэр урысыдзэм я зэхуакухэм к'ыдых'эу щIадзаш. И фронтыр японхэм к'ызэпратх'эри, Куропаткиным оборонэр иубыдащ. Урысыдзэр Шахэ псы Iуфэм IутIысх'ащ. Андрей л'э-нык'уэми и к'арур хуримык'уж х'ури, урысыдзэм и пIанэпэ иж'ыр к'аумывых'ыжу увыIэжахэщ.

Арати, махуэ зыбжанэкIэ Шахэ псы Iуфэм щекIуэкIа зэхэуэш-хуэм мых'энэ гуэри к'имыкIыу увыIэжащ. Урысхэм мин пIыщIрэ минитIрэ цIыхуу яфIэкIуэдащ, японхэм цIыху мин тIощI яхэщIащ, «Шахэ зэхэскIэ» зэджэ тIысыг'эми щIидзаш.

* * *

«Шахэ зэхэсыр» зэшыг'уэ д'ыдэ мых'ун щх'экIэ езы сэлэтхэм я нэгу зэрызраг'эужыын Iэмал к'агупсысыжырти, я зэш траг'эурт.

Адыгэ шухэми зэштеупIэ к'аг'уэт, щх'эж и ак'ылрэ и зэфIэкIрэ елытауэ. Апхуэдэу Мэршэнк'ул Бесл'эн и джигитовкэ IэкIуэл'гакIуаг'ыр к'ыщицIэсэбэпын к'ыг'уэтащ х'элэмэту. Джантан'э к'уажэбг'ум щалыг'э позицэм пщэдджыж'э к'эс зэпрыкIырти, и шы к'арапцIэм тесу дзитI зэхуакум дых'эрт, джигитовкэ ищIу к'уажэкIэм нэс ехырт, позицэм к'ызэпрыкIыжырти, к'уажэм к'ыдых'эжырт, японхэм шэр к'ытракIутэу, дыдейхэм я пыIэр драдзей-уэ. Апхуэдэу пщэдджыжыитI-щыкIэ ищIауэ, Бесл'эн и х'ыбарыр Куропаткиным деж нэсри, генералыр к'акIуэри к'епл'ащ, афIэкIа Iуэху имыIэу. Джигитовкэр зыухауэ сотням я увыIэпIэм кIуэж шур зришал'эри, афIэкIа хэмыл'у, и бг'эм сэлэт крест к'ыкIэрищIащ, «молодец» щIыг'ужу. Япэм японхэр Бесл'эн к'еуэу щытамэ, иджы к'эсэжати, к'емыуэу к'епл'хэрт. Зэзэмызи к'еуэ к'ахэкIми, к'ыте-

хуэртэкьым – шым зригъэхуэхьрти, якулауэ шым ильэфыж хуэдэурэ зыкъомрэ жэрти, аргуэру уанэгум кыхутэжауэ пльагьурт, адэки джигитовкэм щидзэжырт.

Японхэми а хьыбарыр я генерал Акияма деж нагъэсри, генералри флэки луэху имылауэ къаклуэри къеплъащ. Къеплъам къыщымынэу, сэлэт гуэрым и фочыр къылихри, Мэршэнкьулым къеуащ. Беслъэн шым къехуэхьпащ. Акияма гуфлэри, фочыр зейм иртыжащ.

– Мис апхуэдэуш физэрызэуэнур.

Беслъэн и шы кьарэр зыкъомрэ щихьауэ жэри, лыр къызэрытемысыжыр къыщицлэм, къэувылэри игъээжащ. Щымы цылгьым бгъэдыхьэри, и нэклим ебзеащ. Беслъэн хуэмурэ шы ныбэгум щилэпщхьэри бгъэрыщлэр иубыдащ, и льякьуйтлыр лъэрыгьым пхэнжу кьрилури шым елъэдэкъэуащ. Шыр илэри кьуажэм къыдэлгъэдэжащ. Нэхъ жыжъэ хьуа иужь, лыр шым къытехутэжауэ яльэгъуащ. Ди сэлэтхэр къыщылъэтри, «Ура!» ин жалэурэ я пылэр драдзеащ. Акияма фоч къызылихауэ щыга сэлэтым и дзэмыкьыр къыщилыгъэащ, генералым и нэпхьыр зэхиуклэри, абдеж цыт частым и начальник разведкэр кьригъэащ, унафэ гуэри хуицлащ.

Кыкылэлыклуэ пцэдджыжыым телгьиджэ кьэхьуащ. Беслъэн зэрихьэлу, джигитовкэ ищлу ильащ. Метр щитлэ-щитц хуэдиз иклуауэ, и хаклуэ кьарэр лъэпэралэри щхьэпридзащ. Беслъэн метр зыбгъушцлэ идзащ. Къэтэджыжыну къыщелэм, зыкыхуэгъэхьеякьым. И нэр къызэтрихри, зыри ильэгъуакьым. Зэклиуэцлапхауэ, и нэр шапхэжауэ, зыщылылэ яхь. Зэманыфлэ и шым и щыц макъ зэхихьурэ кьрахьэклауэ, ягъэуври и нэр ятлэгащ – японхэм яхэтщ. Ар и хыкылэу Мэршэнкьулыр бийм яхьащ. А псом нэхъ хьэлэмэту хэлъыр Беслъэн и шырц: апхуэдизу щхьэпридза шыр къэувыжри, Беслъэн зэрахьар щилыагьум, я ужь иувэри клэлыщыщурэ клэлыклуащ. Мыдрей къомми я нэр кьижу я шур ирагъэхьащ, еуаплэ хуамыгъуэту, «Беслъэн тедгъэхуэнуш», жалэри.

Ар и гъээщлэклиуэ генерал Акияма и унафэр игъээщлащ япон разведчикым – «къэзакъ шу хьыжьэр» япон шу бригадэ щхьэхуэм и начальник Акияма и пащхьэм кыхутащ. Мэршэнкьул Беслъэн зэрыригъэблэгъэнум зыхуигъэхьэзырауэ къыщлэклащ Акияма: дыгъуасэ позицэ къыкыжа иужьклэ и бригадэр зыхыхьэ етуанэ армэм и командующэ генерал Оку жрилэри, дзэпщ нэхьыщхьэ маркиз маршал Ояма къытригъэхауэ, япон медаль къыпэплэу къыщлэклащ адыгэ шу Мэршэнкьул Беслъэн. Барон Бильдерлинг генерал Куропаткиным крест щхьэклэ щелгъэлауэ махуэ дьдэм адыгэ шу Мэршэнкьул Беслъэн Куропаткиным кьрита крестым къыхубгъурацлэрт медаль. Медалыр къыклэращлэщ, зы бжыи кьрагъэфэжри, клэлыклуэ и шым къагъэшэсыжри, пцлэшхуэ къыхуащлу, фронт линием къызэпраутлыпщыкыжащ. Апхуэдэ щыкылэкли бийм и медали къыхыгъащ Мэршэнкьул Беслъэн.

Беслъэн къаувыхьри, и луэху зэрыхьуар кьрагъэлуэтэжащ.

– ... Нтлэ, сызэтэджелэ щхьэклэ игъэузауэ сцлэртэкьым. Ауэ си унэидзыхьэхэм япэщыкылэ дохутырым деж сашэри къызагъэплъащ. Си анэм сыкъызэрильхуам хуэдэу сатлэщитц лъэщыгъэкли, дохутырыр къыщысиплъам, щтэри, и псэр хэклину си гугъащ – хыв танэм хуэдэу сыщыбэщ сэ. Зи зэмыплъа кьыгъэнакьым, ауэ гупсэхуу зригъэцыхьуар си цыр ару си гугъащ: лъэпхьуамбэшхуэцым къыщыщидзэри, си

нэклүшхьэцим нэсыхунклэ ипщлри щлэдыхьэшхыклыу зыгуэр жиаш. Сэ ар урысыбзэклэ кыызжагэжаш:

– Уи щлэфэр дэнэ кьэна, уи клэтгийхэми цы тетщ. Ари хьэлэмэт-кьым, сыту жыплэмэ, уи гу дыдэми кьытеблэблү цы тетщи, – жалэри сахуэпэжаш...

Апхуэдэурэ и Гуэхур кыызэреклуэклар яхуиуэтащ. Апхуэдэ гуэрхэмкли зытрагьэуми, «Шахэ зэхэсыр» зэшыгьуэт...

Мис мыбдежщ, мы щысыгьуэ зэшыгьуэм щыгьуэщ, адыгэ сотняр тэмакьклэщл кьыщыхуар, зауэм зэрыхэтрэ гукьанэу яхузэтрихьа псор и зэуэ кьыщраклуар. Тэмакьклэщл кьэхуа адыгэ шухэм, шэшэнхэри кьахыхьэжри, дзэщышхуэ генерал Куропаткиным рапорт хуатхаш, кьиутгышщыжынхэу: «Кьулыкьу хуэтщлэну пащтыхьым едурхьллар мазихти, а палгэр октябрым и щым иклар, тхьэмахуэ лейуэ кьулыкьу фхуэтщлащи, ари фи хьэлэлщ. Дэ иджы ди унэ дыклуэжынущи, дутгышщыж...»

Рапортыр япэщлыклэ сотням и командир князь Бекович-Черкасскэм иратащ. Князь Федор Николаевич рапортым зыри тримытхэу, полкым иригьэхьаш, флигель-адьютант полковник граф Шуваловыр рапортым кьеджэри, и пащлэклэ щлэгүфлыклэщ:

– Кьывэхуэлулэну плэрэ ар, Кьэбэрдей?!

Рапортыр Тэрч-Кубань шу бригадэм и командир куржы князь Орбелиани деж игьэхьаш.

Пщы Орбелиани самсун тутын гьуэжь мафлэр лулэм ириубэри, лэфлу тлэу-щэ иришэха иужьклэ аргуэру зэ рапортым кьеджэри, и щхьэ хуэпсалэжжу жиаш рапортыр кьызэрыщыхуэ щлыклэ:

– Мазих хьуаш, махуипщли щлигуаш, договорым и палгэри иклар. Адыгэхэм я кьулыкьур зэфлэклэщ, командующэм хуит ищлын хуейщ, ауэ дэнэ кьиклыну абы я плэ иувэнухэр: яклархэмрэ улэгьэхэмрэ я плэ идгьэувэн дгьуэтакьым, сотня псо и плэ хэт идгьэувэнур? Делынщ командующэм жиэм. Рапортым и зы клапэ тритхаш: «Зи щлыхьыр льагэ генерал-адьютант! Мыбы я льялур зэщла хьун пащлэ, сэ зэран сыхунокьым. Фэ физэреплыщ».

Апхуэдэу Орбелиани щлищлым щхьэусыгьуэ илэт.

Зэуэну ягурэ я щхьэрэ зэтелзу, япон зауэм куржы князь Орбелиани кьиша кавказ шуудзэр зауэр езыхэм кьазэрыгурылуэм хуэдэ зэуаплэ ихуакьым. Зэрылэжыну хуэдэу и флэщ мэхуэ генерал-майорым и шу бригадэм яхузэфлэклэну псор кьызэрамыгьэлэгуар. Князым мыбы щилгьагьу зауэм и шуудзэм, зэпэбж щыхьуклэ, кьытеклуэн кьару хилгьагьуэркьым. Пэж дыдэу, хьэмэ езым кьыфлэщлыжрэ, сытми, и шуудзэ мыгьасэм я лыгьэр здынэсыр нэрылгьагьу гуэр ящлу дзэпщым илгытэжырт иджыри кьэс зыхэта зэхуэуэхэм щалэжьа лэжыгьэхэм. Ауэ дэнэ здэщылэр зэхуэ псори щлрагьэклуэкл теклуэныгьэ нэхьыщхьэр? Дэнэ щылэ шухэр зыщагьэгугьа кьуэнтхьхэр? Дауэ зэрагьэзауэри: игьащлэм шым кьемыпсыха лыхэр ныбафэклэ китай ятлэм хэдгьэгуэуэльхьауэ льясу догьэзауэ. Шур мыбы нэс шууэ кьыщлэклуар шууэ зэуэну аращ. Ебгьэрыклуэну, бийр яупщлэтэну, теклуэну, кьуэнтхь кьахьыну. Дэнэ щылэ а псори? Ныбафэклэ Россием догьэпщыж ди шу зыкьызыххэр. Хьэм игьэщта мэлым хуэдэу кьызэрылуох. Кавказ шуудзэ псом дежклэ напэтэхц. Напэтэх зэфэзэщц. Бригадэр зэпымыуэ мэзауэ, зэпымыуэ токлуэ, дээр зэрыхуэ, зэпымыуэ йоклуэт. Апхуэдэ зэуэклэ ящлэркьым си шуудзэм. Ирырат

рапорт. Деплгынщ главнокомандующэм кѣахуищІ унафэм. Апхуэдэу гупсысэурэ князь Орбелиани адыгэхэм кѣатх рапортым зэран зэрыхуэмыхъун кѣызэрыкІ тІэкІу тритхэри, и титулыр нэхъ кІыхъу тридзэжащ: «Тэрч-Кубань шуудзэ бригадэм и командующэ, генерал-майор князь Орбелиани».

Мы Іуэхум кѣикІышхуэн зэрыщымыІэр князым кѣыгурыІуэ пэтми, езыр захуэм темыкІыу и дзэм зыкѣыщигѣэхъумэ фІэфІти аращ а тІэкІури щІытритхар: абы зыри кѣимыкІми, абы и захуагѣэм и хъыбарыр шухэм ялъІэсыжынущ. Армыхъумэ, иджы Іуэхур зыІутым Іуту, дзэ утІыпщыж зэрыщымыІэнур делэм дежкІи гурыІуэгъуэщ.

Рапортыр дежурнэ-связной зи чэзум иритри, Куропаткиным деж иригѣэхъащ. Дежурнэгъуэм Льеиншэ Зулъкѣэрнейт щыту зрихъэлІари, абы ирагѣэхъащ пакетыр главнокомандующэм и поездым.

Зулъкѣэрней щІакІуэ-бащлѣыкѣыр зэрыщыгѣыу шэсри дэкІащ. МакІуэ. Гъуэгур тегъущыкІащ уэшх кѣомым и ужькІи, дунейр нэхъ псынщІэ хъуа хуэдэу кѣыпщохъу. Пшэ зэрымыт уафэ кѣабзэр лѣагэу Іэтащ. Губгъуэр нэхъ ину больагъу. Мэз жыжѣэхэмрэ бгы лѣагэхэмрэ зэ ІуплѣэгъуэкІэ Кавказыр уигу кѣагѣэкІ. И хэку жыжѣэм щІэгупсысурэ, зэрынэсар имыщІэжу, Зулъкѣэрней станцым техъащ: хъэшпын зэтель, кѣэп Іэтэ уольагъу, гу, шы, цІыху эховэзэхожьэ. А псом кѣахолыдыкІ главнокомандующэм и мафІэгур...

Зулъкѣэрней плѣэри, игѣащІэм имылѣэгъуа пэтми, Куропаткиным и вагоныр занщІэу кѣицІыхуащ, бжѣэматэми иригѣэщхъащ: бжѣэматэм и дыхъэпІэм бжѣэр зэрешщІым ещхъыркѣабзэу, генералым и вагоным и бжэми цІыхур щыпэкІурт. Вагон-бжѣэматэм пэмыжыжѣэу шы-уанэ зэтельищ пкѣом фІэдзауэ кѣильгэгуащ. Зулъкѣэрней Куропаткиным и лѣэрыгІыгъ осетинри кѣицІыхуащ. Осетиныр тхыль еплѣу щытт. Зулъкѣэрней и пащІэкІэ щІэгуфІыкІащ.

– Бай-рай¹ земляк! Сыт хъыбар, сыт мы узэджем итыр?

Тхыль зэрымшыпэеджэр Зулъкѣэрней и фІэщ ищІын и мураду, жэуап кѣитащ лѣэрыгІыгъым зыфІимыгѣІуэхуу:

– Мыдэ мы тхылгыр си инэралым кѣызитащ, еджэ, уи сэбэп хэлынкІэ хъунщ, жиІэри. Сэри соджэ.

Тхыль жинтыр кѣригѣэлѣэгъуащ: «Е. М. Баранцевич. Конокрадство и меры против него в России, Москва – 1898 г.».

– Тхыль гъуэээджэ кѣыуита! Хъер пхухъу, кѣуэш! Мыдэ мы пакетыр схуетыт уи адъютант гуэрым.

– Уэ етыж, мес, модэ мо гъур кІыхъ пэ кѣуаншэм.

Зулъкѣэрней кѣрагѣэлѣэгъуа офицерым пакетыр иритри, жэуапым пэплѣэу осетиным деж кѣигѣэээжащ.

Генерал-адъютант Куропаткиным адыгэ сотням я рапортыр щыІэрыхъам зыкѣом лѣандэрэ итхыну хущІэмыхъа письмор итхырт: августым и етІуанэ махуэм пащтыхъ унагъуэм щыщ пщышхуэ Борис Владимировичым езыр щыхъауэ зэрыщыта Іуэхур тэмэу етхыж. А пщышхуэр дзэм кѣыщыкІуам дахэ-дахэу кѣригѣэблѣгѣакѣым Куропаткиным, и щытыкІэмкІэ гуригѣІуащ и дзэм щилѣагъуну зэрыфІэмыфІыр. Іуэхуншэу дзэм щыхъэулей пщышхуэр медсестра Гагаринэ епщэфыІэну хуежъа, адрејр, пщышхуэм и напэр

¹ Бай-рай – осетиньбзэкІэ сэламщ.

хуэприхулэкири, Куропаткиным хуэтхьэусыхэжаш. Куропаткиным пщышхуэр кьриджэри, егиеу щыхуежьэм, адрейм зигьэгусэри жэуап кьритыжащ генералым: «Фэ фщогьупщэ, генерал, физэпсалгьэр зэрыпщышхуэр!» «И-и? Зэтепгэ уи жьэр! Уи Итгьыр ехьэхи, ув занщгэу!» – жигэри киящ генерал губжьар. Пщышхуэм а напэтехыр игу темыхуэу, кгэрахьуэкгэ кьеуэри, Куропаткиным и гэр иугаш. Куропаткиным пащтыхьым хьыбар иригьэщгаш кьэхьуамкгэ. Пащтыхьым кгэщгэу жэуап кьитыжащ: «Законом тету», – жигэри. Законом тету пщыма, пщышхуэр, пащтыхь унагьуэ щыщ зыр, якугын хуейт, ауэ Куропаткиным нэгьуэщгэу ищгаш. Комиссэ зэхуигьэсри, пщышхуэм и акьыл зэтемысыжу «кьахутэри», Россием яшэжауэ, мэгуфгэжри дэсщ.

А хьыбарыр езым и фегдэ хэлгын хуэдэу зэгьээхуауэ итхьыжырт командующэм, адыгэ сотням я лгэгур адьютантым кьыщыщгыхьам.

– Алексей Николаевич, хьуну фэтт?

– Кьакгэуэ. Сыт ар?

– Кавказ шуудзэм я рапортщ. Адыгэ сотням кьатх... – Куропаткинын рапортым еджэри, тгэгурэ вагоныщхьэм дэплгэе иужь, рапортым ищхьэкгэ бгьурыжу тритхаш: «Хуит щгын», запятой иггэуври, «зауэр иухмэ» щгигьужаш. «Щгылгэми тенджыз щгылуми тету Японьым езауэ дзэ псоми я командующэ нэхьыщхьэ генерал-адьютант Н. Куропаткин. Октябрь мазэм и пщыкгузым, минрэ щибгьурэ плгыгьэм, Мукден кьалэ», – жигэуэ гэи тридзэжаш.

Рапортым тритхэнур иухри, и дневником иритхэным щгидзаш.

* * *

Адыгэ сотнямрэ шэшэн сотнямрэ Лапузэ кьуажэм кьыщыдыхьам зыщгэтгьысхьа унэхэм китайхэр зэреджэр фанзат. Фанзар зыщгьысыр мыращ.

Фанзар китай унэ цгьыкгуш. Щгыхум и гьащгэр щихь псэупгэш. Фанзар, псом япэрауэ, фгейш. А унэм кьыщгэки китайри кьабзагьэкгэ абы йокгуж.

Адыгэхэр зыдыхьа пщгэнтгэм зы лгьыж кьапегьэри «иригьэблэгьаш», кьащгьыпегьам «егьэблагьэ» фгэш хьуну щытмэ.

– Капитан, шанге, мало-мало копека! – зэкгэлгьеггэпгашгэ лгьыжым, и щхьэц ухуэна тхьуа кгьыхьыр и плгэм щысысу.

– Шима, ходя, шиза есть?¹ – жигэри, Тамбий Данил еупщгаш лгьыжым.

– Юла², – и фгэш дьдэу жэуап кьитыжащ Данил и «ходям»³.

– Куэдуй?

– Шибко много⁴.

«Ходя» кьызыщгэки унэращ фанза зыфгашыжри. Фанзар бгьынджабиглгэ зигэ унэ лгьахьшэ цгьыкгуш. Адыгэ бгьэныщхьэ унэжэ цгьыкгуш кьызырэгуэкгэ щыгэкьым. Украинхэм «хатэ» жыхуагэм ещхьщ. Ауэ адыгэ унэхэр набжэ ям кьыхэщгьыкгамэ, фанзар ятгэрэ гаолянрэш

¹ Лю, кьуэш, цгэ тгэки пхэс?

² Схэсщ.

³ Кьуэш, ньбжьэгьу.

⁴ Схэхуэр.

кызыхэщIыкIар. Украин хатэхэм хужь дахэ цIыкIуу сэху етамэ, фанзар гьуабжэ-фIеифэщ. Фанза гуп цIыкIуу, бгы лъапэм зэрыщIэгьуауэ, зы кьуажэ цIыкIуу щысщ, е псы дахэ цIыкIум и Iуфэм етIысэкIауэ Iусщ. Фанзар фэншэжь цIыкIу цхьэкIэ ар зыхэт кьэкIыгьэм, ар зыхэт дунейм и дахагьыр кьэIуэтэгьуейщ. Абы апхуэдизкIэ фанзар егьэдахэри, езыр гьэдэхэн хуэмеиж мэхьу.

Гаоляным китайм кыыхимыщIыкI щыIэкьым: ешх, щIэсщ, егьэс, Iэщ Iусщ, IэщIэлынщ, кIэщIу жыпIэмэ, псори гаолянщ. Гаолян хаукIар бжэгьу зэпэгьунэгьуу, сатыритIу зэбгьурыту щытщ, абы я зэхуакум ятIэ дакIутэжри, фанзар хьэзырщ. И зэхуакур зэпрахукIыж щыуэ: занщIау узыщIыхьэр хьэку щIэгьу сенэщ, ижьымкIэ – зы пэш кьабзэ, сэмэгумкIэ – етIуанэ пэш нэхь фIей. Кьабзэр гьэщIэрэщIащ, адреим щIэлъ щыIэкьым. Сенэм щIэт хьэкум адреи пэшитIри егьэплъ, а пэшхэм я блыным ещIэкIа ятIэ гьуэлъыпIэхэм (кан) я кIуэцIым икI уэнжакъхэмкIэ. Абы фанзар хуабэу щигьэтщ щIымахуэ ткIийхэм щыгьуи.

Щхьэгьубжэхэм тхылъымпIэпс еIулIащ, узэпхрыплъу, кьрадзыхьу щхьэгьубжэIупIэ яIэщ.

Иджы а фанзахэр ди шухэм яубыдащи, зэрызохьэри унэм щIэтщ, пщIантIэм дэтщ, хадэм итщ.

Пэш зэгьэпэщам Залымджэрий, Кьаирбэч, Льеиншэр, нэгьуэщI гуэрхэри я гьусэу щIэтIысхьахэщ. Канхэм (телъыпIэхэм) я щIакIуэ, кьэльтмакъхэр трагьэзагьэри, уанэхэр блыным кIэралъхьэжаш...

Пэш блын джабэр зэхэтхыкьа тхылъымпIэ дахэкIэ гьэщIэрэщIащ.
– Ходя! Сыт мы блыным кIэрытхам кыкIыр? Дэ китаибзэкIэ дыкьеджэфыркьым иджыри.

– Мо бжашхьэм деж фIэлъым «кьуэ кьэзыльху фызыр угьурлыщ», жеIэр. Мо жьантIэмкIэ фIэлъым «зыщумыгьэгьупщэ гьэщIэм хьэщIапIэ узэрыщыIэр», жи. Модрейр ди лъэпкьым я нэхьыжьхэм я цIэщ, мор пащтыхьыжьым и цIэщ.

– Япэрауэ, нэхьыфI дыдэу тутын дыхуейщ. ЕтIуанэу, уэ нэхь кьапщтэм хуэдэ Iэнэ тхуегьэухуэ дэ тIэкIу дыуэршэрыхукIи, кыщIэмыхьэIамэ, уэри жьиджэрыпщIэншэ утщIынкьым.

Лий и дзэлыфэр итIри, и дзэмыкьышхуэр кьыIуигьэпсащ, кызыэплъэкIыгури щIэжыжаш.

– НтIэ, ныбжьэгьу КIэрэф, уэри, ТIэсмэхьил, дызэпсэлъэн ипэкIэ фэ фызыщымыгьуазэ зы документ фэзгьэлыагьунщи, итIанэ нэхь гурыIуэгьуэ хьунщ фи Iуэхури. Мыр иджы кьысIэрыхьаш, лъэщу тхаш, шууейхэм кьахуеджамэ зэран хьун сфIэщIыртэкьым.

Санитарыр и жышым иIэбэри, Урысей социал-демократическэ рабочэ партым и Кавказ союзым и обращенэ кьрихаш. Залымджэрий кьыIихри макъкIэ кьеджаш, тепсэлъыхьыни щIадзаш. Мыбы итыр захуэу кьалъытэри, шууейхэм кьахуеджамэ нэхьыфIу траухуаш.

– Иджы зызыгьэпщIу щыIэж хьунукьым, Iуэхур и нэм нэсащ, икIуэтыпIэ иIэжкьым, зэрысотняу кьахуеджен хуейщ, ди дежи, шэ-шэнхэм дежи.

Залымджэрий Пашэ хуеплъэкIащ. Пашэ арэзыуэ и щхьэр ищIащ.

– Фыкьыхуеджану щытмэ, мыбыи факьыхуеджэ, зэран хьункьым, сэбэп фIэкIа. Щызэхуэсым хьыбар сщIэмэ, сэ сакьыхуедженщ.

Етлуанэ тхылъымпIэри Залымджэрий кыIихри макъкIэ къеджэу хуежъащ: «Мэзкуу, РСДРП-м и комитет. «Къэрал псом я пролетархэ, физэгухьэ!»

Урысеймрэ Япониемрэ яку дэль зауэр.

Зауэр къэхъеящ. Япэ уIэгъэхэмрэ укIыгъэхэмрэ я хъыбар къэIуащ. Броненосецхэмрэ крейсерхэмрэ псым щIрагъэлъэфахэмрэ псыщIагъ лагъымкIэ якуIа матросхэмрэ фIэкIа къэралым ис псоми Iуэху яIэжкъым. Псоми ящIэ, къагуроIуэ мы ди гъащIэм зы Iуэхугъуэшхуэ гуэр къызэрыщыхуар, а Iуэхугъуэшхуэм дэ тхьэмышцIагъэм дызэры-хуишэнур, ди цIыху гъащIэ куэд зэрыхэкIуэдэнур, нэпс тенджызыш-хуэм и къежъапIэу ар зэрыщытыр. Унагъуэ мин бжыгъэкIэ зеиншэ хъунухэщ, зыпIын ящхьэщымытыжу, я къуэшхэр, бынхэр, я адэхэр Iэмал имыIэу хэкIуэдэнущ зыми щымыщу. Урыс мэкъумэшыщIэхэмрэ рабочэхэмрэ я пщIэнтIэпскIэ къалэжъа хъуа кIэпIейкIэр япон цIыху тхьэмышцIэхэм я лIапIэ хъунущ. Езы Япониеми нэхъ укIыгъэ мащIэ иIэнукъым, нэхъ гуIэгъуэ мащIи ишэчынукъым.

Сыт къыщIэхъеяртIэ мы зауэр? Хэт мыбы хуейр? Хэт зи фейдэ хэлъыр мы зауэм? – мы уппIэхэрщ, шэч хэмылты, газет еджэ псоми я щхьэ кыихьэр.

Урысеймрэ Япониемрэ зэпаубыдар Восток Жыжьэм, Китайм, Кореем щытепщэныгъэрщ. Урыс буржуазиемрэ япон буржуазиемрэ а тепщэныгъэм щIыхуейр, дауи, я хьэпшып нэхъ щIэхыу зэрикIынырщ, нэгъуэщIу жыпIэмэ, я къэралхэм цагъуэт я хэхъуэм зрагъэубгъунырщ. ЛъэныкъуитIри хуейкъым адреим нэхъ IыхьэфI лысыну, аращ тIум я зыр икIуэтын щIамыдэри. Зауэм зэхигъэкIынущ хэт Востоком щытепщэнуми. Китайцхэмрэ кореецхэмрэ я лъыр изыфынур урыс фабриконтхэра, хьэмэрэ япон буржуазиемрэ?

КъэралитIым яку дэль псалъэмакъым кыыхэкIыу иджы мы зауэм хэкIуэдэнущ цIыху мин Iэджэ, тхьэмышцIагъэм хуишэнущ унагъуэ мелуан бжыгъэ. Урыс мэкъумэшыщIэм япон рабочэр иукIынущ, япон гуащIэрыпсэум урыс сабий цIыкIухэр зеиншэу дунейм къытринэнущ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, капиталистхэр зыхуейр апхуэдэуц, ар нэхьыфIщ правительствэр лъакъуэ быдэкIэ увын, нэхъри къулей хъун, къулейсызыр нэхъри ягъэпщылIын щхьэкIэ. Мы зауэм дэтхэнэ къэралыр текIуэми лэжъакIуэбэм я зэхуэдэщ. Сыт, псалъэм папщIэ, урыс ткачым е слесарым кыыхэхуэр, хьэмэ хэщIыр, Маньчжурьер Японием IэщIэлъкIи, Урысейм IэщIэлъкIи? Нэхъ мащIэу лэжъэн хуейуэ пIэрэ абы щхьэкIэ, е «щIэхыу кIуэну пIэрэ махуэр», жиIэу зэрыдэплъей бжыгъэр нэхъ мащIэ хъуну пIэрэ?

Е капиталистымрэ правительствэмрэ абы я лъыр зэрырафыр нэхъ кIащхьэ хъуну пIэрэ? Е мы зауэм Урысейр щытекIуэкIэ зэпымыуэ мэжэщIалIэ, тхьэмышцIагъэм хэмыкI мэкъумэшыщIэм кыыхихынур сыт? ХагъэщIу пIэрэ абы щхьэкIэ абы и налогхэм, хьэмэ и мэжэлIэныр нэхъ мащIэ хъуну пIэрэ?

Японием я мэкъумэшыщIэр е гугъуехьакIуэр-щэ? Арауэ пIэрэ-тIэ зауэр зыфIэфIыр? Зы фейдэ гуэр къахуимыху пIэрэ абыхэм езым хуэдэ лэжъакIуэр зэрызэтраукIэжым? Хьэуэ, ныбжьэгъухэ, зауэр, абы кърикIуэ псори щIыгъуу, буржуазием и лIыщIэхэр зэригъэпщылI, и тетыгъуэр зэригъэбыдэ Iэмал гъуээдджэхэм ящыщ зыщ. Капиталистхэрщ зауэм хэхъуэ кызыыхыр. Апхуэдэ хэхъуэрщ зауэ щыщымыIэ зэман къудейм дээр мелуан бжыгъэкIэ къэралым щыIыгъын зэры-

хуейм, абыхэм я хуэпэн, гьэшхэным ахьшэ мелуан куэд щытрагьэкIуадэр. Езы кьулейхэм я хэхьуэрщ кьэралитIым ис тхьэмышцIэхэр абыхэм щызэрагьэукIыжыр, Iэшэ IэшIалъхьауэ. Мис аращ дэ, дуней псом я социал-демократхэм, щыжытIэр урысыр японным е нэмыщэр французым езуэн хуейкьым, жытIэу, атIэ революционнэ социализмэм и нып пльыжкьым щIэту зэхуэсауэ тхьэмышцIэу щыIэм я бийм – буржуазиерэ абы и правительствэмрэ – ебэнын хуейщ, жытIэу. А кьэрал тепщэныгьэр буржуазием и IэмышцIэ ильыхукIэ абы ар кьыгьэсэбэпынуц и Iуэху фIейхэр щыдигьэкIкIэ, апщIондэхукIэ гугьуехьакIуэ цIыхур дэкьузауэ щытынуц. Ар нахуэ кьыщохьу ди кьэралым: кьэралыр пащтыхьым и IэмышцIэ ильыц, цIыхубэр абы и Iуэхухэм зыкIи хэлэбэну хуиткьым. Пащтыхьымрэ абы и министрхэмрэ я гугьэщ Маньчжурием щхьэкIэ мы зауэр зэхуэблэу урыс народ «зыри зыщIэн зымыгьуэтым» я кьарур ирагьэлыгьуну, ар абыкIэ ягьэшынауэ, кьэрал кIуэцIым щызекIуэ хьэбыршыбырыгьэр ящибыщIыну, абыхэм я гугьащ Хэку хьумэжыным цIыхухэм я нэр кьыщригьапхьуэу, кьэрал кIуэцIым ис бийр ящигьэгьуипщэну. Ядгьэлыгьунуц, ныбжьэгьухэ, пащтыхьымрэ абы и министрхэмрэ зэрыщыуэр! Дэ ядгьэлыгьунуц абыхэм гурэ псэкIэ ди Хэкур фIыуэ зэрытлыгьур, ауэ ар зэрыдгьэлыгьуэнур япон лэжьакIуэ нэхьыбэ дукIыурэжкьым, атIэ Восток Жыжьэм щыхьэулей кьарур кьэрал кIуэцI бийм хуэдунэтIкIэрэщ.

Дэнэ деж зауэм дыщытепсэлъыхьын хуей хьуми, ныбжьэгьухэ, щыжыфIэ зауэм дызэрыхуэмейр, яжефIэ ар зищIысыр цIыхум, абы зи хьэррэ зи фейдэрэ кьылъыхьуэмрэ. Кьыхуевджэ псори социализмэм и бэракьым щIэувэну, лъэпкьыу щыIэм я лэжьакIуэбэр зы дзэ ину абы щызэхыхьэнц, зэгуигьэхьэнц лэжьыгьэр, хуитыныгьэр, лъагьуныгьэр, зэкьуэшыныгьэр щытепщэ дзэхуэ.

ИрекIуэд зауэр!

ИрекIуэд самодержавиер!

ИугьащIэ лъэпкь псоми я зэкьуэшыгьэм!

ИугьащIэ социализмэм!»

– Зы листовкэр яхэдутIыпщхьэнци, езыр-езыру кьедгьэджежынц, адреим уакьыхуеджэнц. Умышына, узыхьумэн диIэщ, зыгуэр кьэхьужыкьуэм, ауэ дэ ди Iуэху бжетIакьым уэ, дэ тшэжыпэну дыхэтц а сотнитIыр.

– Дауэ зэрыфшэжынуэр? Фагьэшэжрэ?

– Куропаткиным рапорт еттащи, сыт хуэдэ жэуап кьытIэрыхьэми, дыкIуэжыну кьыщIэкIынц, диутIыпщыжми димьутIыпщыжми. ЦIыхум зыкьаIэтащ, пхуэлъыгыжынукукьым.

– Гьуэгум кьыщыфпэувынщи физэтраукIэнц, фамьутIыпщыжу фежьэжым, фаутIыпщыжыныр си фIэщ хьуркьым. Зырыз-тIурытIу куэд зэуапIэм IуокIхэр, ауэ ахэр гьуэгум кьыщаубыдыж, куэд яIэцIэкIырьым. Подразделенэ псор дауэ фаутIыпщын? Апхуэдиз цIыху утыку ипшэ хьурэ, зэрыхьун умышцIэу? А сотнитIыр хьума хьуатэмэ, революцэр щыхуейм деж кьару хьарзынэтэкьэ! Iэмал гуэр кьыхуэгупсысауэ, зэтеIыгьамэ, и чэзум деж фейдэшхуэ кьахьынт абы.

– Сытым щыгьуэ а игьуэр кьыщысынуэр? Пащтыхьыдзэм зыри ялъэмыкIыу, зы кьалэм адреир кIэлъыкIуэу японим кьыхуагьанэуэрэ, йокIуэтыж. Сэлэтхэр зэуэнуги, ягьэзауэркьым. Зэ ежьа дыхьумэ, гьуси дгьуэтынуц. Зэ зыгуэрым щIидзэн хуейщ, щIэдза хьумэ аращ,

итIанэ ежъащ. Урысей псор зэуэ кыздэхъеину кыщIэкIынкъым, зыгуэрым щIидзэн хуейуэ кыщIэкIынщи, ди сотняр революцэм и щIэдзапIэ ирехъу. Пащтыхъым мы зауэр зэрыригъэхъэхуар уи фIэщ хъуакъэ уэ, Семён Николаевич?

– Мэхъу. Зауэр пащтыхъым фIахъэхуащ, ауэ а Iуэхум революцэм фейдэ кыыхихын хуейщ. Пащтыхъыдзэм игъээжу текIуэныгъэ кы-хуэхъыжынукъым. Ар иджыри зыкIи нэхъыфI хъуакъым: и Iэщэр зэрыщытщ, и генералхэр нэхъ губзыгъэ хъуакъым, япон генералхэм нэхърэ куэдкIэ нэхъ улахуэшхуэ кърат пэтми. Ди сэлэтхэр нэхъ лIыхъужьхэщ, япон сэлэтым улахуэкIэ емыкIуалIэ пэтми. Ди Куропаткиным илгъэс улахуэу сом минищэрэ пIыщIрэ пIырэ кърет пащтыхъым, корпусым и зы командир къэс сом мин тIощIрэ пщIырэ – сом мин тIощIрэ ирэ илгъэсым. Абы щыгъуэм япон маршалым иратыр пщIэрэ зыхуэдизыр? Сом миних къудейщ илгъэсым. Япон офицерым и улахуэр тумэнищ мазэм. Ди зы корпусной генералым и улахуэр нэхъыбэщ япон армияпIым я командующипIым я улахуэм нэхърэ.

– Телгъыджэ жыпIаи, – игъэщIэгъуащ сабыру щыса Пашэ.

Лий и шхыныр кыстригъэуващ, ауэ езыр къэтIысын имыдэу щIэкIыжащ.

Абы щхъэкIэ зэпагъэуа псалгъэмакъыр ирагъэжъэжащ.

– Ди сэлэтхэмрэ япон сэлэтхэмрэ я улахуэр зэрызэхущытыр пщIэрэ?

– ЖыIэт.

– Япон сэлэтым мазэм сомитху кърат, ди сэлэтым иратыр апэситIрэ кIэпIейкIищрэ... ныкъуэрэщ. Аращ. Ди дээр мелуан ныкъуэ мэхъу, ауэ сыт и пэрмэн бжыгъэм, зыгъээуэн яIэкъым. Офицерхэр къэрабгъэкъым, ауэ дзэ зэрызэрэшэн картэ къудей тэмэму яIэкъым.

– Уа уэтыр зи Мыхъэмэт, псынэ зыдэт мо къуажэр дэ шууипщIым къэдубыдат, абы дэс япон сэлэт зытхухыр дэтхури. Абы пэгъунэгъу мэз лъапэм щIэса ди пехотэр къакIуэу къуажэм къытхудэтIысхъакъым, «приказ диIэкъым», жаIэри. Дэ абы дыдэсыну тхущIыхъэтэкъыми, дыккыдэкIыжри, къуажэр японхэм яубыдыжащ. ИужькIэ къаубыдыжын хуей щыхъум, махуэ дапщэкIэ ебгъэрыкIуа ар къахуэмыщтэжу, цIыху дапщи хэкIуэда абы! СыхулIэ апхуэдэ инэрэли, апхуэдэ къэрэли, апхуэдэ зэуэкIи!

– Офицер дапщэ щIэль фи гугъэрэ ди лазаретым, лажъэ лъэпкъ ямыIэу, ныбажэ защIри ныщIэгъуэльхъауэ. Жэщым йофэ, преферанс мэджэгугу, жэщыбг пщIондэ мэкъэхъпэри шэджагъуэ хъуху жейуэ зэхэлъхэщ. Зэуэжынухэкъым езы офицер дыдэхэри, текIуэн дэнэ къэна.

– АтIэ, сыт дэ ди цIыхухэр абы я пшэрыхъу щIыхэдгъэкIуэдэнур, тшэжынщи адэ къыщыдгъуэтыжынщ дыщыхуейм.

– Сэ абыкIэ сыарэзыщ, ауэ уагъэшэжынкъым.

– Уэ усакъщ. Усакъыгу ущыскIэ революцэ ди гъунэгъум тхуищIыну кыщIэкIынкъым. Ди сотнитIыр зэуапIэм тхуIушмэ, революцэм и хэлъхъэныгъэ мымащIэу лъытэн хуейщ, хэт дауэ абы иджы емыплъми. Ар унэм нэтшэсыжыфмэ – етIуанэ хэлъхъэныгъэщ. Псо дыдэр мыхъуми, и ныкъуэр Iэщэ яIыгъыу къэувынущ «марш», щыжаIэм. Псо дыдэри дынамыгъэсыж хъужыкъуэми, зыгуэр нэсыжынщи, ди хъыбар нахъэсыжынщи. Дэ ди хъыбарыр къару ещанэу революцэм къызэрыкъуэуэнур пщIэрэ, зыгуэр къытщыщI хъужыкъуэми: Къэбэрдейр дызэрылхуэзырпIщ, къытщхъэщыжу къэувынущ революцэр

зымышцэ Иэджэ... КИэщлү жыпИэмэ, дэ щИэддзэн хуейуэ добж. Иджыщ игьуэр, шухэр зэрызэуэн хуей пИалъэр икИащи, унэм кИуэжынухэщ, Куропаткиным ар игьэкИуэжынукуьым, мис абдежым дэ дымис!.. Аращ революцэм и ублапИэ зыфИащыжри! СлИожь, ныбжьэгьу Семён, уи фИэщ хьуркьэ адыгэ сотняр шэшэнхэр щИыгьуу революцэм и кьыщИэдзакИуэ хьуну?

– Лъэпкь гуэрым ехьэлИауэ убгьэдыхьэ хьуну сфИэщИыркьым сэ абы.

– Сэри лъэпкьым есхьэлИэркьым ар. ЗэсхьэлИэр дээрщ, добровольнэ дэ, мэкьумэшыщИэ дэ, зауэм добровольнэу кьакИуэри зэуэкИэ зригьэщИауэ, революцэм хуэкИуэж дэ! Апхуэдэдээр революцэм и кьежьапИэ хьукИэ емькИу хэслъагьуэркьым сэ.

– Революцэм и кьежьапИэр рабочэ классырщ, мэкьумэшыщИэр абы и дэИэпыкьуэгьущ. Сыт хуэдэ фащи абы ящымыгьами. Фи шухэр зэран хуэхьунутэкьым абы, фхуэшэжамэ.

Залымджэрий дэрэ абыкИэ куэд щИащ дызэрызэгурыИуэрэ, захуэр абы жиИарщ: ди Иуэху зыхэмылгыж зауэм мэлым хуэдэу дыщаукИ нэхьрэ, дауэ даукИми нэхьыфИщ, ар Иэмалыншэ хьумэ. Напэтехщ мыфИэкИа акьыл здэщымыИэж зауэм ухэтын кьудейр...

Псалъэм дихьэха лИищым кьыхуахьа шхынри упщИыИужауэ шхэн щИадзащ.

– ДгьэупщИыИужащ шхыныр. ФыхэИэбэ.

Лыхэм едзэкьэн щИадзащ, псалъэныр зэпамыгьэуэрэ.

– Псом япэрауэ, сэ си гугьэмкИэ, рапортым и жэуапым пэплъэн хуейщ, армырамэ, Куропаткиным кьахуищИыну унафэ захуэр зыгуэрым яфИидыгьуауэ ябжынщ.

– Ар тхылъымпИэ рапортщ, дыщэ рапорт иратами, Куропаткиным диутИыпщынукуьым. Абы и жэуапыр нэрылъагьущ, ауэ сыт абы и ужькИэ тщИэнур?

– ДимьутИыпщыжмэ, ар ди щхьэусыгьуэщ, Пашэ, итИанэ дэр-дэру дыкИуэжынщ: дэ пащтыхьым дрипщылИкьым, дрилИыщИэ мыхьумэ, ауэ ди лыщИэнри духащ дэ... Сыт кьыдащИэн, псори дызэрыИыгьыу тегьэ тщИымэ, адыгэхэри шэшэнхэри дызэгьусэу...

– Ди шэшэнхэри зэрызохьэм, уэлэхьы, ауэ цИыху псори зэакьылэгьу хьун, мыарэзы гуэри кьахэкИыни абы. Нэхьыбэр здэкИуэмкИэ мыкИуэну хуежэ кьахэкИмэ, мэлищэ щИакьуэншэ хьурэ, яхуэгьэза дыхьуфын хуейщ, Иуэхур здынэмысИауэ бзэгузехьэ кьахэкИмэ, мис ар нэхь гугьущ. Уи адэ кьильхуами, апхуэдэм ущысхь хьунукуьым – укИын хуейщ, гьуанэдэуэ мыхьуми. Апхуэдэм ущысхьмэ, псоми ди унагьуэбжэр худигьэщИыжынкИэ хьунуш.

Пашэ и псалъэ кИыхьым иригьэзэша хуэдэ, Залымджэрий шхэн щигьэтщ, кьэтэджри тутын щИигьэнащ, кьикИукИ-никИукИыурэ ефэуи хуежыащ.

– ЯпэщИыкИэ дзыхь нэхь зыхуэпщИ хьун гуэрхэм яжеИауэ, итИанэ адреихэми ягурыгьэИуэн хуейщ Иуэхур зыИуты. Урыс пащтыхьым зауэр зэрыфИахьэхуам шэч хэлъкьым, ар зы; етИуанэу, зауэм щаубэрэжьа дзэм пащтыхьым пщИэ лъэпкь зэрыхуимыщИынур ИупщИщ; пащтыхьым дэ лъэщ имыИэжмэ, урысей рабочэхэмрэ мэкьумэшыщИэхэмрэ я кьэхьейгьуэ дыдэщи, ар кьызэрыхьейн щхьэ зыфИэтщ РСДРП-м и большевик гупыр...

Семён Николаевич абдеж щынэсым, Залымджэрий Iэпихаш псалгэр:

– Урысей революцэм фIэтыр зы щхьэщ, е щхьитIщ, щхьищц жьтIэу дызэныкьуэкьукIэ ди Iуэхум кIэ игьуэтынукьым. Иджьпсту зауэр зэрыувыIэным щIэбэныныращ урыс народым зи Iуэху зэрихуэр. Армыхьумэ, Урысейм кадети яIэщ.

– Иджьпсту зауэр зэрыувыIэным и Iуэхуц политическэ парт псоми зэрахуэр, пащтыхьым зауэр зэрыфIахьэхуар нэрыльагьуци. Ауэ дауэ зэрыгьэувыIэн хуейр а зауэр?

– Абы гьэувыIэкIэ куэд иIэщ. А псом ящыщу урысей революцэр зыхуей увыIэкIэр пащтыхьыр зэхаубэрэжьауэ яух зэуэкIэрщ, пащтыхьым японхэр кьытекIуарэ кьару имыIэжу, кьарууншэ хьуауэ, революцэ зэщIэхьееныгьэм пэмыувыфу зауэр иухмэ, урыс народым мы зауэм текIуэныгьэ кьыщихьауэ плытэ хьунуц, пащтыхьыдзэр японхэм яубэрэжьа пэтми, пащтыхьым Япониер кьытекIуа пэтми. Апхуэдэ зауэ ухыкIэр зи политикэр большевикхэрщ, апхуэдэ политикэ зиIэрщ революцэм политическэ щхьэ нэсу пыту лытээн хуейри...

– Уэрэ дэрэ абы щхьэкIэ дызумыгьэныкьуэкьу, Семён Николаевич, нэхьыщхьэр Iуэхурщ, дэ ди лэжьыгьэ едгьэжьар пащтыхьым зауэр зэрыфIахьэхунум и зы Iыхьэ цIыкIу сфIоцIри, а ди лэжьыгьэм зи псыщхьэл псы трикIар дэри ди щхьэлу добж, текIуэныгьэм дызэрыхуишэ гьуэгури тэмэму долытэ, дэри бэнэн идогьажьэ зэрытхузэфIэкIкIэ. Нобэ тхузэфIэкIыр, сыт хуэдэ щхьэусыгьуэ имыIэми, пащтыхьыдзэр сотнитIкIэ нэхь мащIэ тщIынырци, дощI. Пщэдей ди кьалэныр а сотнитIыр революцэ бэнэныгьэм и кьарууэ кьэдгьэувынырци, деплынщ зэрыхьум, кьыдэхьулIэмэ, ари дгьэзэщIэнщ.

– НтIэ...

Лий бжэр кьыIуихри, тутын Iугьуэм зэримыгьэлгьагьуж лIищыр зыщIэс унэм Андзор Кьаирбэч кьыщIиутIыпщхьащ, бжэри адэкIэ кьыщыхуищIыжащ.

– Залымджэрий, шухэр, инэралым и жэуапыр кьалэрыхьащи, зэрызохьэ. ДиутIыпщыжын идакьым.

– ФынакIуэ, абы дыкIуэнщ, Кьаирбэч, мы санитарым фыхуэмыбэлэрыгь, щIалэхэм яжеИ. КьыбгурыIуа?

– КьызгурыIуащ. Умыгузавэ, а санитарым кьыщыщIамэ сэ шэсу соув.

Лыхэм захуэпэжри щIэкIахэщ...

* * *

Тамбий Данил кьыхьа бзэгур пэжт – адыгэ сотняр зэрызехьэрт: Куропаткиным хуатха рапортым зыри кьызэримыкIар зэхахри, псалгэмакь кьалэтащ, зырыз-тIурытIурэ зэхуэсу хуежьащ. ИкIэм псори зэрыгьэгубжьащ.

– Хэт дэ дызыхуэзауэри, дыщIэзауэри сыт? Дэнэ щыIэ ди кьуентхьыр? Дэнэ щыIэ езы зауэ дыдэр? Мыпхуэдэ зауэ жыхуаIэр? Дамыгьэзауэу дыкьрагьэукI, укIыпIэм дыкьрашауэ... Я-н-н-нэр, си хьэ кьарэжьым ишх апхуэдэ зауэ! Хьэдэр зыгьеин, зэпымыууэ дозауэ, зэпымыууи дыкьаху! Куэдщ иджы ар! Зыдыгьэхьейуэ шрапнелым дыпэщIагьэуэври, щай и мыуасэу шыри лыри драгьэукI... Иджы

кьэнэжар унэм дынресыж, хьыбарегъащIэ нэхъ дыкьэмынэжа пэтми!
Мэлым хуэдэу драгьэукI, мэлыщхьэ фIэкIа зыфIэмытхэм...

– Мазэ дапщэ хьуауэ дыкьикIуэтрэ? Дзэ даубыда кьыдэшыжын-
рэ дзэ кьикIуэтыр хьумэнрэ фIэкIа дымышцIэу дызэрашэркьэ? Жэщ
диIэ, махуэ диIэ?

– Мазэ дапщэ хьуа улахуэ кьызэрыдамытрэ иужькIэ кьэкIуахэм!..
Кхьуэл зэрыдамыгъэшхым фIэкIа ерыскьыкIэ кьыдамышцIэIауэ
кьагъэна сльагьужыркъым си щхьэкIэ!..

Зэрыхьзэрийр ин хьуауэ, Кьаирбэч кьахыхьэжащ гупым, утыкум
ихьэри и Iэр иIэтащ. ЦIыхур зырыз-тIурытIурэ сабыр хьуахэщ.

– Кьуэшхэ, нэхъ хуэм дывгъэщI ди Iауэлъауэр, хьэщIэ кьокIуэхэр.
Шэшэн хьэщIэ кьытхуокIуэ, урыс хьэщIи и гьусэу. ТIэкIу дывгъэса-
быр...

Кьаирбэч и псалгэар иуха-имыхуауэ, куэбжэм кьыдыхьащ Залым-
джэрий япэ иту лIитI: зым шэшэн сотням и формэ щыгьыу, адреийр
урыс сэлэт формэу, ауэ и блэм жор плъыжь зытет хьыдан хужь ищIауэ.

ЛIищыр кьахыхьэри сэлам кьатащ: Залымджэрийрэ Пашэрэ «Сэ-
лам алейкум», Семён «Здравствуйте», – жаIащ. Мыдрейхэм, щхьэж
зэрыфIэкьабылу, хэти «алейкум сэлам», хэти «здрасти» жаIэри сэлам
атыжащ.

– Фькьыдыхьэ мыдэкIэ нэхъ жьантIэм.

– Мыбдейри жыхафэкьым. Сыту фькьызэрыщIэгъэплъа хуэдэ
шухэр!

– Ди прошенэм кьыгъээжауэ жаIэ, Залымджэрий, пэж ар, хьэмэ
пцIы?

– Кьыгъээжам кьыщымынэу, жэуап гьуээджи кьритауэ жаIэ
пщIэгьуалэ кьазым.

«ПщIэгьуалэ кьазкIэ» иужьрей зэманым адыгэхэр генерал Куро-
паткиным еджэ зэрыхьуам Залымджэрий щыгьуазэт, а дзым адыгэ
ауану хэлъыр здынэсри фIыуэ кьыгурыIуэрт: пщIэгьуалэ шур адыгэм
пщIэ Iыхьэ лей зыхуащI шу цIэрыIуэу, лыгъэ зезыхьэ гуэру щы-
тырт, генерал Куропаткиным лыгъэ гуэр хэлъу ялгытэртэкьым
адыгэ шухэм, атIэ зэпымыуэ кьызэрикIуэтырэ пщIэгьуалэ тесыну
зэрыфIэфIымрэ кьыхэкIкIэ ауан ящIырт. Ар Залымджэрий ищIэрт.

– Залымджэрий, дзыхь зыхуэпщI хьуну мыбы яхэтыр уэрщ. Дяпэ
ниуви, Урысейм дышэж. Уэ жыпIэм фIэкIын дэ кьытхэткъым. Уэ ду-
мышэжмэ, дэ пашэ тхуэхьун тхэту тлъагьуркъым...

– Дышэж, Залымджэрий! – зэрыгъэкиащ псори.

Залымджэрий зыри жимыIэу гупсысэу щыту кьыганэри,
ТIэсмэхьил Пашэ адыгэбзэ кьабзэкIэ псэлъэн щIидзащ.

– Ди кьуэш адыгэхэ, дэ абы фIэкIа дымызэуэжыну унафэ тщIащ.
Куэдщ мы дэ лейуэ кьытлъысар, ди зэман тщIар иухащ: паштыхьым
едухылIауэ щыта мазыхыр зэфIэкIащ. ЗэфIэкIа пэтми, нэхъ кIащхьэ
мышьуауэ, тезыр кьыттралъхьэ. Пшэч мыхьуххэнур чищэрщ. Ар-
сэхьан Мухьэмэд и гьуэншэджыр шахри, чы тIощIрэ тхурэ еуащ,
кьэпкIухьащ жаIэри. Исхьэкъ Мутуша взводнэм уепсэлъащ жаIэри,
чы тIощIрэ тхурэ еуащ. Айдемыр Мухьэмэд, тутынцэху умыупщIэу
укIуащ жаIэри, чы тIощIрэ тхурэ еуащ... Июлымрэ августымрэ кьриу-
быдэу цIыхуитхум чищэ еуащ... Шхыным утеспэлъыхьыну екIукьым,
ауэ ерыскьыншэуи упсэу хьуркъым: сытым щыщ дагъэшх ерыскьыр.
Iуэныхь тхьэм кьахуимыщIкIэ, тобэ ярэби, абы ерыскьыкIэ уеджэну

емыкIуш: лыр зищIысыр къэщIэгъуейш, щIакхъуэр щIакхъуэкъым, ау-уей, сыт абы апхуэдизу утепсэлъыхьыну и пэрмэныр – псоми фэ фыщыгъуазэщ. Дауэ хъуми тшэчынт, дыздэщыIэм мыхъэнэ гуэр къыкIыу щытамэ, арщхъэкIэ – неIэмал! Дагъэзауэркъым, дытрагъакIуэркъым, дагъэуври драгъэукI, драгъэкIуэтурэ драгъэукI!

Нэхъ ужыхъауэ щыта зэрыгъэкIийм аргуэру зыкъиIэтыжащ, Пашэ адыгэбзэ къабзэкIэ къажриIам щедлуэм.

ЗэрыгъэкIий ин хъуауэ, утыкум къыхъащ Тамбий Данил, и сэш-хуэр и джабэм кIэрикъузэу:

– Адыгэхэ! Iуэхум щIалагъэ-делагъэ хэдывмыгъалъхъэу, зэрыхъуну псоми гупсэхуу девгъэгупсыс. Пащтыхьым шэсыпIэ дыхуи-увэри, дызэуэну дыкъэкIуащ. ДыкъыздэкIуа зауэр иухакъым, ди дзэм и Iуэхур шынагъуэщ. Урысейм и Iуэху зэрыхъун ищIэркъым. Апхуэдэ гузэвэгъуэм армэр къыхэднэу, дэ ди унэ дыкIуэжмэ, сыт къыджалэн бэкIэ къытщыгугъыу дыкъэзыгъэкIуа ди лъэпкъми, сыт жиIэн пащ-тыхьми! Адыгэ лIыгъэ дгъэлъэгъуэн и пIэкIэ адыгэ напэр тетхыу дауэ дгъээжыну! Уэлэхьи, лIым зы ажалщ иIэри, зэ улIэм нэхъыфIмэ, къэ-рабгъэ къыпхужаIэу бгъээжэ нэхърэ! ДывмыгъэпIащIэ, къуэшхэ, дыв-гъэгупсысэ, дывгъэчэнджащэ! Сыт жаIэн ди лъэпкъым!..

Данил и псалъэхэм зыкъом Iэнкун къызэрищIам Залымджэрий гу-лбитэри, Семён Николаевич Iэ хуищIащ, «и чэзуш» къыкIыу.

Санитарыр утыкум къиувэри, тхылъымпIэ гуэр къызэкIуэщIихащ. Тамбий Данил гупым яхэкIуэсыкIащ.

Санитарыр тхылъымпIэм къоджэ:

– Къэрал псоми я пролетархэ, физэгухъэ!

Урысей социал-демократическэ рабочэ партым и Кавказ союз.

Осетинхэмрэ Кавказым щыпсэу бгырысхэмрэ, псоми я деж.

ИджыпстукIэ Урысей псом нэхъ гузэвэгъуэу илгыр япон зауэрщ. Ди газет псоми, нэхъыбэу Бытырбыху къыщыдэкIхэм, зауэм теухуа-уэ яIуатэр правительствэм и фейдэ зыхэлъыщ. ЯпэщIыкIэ зэпкърыхъауэ жэуап етын хуейщ мыпхуэдэ упщIэм: «Сыт зауэр къыщIэхъеяр икIи хэт абы хуейр?» Урысейм и Iуэху псори зезыхъэр народыркъым, атIэ лIакъуэлIэшхэмрэ къулейхэмрэщ, пащтыхьыр я пашэу, абы и чинов-никхэрщ. Ахэр зы хъунщIакIуэ гупыжь хуэдэу зэхэтщ, ауэ, ди жагъуэ зэрыхъунщи, суд ятепщIыхь мыхъуу: армырамэ, куэд щIат ахэр Сы-быр къызэрыщыщIидзрэ, народым химыщIыкIауэ абыхэм зэрахъэ щэху гъэщIэгъуэнхэм щхъэкIэ.

Абы я фейдэ зыхэлъ псори ялэжь, народым и Iуэху зехъэн я пщIыхъэпIэ къыхэхыхуэу. Аращ иджыри къэхъуар. Ахэр Маньчжури-ем хуей хъуащ, абы налогыщIэ къытебуд зэрыхъунум щхъэкIэ, Уры-сейм шамыщэхуж хъэпшыпхэри абы щащэ зэрыхъунум щхъэкIэ.

Мис, зауэр къэхъеящ, народым, зыри химыщIыкIыу, зауэм фейдэ къызыхуихьынухэм я жэрдэмкIэ. Народыр пэрыуэн хуейщ мы зауэм, сыту жыпIэмэ мы зауэр абы и дежкIэ гуIэгъуэрэ хъэзаб зэфэзэщрэщи. Иджыпсту Урысейм и къалэ, къуажэ зыбжанэ къызэщIэхъеящ зауэм и бийуэ. Социалист рабочэ партым и бэракъым щIэту, рабочэхэмрэ мэкъумэшыщIэхэмрэ нахуэу зыкъаIэт, зауэр ямыдэу, зауэр къэзы-гъэхъея самодержавием пэрыуэу.

Народым и фейдэ зыхэлъыр къыгурыIуэжу щытмэ, нэгъуэщI еплъыкIи хуиIэнкIи хъунукъым мы зауэм! Ауэ, Восток Жыжьэм псы-

хьэлыгъуэу шожэ абы и лъыр, пащтыхь самодержавием и гъащлэр нэхь кIыхь ищIын папщIэкIэ.

Зауэм щаукIыну нэхь щIалэ узыншэхэрщ, нэхь лэжьакIуэфIхэрщ, нэхь лъэрызехьэ дыдэхэрщ, унагъуэр зыщыгугъ, зыгъэпсэу закъуэу Iэджи хэкIуэдэнкIи хъунуц мыбы. Хэт абы и пIэ къиувэжыну? Зыри. Сыт къаритыфыну правительствэм абы а яфIэкIуэдахэм я пIэкIэ? ЗырикI. Сэлэт якуIахэм цхьэкIэ фызабэхэмрэ зейншэхэмрэ зээмызэ правительствэм къарит жьгьейр зэрахурикъур мазитI-щы къудейщ, абы и ужькIэ мэжэщIалIэу лIэнухэщ; е факъырэу уэрамым дыхьэжынухэщ. Фи адэ, фи къуэш, е фи къуэ, унагъуэр зэтезыIыгъэ закъуэр зи хьеркIэ зауэм щаукIа къулейжыхэр фэ «босаккIэ» къыводжэ, абы и зэранкIэ фэ мэжаджэ Iыхьэншэу фыкъанэу факъырэу хэх уэрамым фыдыхьэжын хуей зэрыхуам цхьэкIэ. Езы сэлэт дыдэхэри ныкъуэдыкъуэ хъуауэ, хэт Iэшэу, хэт лъашэу зауэм къикIыжа нэужь, факъырэм я бжыгъэм кыыхэхуэнуц, иужьрей тырку зауэм и ужькIэ зэрыхуам ещху. МыдэкIэ IункIыбзэ миным адэжкIэ къыщIэс правительствэм – «пащтыхь хужьым» – фигъэтIысыжынуц «фызэрыкъэдждыхьакIуэм» цхьэкIэ, адэкIэ хэкум фригъэкIынуц, Урысей иныр къывигъэдждыхьынуц, «обществэм и зэрану фызэрыщытым» цхьэкIэ. Аращ къапэщылъыр зи унагъуэ зыщыгугъхэу зауэм кIуа насыпыншэхэм. Аращ, Пащтыхь правительствэм и дагъуэм кIэ илэкъым. Ауэ япон зауэр цIыхум яхуэшэчым и лей хъуащи, мы нобэми пщэдэй я суд гуащIэм ирадженщ, пащтыхьри, чиновникхэри, народыр напэншэу къэзыгъащIэ лъыифхэри!

Мис а дакъыкъэ къэблагъэм зыхуэдгъэхьэзырын хуейщ! Ди япэ дыдэ къалэнри хуитщIыжакIуэ зэщIэхъееныгъэм, Урысей псор толькъунышхуэу зэщIэзыубыдам дыгухьэн зэрыхуейрщ. Апхуэдэ дунейпсо зэщIэхъееныгъэщ тезыдзыфыну самодержавиер, апхуэдиз ехьулIэныгъэ иIэу иужьрей зэманым рабочэхэр Златоуст, Киев, Тифлис, къэралым и нэгъуэщI щIыпIэхэми щызэтезыукIар, иджы апхуэдиз ехьулIэныгъэ иIэу... къикIуэтыр, кIэрыху куэд иIэу. А псом и ужькIэ гурыIуэгъуэ хъун хуейщ, арэзыуэ зауэм кIуа осетинхэм зэрахьа щIэпхьаджагъэм и инагъыр. Абыхэм якуIыр езыхэм ящхь насыпыншэу зэрыщытыр; хуитыныгъэкIэ зэджэ гуэр къытхуэмынэжу зи лъабжьэр щIэкIуэда, цIыху хуитыныгъэ псори ттезыха, япэ къэс городовойм е чиновникым ди гъащлэр IэщIэзылъхьа правительствэм абыхэм кыыхуазэур народыщIэ пщылIу.

Дэ псори гугъу дехуэ дыпсэур пэжкъэ? Налогым и хьэлабгъым дегъэгыз, псори дыщхьэхуитыншэщ, итIани ди бий самодержавнэ пащтыхьым дыдоIэпыкъу и щIым хигъэхуэну, дэ дэщхуэ построmkIэм екъун народ кыхудолъыхуэ.

Абы кыыхэкIкIи зауэм кIуа кавказ цIыхухэм якIэлъытIуэхун хуейщ: хьэдыгъуэдахэщ, напэтехщ...

Пэж ухуеймэ, пащтыхьым кызыхуриджэр зэхэмых зыщIауэ щысын хуеящ.

Ауэ псори нэгъуэщIу къыщIидзащ...

Адрей кавказ лъэпкъхэми ещхуэ, осетинхэми я хьэлэлагъ гурыщIэр ягъэлабгъуэу, мазэм тумэнитI къудейкIэ я щIыхьри я хуитыныгъэри топылу ящэжащ!

Гражданхэ! ЯкуIахэм я пIэкIэ щIэуэ хишыну правительствэр кыыхьэмэ, е полкыщIэ зэригъэпэщыну мурад ищIмэ, апхуэдэ Iуэхум

дыпэрыуэу дыпэувынщ... Ди быныр ди унэ щIресыж, правительствэм етщIылIэну зауэ нэхъ хьэлъэм зыхуагъэхьэзыру. Сыт хуэдиз къарурэ пшэрыхьэрэ хуей пащтыхьыр, и шхэгъухэр щIыгъуу тебдзын щхьэкIэ! Иджы къоблагъэ правительствэм и гуэныхьхэм щхьэкIэ народым и пащхьэм жэуап щитыну зэманыр: Урысеймрэ Кавказымрэ я къалэшхуэ куэдым рабочэхэр уэрамым къыщыдохьэри, ину зэрогъэкIий, бэрэкъ къаIэт: «Зэпыту укIуэ пащтыхьыр! Чиновникхэм щIапIэ кIуэдыр къахукIуэ! ИугъащIэ политическэ щхьэхуитыныгъэм!» жиIэу тету.

АтIэ, ди напэр щытедывмыгъэхыж дэри дзэшхуэу зэгухьауэ я хуитыныгъэм щIэбэн нэгъуэщI лъэпкъхэм я пащхьэм деж!

Ди къуэш хэщIахэм я гуэныхьыр къэдвгъэшшыныж. Ди щхьэр лъагэу Iэтауэ, хуитыныгъэм и бэнакIуэ хьэлэлхэм лэрыгъум зи Iэгур щIиха ди лэжьакIуэIэхэр яхуэдывгъэший – дызэрызахуэр хьэкъ тщыхъужу, пащтыхьым, самодержавием зауэ етщIылIэнщ! Урысей псом хуитыныгъэ къэхьыным щхьэкIэ самодержавием зауэ етщIылIэнщ, пролетар-работчэ полякхэм, грузинхэм, урысхэм, журтхэм, ермэлыхэм, нэгъуэщIэхэми ящIыгъуу; Урысей социалист работчэ партым и бэрэкъ плыжьу Грузием щаукIа ди къуэш мэкъумэшыщIэхэм ялъкIэ – «Зауэр укIуэд!», «Зэпыту укIуэ самодержавиер!», «ИугъащIэ хуитыныгъэм!», «ИугъащIэ республикэм!», «ИугъащIэ социализмэм!», – жиIэу зытетхэм дыщIэту.

Бгырыс социал-демократ гуп».

Тхылгым къеджэн иухри, къызыхуеджахэр зэхахэм егупсысыху, санитарым цIыху Iувым зыхигъэщIкIуэжащ: Къармэ Бэчмырзэ игъэIуца гупым къаувыхьащ. Ар ящыгъупщэжауэ, зэхахэм тепсэлгьы-хьын щIадзащ адыгэ шухэм.

- Аращ дыздэкIуэжым жаIэнур, къуэшхэ!
- Девгъажьэ, дызэрыземыльафэу!
- Хуэмейр къэнэну хуитщ!
- Дышэж, Залымджэрий!..

УсакIуэ Мыкьуэжь Анатолэ илэс 65-рэ ирокьу

УсакIуэ Мыкьуэжь Анатолэ Хьэбалэ и кьуэр Советскэ (иджы Шэ-рэдэж) районьм щыц Аушыджэр кьуажэм 1956 гэм июным и 21-м кьыщальхуащ. 1973 гэм кьуажэ школыр, 1978 гэм Кьэбэрдей-Балъкьэр кьэрал университетым и филологие факультетыр кьыухащ. 1979–1995 гэхэм «Адыгэ псалъэ» газетым корреспонденту, 1995–2013 гэхэм «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм художественнэ литературэмкIэ редактору, адыгэ литературэмкIэ редакцэм и унафэщIу цьлэжьащ. Мы зэманьм «Iуащхэмахуэ» журналым и редактор нэхьыщхьэщ.

Мыкьуэжьым и Iэдакьэ кьыщIэкIащ адыгэ литературэм хэлъхьэныгьэ нэс хуэхьуа тхыгьэ кьыщIафIэ куэд. 1985 гэм дунейм кьытэхьащ «Жьэгу пащхьэ» зыфIуащ и япэ тхылъыр. Абы кьыкIэлъыкIуащ «Кьалэ жыжьэ», «Дунеижь», «Адэжь щIэин», «Маринэ», «Льэхтэнэ», «Кьэрэгьул бжыхь» тхылъхэр. 2016 гэм «Эльбрус» тхылъ тедзапIэм зы том хьууэ кьыщыдэкIащ Анатолэ и усэ нэхьыфIхэр цьызэхуэхьэса «Си лIэщIыгьуэр» тхылъыр.

Мыкьуэжьыр 1987 гэм лъандэрэ Урысейм и Журналистхэм я зэгухьэныгьэм, 1991 гэм лъандэрэ Урысейм и ТхакIуэхэм я зэгухьэныгьэм хэтищ. Абы кьыхуагьэфэщIащ Кьэбэрдей-Балъкьэр Республикэм и ЩIыхь тхылъыр, Урысейм и Журналистхэм я зэгухьэныгьэм и Дипломыр.

Мыкьуэжь Анатолэ и усыггэм тетхыхьащ ди республикэм и тхакIуэ, критик цIэрыIуэхэу Тхьэггээит Зубер, Къаггьырмэс Борис, Бещтокьуэ Хьэбас, IутIыж Борис, Къэрмокьуэ Хьэмид, Къэжэр Хьэмид, Гьут Iэдэм, TIымыжь Хьэмыщэ, Хьэвжокьуэ Людмилэ сымэ. Псо-ри зэхэту усакIуэм и гьащIэмрэ и гуащIэмрэ теухуауэ тхыггэ 80-м цIугьу дунейм кьытехьащ. Абыхэм кьызэрыхаггэбелджылыкIащи, «ди лъэхъэнэм и фIи и Iеи IутцIу кьызэрыщ гьуджэщ» Мыкьуэжьым и IэдакьэщIэкIхэр.

ГУФИЭГЬУЭМ ТЕУХУА УЭРЭД НЭЦХЬЕЙ

Къэбэрдей литературэм кьикIуа гьуэгуанэм уриплъэжмэ, IушцIу кьыхошхьэхукI абы нэхь щIэггэхуэбжьауэ зыщиужьа лъэхъэнэр – XX лэщIыгьуэм и 50 гьэхэм кьыщыщIэдзауэ 60 гьэхэм я кIэуххэм нэс. А илгэсхэм ди литературэм кьыщызэщIэрыуащ абы адэкIэ зэ-рызиужьыну унэтIыныггэхэр куэдкIэ зыубзыхуа усакIуэ, тхакIуэ гу-пышхуэ, Тхьэггээит Зубер деж кьыщеггэжьарэ Ацкьан Руслан деж щихуыжу. Абыхэм я IэдакьэщIэкIхэмрэ зрикIуа льягьуэхэмрэ гьуа-зэ яхуэхуащ кьыкIэлъыкIуэ совет нэужь лъэхъэнэм – 90 гьэхэм кьыщыщIэдзауэ – литературэм кьыхыхьа ныбжьыщIэхэм: Къанкьул Заур, Къаныкьуэ Заринэ, ПщыукI Латмир, Аброкьуэ Беллэ, Бэлагьы Любэ, МахуэлI Нарзан, нэгьуэщIэхэми. Къэдггэльтгэгуа лъэхъэнитIым лъэныкьуэ зырызкIэ япэщхьэхуэу, ауэ зэпыщIапIэ яхуэхуу я зэ-хуаку дэуващ 70 гьэхэм я кIэуххэм къэбэрдей литературэм лъэбакьуэщIэ кьыхэзыча Мыкьуэжь Анатолэ и творчествэр. Къалэ-нышхуэ, къалэн гугьу и пщэ кьызэрыдэхуэр езыми зыхищIэу, и усэхэм ящыщ зым абы мыпхуэдэу щетх:

*Сэ зэманьжьым срикIэухи,
Сэ зэманьщIэм срищIэдзапIэщ.
Сэ лэщIыгьуитIым сралгэмьжж,
Сэращ кьэжIуэнуи и кхьухь тебзапIэр.
(«Сэ зэманьжьым срикIэухи...»)*

Мыкьуэжьым и усыггэм адыгэ литературэм увьшIэ хэха щеу-быд. Абы и IэдакьэщIэкIхэм езыр зыхэпсэукI зэманым и нэпкьыжьэр IушцIу къатош, и лъэхъэнэгьухэм я гурыгьу-гурыщIэхэр художествен-нэ Iэзагь хэлту кьыщыггэльтгэгуэжащ. Анатолэ и усыггэм и нэщэнэ нэхьыщхьэу кьыхэбггэщхьэхукI хьунуш гурыщIэ куурэ гупсысэ жанрэ зэрыщызэщIэлгьыр.

Зэ еплъыгьуэкIэ Мыкьуэжьым и усыггэр лирикэ щабэ зэфэзэщу кьыпфIэщIынуи, усэхэм я купщIэр жылагьуэ, политикэ Iуэхухэм щытеггэпсыхьари мащIэкьым. БлэкIа лэщIыгьуэм и 80–90 гьэхэм ди кьэралым кьыщыхьуа зэхуэжIыныггэхэр образ щIэщыгьуэкIэ кьыщыггэльтгэгуащ «Ди кхьухьыр» усэм. А лъэхъэнэм кьэрал унафэр зыIэщIэлгэхэм цIыхубэр зыхуаша насыпыншаггэхэмрэ СССР-кIэ

зэджэ кьэралышхуэр зэрыкьутэжамрэ усаклуэм кьигьэлъэгьуащ езым и закьуэу дэсея кхъухьым и образымкIэ. ГьащIэм и толъкьунхэм зэтрагьэщэха а кхъухьыр псыхьэлъахуэу нэпкьым кьытридзэжащ. Абы игьэпIейтея усаклуэм и пащхьэ кьиуващ ушцIэ куэд:

*Датцэщ ди дыгьэр ншэхэм кьыкьуэкIыжсу,
А псыхьэлъахуэр щигьэгьуыщыжынуур?
А псыхьэлъахуэм кхъухь кьыхэтцIыкIыжсу,
Тенджызым тетхэм дащыщIыхьэжынуур?
(«Ди кхъухьыр»)*

90 гьэхэм я пэщIэдзэхэм Совет Союзыр зэрыкьутэжам кьыдэкIуащ цIыхубэм я псэукIэр куэдкIэ екIэкIуэныр, лэжьапIэ IэнатIэхэр яфIэкIуэдыныр, зи унагьуэ зыхуэмыпIыж цIыхухьухэр фадафэу уэрамым кьыдэнэныр. А псом пэщIэтыфар «тахьтэм ису, зи Iэнэхэр зэтету зи дунейр жэнэтхэмрэ» зи напэр мылькукIэ зыщэжахэмрэщ. А Iуэхугьуэ гугьусыгьухэр Мыкьуэжыым и усэхэм уигьэпIейтейуэ кьыщигьэлъэгьуэжащ.

Фадафэм и образыр гуемыIуу, гурымыхьу гьащIэм кьыдокIуэкI, литературэми, хабзэ зэрыщыхьуауэ, ар персонаж мыхьумыщIэу кьыхош. И дуней тетыкIэрэ и IуэхушIафэкIэ мыгурыхь цIыхум и гушцIэм щыхьэхэр зыми кьыфIэIуэху хабзэкьым, дэхуэхам зыщIэзыгьэкьуэфхэри мащIэ дьдэщ. Ауэ усаклуэм и псэ пIащIэм гьащIэм и дурэшплIэрэш псори кьетIэщIыф, цIыху зэхуэмыдэхэм я гушцIэлъапсэм йоплгьэф. «Фадафэ» зыфIища усэм Мыкьуэжыым кьыщегьэлъагьуэ апхуэдэр нэрыгь зыхуэхьуа цIыхум и гум щыщIэхэр. Ар зэгүэрым «IэщIагьэлIу», «лэжьакIуэшхуэу», «и шапхьэм шIэблэр шIапIыкIыу», «и лъэпкьи лъахи иригушхуэу», «щыхузэфIэкI-щыхьэмтетыгьуэм ныбжьэгьу куэдыкIей иIэу», «гуп псо и уасэу кьекIуэкIат». АрщхьэкIэ:

*ЗэхьуэкIыныгьэм и псы уэрыр,
Пэмылгьэххауэ, кьыщIэуащ.
ИгьэлгьэпIари шIэпсэуари
IэщIухри – щIигьэмбрыуащ.
Зэтхьуэну шхийр кьыхуэмыгьуэту
Бэлыхьу мащIэ ишэчар?!
И бамIэр фадэм ныхуиIуатэу
Кьыдэнэжакьэ – зэфIэкIащ.
(«Фадафэ»)*

АдэкIэ усэм кьеIуатэ фадафэм гьуэгу пхэнжкIэ дидзыхын хуей шIэхьуа щхьэусыгьуэхэр – «хуеякьым хьуну хьэкIэпыч», «хьэрычэтыщIи хьуфакьым», «зи гупкIэ исым и уэрэдым дежьууфакьым», «зыхуегьэкIуакьым зэманыщIэу зи напэр сомкIэ зыщэжам», «гьэпIагьэм зыхуегьэсакьым». Ауэ, нэхьыщхьэращи, ар «мыбзаджащIэ», «мыдыгьуакIуэ», «мыIужажэ», «мыахьмакь», и зэран зыми емькIыу шхапIэм хуэзышэ лъагьуэ закьуэм тетщ. Пэжымрэ захуагьэмрэ и телхьэ усаклуэр блэплъыкIыфыркьым апхуэдэ мыхьумыщIагьэм икIи кьэралыр зыхуэкIуа псэукIэр зи Iэужьхэм нехьэкI-кьехьэкI хэмылгу мыпхуэдэ псалгьэхэмкIэ захуегьазэ: «... Фэ,

кбэрал жытыр зыунэцIахэ, / Фыхуиткбьым фицIыну ар ауан. / Фэрац цIыхубэр гугбапIэншэу / Уэрамым дэзыутIытицхэжар. / Фэрац кбэралыр зыггэплгакбэуэу / ШыхунIэ нэзым Iузышар». Мыкбэуэжбьым и усэм дызыщрихьэлIэ фадафэр – кызыэцIэзыкбэуэ образц, езы усакIуэми кызыэрыхигьэщци, «апхуэдэ дэщ ди кбалэ кбэскIэ, ди кбуажэ кбэскIи кбэйдэпшынц». Нэхъ шынагбэуэжращи, апхуэдэ щIэпхьаджагбэмкIэ жэуаптакIуэу зы цIыхуи кбэувыфакбьым, икIэм-икIэжым, абы кбрикIуаращи: «Нэмысу игбэуэ псэ хей минхэр, / Клакхэу цIамычауэ, якулац».

УсакIуэ нэсым и IэдакбэщIэкIхэм езыр зыхэпсэукI лбэхбэнэм и сурэт наIуэ кбыхэщ хабзэщ, ар абы бгбэдэль зэчийм и зы нэщэнэу, и фIагбэу кбэуов. Мыкбэуэжбьми хузэфIэкIащ езым и лбэхбэнэм – «щысхыншэу хейхэр хэзыутэ», «нэжэсхэм я IупэфIэгбэу», «цIыху уасэр мылькукIэ кбэзылбьытэ», «лыд псори дыщэу зылбэагбэу» зэманым – и сурэтыр и усэ сатырхэм «щигбэжын», абы щыгбэуэми, и псэр кбэабзэу ихбумэу, «фIыр и плбапIэу кбэнэжын».

IицхьэкIэ зи гугбэу тцIа усэхэм кбыщыIэта Iуэхугбэуэхэр нэхъ куужу, зы кбэралымрэ цIыху цхьэхуэмрэ я щыIэкIэ-псэукIэм емыхьэлIауэ, атIэ гбэщIэм и философиэу кбыщыгбэлбэгбэуащ «Шэрхь гудзэншэу дунеижь абрагбэуэр...», «Дунеижь», «ГбэщIэ-мафIэгужь», «ГбэщIэ-хышхуэ, хэт хьэфэ гбэщIацIэ...», «Кбысхубохь гуфIэгбуи...», «АкбьылкIэ сэ...», «ГбэщIэм», «Ди зэманыр зэрыакбьылыфIэ...», «Дунеижьбьым дыщэм зыхуегбэщхь...» усэхэм, нэгбэуэщIэхэми.

«Дунеижь» бьыфища усэм кбыхощ Мыкбэуэжбьым гбэщIэм хилбэуэ мыхбэумыщIагбэхэр. Абы псэкIэ кбьищтэркбьым «е-щхьэзыфIэфIыр зи жьантIэдэс», «цIыхугбэуэ нэсыр зи бжэкбэуагбэуэ», «акбьылыфIагбэр зыфIэделагбэ», «нэмыукIытагбэр зи жьэгбу щыпэкIу», «бохьшэ домбейхэм кбадеуджэкI», «шатащхьэ IувкIэ щыкIар зыгбашхэ», «здэармырамкIэ еджэрэзэкIыурэ гурыгь мелуанхэр изыгбэжа» дунеижьыр. Абы кбыхэкIкIи, нэгбэуэщI усэм – «Шэрхь гудзэншэу дунеижь абрагбэуэр...» жыхуиIэм – и кIэухым деж усакIуэм езы дунейр зи IэмыщIэ илбьым лбэIукIэ зыхуегбэзэ:

*Ди цхьэщыгум дыгбэр кбизыIыгбэу,
Зи IэмыркIэ щIыр кбекIэрэхбэуэкI,
Пэлбэцауэ е-бзаджейм цIыхугбэуэ
ЩIы хбурейр зэгурым нэху кбегбэкI.
(«Шэрхь гудзэншэу дунеижь абрагбэуэр...»)*

Мыкбэуэжбьым и IэдакбэщIэкIэ зыбжанэм кбыхощ щIыр, гбэщIэр, дунейр «здэармырамкIэ» еджэрэзэкIыу, абы сыт щыгбэуи хабзэ пхэнж куэд кбэдекIуэкIыу: «ГбэщIэ-мафIэгужьбьым гужбэу дызэредзэ, / ГбэщIэ-мафIэгужьбьым гущIэр зэрегбэшх, / ТфIэфI-тфIэмыфI жыхуэпIэр щайуэ кбрымьдзэу, / ЩхьэрыутIытицу макIуэ, **пхэнжсурэ егбэш**» [«ГбэщIэ-мафIэгужь»]; «Шэрхь гудзэншэу дунеижь абрагбэуэр / Зи Iэмырым кбэдекIэрэхбэуэкI, / **Хабзэ пхэнжхэу** мы ди гбэщIэр мыгбэуэ / КбьитцызыщIхэр щIым щытхуэзэхбэуэкI» [«Шэрхь гудзэншэу дунеижь абрагбэуэр...»]; «**И хабзэ пхэнжхэм** мы гбэщIэм / **Уи нэ дахитIыр дэплбьыт...**» [«И хабзэ пхэнжхэм мы гбэщIэм...»]; «Дунеижьбу фIыр зыхудиплбапIэр / **МэкIэрахбэуэ пхэнжэу** – кбэплбэнэфIц...» [«Дунеижьбу фIыр зыхудиплбапIэр...»]. УсакIуэр апхуэдэ гупсысэхэм хуэкIуэныр

нэхъыбэу кызыхэкIыр ихъуреягкIэ и нэгү шыщIэкI зэхуэмыдэ-ныгъэрщ, «изрэ ныкьуэрэ зэрызэрымыщIэрщ». «ГьащIэ-мафIэгужь» зыфIища усэми Мыкьуэжьым кыщиггьэлгьэгуаш дунейм кыдекIуэкI хабзэ мыхъумыщIэхэр, псори зэуэ кызэщIэкьуарэ мафIэгум и образым ешэлIэжауэ. УсакIуэм гьащIэм, цIыхум и шыIэныггьэ-псэуныггьэм ехьэлIауэ кьиIуатэ гупсысэхэр нэхъри щIэггьэхуэбжьа, гум ежалIэ, гукьинэж мэхъу кьэггьэпсэуныггьэ Iэмалыр кьиггьэсэбэпу гьащIэ-мафIэгум зыщыхуиггьазэкIэ:

*ГьащIэ-мафIэгужьу хейхэм я щIыунэ,
Удэфа-сэхъуахэм я дуней жэнэт,
Ди зэхуэдэ унэу, уей, емынэ унэ,
Ди унэкIэ хьунум и жэуап кьыдэт!*
(«ГьащIэ-мафIэгужь»)

Кьэтхьа едзыгьуэми, езы усэр зэрыщыту кьапщтэми, укьыщеджэ кьудейкIэ абы и гьэпсыкIэ телгьыджэр, и ритмикэ шэщIар макьамэу тхэкIумэм кьоIуэ. Сатырхэр макь зэщIэжьыуэхэмкIэ кьулейщ, абы-хэм IуэрыIуатэм и рифмэмрэ кIаух рифмэ зэблэдзамрэ IэкIуэлгьакIуэу шызэхэхуэнащ. Едзыгьуэм и ещанэ сатырым деж «унэ» псалгьэм омониму кызыэрытриггьээжым усэм щIэль гупсысэр ешэщI, еггьэшэрыуэ, ар тхылгьеджэм нэхъ зыхищIэн-зэхищIыкIынымкIэ кьалэн пыухыкIа еггьэзэщIэ «уей» жыхуиIэ междометиеми.

ГьащIэ-мафIэгум и образым КIыщокьуэ Алим и усыггьэми ушрохьэлIэ, ауэ усакIуитIым я тхыггьэхэм щIалгььа гупсысэр зэтэхуэркьым. ТIуми гьащIэр мафIэгум ираггьащэ, абы и образымкIэ дунейм и зэхэлгьыкIэр кьаггьэлгьэгуэ, арщхьэкIэ КIыщокьуэм гьащIэ-мафIэгум ису кIуэ цIыхухэм я хьэл-щэнкIэ зэрызэхуэмыдэр ди нэгү кыщиггьэуэвэмэ, Мыкьуэжьым зи гуггьу ищIыр «гьащIэ-мафIэгужьым» шызекIуэ хабзэ мыхъумыщIэхэрщ. УсакIуэм кызыэрилгьытэмкIэ, абы «ер шыжьантIэрыкIуэщ», «щиIутIыжщ нэфI-нейм», «щогурым тхьэмыщкIэр», «зыщатIыжыр бейм», «Iэцэ шызэрахьэ», «Iушыр шы-зэрахуэ», «напэ шызэIуащэ», «псэр шызэхаутэ», «мылгькум елгы-тауэ щашIыр зэхэггьэж», уитIысхьэн хуей хьуами, «уигу зреггьэб-ггьэж». Мыкьуэжьым и IэдакьэщIэкIхэм куэдрэ уашрохьэлIэ цIыхухэр мылгькурэ кьулыкьукIэ зэрызэхуэмыдэм кьышэ икIаггьэхэм. Абы шы-гьуэми, усакIуэм фIы дыдэу кыгуроIуэ «дыггьэмыхьуэр зи натIэ» ныкьуэмрэ «дыггьафIэр Тхьэ IэмыркIэ зыIэрыхьа» изымрэ щIызэрымы-щIэр – «тетхэщи аращ дуней зырыз». Ар кьэзыггьэуIэбжьыр нэггьуэщIщ:

*ЗэрызггьэщIэггьуэнур кьысхуэмыщIэ:
Ныкьуэм ныкьуэр сьт щIызыхимыщIэр?*
(«Изым ныкьуэр зэрызыхимыщIэм...»)

Мыкьуэжьыр ящыщI гьащIэм куууэ икIи плгыфэбэу хуэу-сэ закьуэгIакьуэхэм. УсакIуэм и еплгьыкIэмкIэ, гьащIэр зи лгьащIэм унэмысыф, зи щэхухэр кьыпхуэмытIэщI гьуэбжэггьуэщI. Ар мыпсэхуу цIыхум и шыIэныггьэ-псэуныггьэм и мыхьэнэм лгьыхьуэ зэпытщ, кьыщыхуэмыггьуэткIи, и гуггьэр хихыжауэ жеIэ: «...*Уи щэхухэм я щIэм / Сынэсыфкьым, гьащIэ, / Сэ содыхьэишхыр / Сымггьыным папщIэ*». [«АкьылкIэ сэ...»]. И зэманым кьыщыхьу мыхъумыщIаггьэхэр и нэгү щIэкIыхукIэ усакIуэм нэхъри хьэкь щохьу дунейр зэрынэмыщIысар.

ИтIани цIыхупсэм сыт шыгъуи зы фIагъ къыдокIуэкI – гугъэн-хъуэпсэ-ныр. Апхуэдэ гупсысэхэр лъабжъэ хуэхъуащ «ГъащIэм» жыхуиIэ усэм:

*ДымыщIэу псэху
ДыщIэбгъэтхъэджэр
Акъылым ещIэ –
НэкъыфIэщIу...
ИтIани гум
Хъуэпсэн щIимычэ,
Телъыджэ щыIэу
Мэхъу и фIэщ.
(«ГъащIэм»)*

Псыр ипщэкIэ зэрыдэмыжейр, къэкIыгъэр зэремыкIыхыр, щIы хъу-рейр цIыхур здыхуей лъэныкъуэмкIэ зэремыджэрэзэкIыр, гуфIэгъуэмрэ гуауэмрэ зэрызэлъэпагъыр, емрэ фIымрэ я зэпэщIэтыныгъэ мыухы-жыр дунейр къызэриухуэрэ абы щызекIуэ хабзэ ткIийхэм ящыщц. УсакIуэми ахэр фIыуэ кыгуроIуэ, ауэ «узыхыну псым зыдегъэзых, сыт хуэдизрэ ухуэмыхъуцIэми, гъащIэр зэрыщымыт пхуэщIынукъым» къыжезыIэхэм жэуапур яретыж: «*ХуцIэкъуат сищIыну ещхъ езым, / Ауэ сэ дунейр къыспэлъэщакъым. / СхуэмыщIами ар зэрыщымыт, / Сызэ-рыщымыти зезгъэщIакъым*» [«Дунеижьым дыщэм зыхуегъэщхъ...»]. Дунейм и зэхэлъыкIэми, цIыхум и щыIэкIэ-псэукIэми, ихъуреягъкIэ и нэгущыщIэкI къэхъугъэ псоми куууэ хэплъа усакIуэр, икIэм-икIэжым, къызыхуэкIуэр гъащIэр зэрыщытым хуэдэу лъагъунырщ, ифIри и Iейри къэщтэнырщ:

*АфIэкIа къискъухъынкъым мы гъащIэр:
ЩыдимыIэкIэ дызыхэдэн,
И фIыр ифIу, и Iейри и Iейуэ,
Зэрыщытым хуэдабзэу къэсцитэнищ.
(«АфIэкIа къискъухъынкъым мы гъащIэр...»)*

Мыкъуэжьыр «усакIуэ нэщхъей» цIэр зытелукIахэм ящыщц. Ауэ абы кыкIыркъым АнатоIэ и усыгъэр тхъэусыхафэ е гыбзэ зэфэзэщц зэхэлъу. Абы кыкIращи, усакIуэр куууэ, набдзэгубдзаплъэу гъащIэм хоплъэф, абы и хужьыр хужьу, и фIыцIэр фIыцIэу – зэрыщыт дыдэм хуэдэу елъагъу. Зы лъэныкъуэкIэ уеплъмэ, нэгъуджэ щхъуэкIэплъы-кIэкIэ дунейм хэплъэну хуейхэм Мыкъуэжьым и усыгъэр къагурымыIуэнри хэлъщ, ауэ, нэгъуэщI лъэныкъуэкIэ, абы гъуджэу къытощ пэжыгъэр, зауагъэр, усакIуэм и гуцIэлъапсэм щызэпцIа са-тырхэм къапкърыкI гумащIагъэр, псэ къабзагъэр, хъэлэлыгъэр – дунейр мыкъутэжу зэтэзыIыгъэ хъугъуэфIыгъуэхэр. «УсакIуэ нэщхъейхэм» зэ-рыхалъытэм ехъаллауи Мыкъуэжьым етх:

*«ЩIым темытыжми гуфIэгъуэ
Ярейуэ, щхъэ унэщхъей?» –
Къеджа иужькIэ си тхыгъэм,
Ныбжъэгъухэм къызжаIэрейщ.
<...>
ГуфIэгъуэщ, сэ фIыуэ сощIэ,
КъыщIигъэщIар мы дунейр...*

*СыгуфIэцэну сыхуейши,
Арац сэ сыцIэнэцхьейр.*

(«Щым темытыжми гуфIэгьуэ...»)

Мыкьуэжьым и усэхэм я нэхьыбэр фIым кьыхуеджэн, цIыхубэм я гьащIэр ефIэкIуэн, щIэблэм кьэкIуэну дахэ яIэн, льяпкьым зиузэщIын гугьэхэмкIэ псыхьащ. «Хьуапсэ и псэ кIуэдыркьым» зэрыжаIэу, усакIуэми и гугьэ хихьыркьым дунейр зэгүэрым нэщIыса зэрыхьунум, абы цIыхугьэр, гуапагьэр, гумащIагьэр, пэжыгьэр тепщэ зэрыщыхьунум. Арац ар «гуфIэгьуэм теухуауэ», «захуагьэр щигьэлпапIэу», едаIуэм «гуфIэ нэпс кьыфIыщIигьэкIыу» уэрэд зэхильхьэну щIыщIэхьуэпсыр: «Уэдэжэр кьокIуэ» – жиIэгьащ псалгьэжьым, / ГуфIэгьуэм хуэзгьэпсыниц сэ зы уэрэд» [«Сыхуейт сэ зэхэслхьэну Iэджэ щIауэ...»]. УсакIуэр езы ажал дьдэми, гугьэр и Iэщэу, пэщIэтыфIщ: «Ажал, / Уэ сэркIэ уцыIэжкьым – / Си гугьэхэмкIэ / УзукIац» [«Ажал»].

Мыкьуэжьым и усыгьэм щIыпIэ щхьэхуэ щауэбд лIэныгьэм ехьалIа гупсысэхэм. И усэхэм языхэзым: «Арац и хабзэр дунеижьым: / Кьытохьэ зыр, адрейр токIыж», – щетх усакIуэм. Адэклэ кьыхегьэщ ажалыр гьащIэм зеридауэгьур, арщхьэкIэ цIыхур гуауэ архьуанэм кьрихьыжу кьыдогьуэгурыкIуэ гугьэр:

*ЩызэхокIыжри пшэр ди уэгум,
Ди нэгум дьыгьэр кьредзэж.
Адэжь щIэиници гугьэ тIэкIур –
Гугьэн аргуэру щIыдодзэж.*

(«Арац и хабзэр дунеижьым...»)

Дэтхэнэ усакIуэ нэсми хуэдэу, Мыкьуэжьыр дунейм и щытыкIэми, ихьурейгькIэ кьыщекIуэкI кьэхьукьащIэхэми, зыхэпсэукI зэманми хуэнабдзэгубдзаплгьэщ. А псоми кьадэкIуэу, абы псэкIэ зэрегьэзахуэ, зэпелыт цIыхухэм щэхуу е нахуэу яхэль хьэл-щэнхэр, я гущIэм и кууагь-чэнжагьыр. Абы щыгьуэми, усакIуэм нэхьыбэрэ кьыхегьэщхьэхуекI хьэлым я нэхь мыгьуэу цIыхухэм ядилгьагьухэр – пцIы упсыныр, Лукажэныр, фыгьуэн-ижэныр, фэрыщIыныр, нэгүэщIэхэри.

ЦIыхум и пщIэр бгьэдэлъ мылгьумкIэ кьыщальгытэ иджырей зэманым «дунейм и ныбжьыр и ныбжью», «жып щэхукIэ кьрахьэкIыу», «щыкIахэр зэкIэрызыщхэу» абыхэм я «шхахуэм хейхэр хэзыгьэшхыкI» Iульхьэр щытепщэщ. Ар зезыхьэхэм яфIокIыжри, усакIуэм гьэщIэгьуэну езы Iульхьэм зыхуегьазэ: «Жэнэтым хейхэр допцIыхь – / Щытынышьяжыниц псэ бэмIар... / Ахьрэтми уцызэрахьэу / КьыщIэкIмэ, дыунэхьупац» [«Iульхьэ»].

ЦIыхухэм ядилгьагьу мыхьумыщIагьэхэм Мыкьуэжьыр хэхауэ кьащIытеувыIэм щхьэусыгьуитI иIэщ: япэрауэ, апхуэдэ хьэл-щэнхэр усакIуэм и зэхэщIыкI-гупсысэм кьызэримытIасэрщ, псэуныгьэм хуиIэ гукьыдэжымрэ и дуней тетгыкIэмрэ ахэр зэремызэгьырщ; етIуанэрауэ, гьащIэм зыщрихьэлIэ цIыху мыгьасэхэм, гу щIыIэхэм кьатрищIыкIа образ гуемыIу кьигьэщIкIэрэ зытрищIыкIахэм закьригьэщIэжын, зыщIигьэгупсысыжын, Iэмал гуэр иIэжыхьэмэ, пэжыгьэмрэ захуагьэмрэ я гьуэгум тригьэувэжын мурад зэриIэрщ. А псом кьадэкIуэуи, щIэблэр щIэппIыкIын и льяныкьуэкIэ апхуэдэ усэхэм я гьэсэнгыгьэущиныгьэ мыхьэнэр льягэщ. «Дунейр уи Iэпэм кьыдеджэрэзэкIыу...»

усэм Мыкьуэжьым кьыщегьэлъагьуэ цIыхугьэр кьызэрапщ пщалъэ нэхьыщхьэхэр:

*Уи зэхэщIыкIыр
ФIым хуэмыпсыхьамэ,
Дахагьэ уи гум
Кьыщымыушамэ,
УцIыхукьым,
Хуеймэ, уэ урепаштыхь.
УзырикIц,
УфIэфIыху зыгьэалыхь!
(«Дунейр уи Iэпэм кьыдеджэрээкIыу...»)*

Гуапагьэр, гумащIагьэр, гулбытэр гьадэщIыдэм кьыхэзынэу, мылкъур, пщIыр, фэрыщIагьыр тепщэ щыхьуа зэманым усакIуэр псэкIэ гугьу шохь: «Дэтлэагьумэ цIыхум гумащIагьэ, / ДгьэщIагьуэу сьт дыкьыщIэнар?!» [«И ИтIыр хьэлъэм иришэху...»], – щIоупщIэ ар. ЦIыхум я нэхьыбэм дахагьэр ямылъагьужу, дунейм и тельбиджагьым хуэгунэфу кьызэрынари усакIуэм егьэщIагьуэ: «Бгьэдэлъци / МыкIуэщIыж дахагьэ, / Мы дунейшхуэр / СогьэщIагьуэ. / А псори цIыху / ЗымыгьэщIагьуэ / ЩIым зэрытетыр / СогьэщIагьуэ» [«СогьэщIагьуэ»].

Мыкьуэжь АнатоIэ и усыгьэм и кьыщхьэщыкIыныгьэ нэхьыщхьэхэм ящыщ зы усэм и кIуэцIкIэ мыхьэнэ зэпэщIэуэ кьызэрыкI гурыIуэныгьэхэр щызэхьэлIэныр, щызэгьэпщэныр. Апхуэдэхэр тIурытIурэ зэдзылIауэ усэхэм кьыщокIуэ: *гүфIэгьуэ – гуауэ* («Сыхуейт сэ зэхэслъхьэну Iэджэ щIауэ...»), «ЩIым гүфIэгьуэм...», «ЗыпщигьэнщIкьым цIыхупсэм...», «Пщэдджыжьыпэм дыгьэр кьыкьуэкIамэ...», «ГүфIэгьуэ защIэу уэрэд...»), *гьащIэ – ажал* («АкьылкIэ сэ...»), «Ажалым», «Аращ и хабзэр дунейжьым...», «– Удз гьэгьахэр...», «Аушыджэр джабэм кIэрыт хьэжьым...»), *пэж – пцIы* («Зейншэу Пэжыр кьыдэнащ уэрамым...»), *зауэ – мамырыгьэ* («Дунейшхуэ...», «Хуейщ дыгьэр бзийкIэ гуэшэну...», «Макьхэр», «Iугьуэ», «Сыхьэт закьуи и ИтIыр мыпсэху...»), *зэман акьылыфIэ – зэман акьылынишэ* («Ди зэманыр зэрыакьылыфIэ...»). А гурыIуэныгьэхэр щызэпэщIэгьуэуа усэхэм философии гупсысэ куу ящIэлъщ.

IүфIэгьуэмрэ гуауэмрэ, гьащIэмрэ ажалымрэ, зауэмрэ мамырыгьэмрэ я зэпэщIэтыныгьэ мыухыжхэм Мыкьуэжьым и усыгьэм щIыпIэ щхьэхуэ щаубыд. Зауэм и бийуэ и усэ сатырхэр игьэпсэIэрэ Мыкьуэжь АнатоIэ и IэдакьэщIэкIхэм мамырыгьэр щегьэлъапIэ, абыкIэ цIыхугухэр гуапагьэм, кьабзагьэм, кьуэшыгьэм, зэныбжьэгьугьэм кьыхуегьуэуш. Псалъэм папщIэ, «Макьхэр» усэм кьыхощ щIым макь зэмыщхь бжыгьэншэхэр зэрыщыIур: бзухэм я уэрэдыр, псым и даущыр, хьэгьуэлIыгьуэ Iэгуауэр, уафэгьуагьуэр, кьыр дзакIэ кьыгуэхум и макьыр... Абыхэм языхэзми и IүкIэкIэ, щIэIу щхьэусыгьуэкIэ, зыгьэIүкIэ лъапIагьэ пыухыкIа ябгьэдэлъщ. Ауэ, усакIуэм пэжу гу зэрылгытащи, абыхэм яхэзэгьэнкIэ Iэмал иIэкьым шэ, лагьым кьэуэж макьхэр. Усэм и кIэух сатырхэм абы щетх:

*... Ауэ ирехьу щIыр
Гуауэм кьыдэмыскIэу –*

*Мы щIыльгэм
Шэ фий макъ кыщиремылу.
(«Макъхэр»)*

И купщIэкIэ, и зэхэлъыкIэкIэ, кыщыIэта гупсысэкIэ «Макъхэр» усэм поджэж Мыкъуэжъым «Дунеишхуэ...» зыфIища усэри. Зауэм зи псэр щыщтэ усакIуэм мамырыгъэм и нэщэнэ нэхъыщхьэу къегъэлъагъуэ дунейр щыму, дауцыншэу щытыныр. Аращ абы щIитхыр:

*Дунеишхуэ,
УмыIэуэлъауэ.
Дунеишхуэ,
Сынолгэлу, зыущэху.
Топ зыщIыпIи
Зэрыщамыгъауэр
Хьэкъ кысыщыщIи,
Мы си гур гъэпсэху.
(«Дунеишхуэ...»)*

Мыбдеж усакIуэр зауэм и макъ шынагъуэм и бийуэ увмэ, «Iугъуэ» усэм деж абы зауэм и Iугъуаеи зышыIуедз. Усэм и япэ едзыгъуитIым кыхощ зы бынагъуэм я гъащIэ мамырыр, лэжыгъэ хьэлэлыр, дунейи и дахагъыр, цIыхугухэм я къабзагъыр... Бынхэм нэжэгужэу хадэр ягъэкъабзэ, анэри, «и нэгу кыищу нэщхьыфIагъэ», абыхэм яхуопщафIэ. Дунейр мамырщи, «хьэку уэнжакъым къриху Iугъуэри» мамырыгъэм и нэщэнэу, «уафэ къащхьуэри гуфIэу» усэм кыщыгъэлъэгъуащ. Апхуэдэ щIыкIэкIэ, зи гугъу тцIы усэм Мыкъуэжъым щызэпэщIегъэуэ мамырыгъэм и Iугъуэмрэ зауэ Iугъуаеи я образхэр, абы и кIэху едзыгъуэми щетх:

*Щимыгъанэм зауэ Iугъуэм,
Хуиту щIыльгэм кыIуплгъэфмэ,
Уафэр хуейкъым нэгъуэщI фIыгъуэ.
Уафэ къащхьуэр ирегупIэ!
(«Iугъуэ»)*

Мыкъуэжъым кызыэрилъытэмкIэ, уафэмрэ щIыльгэмрэ къабзэу, зыри я зэхуаку кыдэмыхьэу, зэIуплгъэфу щытыпхьэщ. А гупсысэхэр и лъабжэу, усакIуэм зауэм хуиIэ лъагъумыхъуныгъэр «Сыхьэт закъуи и IитIыр мыпсэху...» усэм щыщIохуабжэ икIи зэIухауэ езы зауэм зы хуегъазэ:

*Къыуах нэлэ, щымыIэ уэ кытхуей,
Си сатырхэми пщыхуащ я ней,
Зауэ!
(«Сыхьэт закъуи и IитIыр мыпсэху...»)*

Мамырыгъэр игъэлъапIэу, зауэ Iугъуэмрэ шэ фий макъымрэ защидзейуэ Мыкъуэжъым игъэпсащ «Хуейщ дыгъэр бзийкIэ гуэшэну...» усэри. Абы усакIуэм щегъэуэ упщIэ жэуапыншэ куэд: «Зауэм и Iугъуэм щIууфэм – / Дыгъэм и лажьэр сыт?», «Шэм и фий макъым игъащ-

тэм – / Бзухэм я лажьэр сыт?», «Ем кьыщЦэхутэм и лъэгум – / Гъэгъам и лажьэр сыт?». А ушцЦэхэм я кьалэн нэхьыщхьэр цЦыху кьэскЦэ зыщЦигьэгупсысыжынырщ, щЦэблэм кьэкЦуэну дахэ яЦэн папщЦэ балигьхэр зэгурыЦуэнырщ, зауэ мафЦае зэщЦамыщЦэнырщ. Усэм и купщЦэ нэхьыщхьэр кьыщыгьэлъэгьуащ абы и кЦэху едзыгьуэм:

*Хуейщ сабий цЦыкЦухэр джэгуни,
ЩЦым гуфЦэу кьыщажыхьыну.
Балигьхэр зэгурымыЦуэм,
Сабийм я лажьэр сыт?
(«Хуейщ дыгьэр бзийкЦэ гуэшэну...»)*

Кьэбэрдей-Балькьэрым и цЦыхубэ усакЦуэ Тхьэгъэзит Зубер зэрыжиЦащи, зауэмрэ мамырыгьэмрэ ятеухуауэ усакЦуэ нэхьыфЦхэм ятхэхэм я купщЦэкЦи я гьэпсыкЦэкЦи ябгьурыбгьэуэвэ хьунуш Мыкьуэжь Анатола мамырыгьэм теухуа и усэхэр.

УсакЦуэр и псэм щыщ ЦыхьэкЦэ нэхьыбэрэ гуэшэхукЦэ, абы кьыщыщЦэж усыгьэ-псынэр икЦуэщЦыкЦыркьым, атЦэ кЦуэ пэтми нэхь уэр, кьабзэ мэхьу. И интервьюхэм языхэзым Мыкьуэжь Анатола щыжиЦэгьащ: «УсакЦуэ нэсым и дежкЦэ щыЦэкьым шхьэ закьуэ насып. Абы и насыпыр кьыгуэхыпЦэ имыЦуэ епхащ щЦым цЦыхуу тетым я насыпым, бэм я насыпым. ИкЦи езым и гум кьыщрихьэкЦэ дуней хьэрэмьгьэншэм ешхь хьуауэ мы дызытет дунейр илъягьунырщ абы и хьуэпсапЦэ нэхьыщхьэр». Мы псалъэхэри усакЦуэм и ЦэдакьэщЦэкЦэ дэтхэнэ усэри щыхьэт тохьуэ абы и лъэпкь зэхэщЦыкЦыр зэрылъягэм, адэжь щЦыналгэм хуиЦэ гурыщЦэ кьабзэм и кууагьым. Мыкьуэжьым и усэхэм щызэхэжыхьащ хэку лъягьуныгьэри, лъэпкьым и тхьдэри, ЦуэрыЦуатэм и хьугьуэфЦыгьуэхэри, анэдэлъхубзэм и кьулеягь-шэрыуагьри. Адыгэм и блэкЦа гуузым куэдрэ хуэмыусэми, XIX лЦэщЦыгьуэм икухэм ди лъэпкьэгьухэм хэкур зэрырагьэбгынар, пшахьуэ налгэ зырызурэ хамэщЦхэм зэрыщикьухьар сыт щыгьуи усакЦуэм и гукьеуэщ, «шэпхьыу и гум хэпхьащ»: «Залымыгьэу залымыгьэ бзаджэт. / Схуегьэхкьым тэмакьым ар: / Сабийхэр балигьхэм еджэу, / Балигьхэр макькЦэ зэщыджэу / Я лъахэм зэрырашар» [«Си нанэу си нанэ дыщэ...»]. Мы зы усэм кьыщыгьэлъэгьуащ адыгэм и гупсысэкЦэри, и хьэл-шэри, и лыгьэри, и бэшэчагьри («Бий куэдым куэдрэ яфьщЦми, / И лыгьэм яхухэмьщЦу, / И джатэ Цэщэри ихузт»), Хэкум и дахагьри («Си Хэку и дыгьэр гуапащэщ...»), анэдэлъхубзэм и ЦэфЦагьри («КЦуэдыжмэ си адыгьэбзэр, / ХэкЦынуш си адыгьэпсэр»). Мыкьуэжьым и бзэр фЦыуэ илъягьу кьудейм кьыщынэркьым, атЦэ ар анэм, анэкьылъхум пешЦэ: «Си анэм и гукьеуэр кьызэрысхуиЦуатэ / Бзэм нэхь лъапЦэ теткьым сэркЦэ мы дунейм» – жэЦэ, абы кьыщымынэуи, усакЦуэр бзэм и хьумапЦуэу, и кьыщыжакЦуэу кьоув:

*Си бзэм сэрэ дызэтЦольхуэныкьуэу
Зы адыгэ анэ дыкьылъхуащ...
Здэнукьым сыкьэзылъхуар хаутэу,
Здэнукьым хаутэу кьыздалъхуар!
(«Си бзэм сэрэ дызэтЦольхуэныкьуэу...»)*

«Адыгэ гимн» зыфЦища усэм щЦилъхьа ритмикэ хэЦэтыкЦамкЦэ Мыкьуэжьым егьэлъапЦэ кьызыхэкЦэ «нартыжь лъэпкь уардэу зи

тхыдэжьыр кьетхьухыпар», лъэпкь хабзэ дахэхэр, Хэкур, адыгэу дунейм тетым гьуазэ яхуэхьуу псори зэгуэрым щызэхуэсыжынкIэ зыщыгугь Iуащхьэмахуэ. Зи гугьу тцIы усэхэри нэгьуэщIхэри щыхьэт зэрытехуэмкIэ, усакIуэм и гукьыдэж-дэрэжэгьуэр и Хэку насыным кьыгуэхьпIэ имыIэу епхащ, и щIыналъэм и гуфIэгьуи и гуауи дигуэшыну хьэзырщ:

*Гур дэгуфIэу уи гуфIэгьуэм,
ДэткIуу ар уи гүзэвэгьуэм –
Сытсэуным нэхъ насыт сэ,
Си Хэку лъапIэ,
Сыхуэмей.*

(«Гур дэгуфIэу уи гуфIэгьуэм...»)

Мыкьуэжьым и усыгьэм зы Iыхьэшхуэу хоувэ фIыуэ илбагьу цIыхухэм – адэ-анэм, кьуэшым, шыпхьум, щхьэгьусэм, бынхэм, ныбжьэгьухэм – яхуитха усэхэр. Псом хуэмыдэжу гуапэщ анэм хуигьэпса тхыгьэхэр, а образри нэсу усакIуэм кьехьулIащ. Абы кьыхегьэщхьэхукI анэм и хьэл-щэн нэхьыщхьэхэр, и псэ зэхэлъыкIэр: анэм и «гьащIэр ехь и быным тегужьейкIауэ», «химыгьэхьэу жэщым», «химыгьэхьэу щIыIэм», псоми зыгуэр кьращIэн фIэщIу. УсакIуэм анэмрэ дыгьэмрэ зэрызэригьащэр адыгэ литературэм щыщIэщыгьуэщ – а тIур я хуабэгьрэ гуапагьэкIэ зэхуегьадэ. «Псалгэ жагьуэ» зыфIища усэм лъабжьэ хуэхьуар анэм и гумашIагьырщ, и псэ махагьырщ. Быным и псалгэ гуауэм абы зыри пидзыжакьым, и нэпс кьекIуар и IэльэщI кIапэм кIуэцIигьэпщкIуа фIэкIа.

Зы усакIуи зэрыхуээфIэмыкIауэ, художественнэ Iэзагь хэлъу Мыкьуэжьым зэрихьэлIащ анэмрэ фIыуэ илбагьу пщащэмрэ яхуиIэ лбагьуныгьэр, абы щыгьуэми, зыр зым примыдзыхьу, «зэрытемыгьакIуэу», а цIыхуитIым усакIуэпсэм щаубыд увьпIэр кьигьэ-лэгьуэфIащ. Анэмрэ псэм и щIасэ пщащэмрэ я лбагьуныгьэр лIэужьыгьуитIу кьогьуэгурыкIуэ, ауэ усакIуэм и гур абыхэм зэхуэдитI яхурищIыкIащ. Усэм и пэщIэдзэм деж Мыкьуэжьым кьыхегьэщ «егьэ-леяуэ мы щIыльгэм фIыуэ цIыхуитI зэрыщилгьэгуар», ар абыхэм сыт щыгьуи «яхуэныкьуэщ», «яхуосакь». УсакIуэм зи гугьу ищI цIыхуитIыр усэм и кIэух едзыгьуэм наIуэ цохьу:

*Зыр – си анэ дьыцэ гумашIэри,
ФIыуэ слбагьу пщащэрщ адрейр,
ТIуми яхуэщIэр сфIэмащIэц:
Зым кьызытащ сэ си гьащIэр,
Хуитц кьытищэнуи адрейм.*

(«Егьэлеяуэ мы щIыльгэм...»)

Анэм теухуа темэм зригьэубгьуу, «Сэ ухэту щытми узмыцIыху...» усэм Мыкьуэжьым кьыщегьэлягьуэ зи бын хьфIэзыдза бзылхугьэм и образ. Усэр зы бзылхугьэм и дуней тетыкIэм хуэгьэзами, ар кьызэщIэзыкьуэ образщ:

*Сэ ухэту щытми узмыцIыху,
Ауэ, сощIэ, шэч кьытезмыхьэжы,*

*ПицIам иужьскIэ, уигу щIэмыузыжу,
Пхуэмыфащэ пхужаIэну «цIыхуш».*

<...>

*Быну тетым я цIэкIэ дунейм,
Анэу щыIэм ягу сыкыпсэлъыкIыу,
Сэ узох нэлэтым я нэхъ Iейр,
ЗэрысхузэфIэкIкIэ узгъэикIэу.*

(«Сэ ухэту щытми узмыцIыху...»)

Мыкзуэжъ Анатолэ и усыгъэм щIыпIэ ин дыдэ щеубыд лъагъуныгъэ лирикэм. УсакIуэм а темэм кыыхуегъуэтыф езым и бгъэдыхъэкIэ щIэщыгъуэ. Псом хуэмыдэу ар нэрылъагъу цохъу игъуэ нэмысу дунейм ехыжа и щхъэгъусэ Мыкзуэжъ-Хъэмыкзуэ Маринэ теухуа «Си уэрэд мыху, си гыбзэ кIэншэ» поэмэ-элегием. Ар къэплъытэ хъунуш, езы усакIуэм и лъагъуныгъэ лирикэм и мызакъуэу, адыгэ лирикэм и фIыпIэу.

Зи гугъу тцIа поэмэм хыхъа дэтхэнэ усэри и щапхъэщ дунейр кызыэригъэщIрэ зэтезыIыгъэ гурыщIэ иным, нэхум, къабзэм. ЦIыхур сыт щыгъуи щIохъуэпс гуапагъэм, IэфIыгъэм, дахагъэм. Ауэ ахэр нэсу цызыхэпщIэфыну псэкIэ ппэгъунэгъу цIыху ущиIэм дежщ:

*ГъащIэ лъащIэм
ЩIэгъэтицIуащ IэфIагъ,
ЕлъэпIэкIыу дунейм тетым
ФIыгъуэу.*

*ЗыхэфцIэнум
И кIэм нэсу ар,
ИгъэфIэну фи псэр
Псэ къэфлъыхъуэ.*

<...>

*ПицIыгъумэ
ПсэкIэ уи гъунэгъуу цIыху,
Ажал дьдэр, уеблэм,
Мышынагъуэ.*

*КъывэмтыцIыжыну
Фытсэху,
ПсэкIэ фи гъунэгъуу
ЦIыху къэфлъыхъуэ.*

(«Мылъкури щIыхъри...»)

Къэтхынщ нэгъуэщI зы щапхъи. Мыбдеж усакIуэм фIыуэ илъагъу пщашэм и сурэт наIуэ псалъэкIэ щещI: «*ФэрыщIагъыу / Зи мэскъал пхэмылъ: / Уодыхъэшх / Уи макъыр зэрылъэлъу. / Урещхъщ / Сабий цIыкIум, / Удз гъэгъам, / Псынэ къабзэм, / Гъатхэ уэшх хъэлэлым*» [«ФэрыщIагъыу...»]. Апхуэдэ дахагъэр къэзылъагъуфыр, псэ къабзэгъэр зыхэзыщIэфыр, дауи, цIыху гу щIанэрщ, усакIуэ нэсырщ.

КъытеувыIапхъэщ Анатолэ «Гуцэкъу уэрэд» зыфIища усэми. Ар хуабжбу цIэрыIуэ хъуащ Жылау Арсен макъамэ щIилъхъэу, КъБР-м и цIыхубэ артист Нэхуш Чэрим жиIэу дунейм кыгтехъа нэужь. А уэрэдыр гуимыхуж зыщIар абы ди литературэм щыщIэщыгъуэ образ куэд узэрыщрихъэлIэрщ, ахэр усакIуэм бзэм и Iэмал гъэщIэгъуэнхэмкIэ кызыэриIуатэрщ:

*Мазэ тхьэггү лъэныкьуэр
Уафэм кIэрыщIащ.
Ваггүэ цIыкIухэр щыггэу
Зэбгрыщэщаш...
Жэщыр тцIыхь дахащэу
Iунхьуэм кызэпхош,
Уэри мыщIэ цIыкIуу
Iуцэм укьыхош.
(«Iуцэкьу уэрэд»)*

Мыбы кьыхэщ зэггэпщэныггэхэр езы усакIуэм и дунейр кы-
зыпкьрыщц. Къапщтэмэ, адыгэ усыггэм зэи дыщрихьэлIакьым мазэр
тхьэггү лъэныкьуэм, сабийр мыщIэ цIыкIум еггэпщэным. Ахэр щыхьэт
тохьуэ Мыкьуэжьым и «Iуцэкьу уэрэдыр» лъэпкь усыггэм и мыза-
кьуэу, адыгэ щэнхабзэми гьуазджэми хэльхьэныггэфI зэрыхуэхуам.

Мыкьуэжь Анатолэ езым и дуней кьэзыггэщIыжа, зыми емыщхь
хьэтI зиIэж усакIуэщ. Аращ абы и усэхэм языкхэзым мыпхуэдэу
щIыщитхри: «... *А си дунейр емыщхь адрейхэм... / Усыггэ щыггүхэм ящыщ
зым / Си нып, тедзауэ си дамыггэ, / ЩыхьэстIэжакгэ сэ езым*» [«Уэ умы-
Блок, умы-Есенин...»]. Мыкьуэжьым и творчествэм и пщIэр яггэльэхь-
шэн мурадкIэ, зыгуэрхэм «уэ умы-Блок, умы-Есенин» кыщыджраIэкIэ,
усакIуэм абыхэми жэуап екIу яретыжыф, езыми и усыггэм и мыхьэ-
нэмрэ и псалгэм и лъэцаггьымрэ а жэуапымкIэ щIиггэбыдэу:

*Пэжш, сьмы-Блок сэ, сьмы-Байрон,
Сьмы-КIыщокьуэ – сынэггүэщIы.
СокIуж си ггүэгу, си ггүэгуц сэ скIужыр, –
Сэ сы-Мыкьуэжьщ, сэ сы-Мыкьуэжьщ.
(«Уэ умы-Блок, умы-Есенин...»)*

Мыкьуэжьым и усыггэм щIыпIэ хэха щеубыд усакIуэм и образым:

*ЦIыху мелуанхэм я гуауэр
Зггэвыну кысхуиухащ.
ЛIэщIыггүэ минхэм я хьэлгэм
Мы си плIэр кысфIуцхуащ.
(«УсакIуэ»)*

Дэтхэнэ усакIуэ нэми хуэдэу, ар зэIухауэ, пэжыр и гьуазэу, и щхьэр
зыми хуимыггэщхьы матхэ:

*Пащтыхь сьмыIэ. СиIэкьым Iужажэ.
Сыхуиты си щхьэ щIылгэм сьщопсэу.
СиIэжш си фIыггүэ, ар – си Iэужь тIэкIуриц,
Срокьу си закьуэ сэ зы дуней псо.
(«Пащтыхь сьмыIэ. СиIэкьым Iужажэ...»)*

Мыкьуэжь Анатолэ ящыщц «Дахаггэр зи Тхьэу, Пэжыр зи КьурIэн»
усакIуэхэм. Ар зэрыпсэум хуэдэу мэусэ, зэрыусэм хуэдэу мэпсэу.

ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмилэ,
филологие щIэныггэхэм я кандидат

И ГУПСЫСЭР КУУРЭ И ПСАЛЪЭР ШЭРЫУЭУ

Нобэ ди литературэм хуэлажэ усакуэхэм уахэплэмэ, Мыкьюэжэ Анатолэ бжыпэр зылыгхэм ящыщ зыщ и лэдакьэцлэклэхэм яхэлэ гупсысэм и кууагьклэ, ар кызыэригуатэ лэзагьклэ. Гьэщлэгуэныракьэ, абы япэ дыдэу дунейм кыттригьэхьахэри, «мыр гьащлэм фыуэ хэзыщлыклэ, абы кууэ пхрыплгыф, акьыл тлыса зилэ цыхуш зыхуэтхьынур» жыуагьэлэу гьэпсащ.

Мыкьюэжым и гугьу щащлэ, и усэхэр нэщхьеирилэу жызылэ щылэщ. Апхуэадафэ щлраплгыр, сэ сьзэригугьэмклэ, ахэр нэхьыбэу зытеухуа темэрщ – псом япэу усакуэм псэхуплэ кьезымытыр ди гьащлэм хилгагьуэ мыхьумыщлэгагьэхэрщ, абы куэдрэ лейр фыым и гущлыгу зэрыщыхуфырщ, кьуаншэр захуэм зэрыщытеклуэфырщ, напэм япэ мылгыкур зэрыщрагьэщырщ – а псор щыплгагьуклэ, дауи, нэжэгужагьэ кьыпхалхьэркьым. Абыхэм Мыкьюэжыр щытепсэлгыхьыр тхьэусыхэн кьудей пащлэкьым – ар кьоув зи жагьуэ ящлэхэм я кьыщхьэщыжаклуэу, захуагьэм, гущлэгьум, цыхугьэ нэсым я джаклуэу. Езы усакуэм и псалэклэ жыплэмэ, «*Ем езуэныр си натлэу / Сыкьы-тэхьащ мы дунейм. / Згьэбзэнуш усэр, маисэу, – / Срауэчылиц сэ цыху хейм*». Абы и хьуэпсаплэр дунейр сыткли зэтес хьужауэ илгагьунырщ. А гупсысэр философиэ куу зыхэлэ мы сатырхэм кьалуатэ:

*Сыгуфлэцэну сыхуейици,
Араш сэ сыщлэнэщхьейр.*

Пафос егьэля хэмылгу, зэ еплгыгьуэклэ псалэклэ кьызыэригуэклэу кьыпщыхуэ кьэлэутэклэклэ щлэджыкларуэ дэтхэнэми и гущлэм зэрыдыхьэфын, ахэр и лээныкьуэ кьызыэрищлыфын бзэрэ лэмалымрэ зэригьэпэщаш усакуэм икли ар иджыпсту шэчыншэу «граждан поэзиэ» жыхуалэмклэ ди литературэм щыпашэщ.

Мыкьюэжым бзэ кьулей зэрылурылгым нэхьапэлэуэклэ тлэклэу и гугьу сщлауэ щытащ. Мыр щхьэхуэу зытепсэлгыхьын хуей темэшхуэщ. Езым зэритхци, «псалгэ дьгьэлхэм яхэплгыхьурэ, зы налкьут кьахегьуатэ». Анэдэлхубзэр Анатолэ дежклэ зыхуэбгьадэ хьун щымылэу, хуэсакьыпэу хьумэн хуей льяплэныгьэ инщ:

*Си бзэм сэрэ дьзэтлэолхуэныкьуэу
Зы адыгэ анэ дькьилхьуащ...
Здэнукьым сыкьэзылхьуар хаутэу,
Здэнукьым хаутэу кьыздалхьуар!*

Зэгурэ Мыкьюэжым итхыгьащ «сэ хамэ гуауэр си гущлэм йожаллэ, ещхуэ сысейм» жилэри. Ар, зэрыжытлэщи, и усэхэми налуэу кьыхош. Ауэ псом хуэмыдэжу усакуэм и гурыщлэр кьригьэлэуэтэщ кьеуэллэ гуауэм – зи гугьу сщлыр игьуэ нэмысу дунейм ехыжа и щхьэгьусэм теухуа поэмэрщ.

Абы шыщ зы усэ – «Мылъкури щIыхъри...» жыхуиIэр – Мыкъуэ-
жыым итхауэ шытащ хьэщыкъ зыхуэхъуа пщащэр щхьэгъусэ хуэхъу-
ным зы мазэ иIэжу. Мыпхуэдэ сатырхэмкIэ иухырт а усэр:

*Мылъкури щIыхъри
ЩхьэгъэтиIэжщи, псэр
Зыхуэныкъуэ псэ фIэкIа
ЩымыIэ...
Нобэ къэскIэ,
Сфиггэдийуэ псэр,
Уэ узмыгъуэтыжу
Схудеху щIыIэ...*

ПсэкIэ къыпэгъунэгъу цIыхур пасэу зэрыIэщIэкIынкIэ хъунур гу-
рыгъуазэу зыхэзыщIарщ, дауи, апхуэдэу жызыIэфынур.

Хьэмэрэ зэпсэгъуитI зэфIэкIуэдам я къекIуэкIыкIар «Жэнэтбзу ии
хадэм зэ къэмылгэтам...» усэм нэхърэ нэхъ дахэу, нэхъ гукъинэжу, абы
щыгъуэми адыгэ хабзэм узымыгъэбакъуэ щIагъыбзэ щIэлъу пхуэгъап-
сыну пIэрэ! ЖытIам и щыхьэту къэтхьынщ а усэм шыщ зы пычыгъуэ:

*Жэнэтбзу ии хадэм
Зэ къэмылгэтам,
УащымыщI Тхьэ лъапIэр
НасыткIэ зэтам...*

*Си жыг хадэр жыжжэт, –
Дауэ къэбгъуэта?
Зэрыгъужым хадэр
Хэт гу лъыуигъэта?..*

*Уи бзэ IэфIым жыгхэр
Къыдэгъэгъэжат.
ХэгъукIа нэгъунэ
Гуль къыдидзъжат...*

*Си жыг хадэм абгъуэ
ЩытиIу къыщысиIам,
Дыгъэ бзийр хьыринэу,
Уэгум сыщещIат.*

*Жьыбгъэ Iэл гъатхэкуу
Дэнэ къытхуиукIт?
Щызэридзэм абгъуэр
Си фэр пыхьэ-пыкIт.*

*Шыр цIыкIуитIыр къанэу
Укъыщехуэхам,
КъысфIэщIати къуршхэр
Си плIэм къыдэхуа...*

Си псалгэм и кIэ къызгъэхуаш зыми хэзмылтхъэу нэхъыфI дыдэу слъагъу усэр – «Гуцэкъу уэрэдыр». Сэ сызэреплтымкIэ, мы усэм фIэкIа имыусами, Анатола и цIэр ди литературэм къыхэнэнт. Си фIэщ хъуркыым мыбы зэ къеджам е уэрэду абы едэIуам ар зэгуэр щыгъушцэну, тобэ ирехъуи, дэтхэнэ зы адыгэми гукIэ ещIэ мы сатыр дахащэхэр:

*Мазэ тхъэгъу лъэныкъуэр
Къыпхуэслъыхъуэжыныц,
Вагъуэ щыгъэ цIыкIухэр
Къыпхуэщытыжыныц.*

Апхуэдиз гумащIагъэрэ лъагъуныгъэрэ быным, сабийм хуэгъэзауэ зыхэлъ, апхуэдэу екIуу гъэпса адыгэбзэкIи урысыбзэкIи щыIэу сэ сыщыгуазэкъым.

Хэти гушыIэу, хэти и фIэщу «усакIуэ нэхэр куэдрэ псэукъым, Пушкинми Лермонтовми я гъащIэр кIэщIт, ауэ урыс литературэм и классик хъуахэщ» жаIэу зэхыбох. Мыбыхэм нэгъуэщI къэралхэм щыщхэр, уеблэмэ адыгэ гуэрхэм я цIэри щыщIагъу щыIэщ. «Ныбжьыр хэкIуэтэху, талантым кIэреч, цIыхум и щIэщыгъуэр йокI, адэкIэ жиIэн имыIэжу къонэ», – аращ абы кърагъэкIыр. Сэ абыхэм акъылэгъу садэхъуфынукъым. И ныбжьыр хэхъуэху, и творчествэм зиужь зэпыту гъащIэшхуэ зиIа тхакIуэ, усакIуэ дапщэ ухуей?! Жыжъэ дыщымылгы-хъуэу, дэ диIэкъэ КIыщокъуэ Алим! Си ныбжьэгъу нэхъыфIхэм ящыщ Мыкъуэжь Анатола сохъуэхъу псэунми усэнми яхуиIэ гукъыдэжыр хэхъуэ фIэкIа нэхъ кIащхъэ мыхъуу гъащIафIэ хъуну, езыр псэууэ адыгэ литературэм и классикыу къалытэну.

БИЦIО Борис,
филологие щIэныгъэхэм я доктор

Мькбъужь Анатолә
и адэ Хьэбалэ

И анэ КІулэ

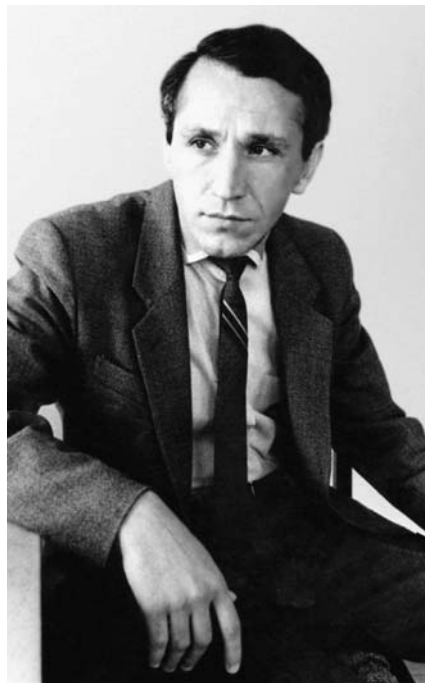
И кьуэш Арсен

И шьпхъу Людмилэ

Анатолэ и шхьэггусэ Маринэ,
ипхьухэу Ланэрэ Залинэрэ. 1993

Мыкьуэжь Анатоле. 1990

Ипхьу Ланэ, и пхьурьлху
Самирэ, и малхьэ Мурат. 2017

Ипхьу нэхьыщлэ Залинэ. 2021

СэмэгумкІэ кыыщыцІэдзауэ: Мыкъуэжъ Анатола, Ержыб Аслъэн, Шырыт СулытІан, Сыкъун Хъэсэн, Бекъул Токъан, Мырзэкъан Суфян, Хъэх Сэфарбий, Къамбий Зуфар сымэ. 1985

Филологие щІэныгъэхэм я доктор БищІо Борис и гъусэу. 2016

Филологие щлэныггэхэм я доктор Тьымыжь Хьэмьщэ и гьусэу. 2016

Сэмэгумклэ кьыщыццлэдзауэ: Мыкьбуэжь Анатолэ, Кьэбэрдей-Балькьэр радиом адыгэбзэклэ яггэхьэзыр нэтынхэм я редактор нэхьыщхьэ Тэтрокьуэ Астемьр, Щоджэнцлэ Алий и цлэклэ щыцлэ Фьщлэ фондым и унафэццлэ Щоджэнцлэ Леонид сымэ. 2016

Мыкьуэжь Анатола хужагахэм щыщ пычыгьуэхэр

ЗЫМИ ХЭБГЬЭГЬУЭЩЭНУКЬЫМ

Псоми зы дыгьэщ дилэр, ауэ усакуэ нэсхэм дыгьэ зырыз ялэжш: а дыгьэхэм я теплгэр зы щхьэкIэ, абыхэм кьапих бзийхэр, а бзийхэм ящIэлъ хуабагьэр усакуэ кьэс я усыгьэхэм щызэхуэдэкьым. Зи тхыгьэ щIэбджыкI усакуэхэр зэрызэщхьыр хэбгьэкIрэ зэрызэщхьэщыкI гуэрхэр кьыпхуэнэмэ, поэзие хьужри щIэщыгьуэу уи гум кьинарщ.

Ди жагьуэ зэрыхьуши, усэм и жыпхьэ гуэрэм игьээгьа псалгэмакь кьыдэзыщIылIэхэр щэ бжыгьэмэ, гумрэ псэмрэ сыт щыгьуи зыхуэныкьуэ псалгэщIэ гуэр кьыбжезыIэфыр пщIы бжыгьэщ. А пщIы бжыгьэм ящыщу сэ кьызолгытэ усакуэ Мыкьуэжь Анатола. Абы и IэдакьэщIэкIхэр – я гупсысэкIи, я гурыщIэкIи, усэхэм я фащэкIи – лIыпIэ иува усакуэм «кьызэригьэщIар» нэрылгагьуш. Зыми хэбгьэгуэщэнукьым Анатола и кьалэмыпэм кьыщIэкIа сатырхэр.

Хэт зауэм кьихь гузэвэгьуэхэм, зи пщIэнтIэпскIэ псэужхэм я пльапIэ мамырыгьэм темьтхыхьыр? А тIур поэзие псом и темэ нэхьыщхьэхэм ящыщу игьащIэ льяндэрэ кьогьуэгурыкуэ. Абыхэм ятеухуауэ ди усакуэ нэхьыфIхэм ятхахэм я купщIэкIи, я гьэпсыкIэкIи ябгьурыбгьуэуэ хьунуш Мыкьуэжь Анатола мамырыгьэм теухуа и усэхэр.

И льяхэм, и льяпкьым я тхыдэм куууэ щыхэпльэ усэ и мащIэкьым Мыкьуэжьым, ауэ абы и Iэпэр кьытрихыркьым нобэрей махуэм и лынтхуэми: ар хущIокьу зыхэт зэманым и нэцэнэ нэхьыщхьэхэр кьыхиубыдыкIыну. «ХущIокьу» жысIа щхьэкIэ, а псалгэр мыбдеж цытэмэму кьыщIэкIынукуьым: апхуэдэм хущIэмыкьуу тхэ цыIэ? Нэхь пыухыкIауэ жысIэнщи, и гугьапIэм и Iэр тезыгьахуэ усакуэщ Мыкьуэжь Анатола.

ТХЬЭГЬЭЗИТ Зубер,

Кьэбэрдей-Балгькьэрым и цIыхубэ усакуэ
2008

ПСАЛГЭМ И ТЕПЩЭ

Мыкьуэжь Анатола и тхыгьэхэр быдэу епхащ нобэрей гьащIэм, иджырей цIыхухэм я гурыщIэ-гупсысэхэм, ахэр зыгьэгуфIэм, зыгьэпIейтейм, зыгьэгузавэм. Абыхэм яхэльщ усэр Усыгьэ нэс зыщI хьэл-щэнхэр: псэ кьабзагьэ, хьэлэлыгьэ, гупсысэ льягэ, нэхугьэ.

Мыкьуэжьым и творчествэм куэдрэ кьыхош «гьуэгу», «гьуэгуанэ» псалгэхэр. «Жьэгу пашхьэм» (Анатола и япэ тхылгьым) кьыщожьэри, а гьуэгуанэр хуокIуэ «Кьалэ жыжьэм». «Кьалэ жыжьэр» – ар мурадхэм, гугьапIэ льягэхэм, хьуэпсапIэ нэхухэм я кьалэщ. «А гьуэгуанэр зэпысчыху си нэгум щIэкI псори усэбзэкIэ стхыжыным сыхушIэкьунуш», – жеIэ усакуэм. Ар мурадышхуэщ, мурад гугьуш. Ауэ сытым щыгьуэ усакуэ нэсым гьуэгу тынш кьыщыхыхыр?! «Покой нам только снится», – жиIэгьащ Блок Александр.

Анатола щIохьуэпс «хабзэ пхэнжу мы ди гьащIэр мыгьуэ кьытщызыщIхэр» щымыгьэIэным, залымыгьэр, нэмысыншагьэр дунейм тегьэкьэбзыкIыным, хейр мысэм хэутэн имыщIыным, зи щIалэгьуэу гьащIэм зи хыхьэгьуэр «ем и жьапщэм иримыщIыкIыным».

Мыкьюэжьым усэ куэд тритхыхьащ ди зэман тклийм, ди гьашцлэм кыыхыхьэ, ди льяпкь хабзэхэм кьемызэгь луэхугьуэхэм. Ар и псэр, и акьылыр зыгьэпйейтей псоми усэбзэклэ поджэж.

Сытым темьтхыхьми, Мыкьюэжьым илэц жилен. Ар кызыхэклыр гьашцлэр куууэ зэрызыхищлэрщ, абы и льяныкьюэ псоми гу льятану зэрыхушцлэкьурщ. Арац абы и усэхэр гупсысэ жанхэмклэ шцлэкьудейр, ирехьу ар льягьуныгьэм, ныбжьэгьугьэм, пажыгьэм, философскэ луэхугьуэхэм ятеухуа усэхэу – а псоми абы шыжеф езым и псалгэ.

Усаклуэ гьуээзджэ Светлов Михаил гушылау жилау шытащ усэ птхыну «зэрымыгугьур». «Зы мащлэ дыдэщ абы шхьэклэ узыхуейр, – жилярт абы, – усэм хэтын хуей псалгэхэр кьэгьуэтауэ ахэр здэщытыпхьэм деж шыгьэувын хуейуэ арац». Мыкьюэжьым а кьалэнитри хьарзынэу зрегьэхьулэф. Абы кьиклыр ар псалгэм и тепцэ зэрыхьуарщ.

КЪАГЬЫРМЭС Борис,

Кьэбэрдей-Балькьэрым и цыхубэ усаклуэ
2005

УСАКИУЭМ И ЛЬАГАПЭХЭР

Мыкьюэжэ Анатолэ и усыгьэхэм хэтц гьашцлэр гурыфлыгьуэ зэфэ-зэщу цыхум кышыщыхьу ныбжьым щита ильэхэм итхэхэр. Ахэр шцлалэгьуэм и нурхэмклэ гьэнцлэщ. Пэжыныгьэ нэсым, льягьуныгьэ кьабзэм, гурышцлэ флым хуэусэ тхыгьэхэщ.

Етлуанэ гупу Мыкьюэжьым и усыгьэхэм кьахэбгьэщхьэхукл хьунуш, и лулгьаплэ дахэм блишу, и планэпэхэм щеклуэклэхэри гьашцлэм кыыхуэлуихыу шцлидза нэужь, усаклуэм итхэхэр. Абыхэм ухагьэгупсысыхь, узыгьэгуфлэхэм нэмышцлэ, уригумэщлэ хьуну гьашцлэм куэд дыдэ зэрыхэтыр нэрылгьагьу кыпщаци. Зэм-зэми уогупсыс: «Ярэби, дидактикэр, жьэ нахуэ жылэклэр нэхь мэщлэмэ, мынэхьыфлу плэрэт?» Уэр-уэрурэ жэуапи зотыж: «Хьэуэ, апхуэдэ жылэклэхэмрэ апхуэдэ луэху еплыклэхэмрэ ауэ сытми кьежьэркьым. Гьашцлэм и шытыклэм литературэр зэрыпэджэж нэщэнэу арац апхуэдэхэр. Шхьэтечу жылэн хуейхэр шымащлэ езыр мы ди гьашцлэм? Зыгуэрхэм я дежклэ гьашцлэу, нэгьуэщлэхэм я дежклэ мащэм?..»

Мыкьюэжьым и усыгьэм лушцлу хэплгьагьуэ ещанэ льягаплэщ «философиие лирикэклэ» узэджэ хьуну усыгьэ гупыр. Псом ящхьэраци, хамэщлэплэ льягьуэклэ хуэмыклуэу, езым гурэ псэклэ хишыжа льягьуэм тету а ещанэ льягаплэм зэрыхуэклуар лушцлэ кыпщаци Мыкьюэжэ Толэ и усэ зи гугьу тцлыхэм... Гьашцлэм зыри пщлэншэу кьузэрымьтым и шыхьэтщ мы кыжытленур: абы и нэщлэбжьэ ин щилгьэгуа, и гьэунэхушлэ гугьу дыдэм кыщихута гьэхэрауэ кысщохьу Мыкьюэжьым и философиие лирикэм нэхь зыщиубгьуар.

ЛУТЫЖ Борис,

Кьэбэрдей-Балькьэрым и цыхубэ тхаклуэ
2006

И ШЫ ТЕСЫКИЭ ИИЭЖИЦ

Мыкьюэжэ Анатолэ езым и поэтическэ дуней кьигьэщлэжыащ. А дунейр сатыррэ хьэрфклэ зэгьэпцлакьым. Абы мы дызытет шцы хьурейм ещхьу, дыкьээыхуьуреихь дунеймрэ цыхумрэ кьуэпс быдэклэ

щызэпыщIащ, гуауэмрэ гуфIэгьуэмрэ щызэлъэпагыщ, емрэ фIымырэ щызэпэщIэтщ. А псоми усакуэм и гур я нэщанэуапIэщ. Ар зэм мэгуфIэ, зэм мэщэIу, зэм мэгупсысэ, гьащIэм и зэхэлъыкIэр и акъылкIэ изу; зэм гурыщIэ къабзэм ирехъэжьэри, кхъуафэжьейуэ, кърехъэкI. А къо-мыр зи гум щызэзыгъэзахуэ усакуэр ехъэкI хэмылбу, гу зэлухакIэ бэм емыпсалъатэмэ, абы зэрэпсалъэн гушхуэрэ таучэлрэ, зэхэщIыкIрэ щIэныгъэрэ имылатэмэ, бзэ шэрыуэ Iурымылгъатэмэ, езым къыгъэщI поэтическэ дунейр, сабийм псы Iуфэм щыщIа пшахъуэ унэу, щэщэжат. Ауэ Мыкъуэжьыр фэрыщIкъым, абы и гумрэ и псэмрэ зэлухащ. Ар жьэ-нахуэу, Iэдэбу, щэныфIэу, образнэу тхылъеджэм йопсалъылIэ. Ущие гьуэщэ хэмылбу, гьащIэм и мыхъэнэм, дунейм и зэхэлъыкIэм, цIыхухэм я зэхэтыкIэм, нэгъуэщI куэдми узыгъэгупсыс Iуэхугъуэхэр зэпкърех. Философскэ поэзием дихъэх Мыкъуэжьым и усэ куэдым гупсысэ куу къыщэIуатэ.

Урыс тхакIуэшхуэ Пушкин А. С. езым и лъэхъэнэгъу, усакуэшхуэ, цIыху Iуш Баратынскэм щхъэкIэ жиIауэ щытащ мы псалъэ хьэлэмэтхэр: «Абы хуэдэ щыIэкъым, сыту жыпIэмэ, ар мэгупсысэ». Усакуэ нэсым и зы дэтхэнэ усэми гупсысэ нэху гуэрым укыыхуегъуэуш, уи гурыщIэр къызэщIегъэлыдэри, уэри гупсысэм и дамэ къыптрегъакIэ. Гупсысэмрэ гурыщIэмрэ щызэхэжыхъащ Мыкъуэжьым и усэхэм. А псоми къа-гъэлыгъуэ абы и поэзиер, гьащIэми ещхъу, и плъыфэкIи къыщыхъу-къыщыщIэкIи зэрыкъуэпсыбэр.

Тхыдэмрэ нобэрей гьащIэмрэ зумыпхыфмэ, ди зэманымрэ къэкIуэнуырэ гурыщIэ къабзэкIэ зэпумыгъэджэжыфмэ, абыхэм я кум нэрымылгъагуу дэлъ зэпыщIэныгъэр уи псэм къымыхутэфмэ, уи лэ-жыгъэм мыхъэнэшхуэ зэримыIэнур фIыуэ къызыгурыIуэ усакуэщ Мыкъуэжьыр.

Къыдалъхуа псэ къабзагъэр, гумащIагъэр зыхъумэф усакуэрщ цIыхум и гуауэри и гуфIэгъуэри куууэ зыхэзыщIэфыр, дунейм и фIи, и Iеи ззыгъэзахуэу абыхэм гурыщIэ нэхукIэ псыхъа сатыр купщIафIэхэмкIэ пэджэжыфыр. Апхуэдэхэм ящыщI Мыкъуэжьыр.

Поэзием и гъуэгур гъунапкъэншэщ. Мыкъуэжь АнатоIэ а гъуэгуа-нэм тетщ езым и шы тесыкIэ иIэжу, гьащIэм и плъыфэ псори щызэхэлъ лэгъупыкъур уафэ джабэм къыщыхуэнэхурэ гъуэгум пкIалъей езыдз уэрэдхэмкIэ абы пэджэжу.

КIЭЩТ Мухъэз,
усакуэ
2000

БЭМ Я ГУРЫЛЪЫР ЖЫЗЫНЭФ

Адыгэ усыгъэм и жьантIэр зыгъэбжыфIэ усакуэхэм ящыщI Мыкъуэжь АнатоIэ. Абы шэч къытепхъэркъым, усакуэм и къалэмы-пэм къыщIэкIа тхылъхэм щыгъуазэ уахуэхъуа нэужь. Мыкъуэжьым и дэтхэнэ псалъэри усэ сатырри щIэщыгъуэщ. Зыми хэбгъэгъуэщэну-къым АнатоIэ и гущIэм къыIукIа усэхэр, абыхэм ящыщI дэтхэнэми тельщ зи гур жан, зи гупсысэр куу усакуэм и дамыгъэрэ и нэпкъыжьэ-рэ.

ЦIыхум и гущIэлъапсэм нэплъысыф, абы и гурыгъу-гурыщIэхэр къыщIэзыгъэлъэф, и фэм дэкIымырэ и псэр зыгъэхыщIэмрэ псалъэ

купщIафIэхэмкIэ кьэзылуэтэф усакуэ набдзэгубдзаплгъэщ Мыкьуэжьыр. Аращ абы и тхыгъэхэр адыгэ усыгъэм и лъагапIэхэм ящыщ зы щIэхъуар.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид,
тхакIуэ, критик

ГЪАЩIЭМ И ЩЭХУХЭР КЪЕТИЭЩI

УсакIуэ нэхэр закьуэтIакьуэххэщ. А закьуэтIакьуэм ящыщц Мыкьуэжь Анатола.

Абы хьэкьыу пхыкIащ: «щIыр щIыщыIэр – сабий кьыщальхунырщ», «щIыр щIыщыIэр – кьыщыкIынырщ гуэдз», кьэхьугъэри, махуэл имыIэу, зыхуэлажьэр фIырщ, дахагъэрщ, угъурлыгъэрщ: «хуейщ дыгъэр бзийкIэ гуэшэну, щIым гуапэу кьедэхэщIэну»; «хуейщ бзухэр уэгум итыну, хуиту уэрэд кьрашыну»; «удз дахэр хуейщ кьэгъэгъэну, еплт псоми ягу хигъэхъуэну»; «гуфIэгъуэщ, сэ фIуэ сощIэ, кьыщIигъэщIар мы дунейр».

АрщхьэкIэ «ди лIэщIыгъуэр гуапагъэ хуэныкьуэщ, гумащIагъэ абы кьомэщIэкIэ».

Ауэ щыхьукIэ, усакIуэм сыт кьыхуэнэжьыр? Иейр кьызыхэкI щхьэусыгъуэхэр кьыщIигъэщынырщ, абыхэм ерыщу япэувынырщ. А кьалэныращ «ем езуэныр зи натIэу» «хейм я уэчылу» кьэуэв Мыкьуэжь Анатола и кьалэмыр зыхуигъэлащэр.

УсакIуэм и лирикэм ущрохьэлIэ ди лъахэм и теплгъэр щIэщыгъуэу уэзыгъэлагъуэ усэ пкьыфIэхэми, мамырыгъэм тегъэпсыхьа сатырхэми, кьэзылхуа анэм хуэгъэза псалгъэ шабэхэми, лъагъуныгъэм, ныбжьэгъугъэм, гъащIэм и кьэхьукъащIэ зэмылIэужьыгъуэхэм, лIэныгъэм ятеухуа тхыгъэхэми. Сыт хуэдэ Iуэхугъуэ темытхыхьми, Мыкьуэжь Анатола и Iэужьым нэпкьыжьэ хуэхъу нэщэнэ зызымыхъуэжхэри щыIэщ: Захуагъэр, ЩIыхугъэр, Дахагъэр. ИкIи а усакIуэм и лирикэм хуэкIуэн эпитет езым и сатырхэм кьыхэхьыну кьысхуихуатэмэ, мы сатыритIым тезубыдэнт:

*ЩIым лъагъуныгъэр, гуапагъэр
СщIыну и тет сыщIохъуэпс.*

Нэмыщэ тхакIуэ Брехт Бертольд зэгуэр жиIэгъащ: «Укьызытехьа дунейм елытауэ дунейм узытекIыжьыр, нэгъуэщI мыхьуми, зы мэскьалкIэ зэрэбгъэфIэкIуэнум уи гъащIэр тегъэпсыхьауэщ узырпсэун хуейр».

Мыкьуэжьым и Iэужьхэм кьыбжаIэ ар апхуэдэ гугъапIэ лъагэм хьэлэлу зэрыхуэлажьэр икIи абы и лъэныкьуэкIэ куэд зэрыхуээфIэкIар.

КЪЭЖЭР Хьэмид,
усакуэ, критик
2006

ТХЬЭР ЗЫХУЭУПСА

Апхуэдэ насып Тхьэм псоми кьаритыркьым – тхылъеджэ нэхьыжьми, курытми, нэхьыщIэми дихьэхьыу яджу, яIэщIэмыужагъуэу. АбыкIэ Тхьэр зыхуэупса зырызхэм ящыщц Мыкьуэжь Анатола.

Ар кызыхэктыу си гугъэри и усэхэм ящлэль гупсысэ куурщ, и бзэ дахэрщ, образ гукьинэжхэрщ. Сыт хуэдэ темэ кьиЛэтми, нэхъ ягъэлэжъя дьдэщ зыхужыпЛанухэри абы хэтыжу, уигу къямыкЛа лъяныкъяукЛэ бгъэдохъэри псэкЛэ гъэхуэба гурыщЛэхэр къягъэщЛ узыЛэпишэу, щЛэщыгъуэу.

Усыгъэ нэсыр, поэзие жыхуалэжыр, лъягъуныгъэшхуэм е гукъеуэ иным кыхокЛ. КЛэщЛу жыпЛэмэ, усакЛуэр гурыщЛэ лъягэм кызыэщЛЛэтэн хуейщ. А жысЛам щыхъэт техъуэ тхыгъэхэр щымащЛэкъым дунейпсо литературэм. Абы и лъяныкъяукЛэ щапхъэу къяпхъ хъунущ Мыкъяуэжъым и «Маринэ» тхылбыр. УсакЛуэм езым и щхъэм кърикЛуа гуауэм кыгъэщЛэ усэ гупышхуэр зы цЛыху щхъэхуэ хуэгъэза пэтми, ар пасэу дунейм ехыжа цЛыхубзхэм – анэхэм, шыпхъухэм, псэм и щЛасэ куэдым – я усыгъэ-фэеплъя кыпфЛощЛ:

*Маринэ, зыкЛу дыкъяуэнишакъым,
Къяуэнишар нэгъуэщЛы,
Къяуэнишар нэгъуэщЛы,
Ди лъягъуныгъээр хуэхъумахъым, –
Дунейр ныкъяуэщЛы,
Дунейр ныкъяуэщЛы.*

КыкЛуа гъащЛэ гъуэгуанэм ириплэжмэ, Анатола игу лъягэ зыщЛын ЛуэхуфЛ куэд и щЛыбагъкЛэ щилъягъужынущ – Тхъэм кърита зэчийм и фЛыщЛэкЛэ ар хъуащ къябэрдей литературэр зыгъэбжыфЛэ усакЛуэ. Аракъэ езыр насып хъужыр!

МЭЗЫХЪЭ Борис,
*тхакЛуэ, УФ-м щэнхабзэмкЛэ щЛыхъ
зилэ и лэжъякЛуэ
2016*

СТЕМЫТУ ДАМЭ ЩХЪЭ СЫКЪЭБГЪЭЩА?

Иужърей илъэс тЛощЛым ди къяралым кыщекЛуэкЛам, кыщы-хъуам сыщегупсыскЛэ, сигу кыхъэжу зы усэфЛ гуэр хэтщ ди нобэрей усыгъэм. «Ди кхъухъыр» – аращ усэм фЛэщыгъэ хуищЛар ар зи ЛэдакъэщЛэкЛ Мыкъяуэжъ Анатола.

Горбачёвым и перестройкэмрэ Ельциным и революцэмрэ цЛыхубэр «зэрагъэуна насыпым» мыгъуагъэу хэлъымрэ ткЛыбжъу щЛэлъымрэ мы усэм нэхърэ нэхъыфЛу къязыЛуатэ тхыгъэ (ди литературэм хэту) сэ сыщыгъуазэкъым. Мис абы щыщ пычыгъуэ:

*Толькунхэр зэрыхуейуэ ирикъухъу,
ЕзыхъэкЛыну зи гугъа ди кхъухъыр,
Иджы тенджызым кызыхидзыжауэ,
И Луфэм Лулькъя зэтешхэжауэ...*

*Дащыщ ди дыгъэр пишэхэм кыкъяуэкЛыжсу,
А псыхъэлъахуэр щигъэгъуыщыжынуэр?
А псыхъэлъахуэм кхъухъ кыхэтщЛыкЛыжсу
Тенджызым тетхэм дащыщЛыхъэжынуэр?!*

«Гражданственность – талант не лёгкий», – жиЛэгъащ урыс усаклуэ гуэрэм. А «гражданственностыр» – цыхубэм, къэралым я луэху зытетым уи гур хуэмыгъуэу, ар уи творчествэми къыпкърыщу усэ птхыныр – икзуклэ гугъуэ. Абы щыгъуэми политикэмклэ, риторикэ жыхуалэмклэ уримыхъкыу.

Мы къэсхъа усэр зы метафорэшхуэ къуэпсыбэу зэрылыгыщи, абы хэткыухъауэ (къыхамыщу) тхыди, экономика, уеблэмэ социологие гуэри халыщ. Нэхъ клэщлу жыплэмэ, советскэ империер зэрызэхэщамрэ абы и хьэлъэр зи плэм дэхуауэ ноби зыкъэзымылэтыжыф цыхубэмрэ ятеухуа мы усэ клэщлыр и псэмкли, и къуэпсхэмкли зыщыщыр «лирикэ» жыхуалэжыр аращ. Абыклэ фыщлэр зейри сатырхэм яхэль гууз-лызымрэ едзыгъуэхэм я шэрыуагъэмрэщ.

Цыхубэм, лей зыгъэхэм, дэкъузам къыщыжыныр адыгэ усыгъэм къыдэгъуэгурыклуэ хабзэщ. Апхуэдэ къыщыжаклуэ, гуцлэгъулы къалэныр зылэт усэхэр я мацлэкъым Агънокъуэ Лаши, Пащлэ Бэчмырзи, Щоджэнцыкылу Алии. Нобэрей ди литературэм а хабзэр Анатола хуэдэу щызыукъуэдииф къэгъуэтыгъуафлэкъым.

Мыкыуэжыыр поэзием хуэпэжу, и псэмрэ и гупсысэмрэ хуитыжу дунейм тет цыхуэщ. Икли, шэч зыхэмьлыжыращи, абыхэм уахэцлэнтхъуэу, уахэпщэфыхуэ къыпхуидэнукъым. Нэгъуэщл хэтыклэкли нобэрей дунейм талант щыпхуэхъумэнукъым. А нобэрей дунейклэ дызэджем и хъэуар Мыкыуэжыым хуэдэу куууэ езышэхыфауэ ди литературэм хэтри закъуэтлэкъуэщ. Ар тлэклу кууулуэу иришэхыу усаклуэм и псэм къытемыхъалъауэ плэрэ жозыгъэлэ едзыгъуэхэри и мацлэкъым Анатола.

«Гугъэр адэжь щлэинщ» псалъэжыым пэджэж сатыр куэд ущрохъэллэ Мыкыуэжыым и тхыгъэхэм.

*Гукъеуэу пхузилэнищ сьтсэхунклэ,
Апхуэдэу, гъащлэ, сьт къыщлызэщлар:
Си гугъэр нлэту уафэм нэсыхунклэ,
Стемьту дамэ щхъэ сыкъэбгъэщлар?!*

Цыху мин лэджем игъащлэ лъандэрэ къадэгъуэгурыклуэ хуэпсаплэщ ар. Мыпхуэдэ усэ къабзабзэ абы къыхэзыщлыкыфри усаклуэфлэхэм я псэ хэлэтыларщ.

Гугъэм, хуэпсаплэм я закъуэжыым усаклуэм и тхыгъэхэм къыхэтэджыклэ лирическэ персонажым и псэм и щлэгъэкъуэныр. Абы и дежклэ щлэгъэкъуэнышхуэщ лъагъуныгъэ къабзэр, пэжыр.

Нобэрей цыхубэм ди гугъуехьыр, гъащлэ зэлумыбзыр зыгъэв, ираудыхам, лыхъэншэ ящлэм я щыжаклуэу псэклэ, усэклэ иувыклэ, лъагъуныгъэ къабзэм хуэфэщэн уэрэд дахэ зыгъэлу, и напэмрэ и творчествэмрэ хуэсакъ зэпыту зи хьэлъэр зыхъ ди усаклуэ гъуэзэджем сохъуэхуэ иджыри ильэс куэдклэ литературэм ехуэлэныгъэклэ хуэлэжъэну.

БЕЩТОКЪУЭ Хьэбас,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыхубэ усаклуэ
2006

ДЫЗЭРЫГУШХУЭХЭМ ЯЩЫЩЦ

1965 гъэ лъандэрэ Толи, абы и адэшхуэ-анэшхуэри, и адэ Хьэбали, и анэ Клули соцлыху. Абы щыгъуэ сэ еджаплэ Налшык сыкъэклуауэ

Толэ и анэ дэлъху Бицу Анатолэ ныбжьэгъу схуэхъуати, сыт хуэдэ Іуэху яІэми, Аушыджэр сыкІуэрт, я унагъуэ сихъэрт. Университетыр къэдухыу илъэс зыбжанэ дэкІыжа иужькІэщ Толэ школыр къыщиухар. Ар щІыжысІэраци, щІалэ цІыкІуу сцІыхуащ, абы цыгъуэ усэ итхыу сымышцІами. КІулэ и адэ-анэр ІуэрыІуатэм хуэІээти, я бынхэри абы щІапІыкІащ. ІуэрыІуатэр, щэнхабзэр, гъуазджэр щытепщэ унагъуэм укыщальхуауэ уи псэр дахагъэ нэсым имытхъэкъуу хъурэт?! Ахэращ Толэ и псыпэм къежьапІэ хуэхъуар.

Усэ купщІафІэ куэд и Іэдакъэ къыщІэкІащ Мыкъуэжьым. 1985 гъэм дунейм къытехъа «Жьэгъу пашхъэ» и япэ тхылъымкІэ наІуэ хъуат Толэ усакІуэ телъыджэ къызэрыхэкІыну. Абы къыкІэлъыкІуащ тхылъ зыбгъушцІ. И ныбжьыр илъэс хыщІ щрикъум ирихъэлІэу къыдэкІа «Си лІэщІыгъуэр» тхылъым и творчеством и курыхыр къыщызэщІыкъуэжауэ жыпІэ хъунуци, сэ къыхэзгъэщыну зыщ: адыгэ усыгъэр зыгъэбжьыфІэу цІыхуитхум я цІэ къипІуэномэ, Толэ абыхэм ящыщ.

«Адыгэ псалъэ» газетым ар илъэс пщыкІутхукІэ щылэжьащ, и Іэзагъэм хэхъуэнымкІи сэбэпышхуэ къыхуэхъуауэ къызолъытэ. КъыхэзгъэбелджылыкІыну сыхуейщ газетыр зэи зыми зэран зэрыхуэмышхур, я къалэмыр жан хъунымкІэ кІыщ пэлъытэу зэрыщытыр жысІэкІи егъалэя хъуну къысщыхъуркъым.

Мыкъуэжь Анатолэ иджыри куэдкІэ дыщогугъ. И мурадхэр Тхъэм къыхуэзэпищэ.

84

ХЪЭФЫЦІЭ Мухъэмэд,

*«Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэ,
УФ-м щэнхабзэмкІэ щІыхъ зилэ и лэжьакІуэ*

ГУПСЭХУГЪУЭ КЪЫЗЕТ

... Толэу зи гъащІэр кІыхъ хъун! Сыту фІыт сэ сымылІэ щІыкІэ уэ псэууэ узэрыслъэгъуар. Уи тхылъыр си пІэщхъагъым щІэкІыркъым – си гум укыподжэж. Псэхугъуэ къызэзыт гурыфІыгъуэщ си дежкІэ уи усэхэр. Тхъэм нэхъри уригъэфІакІуэ.

ТХЪЭКІУМАШЭ Михаил,

*Къэбэрдей-Балъкъэрым и
цІыхубэ сурэтыщІ, скульптор
2018*

ДЕРС КЪЫЗЫХЭПХЫНЦ

Къару щэху гуэрым и ІэмыркІэ дунеижьым къытохъэ усакІуэ гу пцІанэр. Сыт хуэдэ ныбжьым итми дерс къызыхахын, дэрэжэгъуэ къезытын, гъащІэ мытыншыр щІэщыгъуэ къащызыщІын, гурыщІэ къабзэкІэ, акъыл жанкІэ дунейм хэзыгъэплъэн усыгъэщ Мыкъуэжь Анатолэ и ІэрыкІыр.

БЕЙТЫГЪУЭН Сэфарбий,

тхакІуэ, тхыдэдэж

УСАКИУЭПСЭ

Мыкьюэжь Анатолэ и усэ тхылгыр гурыгьуазэу кыызэгуэпхынщи, мыпхуэдэ сатырхэм уи нэр хуэзэнц:

*Сыхуейт сэ Иэджэ щлауэ зэхэслъхэну
Гуфлэгьуэм теухуауэ уэрэд нэс.
Захуагьэр сэ абы щызгьэлъэплэнут,
Къедалуэм кыфлѳыцлэклѳу гуфлэ нэпс.
Путыхуклэ нсэ – а зыриц дэ кытхуэнэжыр –
Нэхьыфлѳым хэтхыжынкыым ди мурад.
«Узэдэжэр кьоклуэ», – жиЛэгьащ псалъэжыым,
Гуфлэгьуэм хуэзгьэпсыниц сэ зы уэрэд.*

Псалъэхэм я щыпкыагьэм, макъ зэпэджэж дахэм, гупсысэ хьэлэмэ-тым уи гур кыызэрагьэгьуэтыжри, уи пкыым гуащлэ кыщлѳохьэжри, уа-фэр зэрыкыащхуэр уолъагьуж. Адыгэбзэм и лѳлѳыр хуэмурэ кыппкь-рохьэж. Узэщлэзылѳулауэ щыта мыгьуагьэхэр токлуэт, гуауэм зи пллэр иухуахэми зы нэплъэжыгьуэ ягьуэтыж, лей зытэхьам кыщыщлѳахэр щымыгьуопщэжми, гугьэр гуауэм трегьаклуэ. Клэщлѳу жыплэмэ, мы усэм хуэдэхэрщ цлѳыху кыызэрыгуэклѳым ллѳыгьэ кыыхэзылъхьэр, кыщлѳыхилъхьэфри зыщ: гугьуехьым кыыхэмыкла гухэхуэм пщлэ илэкьым, гуауэ зымыщлэм гуфлэгьуэм и пщлэри зыхищлѳаркыым. Мыпхуэдэ усэ зэрымыщлэклэ лэщлэтхыхьынукуьым зи дунейр гьащлэ хьыри-нэм ещлѳу зыгьаклуэм. Абы игьэунэхуауэ щытын хуейщ мис мыпхуэдэ псалъэхэр гум кызыш хьэзаб:

*Щлѳым гуфлэгьуэм
Лъэсу кыщеклѳухьыр –
Пащлѳу ди бжэр
Абы кылуимых.
Гуауэр щхьэклуэ шущ
Сэ нэхъ зэзгьэщхьыр –
Дымыщлѳэххэу
Ди жьэгу кыщопсых...
... Шлѳым мэшэсри,
Мэбзэхьж гуфлэгьуэр,
Гуауэр лъэсу
Ди пщлѳантлэм доклѳыж.*

Сыт и мылэзагьми, мыпхуэдэ псалъэхэр бзэр джэгуалъэ зыщлѳым хужылѳанукуьым, ахэр зигу кьэклѳынур гьащлэм и удынри зылъыса, и лѳлѳри псэклэ зыхэзыщлѳаращ. Апхуэдэм и псалъэхэри, а псалъэхэм я зэхэлъыклэри, гум нахьэс гупсысэхэри езы гьащлэм кыыхокл. Аращ Мыкьюэжыым и усыгьэм и тегьэщлѳаплэ нэхьыщхьэр.

Лэзагьэшхуэ зыхэмылъми щыхуэус щылѳэщ зы уэрэд закьуэ. Ауэ а зым деж и сынащхьэр щыгьужмэ, уэрэд иусами, ар усаклѳуэкьым. Мыкьюэжь Анатолэ и псэр езыр усаклѳуэпсэщи, сытым хуэмыусэми, и зэчлѳыр кьегьэналуэ. Итлѳанэми, усэным зы щэху гуэр хэлъщ, езы усаклѳуэми нэсу кыгурымылуэжу, ауэ Тхьэ лъаплэм абы щэхуу кыыхилъхьауэ. Армыратэмэ, цлѳыху кыызэрыгуэклѳым дэнэ кьрихынт мыпхуэдэ псалъэхэр:

*Жей, си IэфI, си фIыгьуэ,
Жей, си гурыфIыгьуэ,
Си кьудамэ цIыкIуу
Кьыдэжа!
Жей, си нэху, си дыгьэ,
Жей, си насыт цыгьэ,
Си удз гьэгьа цIыкIуу
Кьыхэжа!*

Анатолэ нобэ и кьару ильыгьуэщ, акьыл жанрэ зэчий хьэлэмэтрэ зэпигьэшацэу. И мурадхэр Тхьэм кьригьэхьулIэ.

ГЬУТ Iэдэм,
филологие щIэныгьэхэм я доктор

ПСАЛЪЭР И IЭЩЭУ

Мыкьуэжь Анатола и усыгьэм набдзэгубдзаплгьэу упхрыплъмэ, абы хужыпIэ хьунуш:

– дунейм и макьамэ зэщIэжыгуэхэм дежьюэрэ лIэшIыгьуэ IэджэкIэ льяпкьым зэригьэпэща и псалъэ кIадэм кьыхих дэтхэнэ зы псалъэри усакIуэпсэмкIэ зэщIиузадэурэ тхылъеджэм и пащхьэ изыльхьэф усакIуэу;

– псэм псалъэр зэриIэщэр пасэу кьызыгурыIуа, псэм зегьэужыным, псалъэм зегьэуэщIыным зэпымыуэ телажьэ тхакIуэу;

– «Хейр мысэм хиутгэу, сабийм фоч ирагьапщэу, губзыгьэр зэхэщIыкIыншэм иригьаджэу, дин Iуэхухэм Iимансызыр тепсэлъыхьу, дахагьэр зи Iэужьхэр фаджалыджэу, нэхугьэ кьэзыгьэщIхэр кIыфIым хэсу» щилъагьукIэ, апхуэдэ мыхьумыщIагьэхэм псалъэ-мIухур япэщIэзыдз кьыщхьэщыжакIуэу.

Мыкьуэжьыр бзэ узэщIа зыIурыль, псалъэм хуэсакь, езыр зи щхьэм пщIэ хуэзыщIыж усакIуэщ. Дунейм щекIуэкI псори псэкIэ зыз усакIуэм, шэч хэмылгу, ехьулIэныгьэ инхэр кьыпоплгьэ.

БИЦЮ Борис,
филологие щIэныгьэхэм я доктор

ХЕЙМ Я УЭЧЫЛ

«УсакIуэр жыпхьэ гуэрым пхуигьэувэнукьым, ар псэ кьудейкIэщ зэрпысэур», – кьыджелэ Мыкьуэжь Анатола. Ар пэжщ. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ а кьэхьугьэм «тхьэ Iэмыр», щэху хэлыщ. Арагьэнщ цIыху цIыкIум щIыхузэфIэмыкIыр «псэ лъахэм» и кьэухьыр кьызэрапщ пщалгьэ кьыгупсысын. ИтIани, кьалэмыр зи гьащIэ гьусэхэм я хьэтIыр зыр адрейм кьрыхагьэщхьэхукIын щхьэкIэ, IэщIагьэлIхэм кьагьэсэбэпын хуей мэху бзэ, литературэ щIэныгьэхэм я хабзэхэр, поэтикэм и Iэмалхэр. Ауэ ахэри щыхьэт зытехьуэфыр усакIуэм и Iэзагьырщ, и гупсысэм и кууагьырщ. Абы и псэм и пIащIагьри, и кьабзагьри щIэныгьэр зыпэмылгьэщ кьэгьэщIыныгьэ телъыджэщ. ИкIи «бегьымбарым ехьэхуэу мы дунейм кьытехьа» езы усакIуэрщ и пщэрылгыр зыубзыхужыфыр – Мыкьуэжьыр «езыр зыс мафIэм цIыхухэр игьэхуабэм, ибжынуш кьэхьулIауэ и хьуэпсапIэр».

Флэщцлгыгъуейщ дуней хьэлэмэтыщэ кьэзыгъэщл усаклуэр кьызэрыгуэкл цлхуу щытыну, ауэ апхуэдэщ Мыкбуэжьыр. И гур унагъуэм, кьыдалъхуахэм, ныбжьэгъухэм, лэжьэгъухэм, лъэпкь псом я «щыблэлушу», и псэр я мэлухууц абы и гъащлэр зэрырихьэклар. И художественнэ дунейм щытепщэри аращ. А дунейм уцыхуэзэнукъым псалъэ тафэтелэхэм, егъэлеиныгъэ фэрыщлхэм. Усаклуэм и псалгэр «цлхуу хейм хуохуу уэчыл», «лъэпкь мащлэм кьэрэгъул бжыхь».

Мыкбуэжьым и лиричэскэ ллхыужьыр цлхупсэм и хьумаклуэщ. «Цлхуу мелуанхэм я гуауэр игъэвыну кьыхуиухащи», мы дунейжьым щызеклуэ мыхьумыщлагъэ псоми шапэлудз захуищлыну, «ем езуэну» хьэзырщ. Ауэ «лэщцлгыгъуэ минхэм я хьэлгэм» усаклуэр егъэхьщлэ, цлхуу цлыклар бэклэ кьыщагъэгугъэурэ щагъэжакъуэ дунеймкли арызкьым: ар «еклаклуэу кьыфлэщл, тебгэжауэ и дыгъуасэм». Арагъэнщ усаклуэм и художественнэ лъахэм куэдрэ ущлщрихьэллэр «нэклэ фэрыщлхэм, цлхуу мыгъасэхэм», «кьэнжал зи напэм тебзахэм», «Имани дини зымылэхэм» я образхэм. Апхуэдэхэм и лъэпкьэгъу, и хэкуэгъу минхэр ярыщихумэну усаклуэм илэр и «усэ-маисэращи», ар мыубзэщхьуу хуегъабзэ а кьалэным.

Нобэрей гъащлэм ифлри и лейри художественнэ лэмалхэмклэ еклуу кьыщыгъэлгъэгъуэжэщ Мыкбуэжь Анатола и лэдакьэщлэклхэм. Ипэжыплэклэ уэрэд нэс, лъэпкь пшыналъэ дахэ хьуащ абы и усыгъэр.

ТЫМЫЖЬ Хьэмыщэ,

филологие щлэныгъэхэм я доктор

ЛЭЗАГЪЭМ И НЭЦЭНЭ

Адыгэ лъэпкьым и лирик нэхъ лъэрызехьэ дыдэхэм ящыщ Мыкбуэжь Анатола и усэхэр кьыгуэхьплэ имылу епхэщ нобэрей гъащлэм, цлхум я зэхэтыклэм, я дуней тетыклэм, я гупсысэклэм, я гуфлэгъуэм, я гуауэм, я хьуэпсаплэхэм. Ахэр лъэпкь поэзием кьыхолыдыклэ япкьрылгъурыщлэ куумклэ, акьыл жанымклэ, псэ кьабзагъэмклэ.

Гум имыхуж художественнэ образ телъыджэхэр кьэгъэщлынымклэ Мыкбуэжьым щлэгэкъуэн кьэщл литературэм и лэмал зэмылэужьыгъуэхэр. Абы и лъэныкбуэмклэ кьыхэзгъэщыну сыхуейщ антонимхэмрэ синонимхэмрэ зы усэм и клуэцлклэ абы лэзуу кьызэрыщы-зэдыгъэсэбэпыфыр. Куэд яхэткьым ди усаклуэхэм ар яхузэфлэклауэ. Ари и зы нэцэнэщ зи усэ гъуээзджэхэмклэ цлхум флууэ ялгъэгуа Мыкбуэжь Анатола лъапэ махуэклэ лъэпкь утыкум ихьэу лгъэ быдэклэ адыгэ поэзием и щыгу зэриувэфам.

КЪЭМБЭЧОКЪУЭ лэдэм,

филологие щлэныгъэхэм я доктор

ЛЪЭХЪЭНЭМ И СУРЭТ

Литературэдж-щлэныгъэлхэм гу лъатэ ХХ лэщцлгыгъуэм и клэухым кьыгъэщла поэзием цлхубэ зэхэтыклэм ехьэлла гукъэклар хэщцлыклыу зэрыщыклуэщлым. «Цлхубэм кьулыкку яхуэщлэным епха гупсысэхэр токлуэтри, дахагъэ, теплгэ гъуээзджэ кьэгъэщлыным лъыхуэныр нэхъ щхьэпэу кьоув». Цензурэр зэрыщымылэжым, щхьэж и луэху еплъыклэ

иЛэжыну хуитыныгъэ зэрагъуэтам куэдкІэ зрегъэхъуэж усакІуэм и гупсысэкІэми. УсакІуэ-бегъымбарым и щэныр, гукъинажу урыс литературэм кышчыунэхуар, адыгэ поэзиemi куэдкІэ екІуалІэу жыпІэ хъунущ. Ар къуэпс быдэкІэ пыщІащ усакІуэ-джэгуакІуэхэм. Нобэрей гъащІэм жьабзэмрэ жьэ нахуэмрэ я мыхъэнэр куэдкІэ нэхъ фагъуэу кыуегъэлъагъу, уеблэмэ языныкыуэхэм деж мыгурыІуэгъуафІэ дыдэу кышщигъэхъуу. Апхуэдэ щытыкІэм наІуэу кыыхошхъэхукІ Мыкыуэжь Анатола и лирикэр.

ЗэхъуэкІыныгъэм и Іэужь псэукІэщІэм бэр ІэнатІэ гугъу зэрыІуигъэувар, игъащІэ лъандэрэ цІыхум кыдекІуэкІ лъапІэныгъэхэр къазэрыфІэмыІуэхужыр, псэм и къулеигъэмрэ мылькумрэ я зэхушчытыкІэр, нобэрей цІыхум и гурыгъу-гурыщІэхэр, ар зыгъэпІейтейр, зыгъэгуфІэр, зыгъэгузавэр – ахэращ Мыкыуэжьым и ІэдакыэщІэкІхэм я нэхъыбапІэр зытеухуар.

Анатолэ и лирикэм тепщэ щыхъуа дуней ткІийм ерыщу пэщІэт къару нэхъышхъэр езы лирикэ лІыхъужьым и щэн быдэрщ, и зыІыгыкІэращ. ЖиІэм шэч лъэпкъ кытрыуигъэхъэркъым усакІуэм, гъащІэм зэрэплъ щІыкІэм хэлъ захуагъэр апхуэдизу наІуэщи.

Мыкыуэжь Анатола и лирикэ лІыхъужьым дэплъагъу хъэл-щэн быдэм зыгуэркІэ уигу къегъэкІыж КІыщокыуэ Алим и творчествэр. АбыкІэ жытІэну дызыхуейр Мыкыуэжьым и усэхэм хэт лирикэ лІыхъужьым и гурыщІэм и зыужьыкІэм нэхъ пасэу адыгэ поэзием щыува хабзэхэм къызэрыпащэрщ. Ауэ а зи гугъу тщІы гурыщІэ къэгъэлъэгъуэкІэри КІыщокыуэм и лирикэри щІыпІэ нэщІым кытэдджыкІыркыым. Абыхэм дунейпсо щэнхабзэм усакІуэм лыигъэс гупсысэхэм щыщ Іэджэ зыщІашащ.

Лъэхъэнэ къэс иЛэжщ езым и усакІуэхэр. Апхуэдэ усакІуэхэм, художественнэ Іэмалхэр Іэзэу къагъэсэбэпурэ, зыхэпсэукІ зэманым и сурэт пэж уи нэгу кышщІагъэуэвэ. Къапщтэмэ, Мыкыуэжь Анатолаэрэ КІыщокыуэ Алимрэ я ІэдакыэщІэкІ щхъэхуэхэм хэпщІыкІыу кыыхобелджылыкІ зы лІэщІыгъуэм къриубыдэ псэукІэм зэрызиужь щІыкІэри, Іуэхугъуэ нэхъышхъэхэу кыигъэувахэри.

КЪЭЖЭР Иннэ,

филологие щІэныгъэхэм я кандидат

УАХЪГЫНШАГЪЭР ЗИ ПЩАЛЪЭ

... Мыкыуэжь Анатола и ІэдакыэщІэкІхэм адыгэ усыгъэ нэсыр пщалъэу зэрагъуэтам шэч кытозымыгъэхъэщ езым и лъагъуныгъэ мыухыжыр псоми зэдай лъагъуныгъэшхуэу цІыхухэм я гурыщІэм щигъэлыдын зэрыхузэфІэкІар. Уахътыншагъэр нагъышэу ятелъщ абы и усэ куэдым. Апхуэдэщ пасэу дунейм ехыжа и щхъэгъусэ Маринэ фэеплъ хуищІа «Си уэрэд мыух, си гыбзэ клэншэ» поэмэри. Шэч хэлъкъым мы тхыгъэр адыгэ лирикэм и фІыпІэм зэрыхыхъам.

БЖЭНЫКІЭ Мухъэб,

публицист, филологие щІэныгъэхэм я кандидат
2009

АКЪУЖЬ ГУАКИУЭ

И адэжь жьэгур, шапIа и льяхэр, кьызыхэкIа льяпкьым и гурыгьугурыщIэхэр, зэманым и нэцэнэ нэхьыщхьэхэр – аращ Мыкьуэжь Анатолэ и усэхэм льябжьы джалэси яхуэхьур. А усэхэм цIыхугьэ кьарум, льягьуныгьэ нэхум я акьужь гуакиуэ кьахеху.

УЭРЭЗЕЙ Афлик,
усакIуэ
2014

УИ НАСЫПЦI

Анатолэ, уи тхыгьэхэр ди унагьуэ Iэнэгум зэи текIыркьым, деджаш жьытIэуи IудгьэкIуэтыжыркьым.

«Дунеижь» зыфIэпща уи тхыль тыгьэ кьысхуэпщIам сэ мызэмытIэу седжаш, и напэкIуэцI зыбжанэм я кIапэхэри щIэзупщIаш. «Си насыпт...» – аращ а тхыль гьуэээджем и кIэху усэм фIэпщар.

НэхьыфIу схэлбыр
Уэрэд гуапэу,
Кьысхуэгьэнамэ –
Си насыпт...

Си шынэхьыщIэ! Куэд щIаш сэ а псалгэ цIыкIуитIыр дызэрыт зэманым изгьэувэу хэлэтыкIа нагьыщи зэрыпызгьэувэжрэ... Уэ уи насыпцI, Анатолэ! Уи насыпцI, уи хьуэпсапIэ инхэм я нэхьыбэр кьохьулIащи! Уи насыпцI, тхыгьэ, усыгьэ, уэрэд дахэ куэд тыгьэ кьытхуэпщIыну ухунэсащи! Уи насыпцI, кьолыжу цIыхугьэ, адыгагьэ, нэмыс, гульытэ пхэлъщи! Уи насыпцI, дыгьуасэ узэхьуапсэу, зи льяэрыгьыпсыр бубыду щыта усакIуэ нэхь пажэхэм нобэ уэри ухабжэ хьуащи! Уи насыпцI, уи тхыгьэхэр дэтхэнэ зы утыкуми щыбгьэIу хьунущи!..

ЩыIэщ зы усэ е пьесэ закьуэ фIэкIа имытхауэ дуней псом цIэрыIуэ щыхьуа. «Дунеижь» зыфIэпща усэ закьуэм фIэкIа умытхауэ щытами, уэ фIыщIэшхуэ пхуэфашэт.

Зэман быркьуэшыркьуэм зэщиуда уи хэкуэгьухэм я упщIэ куэдым жэуап ептыфащи, икьукIэ гуапэщ. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, адыгэ усыгьэ дызэрыпагэр мывэ сэрейм даубыда нэхьей, нэм кьыфIэнэн усакIуэ кьызэрыхэмыхьэжым гуныкьуэгьуэ кьыдитырт. А гуныкьуэгьуэр уэ тцхьэщыпхащ, гугьэ дахэ кьыдэптыжащи, афэрым!

Ильэс зыбжанэ ипэкIэ уэ пхужыкIа си псалгэхэмкIэ сухыну сыхуейт си тхыгьэ кIэщIыр:

Узыщытхьужу куэдрэ
Ину умыкIийми,
Уи тхыбзэм егьэзагьэ
ГуцIэлъапсэр...
Залымыгьэм ди гур
ЩигьэгьуIэ кьэхьуми,
Хубогьэпсыжыр
Льягьуныгьэм ди псэр!

МЫСОСТЫШХУЭ Пщызэбий,
Урысей Федерациэмрэ Кьэбэрдей-Балъкьэрымрэ
щIыхь зиIэ я артист
2006

САТЫР ТЕЛЪЫДЖЭХЭР

Сэ литературэр, псом хуэмыдэу поэиер, зыпэсцI шыIэкьым. Урыс классикхэм ящыцу Пушкин Александр, Лермонтов Михаил, Есенин Сергей, ди льэпкь усакIуэхэм – Тхьэгъэзит Зубер, Мыкьуэжь Анатола, Бештокьуэ Хьэбас, Къэшэж Инна, балъкьэрхэм – Зумакуловэ Танзиля сымэ я творчествэм сыдахьэх. Ахэр сытым дежи стIолыщхьэ тхылъу сиIэщ, гукьыдэж шызимыIэм и дежи сызэхьуэр абыхэм я усэхэрц.

Куэдым усэ ятх щхьэкIэ, ар нэсу кьызэхьулIэр машIэ дьдэщ. Толэ и усэхэм сэ Iэджэ щIауэ сыкIэлъопль икIи сфIэфI дьдэу сыкьоджэ. Ахэр купщIафIэщ, бзэ дахэкIэ, шэрыуэкIэ тхаш. Мы дунейм кьыщыхьу Iуэхугьуэхэм ящыцу кьэгьуэтыгыуейщ ар зи щхьэфэ имыIэбэ. Абы шыгыуэми, сыт хуэдэ темэри щIэщыгыуэу, гукьынажу зэпкьрех. ЖыпIэнурамэ, зи творчествэр егьэлеяуэ сигу ирихь усакIуэщ Толэ.

Иджыблагьэ радиом цезгьэтхаш Толэ «Гум тель дыркьуэ» зыфIища и поэмэр. АпхуэдизкIэ сигу ирихьат ари, си закьуэ сыщыгыуазэкIэ зэфIэкIынукуьым, жысIэри сыкьеджаш, нэхьыбэм зэхыхын, ящIэн хуэдэу.

«Iуашхьэмахуэ» журналыр ефIэкIуэным кьару куэд ирихьэлIаш IутIыж Борис. Иджы ар Толэ кьыдощIэращIэ. Ар куэд и уасэщ. Тхыгьэ хьэлэмэтхэр, купщIафIэхэр кьытохуэ, кьыщынэмыщIауэ, гуапэщ иджыри дымыщIыху, литературэм япэ льэбакьуэ хэзычэ усакIуэ, тхакIуэ ныбжьыщIэхэм я IэдакьэщIэкIхэр абы кьызэрытрадзэр. БлэзмыгьэкIыу, сфIэщIэщыгыуэу дэтхэнэ кьыдэкIыгыуэми сыкьоджэ. Сэ сызэрэплъымкIэ, зи щхьэ пщIэ хуэзыщIыж, адыгэу зызылгытэж дэтхэнэ зыми и унагыуэм илгыпхьэщ ди литературэм, ди щэнхабзэм, ди бзэм телажьэ «Iуашхьэмахуэ» журналыр «Адыгэ псалгьэ» газетымрэ.

И махуэ лъапIэм ирихьэлIэу сэ Толэ сохьуэхьу узыншагьэрэ дэрэжэгьуэрэ шымыщIэу иджыри илгьэс куэдкIэ льэпкьым тхуэлэжьэну.

ЖЬАКIЭМЫХЬУ KIунэ,

*УФ-ми КьБР-ми щIыхьэ зиIэ я артисткэ,
Кьэбэрдей-Балъкьэрым и цIыхубэ артисткэ*

ЗЫХЭТЛЪХЬЭ ШЫНЭКЬЫМ

Адыгэ литературэм и уафэгум зи вагыуэ шыпызыгыэна усакIуэ гьуээдэжэхэр дызэриIэм дрогушхуэ. Абыхэм кьахолыдыкI Мыкьуэжь Анатола.

Дунейм и кьэхьукьащIэхэми лъагыуныгыэми щIэщыгыуэу, уди хьэхьу тотхыхь ар. Нэхьыщхьэращи, и усэхэм гупсысэ куу ящIэлыщ, философиер я лъабжьэщ. Зи хьэтI зиIэж усакIуэм и IэдакьэщIэкIхэм фIым, захуагыэм, гуапагыэм укьыхураджэ.

Си щхьэкIэ срогушхуэ илгьэс 40 хьуауэ Толэ зэрысцIыхум. Куэдым ядумылъагыу хьэл-щэн дахэ хэлгыщ. И дуней тетыкIэри, и Iуэху еплъыкIэхэри, и тхэкIэри зэтохуэ. ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхьэ Кьэбэрдей драмэ театрым кьыщыздэлажьэхэм зыхалгьхэ щыIэкьым Толэ и усэхэр, сыт хуэдэ утыкуми яфIэфIу кьыщоджэ.

«Iуашхьэмахуэ» журналым и редактор нэхьыщхьэ кьулыкьур кьызэрыхуагыэфэщар гуапэ дьдэ сщыхьуащ. Iуэху бгьэдыхьэкIэ, гьээщIэкIэ дахэ зэриIэр нэрылъагыуш.

Сэ нобэ Мыкьюэжь Толэ сохьюэху узыншагъэ быдэ иІану, и ІэдакьэщІэкІхэмкІэ иджыри куэдрэ дигьэгуфІану!

КЪЭЖЭР Борис,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цІыхубэ артист
2016

НЭ ЛЕЙКІЭ УЗРЕГЪЭПЛЪ

Мыкьюэжь Анатолэ щыусэкІэ уафэм дэІэбейркъым, е пшэхэм хэту здахымкІэ кІуэркъым, е залымыгъэкІэ усэ стхынщ жиІэу и ІитІымкІэ и щхьэр икьузу стІолым бгъэдэскъым. АтІэ и нэкІэ ильагъу, махуэ къэс зыхэт, и нэгү щІэкІ, псэкІэ зыхищІэ гьащІэрщ абы и усыгъэхэм я къыгъэхуапІэр. ГьащІэм и тепльэгъуэхэр къритхэкІ къудей мыхьуу, абы хузэфІокІ пльыфабэу зэхэлъ мы дунейм и дэтхэнэ къэхьукъащІэри усыгъэм и жыпхьэм Іээу кърыгъээзгъэн.

Къэралхэм, лъэпкъхэм, унагъуэхэм яку мамырыгъэ, лъагъуныгъэ, гущІэгъу дэлъыныр Анатолэ зэрихьуэпсапІэр усэбзэ шэрыукІэ къыщиІуатэкІэ, нэ лейкІэ узрегъэплъ, пльэмыкІыу гур щабэ ещІ, «зэ-закъуэ нэхъ мыхьуми сыт дэ цІыхум и жагъуэ щІэтщІыр» жыуегъэІэ.

ЦІыхубэм я гум къызэришхыдыкІыфым щыхьэт техуэ усэ купщІафэхэр и мащІэкъым Мыкьюэжьым. Абы и ІэдакьэщІэкІхэм яхэтщ къэкІуэну зэманьр и нэгум щІэкІауэ къыпщызыгъэхьухэри.

ШЫБЗЫХЪУЭ Мухьэдин,
Къэбэрдей-Балъкъэрым щэнхабзэмкІэ
щІыхь зиІэ и лэжьакІуэ
1997

УСЭНЫМ КЪЫХУИГЪЭЦІА

Мыкьюэжь Анатолэ цІыхугъэшхуэ зыхэлъ ныбжьэгъу пэжщ, гу щІанэ зиІэ усакІуэщ. Усэ тхыныр и натІэу къальхуами ярейщ ар. Университетым ныщыщІэтІысхьами, ар усакІуэ хьэзырт: и усэбзэр щабэт, лантІэт, макъхэр зэщІэжьыуэрт, и гупсысэр щІэщыгъуэт. Арагъэнут езым хуэдэу университетым щеджэ студентхэм абы и усэхэм макъамэ щІалъхьэурэ гитарэкІэ дежьюуэ уэрэду щІыжаІэр.

Мыкьюэжьыр нобэ зи тхылгъхэр зэІэпахьу ядж, зи усэхэр яфІэфІу гукІэ зрагъащІэ адыгэ усакІуэхэм ящыщц. Езыми усэу итхауэ хьуар гукІэ ещІэж.

Тхылгъхэр птхы, спектаклхэр бгъэуэ, фильмхэр тепх хьунуц Анатолэрэ пасэу дунейм ехыжа и щхьэгъусэ Маринэрэ яку дэлъа лъагъуныгъэшхуэм теухуа «Си уэрэд мыху, си гьыбзэ кІэншэ» поэмэ-элегиемкІэ. Шэч хэлъкъым а тхыгъэр ди лъэпкъ литературэм и налкьутналмэсхэм зэрахьхьам.

Мыбдеж сигу къокІыж тхакІуэ цІэрыІуэ Налэ Ахьмэдхьан Мыкьюэжьым къыжриІауэ щыта псалъэхэр: «Толик, а уи усэхэр дыщэ хьэрфкІэ тхауэ щІэблэм къахуэгъэнэн хуейщ». Іэджэ и уасэкъэ щІлэрэ щІыхьрэ зиІэ цІыхушхуэм апхуэдэ щытхьу къыпхужиІану.

Мыкбуэжь Анатола усакуэ нэсу сэ кыщIэслыгтэм нэгъуэщI шхьэ-усыгъуи иIэщ – абы хуэдэу ди гьащIэ зэхэзэрыхьар пэжу, темылъэщIауэ кьэзыгьэлъэгъуа иджырей ди усакуээхэм яхэткьым.

ТЭТРОКЪУЭ Астемыр,
Къэбэрдей-Балъкэарым цIыхь зилэ и журналист

ГУКИЭ СОЩIЭ

Мыкбуэжь, дызэрыщIалэ цIыкIу лъандэрэ уи усэщIэхэм укьыс-хуеджэу дыкьызэдокIуэкI. Уи IэдакьэщIэкIхэр, кьанэ щIагъуэ щымыIэу, гукIэ сощIэ: щIэптхари щыптха щIыпIэри бжесIэжыфынущ.

Уи усэщIэхэр газетым кьытехуауэ си ныбжьэгъухэм мызэ-мытIэу баз кьафIэсхьащ, гурыхуагъэкIэ дызэпевгъауэ, зэ фIэкла ськьемыджэу жысIэжынщ, жысIэурэ. ГукIэ щыпщIэкIэ, жыпIэжыфынтэкъэ!

Адыгэхэм я мызакъуэу, усакуэ нэхь пажэ дьдэу щыIэхэм ящыщ зыуэ укьызолъытэ. Уи усэхэм ятеухуауэ тхыль псо схуэтхынуи ськьегъэгугъэ. Тхьэм кьыдигъэхьулэ!

*Ныбжьэгъу, сэ фIыкIэ сигу укьокIри,
Уи гъуэгу кIыхь хьуну сьнохъуэхъу!*

ЩОДЖЭНЦЫКИУ Леонид,
*ЩоджэницIыкIу Алий и цIэкIэ щыIэ
ФIыщIэ фондым и унафэщI*

ЗИ УСЭКИЭР ЩIЭЩЫГЪУЭ

... ЖызыIэ щыIэщ усэм и пIалгэр икIауэ. Ар щыуагъэшхуэщ. Тэ-мэму гьэпса усэр цIыхум зэи яужэгъунукьым. Мыкбуэжь Анатола и IэдакьэщIэкIхэм гурыщIэ куумрэ гупсысэ жанымрэ щызэхэжыхьащ. Ахэр куэдым узыгъэгупсысщ, псэр зыгъэнэхуэщ, IуэхугъуэщIэхэм укьыхуезыджэщ, щIэщыгъуэу, шэрыуэу гьэпсащ. Аращ утезашэу бгьэтIылыж щIахэмытыр. Ар кьызэхьулIэр закъуэтIакъуэххэщ.

МОЛЭ СултIан,
*егъэджакIуэ
1994*

Усэхэр

МЫКЪУЭЖЬ Анатола

ХЬЭЦЦІЭЦЦ БЖЭІУПЭМ

Пщыхьэщхьэр хьуамэ, хьэщІэщ бжэлупэм
 Машинэ фархэр щолыд-щопщІыпщІ.
 Мыбдеж щыкуэдци зэш тегъэупІэ,
 Я нэгу мычэму зыщрагъэужь.

ПыІэщхьэрыхкІэ уригъэблагъэу,
 Рестораныбжэм швейцарыр Іутц.
 Ахьшэ джэгуным удихьэхамэ,
 Уи казинори мыдкІэ кьыщыгтц.

Зэхьузэбз ефахэр, зыр зым ещакІуэу,
 Мыбдеж жэщ кьэскІэ щохьэулей.
 Макъамэ Іэджэу зэхэпшэхьуахэм
 ГурыщІэ щэхухэр кьагъэбырсей.

УимыІэу гьусэ укьыІухьамэ,
 Тхьэлухуд шырхэр щыпэрыхьэтц.
 Ухуейм щхьэц фІыцІэу, ухуейм сырыхуу,
 МыльапІэ дыдэу, кьыщыпхуагъуэт.

Хьэуам дыхумэр хэзэрыхьащи,
 Пщыхьэщхьэр нэхъри гуакІуэ кьыпщеццІ.
 Уэздыгъэ фагъуэр игъэупІэрапІэу,
 ХьэщІэщ щхьэгъубжэм нащхьэ кьыпхуеццІ.

Мес, пэш зэпэщхэм ерыскъы Іэнэр,
 Темыль щымыІэу, кьыщаузэд.
 ЗэпэтІысахэу, зэрышххэу нэкІэ,
 Рюмкэ лыдыжхэр кьыщыздаІэт.

Куэпэчыр фадэм кьигъэжанаци,
 И бостей пллэпсыр дамэм фІегъэху.
 Тутыным йокъури, зыр зым кІэлъесу,
 Іугъуэ шыыхьэхэр кьыжьдрегъэху.

НыкьуэзытIэщIу пэрысхэщ Iэнэм,
ГуIэфIтещIэжу щадзыж зырыз.
ГьуэлыпIэ натIэм и тхьэусыхэм
Щхьэгьубжэлупхьуэр егьэкIэзыз.

Нэху щыху хьэщIэщым щызыгьэхьэхэр
Зырыз-тIурытIу зэбгрокIыж.
Яхуэмышхамрэ яхуимыфамрэ
ПхьэнкIий идзыпIэм щракIутыж.

... И пыIэжь тIэкIур и пащхьэм кьилъу,
ХьэщIэщ бжэлупэм факьырэ Iусщ.
Игьуэжа нитIкIэ гущIэгьу щIэлъэлуу,
Кьыхех тхьэмышкIэм факьырэ Iус.

* * *

Дунейм и хабзэ ихьуэжакьым, —
Кьызэрыгунэхурэ зэрыщытщ.
Ем и жыр джатэр фIидзэжакьым,
Блэ уэну, пэжым кьыщхьэщытщ.

Иджыри псэжьхэм, зэрызехьэу,
Дунейм и IэфIыр кьыщIафыкI.
ЦIыхубэрщ мыгьуэр зи мыгьуари,
КIэкьинэ тIэкIум щогуфIыкI.

Зи напэр сомкIэ зыщэжахэм
ЯщIащи яеу зы дзажэпкь,
КьыпыткIукI дагьэм ирокьужхэр,
Зыхамыгьэхьэу нэгьуэщI лъэпкь.

Хьэлэлу псэухэр щыгьыныджэщ,
Зи бохьшэр пIащэм зыкьрех.
Иджыри мысэм и хьэджэсэр
Дахагьэм щэхуу кьыхурех.

НэфI-нейри щIым текIуэдыкIакьым, —
Зыхуэмыфащэм щIыхь льягьэс.
Япэм хуэдабзэу, кьулыкьу шэнтхэм
Iужажэр IульхьэкIэ мэшэс.

ЭыщызыгъафIэхэм дыгъафIэм
Я кIэныр дэнэкIи къыщокI.
ЯIэпыхуамэ зы ху хьэдзэ,
Ар щэрэ мину къызэрокI.

Къызылъысахэр дыгъэмыхъуэр
Я хьэсэ тIэкIум дохьыр гугъу.
Сыт лIэужьыгъуэ хамысами,
Дыгъэпс хуэчэмщи, къадэмыхъу.

И шапхъэр Каин шапхъэ мыгъуэт,
Эи пIалъэр ноби имыкIыжщ.
Тхьэм и тезырым щымышынэу,
Къуэш егъум къуэшыр еукIыж.

Эи фIыщIэ Iуам жагъуэгъу и бащэщ, —
И лыгъэм хуащI нэхъей щIэ лей,
IэщIагъэувэ батырыбжьэр,
И лъабжьэм щIэлъу блащхъуэжьей.

МэжэщIалIагъэм игъэтхьэджэм
Эы гущIэгъу гуэри ныхуамыщI.
Дуней шэрхъыжъым и кIыргъ макъым
Псэ хей кIий макъхэр къыхэмыщ.

Си нэгум щIэтщ жэнэт пIанэпэ, —
Абы захуагъэр щыпаштыхъщ.
ЩIыхугъэр, лыгъэр шагъэлъапIэ,
А лъахэм жэщхэми сопщIыхъ.

Дунейм и хабзэ ихъуэжакъым, —
Ээрыщытауэ, шэчыгъуейщ.
Мы дунейжъыр нэщIысакъым,
Ээ нащIысынуи фIэщщIыгъуейщ.

* * *

Балигъхэр нэхъ гъунэгъуу къэсщIыхухукIэ,
Мы си гур ахэм нэхъри ябгъэдокI.
ФIы гуэр яхэльми, ар пщигъэгъупщэжу,
Хьэл-щэн мыхъумыщIэу Iэджэ къалъыкъуокI.

Фыгъуэн-ижэныр, зыхамыныф хьэлү,
Дунейр кьызэрыгунэхурэ кьадоклуэкI.
Псыдыуэм ещхьу, я псэм нэпсеягьэр
КъыщIэф зэпыту гьащIэр ирахьэкI.

Цыхугьэ, лыгьэ, щыгь, гущIэгъу, гуапагьэ, —
А псоми сфIощI ди нобэр тебгэжа.
Цыхупсэм льабжьэ хуэхъуж а хьэл-щэнхэр
Нэхьыбэм хьэрэкьуакIэ дадзэжащ.

Балигьхэр есэжащи фэрыщыгьэм,
ЩIэх-щIэхьу я дзэлыфэхэр зэхуатI.
Къызэрытпэплъэр ящIэ пэтми мащэ,
Итлани, мащэ ерыщу зэхуатI.

Зозауэ, зэрофыщI, зэрогьэгүлэ,
Мы дунеижьыр хагьэкIкъым бэлыхь.
Балигьхэм фIэкI зыдэплъеин зимыIэ
Сабийхэр мэхьур икьукIэ сфIэгүэныхь.

* * *

Тхьэм имыухкIэ улъэпэрэпэну,
Улъэпэрапэу укьэджелэпэну.
Укьэджелапэм — цыхухэр кьеплъэкIынущ,
КьеплъэкIхэм я нэхьыбэр кьыбблэкIынущ,
КьыбблэкIхэм кьобэкьуэни кьахэкIынущ.
Укьэджелапэм хэт кьыпхуеижынур?
Зы цыхум и Iэр кьыпхуимышиину:
Уи лэжьэгьуахэм зыкьыпщадзеинущ,
Ныбжьэгъу-жэрэгьухэм ухыфIадзэжынущ,
Iыхьыхэм я щхьэ Iуэху зэрахуэжынущ.
ПщIэ, щыгь уиIами, ящыгьупщэжынущ,
Я гьащIэм зэуэ ухатхьыкIыжынущ.
Тхьэм имыухкIэ улъэпэрэпэну,
Улъэпэрапэу укьэджелэпэну.

Улъэпэрапэу укьэмыджэлэныр,
Укьэджелами, укьэтэджыжыныр,
Укьэтэджыжу уи гьуэгү пыпщэжыныр,
Уи гьуэгү пыпщэжу зыкьэбужьыжыныр,

Уи яжьэр мафIэу зэщIэбгъэстыжыныр,
Аргуэру шыбгым укъитIысхъэжыныр,
Мураду щIахэр зэбгъэхуэлэжыныр,
КъыпщIэнэкIахэм закъебгъэщIэжыныр —
Сэ къызолъытэ лыгъэм я лыгъэжу,
АрщхъэкIэ мащIэщ ар зыхульэкIыну,
УахэмышуэнкIи хъунщ зи кIэн къыкIыным.
Араци, жызоIэж къытезгъэзэжу:
Тхъэм имыухкIэ ульэпэрэпэну,
Ульэпэрапэу укъэджэлэпэну.

* * *

ТIощIрэ езанэ лэщIыгъуэм
Фыныхыхъэну гупыж
ФщIамэ, фынежьэ, ныбжьэгъухэ, —
ФхуэсщIащ си усэр лъэмыж.

Фызыхуэмейхэр лъэмыжыр
Зытелъ псы уэрым ныхэвдзэ.
Узэджэр — къокIуэ. Уэрэдхэм
Я нэхъ нэщхьыфIэр къыхэвдзэ.

Лъахэ мыщIыхуу дыздэкIуэм
Къыщытпагъаплъэр дымыщIэ.
ГъуцIымэм ещхьу, зыгуэрхэр
Си деж къехъэсыр акъужьым.

ЦIыхугъэр, лыгъэр, гущIэгъур
Къыздэфщтэ тIуащIэу, флъэкIыным.
Мы си псэм жеIэ а лъахэр
Гъуазэншэу къытхуцIэкIыну.

2000

* * *

Мы уэлбанэ кIыхьыр зэгуэр теужыну,
Уафэгъуагъуэ макъыр зэ бэяужыну,
Благъуэм иыгъ дыгъэр къыIэщIэкIыжыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

Ем ищIа унафэр щIым щыпхымыкIыну,
Удэфа-сэхъуахэм я кIэн къимыкIыну,
ЦIыху хьэрэмыгъэншэм и Iуэхур дэкIыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

Мыхьыр зыхь цIыхубэм зэ иIуэтэжыну,
Къилэжъам къыпэкIуэр къылыгагъэсыжыну,
ЦIыхум и пщIэр мылкъукIэ къамылыгъэжыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

Доллар угъурсызыр жьантIэм дэмысыну,
Ар зыхэмыт гъащIэ Тхьэм къыдипэсыну,
Ди сомыжъ тхьэмыщкIэм зыкъиужьыжыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

Залымыгъэр, зауэр щIым текIуэдыкIыну,
ФэрыщIыгъэр гъащIэм зэ хэкIуэдыкIыну,
Iулъхьэм и тетыгъуэр зэгуэрым икIыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

ГъащIэ гъуазэу напэр сыт щыгъуи щытыну,
Псэм и къулеигъэр дыщэм палъытыну,
Хейм и цIыхьыр мысэм имыгъэпудыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

ФIым и Жыгыр нэхъри быдэу щIым хэкIэну,
Пхьэщхьэмыщхьэ пызу абы къыпыкIэну,
Ар зыIухуэ щIэблэм цIыху нэс къищIыкIыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

Си адыгэ лъэпкъыр къэщIэрэщIэжыну,
Ди нэмыс, ди хабзэ, ди дин тIыгъыжыну,
Адыгэбзэр щIэблэм яIурыгтлъхьэжыну, —
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

ФхузэфIэкIмэ ахэр хьэкъыу си фIэщ фщIыну,
СыткIи сигу зэгъауэ дунейм сехыжынущ.
IушIэгъу фхэлъыжыххэм, фIэжмэ Iиман,
ФщIы си фIэщ къэхъуну апхуэдэ зэман.

* * *

«Дунеижьым дагъуэу дэплъэгъуахэм
Теухуауэ птхащ уэ усэ куэд.
Залымыгъэр жьантIэм дэсыхункIэ,
Уи усыгъэм имыIэну кIуэд.

Ауэ, Iейр ди гъащIэм хэкIуэдыкIмэ,
А птха псори сыткIэ сэбэпыж?» —
Жагъуэгъу щэхум къызидза а упщIэм
Сэ мыпхуэдэу жэуап изотыж:

Мы дунейм шытекIуэмэ захуагъэр,
НэгъуэщI фIыгъуэ сэ сыхуэмеиж.
Ныкъусаныгъэ кIуэдыжахэм щIыгъуу,
А си усэри ирекIуэдыж.

* * *

Сэ сыадыгэщ.
Кавказ къуршхэм
Я курыкупсэм сыщопсэу.
Сэ сыадыгэщ.
Сышэрджэсу
СыкъыщакIыхур дуней псом.

Сэ сыадыгэщ.
Си щхьэщыгум
Щоуарзэ бгъэжъхэр — сыдэплъейм.
Сэ сыадыгэщ.
Къуршыпс уэрхэм
Си лъабжьэм щакIыр ислъэмей.

Сэ сыадыгэщ.
Ди адэжъхэм
Яль пщтыр си лъынтхуэхэм щожэх.
Быдзышэ хужьу
Сызэфами
Си гущIэр нуру къегъэнэху.

Сэ сыадыгэщ.
Си лъэпкъ тхыдэм
Лыхъужь уэрэдхэр къыхолукI,
Зэхэжыхъауэ
Нэпси лъыпси
Абы иджыри къыпоткIукI.

Сэ сыадыгэщ.
Кавказ зауэм
ХэкIуэда минхэм срабынщ.
Сэ сыадыгэщ.
СращIэблэщ
Хы ФIыщIэр зыхуэхъахэм бэн.

Сэ сыадыгэщ.
Сыинджылызкъым,
Сымынэмыщэ, сымыжурт.
Лъэпкъ цIыкIуи ини
Зэнэзэпсэу
Уздэпсэуну сыту фIыт.

Сэ сыадыгэщ.
Напэм ипэ
Псэр изгъэхуэну сыхъэзырщ.
Сызыхуэпсэур
Си адэжь лъахэрщ —
Си гурыфIыгъуэри а зырщ.

Сэ сыадыгэщ.
Адэжь щIыхъым
Сыхуэпэжыныр си нэрыгъщ.
Адыгэ фащэ
Сипкъ имыльми,
КъыщылыдыкIыу си гум щыгъщ.

Сэ сыадыгэщ.
ХьэщIэхуэфIу
ИгъащIэ лъандэм сыкъокIуэкI.
Нэхъыжь и гъуэгур зэпызупщIкъым,
Бзылъхугъэ блэкIмэ —
Сыхуотэдж.

Сэ сыадыгэщ.
Цыху лажьэншэм
Лей кытезгьэхьэу си мыхьэл.
СыбгьэикIэну уктысщишэм,
Силь пщтырыр
КтысфIэхьунуц Iэл.

Сэ сыадыгэщ.
IуэхуфI минкIэ
Мы дунеишхуэм сыподжэж.
Си Тэрчыжь уардэу
Къуэм дэмышуэр
Адрейхэм нэхъри мынэхъ чэнж.

Сэ сыадыгэщ.
Гугьэ IэфIхэр
ХузогьэтIыгьуэ си пщэдейм.
Сэ сыадыгэщ.
Си цхьэр льягэу
Сытетщ лъэ быдэкIэ дунейм.

ЛЪЭПКЪ ГЪУАЗЭ

IутIыж Борис и фэеплэу

«Ей-ей, ди бгыжьхэу Iуэдыщэ!
Дьщэ Хэкури зыпэмышьун!»* –
Хьыбар жагьуэу кытхэIуагьащIэм
ГуцIэляпсэр кытфIеугьуэн.

IутIыж и къуэу Борис щэджащэр,
ДымышIэххэу, тхэджэлыкIащ.
ХьуэпскIхэр идзу, къэчащ уэгу льящIэр,
Дунеижьыр зэщIээджызджащ.

Гурымащ ди мэзыжьхэр гуцIыхьэу,
Къуалэбзум я уэрэдыр пачащ.
Кыгуэхуащ Кавказ кьуршхэм кьыр дзакIэ,
Псынащхьибл зэуэ игьуцыкIащ.

* Сатырхэр IутIыж Б. ейщ.

АдыгэщIыр тхуэзыгъэбжьиФIэу,
Адыгэпсэм и щIэгъэкъуэн!
Уи уардагъэр слъагъуху, къысфIэщIти
Ажал дьдэри къыптемыкIуэн.

Уи гу щIанэр нэщанэуапIэу
ГъащIэ ябгэм щхъэ къыхиухт?!
Зы шабзэшэм адрейр кIэлъыкIуэу,
Ем къуиутIыпщт уэ, имыIэу ух.

Залымыгъэр, цIыхубэм я гуауэр,
Ди тхыдэжью лъы нэпскIэ гъэнщIар, —
Зыгу фIэкIа уимыIамэ... дауэ
Уэ а псори зэрыбгъэвар?!

Адэжь Хэкум и щIыхьыр пIэтынкIэ
Къэбгъэнакъым уэ пхузэфIэкI...
АдыгэцIэ зезыхъэу щIым тетыр
ЛъэпкъыI щыпкъэм фыкъыхуэтэдж!

Уи сатырхэм ящIэль щIагъыбзэр
Iуцагъ нэсци — къытцхъэпэжынщ.
Ухуэхъуащ уэ адыгэм лъэпкъ гъуазэ,
Уи IэрыкIхэр мыкIуэдыжынщ.

АдыгэщIыр тхуэзыгъэбжьиФIэу,
Адыгэпсэм и щIэгъэкъуэн!
Уи уардагъэр слъагъуху, къысфIэщIти
Ажал дьдэри къыптемыкIуэн.

Хъыбар жагъуэу къытхэIуагъащIэм
ГущIэльапсэр къытфIеугъуэн.
Уэ-ей! IутIыжу лы дыщэ,
Дыщэбг минхэри зыпэмышъун!
28.10.2008

ЩЭРЭДЖ

Уи толькъунхэр си гущхъэ хъыринэт,
Уи даущыр си гущэкъу уэрэдт.

ЛьащIэрыщэу уи удзыщIэ ньджэм
ЩесхьэкIащ гухэхуэу ильэс куэд.

Си щIалэгъуэм щыгъуи, жэщ мазэгъуэу,
Сэ уи бжьэпэм куэдрэ сытетащ.
Пщащэ нагъуэм хуэсщIыгъа гухэльхэр
Япэ дьдэу уэрщ зыхуэсIуэтар.

Сэ уэращ дапщэщи гум щызгъафIэу
Си гуфIэгъуи си гуауи зэпхар.
СогъэлъапIэ кIэншэу уи псы Iуфэр
Сэ псэупIэу къысхухэзыхар.

Шэрэджыжь, уи ныбжыщи ильэс минхэр,
Си лъэпкъ тхыдэр уи нэгу къызоджыкI.
СызэщIэдэлукIмэ, уи псы лъащIэм
Сэ къысфIощIыр гъыбзэ къыщIэлукI.

Адэжь лъахэм игъэва гуIэгъуэм
Хуэдэ гуэри щIым къытемыхъуа,
Сэ ара къысфIощI, нэмысу игъуэ,
Уи толькъунхэр, тхъуэшу, зыгъэтхъуар.

УIуцащэу, щэхуу ущежэхкIэ,
КъысхуэпIуатэу сфIощIыр уи гухэль.
Щыдэдзейм толькъунхэр угубжъауэ,
ГукъэкIыжхэм сфIощI уащхэпрылъ.

Псышхуэ Iэджэ щIыльэм щызэблэжми,
Псэм пэсщIын яхэткъым, уэ зым фIэкI.
Уи псы Iуфэм Iуль зы мывэ цIыкIури
Дьщэу щыIэм сэркIэ йолъэпIэкI.

Укъээзгъанэу, зыгуэркIэ сежъамэ,
Уи даущыр жэщкIэ зэхызох.
Зэм къысфIощIыр сибгъукIэ ущежэхуэ,
Зэм си лъынтхуэм сфIощIыр ущежэх.

Сэ уи бжьэпэм сыкъытехъэжамэ,
Си Iэпкълъэпкъым псэщIэ къыхохъэж.

Уи хьэуар бгъэм щызу ешэхамэ,
Зыхызощлэ насып мьухыж.

Ауэ, уэ сыноплзу, мы зы ушлэм
Щысфликъутэ къоху си гукъыдэжыр:
Апхуэдизу уэ уи макъ дахащэр
Тенджыз иным сыт цлхэклуэдэжыр?!
1996

* * *

Си лбахэм и дахагъэм
Си гушлэр ныхыхэхуэу,
Ди мэхэр, дибгхэр
Къыщысплхыым дей,
Джабашхэм кхъэжь кытетым
Сфлтонэри си нитлыр,
Лэныгъэм сегупсысу,
Соху нэщхей.

Ар дауэ, кьэгъэзэншэу
Сытеклыжыну щлыгум? —
Къысхуимылэсу си щхьэм
Согужьей.
Ауэ абдежым зэуэ
Уэ укъоклыжри си гум,
Псэр гугъэ лэфлхэм
Сфлрахъэжыр уэгум,
Гъушл хъарым кыклыжа
Бзу цлыклу нэхей.
1980

* * *

*Игъуэ нэмысу дунейм ехыжа
си щхьэгъусэ Хьэмыкгуэ Маринэ и фэеплзу*

Уи бамплэр къыщыстеуэклэ, Маринэ,
Кърилуэнтлыклыу си гушлэр мэуэ.
Уэ щымылэжыр усцигъэгъупщэну
Яхэткъым нобэ псэхэм зы цлхубз.

Ди пситIыр, зэрыгъафIэу, илт зы чысэ,
Сысейр и закъуэу сыт кыщIранар?
Имыгъуэтыжу си псэм и псэ гуэгъур
ХэтIц бэлыхыщэ нобэ къэскIэ ар.

Си щIыхьхэм уэ щIэх-щIэхыу укъыхохьэ,
Апхуэдэм деж упсэууэ сэ кысфIощI:
ДитIц гъатхэ хадэм IэпэзэрыIыгъыу, —
Сыкызыэщыумэ, си пэш щIыIэр нэщIщ.

Уи бампIэр щыхъукIэ сэ схуэмыхыжыххэ,
Ди хъыджэбз цIыкIухэм IэплIэ яхузоцI.
Уи теплъэ налъэ я нэгухэм ислъагъуэм,
СыныпIуплъауэ зытэлайкIэ сфIощI.

Ди бын цIыкIуитIым уэ кыумыгъэщIахэр
Къахупищэнү Тхьэшхуэм сэ сольэIу.
Зыхызолъхьэжри сэ аргуэру Iыгъэ,
Зезгъэщхьу псэухэм, си гъуэгуанэр сокIу.

Уи бампIэр кыщыстеуэкIэ, Маринэ,
ХэIыпIэншагъэм си псэр егъэгыз.
Уэ щымыIэжыр усцигъэгъупщэнү
Яхэткъым нобэ псэухэм зы цIыхубз.

* * *

Нет, не тебя так пылко я люблю...

М. Лермонтов

Уэракъым сэ мы усэр зыхуэзгъэпсыр,
Фэеплъ хузоцI блэкIа щIалэгъуэм ар.
Уэ уи гур къабзэт, ещхьу сабиипсэм,
Арати сэ хьэщыкъ сыщIыпхуэхъуар.

Уи гугъэм кыльэтыхьырт къуалэбзууэ,
УкърихьэкIт дахагъэм и къарум.
Уилъадэрти гъэгъахэр зэрыт губгъуэм,
Уэрэду зебгъэшэщIт уи макъ жьгъырум.

Ухуэдэт сэрклэ уэ хьэкъущыкъу кьутэным,
Птетлысхьэм бадзэ, сфлэщлырт уигу хэщлын.
Уэ апхуэдизу сэ сыщыпхуэсакъым,
Нэгъуэщлхэм уахуэсхъумэу сытклэ сщлэнт?!

Цлугьэнэ нэщлхэм уи псэр пфлыдахьэхри,
Ди льягъуныгъэм тыншу уепщлыжащ.
Гухэлъклэ гьэнщла си гур кьысхуэбдзыжри,
Сэ схуэдэр уи ауану уежьэжащ.

Итлани, гугъэр пхээмыхыжыфауэ,
Уэ сыныппэплъэу схьырт сэ си дунейр.
Кьысфлэщлт зэгуэр кьэбгъэээжыну, пщыгъыу
Дыгъэ нэбзийклэ хэдыкла бостей.

Си нэгум ноби щлэтщ схущлэмыгъэклыу,
А махуэ жагъуэу дыщызэпыклар.
Бжьыхьэклэ пшагъуэр, лэлъэщлу, зэпшэклыу,
Льэбакъуэ пхэнж мы гьащлэм щыхэпчар.

Машинэ льяплэм, ахьшэм, ресторанхэм
Япэщл щымылэу уэ укьеклуэклащ.
Дыщэ лэщэхьуклэ, тхьэгьуклэ кьыпхуэупсэу,
Уэ зыкъым зи псыхуэллэ ибгъэklar.

Блэклащ дыгъэпсым пэлыда щлалэгъуэр,
Уи щхьэцыр дыжьыныфэу хэтхьуклащ.
Цлыхубз насыпым сыткли упэлэщлэу,
Гьащлэм и бжьыхьэм нэху укьыхуеклащ.

Гурыщлэ пудклэ зэщлэбгъэста мафлэр
Укларыщлауэ уэ пфлызэхоклыж.
Ефаплэ гуэрхэм ноби ущызоуэ,
Арщхьэклэ, зикл, уи клэн кьыщимыклыж.

Кьалэ уэрамхэм дыщызэхуэзамэ,
Уи нащлэ телыщ уи ужь сызэритар.
Уэрауэ уимыгугъэ флыуэ сльягъур,
Уэ япэм щыгъуэ узэрыщытарщ.

* * *

ФIыуэ слъагъур хъуакъым насыпыфIэ,
И щхъэ закъуэу гъащIэр ирехъэкI.
Мы си гущIэм банэ хэль къысфIэщIу,
А гухэщIыр сэ къыздызохъэкI.

Сэ арат си япэ лъагъуныгъэу
Гухэль усэу Iэджэ зыхуэстхар.
ЗэпэлэщIэу гъащIэр етхъэкIыну
Арагъэнт дэ тIум къытхуиухар.

Гъатхэ жыжьэм къыхэлукI уэрэдхэр
И тхъэкIумэм къохъур къыщиIуэж.
И псэр пыхуу, лэжьыгъэ нэужьхэм
Бжьыхъэ уэшхым хэтурэ мэкIуэж.

Зы псэ закъуи щымыдым пэш нэщIым
Ар пщыхъэщхъэ къэскIэ ныщIохъэж.
ЩыхуищIыжкIэ, и бжэм ищI кIыргъ макъым
Езы дьдэр къохъу къыщыдэскIэж.

И хъыджэбз гухэльхэр игъеижу,
Жэщхэр хъуамэ, щэхуу нэпс щIегъэкI.
И блэкIа щIалэгъуэм и фэеплъу,
Щхъэгъубжащхъэм удз гъэгъа щегъэкI.

И стIольщхъэм тетци шэху уэздыгъэ,
Пигъэнауэ здеплъым, и гур хощI.
ТIэкIу-тIэкIуххэу ар зэрыписыкIыр,
Ныбжь кIэзызу, и гъуджэшхуэм къощ.

Гуцэ къуапэр щIигъэхъае хуэдэу,
А зы пщIыхъыр жэщкIэрэ елъагъу.
«Мамэ», – жиIэу сабий зекIуагъащIэ,
Псэр фIичатхъэу, зэми къыкIэлъогъ.

Сэ арат си япэ лъагъуныгъэу
Гухэль усэу Iэджэ зыхуэстхар.
ЗэпэлэщIэу гъащIэр етхъэкIыну
Арагъэнт дэ тIум къытхуиухар.

Насып псори сэ зылыызгъэсынум
 Насыпыншэу гъащлэр ирехъэкI.
 СыгуфIамэ, сыкъыхэскIыкIыжу,
 А гухэщIыр сэ къыздызохъэкI.

* * *

Сыхуэзэшаш бостей зыщыгъ цIыхубз,
 Гъуэншэджщ ящыгъыр псоми зэдыщIэкIыу.
 Уи щIэми жьыми ар зрагъэкIупс,
 Ящыгъщ, мэскъалкIи зрамыусыгъуэджэу.

Гъуэншэджыр цIыхухъу фащэу къигъэщIащ,
 ИгъащIэми аращ къызэрекIуэкIыр.
 Бостейр цIыхубзхэм къахуигъэфэщаш,
 Я щIыкIэр зэмыщхь Iэджэу зэщхэщыкIыу.

Жорж Санду жаIэ япэу гъуэншэдж кIыхь
 ЩызыгIэгъар, цIыхубз сэфэтым икIыу.
 Абы цIыхухъухэм хуабжыу заригъэщхьт,
 Дэ сыткIэ дынэхъыкIэ? — къригъэкIыу.

ЦIыхухъухэмрэ цIыхубзхэмрэ мы щIым
 Къытохъэ фарз зырыз яхухихауэ.
 Гъуэншэджыр сэ бзылхугъэм схуемыгъэкIу,
 Фыхуейми жыфIэ сыкъыкIэрыхуауэ.

Гъуэншэджым щIыгъуу зы пхъашагъэ гуэр
 КъысфIощI сэ цIыхубз хъэлым къыхыхъауэ.
 Я плэкIэ дахэм, я зекIуэкIэм щыщ
 IэщIыб ящIа бостейм сфIощI зэдихъауэ.

Бостейр дыгъэ нэбзийкIэ зэлущаш,
 ЩэкI плыфэ къэс щIэщыгъуэ зыхуигъащIэу.
 Малъхъэдис гуэри абы хэгъэпщкIуащ,
 ПфIихъэхурэ уи псэр, укъигъэгумашIэу.

Си нэгум щIэтщ къызэрыгуэкI цIыхубз,
 И бостейкIэр, жьы къепщам, зелъатэу.
 Псэр гугъэ IэфIхэм щыхэткIухъым деж,
 И бостейбгъэм щэхуу зыкъытIатэу.

Бостейм, зэ мыхъуми зэ, кыгъэзэжынщ,
Бзылхугъэ гумащIагъэри дэщIыгъуу.
МызэкIэ си нэр щIыльэм щхьэщоплъыкI,
Бостейм ещхь теплъэ пшэхухэм кыщилыыхъуэу.

* * *

КъэсщIауэ гъащIэм и пIалъэ,
Иджыт сэ сыщыпсэунур.
Ауэ, къэсакIэщ си пIалъэр, —
Жыжьэжкъым сыщежьэжынур.

Iэпкълъэпкъри псэри дэхыщIау,
КъолукI мы ущIэр си гущIэм:
Ара-тIэ псори блэкIауэ,
ХъуэпсапIау хъуам сыпыкIауэ?!

Дыгъуасэ хуэдэщ си гущэр
ЩыщIиупскIар си анэ дыщэм.
Иджы си гъатхэм и губгъуэм
Щхьэщыгътц бжыхьэкIэм и Iугъуэр.

Куэд мыщIау, фIэйигъуэ дыдэу,
Щымахуэр кысхуеблэгъэнущ.
Си мурад дахи, си гугъи,
Щысхыншэу, зэщIигъэщтхьэнущ.

Къэсаш пасэIуэу си пIалъэр, —
Жыжьэжкъым сыщежьэжынур.
КъэсщIауэ гъащIэм и пIалъэ,
Иджыт сэ сыщыпсэунур.

СатыриплIхэр

* * *

Ажал, уэ нэхърэ куэдкIэ сынэхъ лъэщ сэ.
Уэ зыщ пхулъэкIыр — цIыхур уоукIыф.
Сэ сщIэми, бжэм нэхъ узэрынэхъ благъэр,
СыгуфIау, сыдыхьэшхыу сопсэуф.

* * *

Дрещхьц псы Iуфэм Iуль мывэ жьгьей цIыкIухэм,
Псыр кызыэриуэ — дыздрихьэхьнуц.
Къымыуэ пIалъэ дихмэ, ди насыпци,
Иджыри тIэкIурэ дьгъэм зедгъэунуц.

* * *

Си жьэгү сыщыдэсыжым — жьэгү пащхьэр сфIэзэшыгъуэт,
КъыхуикIт къуршыщхьэм си нэ — бгы жьэгъур сфIэзэшыгъуэт.
Иджы сытетц бгы щыгум, къэсплыхьу дунеишхуэр,
Си жьэгү, дэнэ ущылэ? — Къуршыщхьэр сфIэзэшыгъуэщ.

* * *

ГуфIэгъуэ фIэкI мы щIышхуэм темыгыж
КъыгфIэщIу, гъащIэм дэ зыдегъэтIыж.
АрщхьэкIэ къосри пIалъэ гуэр, къыджелэ:
Иджы а псори гуауэкIэ пшыныж.

* * *

Тхьэ лъапIэр къакIэрыщIауэ,
Дунейр цIыху цIыкIум зэIащIэ.
Я закъуэ ар къахуэгъани,
Уагъэлыагъуни иращIэр.

* * *

Дунеижь абрагъуэр пхэнжу уокIэрахъуэ, —
Шэч зыхэмылбыжу ар си дежкIэ IупщIщ.
Си чэнджэщ къедаIуи, зегъэхъуэж уи кIуэкIэм,
Джэдым нэхъ джэдыкIэр къохъур щынэхъ Iуц.

* * *

ГъащIэ гъуазэ нэхъыжкыфI пхуэхъуамэ,
Тхьэм и нэфIыр къыпщыхуауэ арщ.
Дунеижьыр пхэнжу щIэкIэрахъуэр
Зыдэплъеин гуэр зэримыIарщ.

ДУНЕИЖЬЫМ

Уи напэр тесхыу, сэ уи дагъуэ Iэджэ
Иджыри къэсщIыфынут утыку Iуэху.
АрщхэкIэ пщIэншэу сыт зэман згъэкIуэдкIэ? —
Зыгуэр къыпхэкIыжыну си фIэщ мыхъу.

* * *

Iейуэ щыIэ псори си гум езгъэжалIэу,
Бэлыхь сыхэтыжмэ дяпэкIэ си Iуэхущ.
Iущхэм я IуцагъкIэ, махуэ къэс селIалIэу,
Спсыхьа си акъылыр си гум и мэлухущ.

* * *

Iмычэзууэ гуауэ умылбагъумэ,
ГуфIэгъуэр къыпхуеблагъэм и чэзум, —
Аращ Тхьэ лъапIэм фIыкIэ игу укъэкIыу,
Уи деж кыигъэльэтауэ насып-бзур.

ЧЭРИМ Марианнэ ЛЫ ИРИМЫКЪУ

Роман

5

Сымаджэщым

Шыхым сымаджэщым кы-
зэрашэрэ сыхьэтитІ хьуами аращ,
ауэ зэрагьэбауэ Іэмэпсымэм кыпа-
хыжакІэщ. КъазэрыІэрыхьэрэ, ерыс-
кыр, хуцхьуэ папщІэу, мастэкІэ
ирахьэлІэ, и кІэтІийхэми хуэмурэ лэ-
жьэн щІадзэж. КызэфІэувэжыпакІэ
уеджэнкьым, итІани лІам нэхь-
рэ псэум нэхь ещхьщ. Зэм
пыгуфІыкІыурэ Бэч кьыхудоп-
лэй, зэми зигьэІыхьшыхьу и нэхэр
щІрегьэльфафэ. Дохутыру кьрапхар
Ахьмэд и кьуэ Бесльэнщ.

112

ІэнатІэм зриубыдэ гьунапкьэм
имыкІын папщІэ, илъэкІ кьигьа-
нэркьым щІалэ зэпІэзэрытым. Бэчщ
хьийм изыхур. Шыхым зэрысы-
маджэри, Бесльэн зэрыдохутыр-
ри яцигьэгьупщэжыну мурад ищІам ещхьу,
жьэрыІэзэм еуэ-еуэу и щІопщакІуэр
кыызэщІегьаплгьэ. Псы уэрым ещхь
щІалитІым я зэрытегьэукІэм Шыхым и
нэгум телъ пшагьуэр зэкІэщІихуауэ,
и кьарууншагьри ирелгьэсэх. ЗэкІэ
кыжьэдэкІышхуэ щыІэкьым, ауэ,
лІэн Іуэху зэрызэрымыхуэжым и
нэщэнэу, и плгьэкІэм – кьару, и нэ-
хэм – нэху кьащІыхьэжащ.

– ЛэпскІэ кыщІэддэнщ пщэдджыжь!
Хьункьэ, Шыхым? – Бесльэн абдеж
дыдэм щыт гьуэлгьыпІэ нэщІым и
кІапэм тесщ. – ПщэфІапІэ лгьэщ
диІэщ дэ, ямыІэ щымыІэу.

– ПщэфІапІэкьым уэ кыпхуэтыр –
гущІэгьуш, – Бэч гушыІэркьым.
– ГущІэгьу пхэмылгьу, дохутыр
ухьунукьым.

– Тхэлгьыпэри сыт, ауэ... зыхэлгьэм
зыдогьэщхь, – Бесльэн Шыхым
щоукІытэри, Бэч кызэрепІэскІуар
кызыфІимыгьэІуэхуну хэтщ.

– ГущІэгьу пхэлгьыр пэжмэ, кхьыІэ,
– хьилэу зыкыызэкьуех иджы щІалэ
бзаджэм, – унагьуэ джэд фІэкІа
хьунукьым нажеІи, пщэдджыжым
сызымыгьэжей ди адакьэщІэр
кІуэцІыдгьэгьэзагьэ мы лым.

Бэч и гушыІэкІэм аргуэрыжьу
кьигьэпщІа Бесльэн и гум уэху
жеІэж, езыри щэныфІэу погуфІыкІ.
Сыт дыкьуакьуэрыпсалгьэм епщІэнур?
УкьызыфІэщІыжынкІэ гузавэ адэм
ещхьу, фІыуэ укьызэрильагьур
цІыху узэрымыхьунум кІуэцІигьэд-
жэрэзэныр и нэрыгьщ. «Сыкьепльын-
ти сэ уи тамакьыр здынэсым», жыхуиІэ
щІыкІэу, и жьэрэщІыхыху зэкьуэхуауэ
узыІэригьэхьэныр зыхильхьэ щыІэкьым.
Хьэблэм зэныбжьу дэсхэм, зэхуэгушхуэу,
зым адреим зыхуегьэкьуэш.

* КІэлыкІуэр. ПэщІэдзэр 2-нэ номерым итщ.

Бэч а к'омым я адэшхуэ фIэкIа пщIэнк'ым, псоми захуег'эткIий. КIуэ, щIиг'эбэлэрыг'ыыр нэх' хуабжбу иг'эдых'эшхыжын щх'экIэш. Бесл'гэн хуэдэу к'ыызэфIэзэрых'хэри мащIэк'ым.

– Уэ пл'эг'уатэк'э ар, Щых'ым? – дохутырым деж к'оIэпх'укIри, иджы сымаджэм зыхуег'азэ Бэч. – Ухуеймэ, псэууэ к'ыпх'уздэспэнщ пщ'эдей. Сытым хуэдэу адак'э к'абзэ ар, иври зыIурыпл'эф'эну. Адак'эцрэ дзэл'эщI пIастэрэ жаIэу зэхэпхак'э? Дахэзилэ и салоным щIэсп'эу и сыджыр хуезг'элэн? КIэриг'эхуну схуел'эIу, Iейуэ к'ыпщышынэу жаIэ. Си гуэных'ым иг'экIуэнук'ым а Iуэрейр, и лэпсыр дыдж х'уауэ пл'аг'уэнщ. Нэху щыуэ фи нэгу к'ыщIэвг'эх'эт! Жей Iэф'Iым и курыкупсэм сык'ыхешпри... Сык'боуш дыди схужыIэнк'ым абдеж, ауэ... сык'ызыщ'оу, нтIэ! Жейми ук'ымыдэжу, щх'энтэ щабэри уигу пымык'Iуэ – дауэ абы узэреджэнур? Адыг'эбзэмкIэ «пл'ыщ» сэ сиIар, сымышIэкIэ емык'Iук'ым. Сытми, сых'энцэранцэу сызэрыхэл'ыр к'ыльг'эгуам ещх'уэ, и дамэхэр зэтрег'эуэ си адак'эу пщIэми: «IуIуу Iууу!» Уэ пIэм хэзаг'э абы и ужк'Iэ! Майк'алэ к'ызыэрырашрэ мазищ фIэкIа х'уак'ым, итIани адыг'эбзэкIэ уэрсэрщ апхуэдэу, акцентынш'эу маIуэ. БзитI зыцIэ адак'э пIухуа иг'ащIэм, Щых'ым? Нэг'уэщIыбзэкIэ тхыль уеджэу уищIмэ, сык'эпщIэнщ!

Щых'ым г'ащIэм ириг'экIужрэ и псэукIэр зытета л'аг'уэ гурыIуэг'уэм тришэжыф'мэ, купщIэшхуи к'ыщыл'ых'уэн хуейтэ к'ым Бэч и бзэгум к'ыпыл'г'эл псал'эрыджэгум. Г'унэг'уэ адак'эм дэнэ к'эна, г'уэл'гыпIэ натIэм едза нап'эл'эщIым, х'эмэрэ, уепл'ых'мэ, нэр зытехуэ л'эпыIухэм ятепсал'ых' х'уми, абдежым цаIуатэ псоми к'ыхыпх'эр зыт: «Щых'ым! Дэ ф'Iуэ удал'аг'уэ! Умыпсэууэ пхуэддэнук'ым, умых'ужауи дыпк'Iэрык'Iынк'ым!» Iууз-л'гуз зиIэм ар «бжэр мэк'Iырг'» зэрыжиIэми, жбыр к'ызыэрепщ'эми, ук'ыф'IэмыIуэху хуэдэу щх'эг'убжэмкIэ зэрыдэпл'ми к'ыриг'экIыфынущ. Бэч а псом хуег'эджэжын хуэмейм к'ыщымынэу, сымаджэми узынш'эми нэг'уэщIу убг'эдэт х'уну ищIэртэк'ым.

Л'эрымых'ым и уз нэх'ыщх'эр и щх'э зэремызэг'ыжрак'э?! Сытри и жаг'уэ х'ун х'эзырщи, зи напIэ к'эIэтыкIэ к'ыж'эхэмыуэ ц'ыху дунейм тет-темытщ. ЩIэх уесэрк'ым махуэ к'эс гуап'эу к'ыпIупл'гэ нэг'ухэм уэ нэх'ыби нэх'ыф'Iи зэрыпхуэмыф'ашэр зэрахуэмыбзыщIыжым. Ф'Iы фIэкIа зигу имыль хуэдэхэм я гущIэг'уэ ерум утемыIэзэщIых'ыжуи упсэуфрэ? Узыншаг'экIэ к'ыптекIуахэр к'ыпхуэарэзырэ г'ащIэ зэх'эээхуэм узэрыхаг'экIам уи жей имыг'энык'уэу. Ц'ыхуу ук'ыщIамыл'гытэн щх'эусыг'уэ гуэр яхуумыдзауи, я бг'эрыкIуэныр зэпыурк'ым. Аращ езым зиш'эчыжыныр к'ызыэхэл'экI сымаджэм и зак'уэныр к'ыщIыхихыр. Уи щх'э зыхуэумысыжыф'ыт уигу нэсу зыми ф'Iуэ зык'ызыэрумьг'эльтаг'уфамкIэ! Вак'э зэг'уэг'уэ к'ыIэрых'эу к'эдждэда япэк'эсым ар зэрыпщIыр уи ф'Iэш ищIыну хуож'э. Зык'эбг'эпщIэжыным урихулIэрэ пэт, а пэж к'ызыIэщIэкIэхэм нэх' гутехуэг'уеи бг'уэтын? Усэ дапщэ хуаусар зак'уэныг'эм?! Ауэ нэх' усакIуэф'I дыдэми сыту мащIэ хуищIэжыфыр зигу зыф'экIуэду, зипк' махэр зэзышэкIыжа ц'ыху л'эужыг'уэм!

«Хэт иджырг'уэрым сызыхуэбдзыр, ди Тх'э? Си ней зыщыхуахэм сеубзэурэ аргуэру зык'эзбг'эл'ых'уэну ара? Зысф'лумьг'эпщIкIуэ, сэ сощIэ узэрымыжыж'эр! Ди зэхуакум зыри дэмыту уигу сытезыг'эхуэн псэукIэт, нэг'уэщIым сыщумыг'эг'уг'ыу сык'озыг'э-

штэн хьэлт, укьысхуэарэзыуэ сыббгьэдэзыгьэтын кьыхэхыкIэт уигу схупымыкIар? Дауэ цIыхуфI сызэрыхьунур, цIыху Iейхэм сахуэбгьэпщылIу?! КьызгурыIуащ! Лэныгьэмрэ гьащIэмрэ я зэхуакум сыщыпIыгынырщ нэхь кьапщтэр. Закьуэныгьэр а тIум я зэхуакум плыыр Iуримыхыу дэтщ, лэныкьуитIми уащигьащтэу, абы кьыкIыр – Уэ сыпкIэрыкIыну Iэмал кьызимыту. Дыбгьэдащ, дэнэ дыкIуэн? СокIуэт! Зызот! Аракьэ кьыспумыхыфар иджыри кьэс. СыпхуэжыIэщIэну сыхуежьэху, сыптегупсысыкIыну Iэмал кьызэзымыт аркьэнхэр си пщэм кьошыхьэкI. Аращ уи жэуапыр! Уэр фIэкIа зыри сигу зэрытемыхуэжырщ уи жэуапыр! Уэрыншагьэм сызэрыщымыпсэуфырщ икIи сызэримылIыкIырщ уи жэуапыр!»

Хьарзынэу фIызэхэтхьуарэ пэт, мис ахэр щызежэрт Щыхьым кьызэрыхьэж и акьылым. Задэт ар дунейм кьытезышэж льягьуэ зэвыр. Льяхьуэщым исыху, ихьуреягькIэ щекIуэкIым апхуэдизкIэ псынщIэу зихьуэжырт, гукIуэдыпIэ защIэти, кьыщыщIхэр унафэ укьуэдия гуэрым зэрыщIэтым гу лыитэну хунэсыртэкьым. Иджы и псэм кьытемыхьэлэ цIыхухэм зэрапэгьунэгьум, итIанэми зэрыкьарууншэм и акьыл кьуэпсхэр гьэщIэ трагьэхьам ещхьу, зыхищIэмрэ кьыгурыIуэмрэ зэрызэкIум и фIыгьэкIэ, и гупсысэми зэлъыIукIын щIидзэжат.

Бэч имылгагьуу щыттэкьым Щыхьым и гур зэрыхьэлээр. Гулпытэ жан зилэ щIалэм, абы хуэчэмыр Iэригьэхьэн папщIэ, зыхигьэзыхьыжыни зэрыщымыту зищIыни хуейтэкьым. Дохутырым емыгубзыгьэкIынри сымаджэм емыузыншэкIынри фIэтыншт. ГуфIакIэм шагьэхуэбэж бзу пIыщIам едэхашIэ фIэкIа умыщIэну, щIалэм гурэ псэкIэ фIыуэ ильагьу Щыхьым армырами зыщигьэнщIыртэкьым, модрейми абы и гумащIагьэр езэгьырт. Псы Iуфэм шапIа бабыщым ещхьу, адэ-анэ зэгурыIуэм я нэлэ IэфIым щIэту кьыдэкIуэтея Бэч жьэнахуэлэуэщ хужумыIэмэ, и теубгьуэн пхьашэм и щIэбээр кьазыцым ещхьу шабэт, псалгэ гуащIэкIэ ерыщ щхьэкIэ, хуумыгьэфэщэну гу хьэлэлт. Щыхьым и тепIэныр щыхузэригьэзахуэкIи, сымаджэр ягьэхьейн хуей хьууэ щелусэкIи, зыгуэрхэр щIихми, кьыщIихьэжми, езым и щхьэр пуду, е и пщэ дилгьэхьэжа кьалэным фIэмыфI гуэр кьыхэхуэу гурыщхьуэ щыIэххэтэкьым. И уэршэрыкIэрати – псэхэлхьэжт.

– А уэ пщIитIыр (ди адэмрэ ди анэмрэщ жыхуэсIэр), дэищым я щхьэ зэредгьэужэгьуу, зэгьусэу зыщIыпIэ кIуэныгу зэрогьэхьу. Ику иту тхьэмахуэм зэ. Зым адрейр зэшу кьыщохьури, дэ дыщыгыныджэу, дымэжалIэу, дызыхэкIыж гуэр зэрапхьуэу я фIэщ зэрогьэхьужри, машинэкIэ дож, щхьэусыгьуэ ухуейкьэ-тIэ.

«Кьуажэм дыдэсщ, зы адакьэ ди пщIантIэм щымыIуэу дауэ хьун?» – жиIэнщ тIум я зым, псалгэм папщIэ. Езым зи цIэ кьриIуэм адрейр хуейуэ хуигьэфэщэу аращ иджы. Гу зэщыхуапIэ кьэфлныхьуэмэ, кинон фыкIуэ яжызоIэ, бэзэрым фытемыхьэу. Ди адэм дянэм джэд зэрихуэну ехьуапсэу, ауэ ар хужымыIэу кьыфIющI, аращи, джэдыл игу кьыхьа хуэдэу зещI. «Уей, шыпс хужь слухуэжыну кьыщIэмыкIын сэ кьысхуэнэжам», – зэхэпх кьудейуэ, и щхьэ хуэпсэлтэжым ещхьу, ари щхьэхуимыту кьыфIыдыхуа нэхьей, кьеутIыпщ. Ди анэм ар и фIэщ хьуну хьэзырыбзэщи, бэзэрым зэрынэсу, джэджьейхэм шаблэкIкIэ, бзэрабзэу кьызэтоувьIэ, йопэщэщ, ди адэми хигьадэурэ кьыхуещэху. Ар кьыщыхьур гьатхэращ. Бжьыхьэм деж а кьомыр зы дэ зэрогьэ-

хъури, сэ тхьэмыщкIэр щэбэт къэс, кIэллошышхуэ сыхъужауэ, джэдвейр лъакъуашхьэкIэ соутэри джэдыIуэм ситщ.

Урысыр адыгэ пхуэщIын? Нэхъ зыми пхуемыгъасэ псэушхьэ слъэгъуакъым а майкълэ джэдхэм хуэдэу. ЩхьэзыфIэфI гуп. Е кыщIэкIыкIэкъым, е щIыхьэжыкIэкъым, е лъэуей тесыкIэкъым. Я гугъу умыщIу, гъэкIэцIхэ, а зырац зэрыфIыр. НэхъыщIитIым нэмыщIамэ, фIэзгъэжу зэрызгъэщтыжрэ куэд щIат ахэр. Телефоныр фэзгъэIыгъынщ яжызоIэри, зым джэдэщыр кызогъэтхъу, адрейм джэдвейр пэгуным ирегъэзагъэ, сэ ар хадэкIэм сохь. Я бзаджагъэр япэ итщ тIуми. Зэрогъэлущ, зыр адрейм дежьюуэ си пащхьэм кьоувэри: «Пэгун къэс зы сыхьэт хуозэ!» – жаIэ.

Бэч псалъэухам и кIэм нэсыху, Беслъэн и дыхьэшх макъым зелэт. «Щыгъэтыж, сызэгъуэбгъэтхьынущ», – зэрыжиIэм хуэдэурэ, Щыхьым шынэр зэрыщхьэщыкIым кIэлъоплъ дохутыр щIалэр. Сымаджэм езыр мынэхъапэ хуэдэу кыщыбгъэхъуфмэ, псынщIэ дыдэу зэрыхъужыну ещIэ Беслъэн. Хушхъуэм я нэхъ лъапIэр ехьэлIи, гукъыдэж имыIэмэ, е кыщыгуфIыкI цIыху кыбгъэдэмытмэ, упыкIащ. Арац Бэч и хьыбарым дигъэхуIами, щэныфIэу щIедаIуэр, зыхуэмыгубыду зэрыдыхьэшхри сымаджэм кыдилъагъупхьэ нэкIуIупхъуэхэм язщ.

Щыхьым зэрылгъэрымыхьри, Беслъэн зэрыдохутырри, езы IуэтэжакIуэр зэрыщIэупщIакIуэри пщегъэгъупщэ нэгур гъащIэ узыншэм зыгъэлэпхъуэ уэршэр хуитым. Хэт джэд зезымыхуэри, джэдэщ къэзымыгъэхуэри, адэ-анэр зэрызэхуэгуапэм иримыгушхуэри?! Шыгъу зыхэмылъ ерыскъы IэфI зэрыщымыIэм ещхъу, зэзэмызэ укъыхагъэзыхьми, уедаIуэкIэ ущызымыгъэуэн нэхъыжъ кыщпщхьэщытыныр зэрытхьэгъуэрщ, Iэпкълъэпкълэ гугъу ущехъ кышхуихуэми, напэ къабзэм кыбуит къарум гъунэ зэримыIэрщ кыхэщыр, къэмыуэжын быдапIэм ещхъу, Щыхьым къэзыухъуреихъ Бэч и гукъэкIыжхэм. Ирихьэжауэ, и жьэм кыхьыр кызыкIут псалъаблэу фэ зытригъауэ щхьэкIэ, кыжьхэдэхуауэ зы псалъи хэткъым Бэч гукIэ Iэзэм ещхъу зэпигъавэ унагъуэ теплъэгъуэхэм. Щыхьым и гукъыдэжыр къэлэтын зэрыхуеймрэ и гулгытэр ебгъэш зэрымыхъунумрэ зэпшачэу зэриIыгъыным хушIокъу. Псалъэухахэр зэкIэлъыгъапIащIэу щыгушыIэкIэ, мыгупсысэххэу кыщыпфIэщIыпэ нэгъунэ, Бэч жиIэж хьыбархэм емыкIуи, ауани, зытепсэлъыхьхэр зыгъэнэхьыкIэ гуэри щызэхэпхьынукъым. Арац цIыхухэм я гур занщIэу кыщIыкIэрыпщIэр. ФэрыщIыфэ кытеуэнкIэ шынэ хуэдэ, пхъашэрыпсалъэщ, ауэ щыхьукIэ, игу Iей зэримылгъри, уи жагъуэ ищIын мурад зэримыIэри и зыгъэхъеикIэ къэс кыхощ. Абы нэхърэ нэхъ хушхъуэфI иджыпсту Щыхьым пхуехьэлIэнутэкъым, езыми хуэгъэткIунутэкъым. Арат сымаджэмрэ щIэупщIакIуэмрэ игъуэу зэрызэрихьэлIам щыгуфIыкI Беслъэни зыщIиIэжьэр.

– Паспорт яIэкъым жумыIэмэ, джэд къэс щэхуу цIэ яфIимыщу си фIэщ хьуркъым ди анэм, – еуэ-еуэу ирекъутэкI Бэч. – ЩIэкъакъэри, щIэнэщхьейри, щымэжалэри, щызэшри ещIэ, я джэдыкIафэкIэ нэгъунэ зэхецIыхукI. Дэтхэнэм Iус фIэфIми, хэт хьэдэ хьурей нэхъ кыщтэми, псыр хуумыгъэхуабэу зымыдэнури, лъэуейр зыфIэлгъахьшэлэуэри дощIэ. КхьыIэ, кыщIэдвгъаши, я гъусэу телевизор девгъэплъ яжызоIэри, ядэркъым. АпщIондэху къэхьур

сыт? ЕлЛэлЛэху йосэри, фИигъэжыну фЛэпсэклүэд мэхуж. Псэууэ хьэщЛэхэм яритыну хуожьэ. Ахэри хэт кьалэдэсщ, хэт игъэкьабзэ нэхрэ, имышхыххэмэ нэхъ кьэщтэ. Дэтхэнэм хьэзыру хуебгъэхьыну? Кьытехуэрэ лэмэ, игу хощЛ. ДжэдыкЛэу зы щэ ныкьуэ хуэдиз кьрех махуэ кьэси, бгуэшынымэ, кьеблагъэ. Адакьэр уэмызэгъынымэ, джэдыкЛэм дытесынщ, Щыхьым, зэи дыхынукуьым. Ди нэ куьгуиплЛыр гьуэжьу дыдыхьэжынщ хьэблэм, дызэтГольхуэныкьуэ я гугъуэ. Сэ езым щхьэ жесЛэ мыхьурэ ар?

Бэч телефонымр кьрехри, и анэм хуегъаджэ.

– Алло! Уей, дымылей! Мес, мэгуфЛэри хэльщ, джэдибгъу я лыгъуэрымэ кьысщЛэуамэ, сыхьужынут, жи. Сэ сыгушыЛэркьым, нысащЛэ! Бесльэни унагъуэ джэд фЛэкла ишх мыхьуну желэ. Бесльэнкьым зышхыну, Щыхьымщ. Щауэр жыжэ щыЛэ? Хэт сызыщыукЛытэнур, мыбдеж хамэ щыскьым. И, нысащЛэ! Укьыщаша махуэр уигу кьэгъэкЛыжи, а кьэзмышэ щЛыкЛэ си щхьэщыр зыгъэтхьуа гупым яз хуэгъавэ мы зыри кьыздимыкЛыжым кьикЛыжам. Гьэжэ хьунукуьым, лэпсращ зыхуейр. Мис, езы Бесльэн изот, уи фЛэщ мыхьумэ.

Бесльэн Бэч и телефонымр кьыЛех:

– Уи пщыхьэщхьэ фЛыуэ, Хьэсинэт! ХущхьуэкЛэ догъашхэ зэкЛэ, и кЛэтИийхэм зыкьащЛэжыху. Пщэдджыжь лэпс тЛэкЛү едгьэЛубынщи, депльынщ зэрыхуэгъэткиум. Хьунуц прунж тЛэкЛү хьупхьэми. Лыр зэпкьрыхуху гъави, абы щыщи цЛыкЛү-цЛыкЛүххэу хэльхьэ тЛэкЛү, гьэныщкЛун хуэмейуэ. Бэч нэщЛ иреЛыгъ пщэдейризэм, ягъэ кЛынкьым. Абы лэпскЛэ угурыЛуэн? Хьэуэ, хьэуэ, дэ зыри дыхуейкьым, согушыЛэ, мыбы псори щыЛэщ. Лэпси щыЛэщ, ауэ мы щЛалэм дигьэпсэуркьым. Майкьалэ кьрашами, ди джэдхэм адыгэбзэ ящЛэ, жи. Тхьэр арэзы кьыпхухьу, Бэч изотыж.

Бэч телефонымр кьэщтэжри, и анэм сэлам ирехыж:

– Хьэзыр хьумэ, кьэпсалги, сэ сыныкЛуэцЛрыжыжынщ. Хэт кьэкЛуэнур? Ди адэри? НэхьыфЛыжщ. Марат кьэсыжащ жыпЛа? НтЛэ, си пльырыгъуэр иухауэ бжы.

– Мы гьуэлъыпЛэм уиль хьунуц ныжэбэ, илгар щЛатхыкЛыжащ, – Бесльэн телефонымр тезылъхьэжа Бэч зыхуегъазэ.

– Дигъэжеин уи гугъэ мыбы! – Щыхьым псалгэмакьым кьыхишэн и мураду, и макьым зрегъэлэт Бэч.

– Иджыпсту хильафэмэ, нэху щыху кьэушынукуьым, уэри зыгьэпсэху. Марат кьэсыжауэ ара? – нэхъ макъ ешэхакЛэ щЛоупщЛэ Бесльэн.

– НтЛэ!

Марат и гугъу зэрэщЛыр Щыхьым кьызэрыщыхьуам гу лъытащ дохутырым. Ар набдзэ тэрмэшкЛэ Бэч хуеЛүэхури, сымаджэм йоупщЛ:

– Марат кьэсыжащ жи, Щыхьым! Бэч дутЛыпщыжын?

– Хьэуэ! – япэу макъ узыншэ кьегъэЛү Щыхьым. ЗэрифЛэщыр уолъагъу, гушыЛэркьым, уеблэмэ, щтэлэщтаблэщ.

– ЗыгуэрщимыдэкЛэ, хьужащ! – Бэч Щыхьым зыхэль гьуэлъыпЛэм хуокЛуатэри, лъахьшэу хуотЛысэх. – УздэщыЛам сыт щыхьыбар?

– БлынджабиплЛ, – Щыхьым и наплэхэр иджыри хьэлгэщ.

– БлынджабиплЛракьым сэ зи гугъу сщЛыр, хур хьыджэбзхэм дауэ уакьыЛэщЛэкла?

Щыхьым Іупэ кьудейкІэ, щІалитІыр макькІэ унащхьэр трачу мэ-
дыхьэшх.

– Дауэ ущыт уэ? – Щыхьым и макь бадзапсэмкІэ Бэч зыкьы-
хуегьазэ.

– Дыпщхьэщытщ, дебгьэтІысэхрэ? – сымаджэм и плэ кІапэм
тетІысхьауэ, и гуфІэ нэкІур треухьуанщІэ Бэч. – Уи Іуэху мыІей, уей,
уэ. Бесльэн Іульхьэншэу кьыплысащ! Айдэреду кьеІысхыжынущ,
жи.

– Дыпшыныжынщ зыгуэрурэ!

– Ди адакьэр щІэупщІакІуэ кьыпхуэсшэнущ пщэдджыжь,
кьызжиІакьым жумыІэж. ФІуэ ушхэмэ, дызэбэнынщ. Прунж хьэмэ
хугу уи лэпсым хэтпхьэнур?

– Прунж.

Аргуэру щыри мэдыхьэшх.

– Уей, имыдэну! Нартхэм хугуращ я кьару зыхэлгыр. Сэ пІастэ
сшхынуэрэ, щІым утезгьэуІуэнущ.

– Ныщхьэби зыгуэр хуэгьэткІуну фэ изопль мы сэ сльагьум, –
Бесльэн Щыхьым и гукьыдэжым зыкьызэриІэтыжар и гуапэщ. –
Жейм ухильафэмэ, – Щыхьым зыкьыхуегьазэ дохутырым, – узэмы-
ныкьуэкьужу зыгьэпсэху, хуцхьуэр нэхь узээгьынущ, уи кьарури
нэхь тыншу зэрыубыдыжынущ. – Бэч дежкІэ зреІуэнтІэкІыжри, пе-
щэ: – Деуэу, ныщхьэбэ кьедгьэхьын-тІэ лэпсыр, Бэч?

– Ар куэдрэ? – Бэч телефоныр кьещтэри, и анэм кьыщытримы-
хым, и адэм деж мэпсалгэ. – Джэд лэпс желэри дыщІехуэ мыбы. Сев-
мыгьафэмэ, сыфхээухьынущ, жи. Шати? Шатэ хэплхьэрэ, зиус-
хьэн? – Щыхьым зыхуегьазэ.

– Хьумылхьэу кьыздэхь, жыІэ, – Бесльэн, Хьэсэн зэхихын
хуэдэу, нэхь хуабжыу мэпсалгэ. – МэфІэІу е зыгуэрщ. Термос фиІэ, и?

– Шатэр хьумылхьэ, жи Бесльэн. ЩІыІальгэм дэгьэт, сэ кьэс-
щтэнщ. Термосышхуэ гуэр диІэн хуейщ дэ, литрым щІигьу ихуэу, абы
иткІэнщ. ЗанщІэу псори щримыфынукІэ, пщтыру итынщ, – Бэч и адэм
хуищІ унафэм пещэ. – Сэ зы сыхьэт хуэдэ дэкІмэ, сынэкІуэжынщ. Фэ
джэдыр хэфлхьэ.

Бжэм зыгуэр кьытоуІуэ. Ар Іуихын и мураду тэджа Бесльэн
ищІэным хунимыгьэсу, бжэр зэІуокІри, бжэщхьэІум Марат кьытоувэ.

– ФІэхьус апщий!

– Упсэу апщий!

– Кьеблаггэ!

ЩІалэхэм сэлам зэрах!

– ЕтІысэх, сэ зэ зыкьэсплтыхьынщи сыкьыщІыхьэжынщ, – ар
жызыІэр Бесльэнщ.

– НтІэ, сэри лэпсыхьэ сокІуэж абы щыгьуэм, – Бэч кьызэфІоувэри,
Щыхьым йопль.

Щыхьым и напІэхэр зэтельщ. ЩІалитІыр щІокІри, зэадээкьуэр
кьызэбгьэдонэ.

– Зумыгьэгувэу щІыхьэж, – Бэч Бесльэн бжэ щІыбагьым
щыжреІэ щэхуу.

– Уи лажьэІа, и адэщ ар абы.

– Льэхьуэщым щридзэм и адэтэкьэ?

– Уэ укІуэжыпэрэ?

– Хьэуэ, Iэгъу! Дыбгъэдамыгъэхъэ защIынкIи хъунуш зэанээз-къуэм аргуэру, Хьэрун щыщIалъхъэм зэрызашIам хуэдэу. Хуэсакъ! И закъуэ кыIэщIумынэ!

– СфIэемыкIути, аращ сыкъыщIыщIэкIар. ЗэIыхьлыхэм зэпсэлъапIэ езмыт нэхъей.

– Куэд жумыIэ, уэ удохутырщ. Езыр иреукIытэ! Зы псалъэ жиIэну фIэкIа сыхуейкъым.

ЩIалэхэр, я макъыр ешэхуэ зэрызэпсалъэм хуэдэурэ, кIэлындорым ирокIуэ. АпщIондэху Марат Щыхъым и нэр кызэтрихыным поллъэри зэфIэтщ. БгъэдэкIуатэри, шхыIэн щIыIум телъ и Iэм еIусащ. КъыщIакъым. Къыльэгъуауэ пIэрэ? Мэбауэ, хьэуэ. Жейм хильэфаш. Хьарзынэщ. Езыми тIэкIу зыщригъэщIынщ гъуэлъыпIэ нэщIым.

Беслъэн къыщыщIыхъэжам, зэадээзэкъуэр гъуэлъыпIэ зырызым илгу жейрт. Бгъур йокIуэкI. Куэдщ, ныщхъэбэ зыри иригъэшхын-къым. Бэч епсэлъэнщи, къимыгъээзэжыну жриIэнщ. Ахэр зэригъэза-хуэурэ, зигу зэгъа дохутырыр сымаджэщ пэшым къыщIэкIыжащ.

6

Сэ уэр фIэкIа сыхуэмей

Бэч Къэлэрдэгу зэрыкIуэжыну машинэ тедзэ йожьэри сымаджэщ къэувыIэпIэм деж щытщ. Пшапэр зэхэуагъашIэщ, маршруткэхэр зекIуэжи земыкIуэжи. Iуэхукъым, джэдыр вэху тхуэ нэсыжынщи къыгъээзэжынщ. Марат, жэщым сыдыщIэлъынущ, жиIэмэ-щэ? ЖиIэмэ, хуитщ. Ауэ лэпскIэ къыщигъэгугъакIэ, зэкIэ ар зэфIигъэкIынщ. Лъэсу ежъэж сыт щIэмыхъур? Ар игу къэкIа къудейуэ, машинэ гуэр гъу-нэгъуу къоувыIэ. Уэздыгъэ къаблэм иригъэлъагъуркъым абы исыр.

– ЛъакъуэкIи узекIуэрэ уэ? – школым къыдыщIэса Азэмэт маши-нэр къригъэкIуэтыжауэ, гупэбжэр къыхуIуех.

– Дамэ стетамэ, уэри укъесхъэкIынт, – Бэч и гушыIэр япэ иту, машинэм йотIысхъэри, куэд щIауэ зэрымылгъэуа щIалитIыр гуапэу зэроубыд.

– СымаджэIа, мыбдеж щхъэ укъыщыхута?

– Ди гъунэгъур щIэлъщ.

– А лIэуэ къэхъужари?

– Телевизорым къытауэ жумыIэ. Сыхъэтищ хъуакъым къызэрашэ-рэ.

– Телеграмым илъщ.

– Дауэ хъунт?

– «ЩIэимыIуэ» жеIэри канал гуэр яхэткъэ? И къуэр щыщIагъэпщ абы. Еплъ, умышIэ Iэджи къэпщIэнущ уи хьэблэгъухэм ятеухуауэ.

– Сыт итыр?

– Хы Iуфэм щыIэу жаIэ.

– ПцIыщ. Иджыпсту ныщIыхъа къудейщ палатэм.

– Къэсыжагъэнщ. И адэр дауэ хуэгъэтIыса, Iэгъу?

– Уделэмэ, куэдрэ.

– Абы иукIам и фызу щытар соцIыху. Ари къыщIатхыкIыжа къу-дейщ.

– Сыт къеузар?

– И лЫр яукІащ, Іэгьу. ФЫлейуэ зэрылгагьуу щытащ, жаІэ. А щаукІа пщыхьэщхьэм абы и деж щыІащ.

– Пэжуи?

– И дыщыр си анэшым я гьунэгьуш. Ди анэшхуэм жиІэжу зэхэс-хаш. ЕтІуанэ махуэм унагьуэр Кьэлэрдэгү нишэжыну зэгурыІуахэт.

– ГьэщІэгьуэн жоІэм.

– Кьэтэджкьым иджырхэми. Мыбы Іэпкьльэпкь уз кьеузыркьым жаІэри, кьратыжащ. Сабийхэр и гьусэу и дыщым щыІэщ.

Машинэр Бэч зытес уэрамым ирожэ. Я унэм нэса нэужь, кьегьэувыІэри машинэбжэр Іуех:

– Неблагьэ!

– ФЫм дыхуиблагьэ, упсэу!

– Сынэпсэлгэнщ сэ, а тхьэмыщкІэм зыгуэр хуэтщІэфынуми тщІэркьым. Хьэрун цІыху Іейтэкъым.

– Нэпсалгэ. ЗыщІыпІэ дыщызэбгьэдэсынщ, ухуеймэ. Хьэуэ жыпІэрэ, си анэшым усшэнци ухуэзгьэзэнщ.

– Сэ сыт жысІэу сыкІуэн абы и деж? И гур лейуэ згьэузу. Мыдэ Щыхьым хьужмэ, зыгуэр кьэдгупсысынщ. Упсэу иджыри зэ. Узыншэу.

Хьэрунрэ Линэрэ я хьыбарым кьызэІуигьэуа Бэч нэщхьейуэ щы-дыхьэжым, Щыхьым кьызэІыхьэжа я гугьэри, нэщхьыфІэу кьыше-жыа и адэ-анэр кьэгузэващ.

– Хьарзынэщ псори. ЗыкьищІэжащ, мэпсалгэ, игури кьохьэж хуэм-хуэмурэ, – жиІэн игьуэт щхьэкІэ, и нэгур хузэхэхыркьым Бэч.

– Сыт-тІэ ущІыхэплгэр?

– Азэмэтщ сыкьэзышэжар. И анэшыр Лашынкьейщ абы. Линэ и дыщыр я гьунэгьуу жеІэ.

– Сыт-тІэ? – Хьэсинэт зэхихынкІи хьунур зэрымышІагьуэм зы-хуегьэхьэзыр.

– Яхуэгьэхьужыркьым. ЩаукІа жэщым абы и деж щыІащ, жи.

– Абы щефа мыгьуэу арат?

– Хьэуэ. Ефатэкъым. Пщэдджыжкьым кьишэжыну зэгурыІуахэт.

Хьэсэнни кьэнэщхьеящ:

– ДымыщІэ куэд кьыхэнауэ си гүм жеІэ а Іуэхум.

– А пщыхьэщхьэм малыл гьэва хуэзбгьэхьатэкъэ? – Бэч и анэм зыхуегьазэ. – ТхьэмахуитІ хьуауэ аркьэ ткІуэпс зыІусльхьакьым жиІэри, зыкьысхуигьэщІэгьуат. ИпэкІэ баз дызэпихьат: мазэ дэпхмэ, удэсшынщи, уи нэгу зезгьэужьынщ жысІэри, кьэзгьэугьуауэ апхуэдэт. Щемыфа махуэхэр щызэпритхьыу махуэгьэпс гүэр фІэлгаш и блынджабэм. Сэ зэрысщІэм щхьэкІэ, икІуэтыпІэ зритыжыртэкъым. Тепсэлгыхьынуи фІэфІт. «Сефэу сыщыщытам», – жиІэурэ, кьы-хигьэхуэн щІидзат уэршэрым. «Мазэ дэсхмэ, игьащІэм семыфам хуэдэу сыхьужынуш», – жиІэурэ, зытригьэгушхуэжырт, сэри зэм хуэзгьэщІагьуэрт, зэми апхуэдиз зэман уи гьащІэм щыцу бгьэкІуэдащ, жесІэурэ зэгуэзгьэпырт, щІемыгьуэжын хуэдэу. «Зэи зыІуумылгьхьэ, кьыпхуэгьэзэжынукуьым», – кьызжиІэрейт езым, ди закьуэу дызэхуэ-зэху. Зэфар кьыздрихаращ кьызгурымыІуэр. И жыпым сом илгьакьым абы Дахэзилэ Щихумэз щиша пщыхьэщхьэм. Гьуэгүм щефамэ, унэм дауэт кьызэрыкІуэжыну? Линэ щекІужыфакІэ, Азэмэт жиІэр пэжщ, емыфауэщ зэрыкІуэр.

– Дахэзилэ кьалэм сытыт зыщІригьэшар? – Хьэсинэт зыгуэрхэр кьищІэж хуэдэщ.

– Сэхусэплыи? Щхьэцыли? Зыгуэр яхуэчэм хьуат, ар зы хуей псор кьыпхуэщIэн? Хьэдагъэм щыжиIаIа? Щыхьымрэ сэрэ дызэбгъэдэкIыжа нэужьщ ахэр кьыщыкIуэжар.

– Згъашхэ зэпытт, кьэб хуэсхьат, сыхьуат-сыщIат фIэкIа, зэгъусэу зыщIыпIэ кIуауи кьэкIуэжауи, кьыхигъэщакъым. Ауэ Мэржан, сытым щыгъуэ иужьрейуэ щыплъэгъуар жаIэу щыхагъэзыхьым, Дахэзилэ и гъусэу пшапэр зэхэуа кьудейуэ ныIулъэдат, жиIащ.

– Iулъэдамэ, Дахэзилэ Мэржан деж аркьэ кьыщищэхуауэ аращ, – Хьэсэни кьыхоувэ пщIантIэкум щрашэжьбауэ унэм здыщIа-хьэж псалъэмакъым. – А тIум я зэхуаку нэгъуэщI Iуэху дэлъынкIэ Iэмал иIэкъым. Иджы гурыIуэгъуэщ Хьэрун ирифар кьыздикIар.

– И анэм дауэ кьритынт аркьэ, зэрефэнур ищIау? – Бэч зэреплъы-хым хуэдэурэ, и адэм йоупщI.

– Iуэныхь кьэхьыпIэщ а псор! Хуэсакъ, мащIэ и куэда утемып-сэлъыхь, – Хьэсинэт щэху дыдэу жреIэ и кьуэм.

– Дахэзилэ аркьэ ашык кьищэхуамэ, ар кьыщрихынкIи хьунур салонращ, – цIыхубз Iуэху зыхэмылгыжым нэсащ зэадзэкъуэм зэжраIэхэр. Абы гу лъызыта Хьэсинэт Бэч кьыщIихьэжа пакетыр зэрихыну хуежьа хуэдэу IукIуэтащ, ауэ кьэдэIуэн щигъэтакъым.

– Абы и кIапэр кьыпхуэгъуэтыжыну иджы? – Бэч зэрешар нэрылгагъуми, зэгупсысым егъэнэщхьей. Щыхьыми Хьэруни зы жэщым зэрыфIэкIуэдар и гум хьэлъэу кьытенауэ щиукI дыдэм, зыр кьыIэрыхьэжати, абы и акьылыр зэтриухуэжри, гупсысэн щIидзэжаш. Щыхьым игу зэрыхуэзэгъам иджы Хьэрун и Iуэхур кьызэщIегъэплъэж.

– Сыт кьыщIыпхуэмьгъуэтыжыну? Хьэрун и лъапсэр зэрынэщIщ, зыщуплъыхь хьунуш. ХьэдэIусыр иджыри кьыдахакъым, шагъеяри, зэрыпщIэжщи, и адэм и лъапсэращ. И унэри и пщIантIэри а махуэм кьызэрывгъэнащ, – Хьэсэн пощтзехьэм кьыIуихьа газетхэр кьыздыщIихьащи, абыхэм яхэплъэ хуэдэурэ мэуэршэр. – Хьэрун зэфа аркьэр зэрыта птулькIэр кьэтлъыхьуэнщ дькIуэнщи. Кьызыхаха ашыкым кьинэжаIамэ, тхылъымпIэ тегъэуахэр зэплъытмэ, зэфIэкIащ. Ауэ уи анэм жиIэр пэжщ, утемыпсэлъыхь.

– Мэржан лъапсэр ищэжыну зегъэхьэзыр, сыдыхьэфынукъым жи, – Хьэсинэт, кьэгушхуэжауэ, кьыхоувэж уэршэрым.

– Ищэжа нэхьрэ, Хьэрун и бынитIым кьахуигъэнамэ, нэхьыфIтэкъэ? НэгъуэщI мыхьуми, и адэр зыцIыхуахэм кьытхэсмэ, зейншэ дыдэу зыкьалгытэжынтэкъым.

– Адэ-анэфI иIэщ Линэ, лей кьытрагъэхьанкъым. Езыри пхьу закьуэщи, зрашэлIэжыну кьыщIэкIынщ.

– И дэлъхухэм къашэхуш абы и дунейр. Гува-щIэхами, лей хьунуш, – зэтрих-зэтрипIэжурэ, Хьэсэн газетхэм ярытым ирожэ.

– Сэ зэхэзгъэкIынщ ар, Щыхьым кьэтэджыжмэ. Джэдыр ва? – Бэч и гукьыдэжыр хуэмурэ кьеутIыпщыж, абы хэту телефон уэзджынэри кьоуэ. Кьэпсалъэр Беслъэнщ. КIэщIу зыгуэр зэжраIэри, трелъхьэж.

– Шо жиIэр?

– Жеящ, жи, тIури, сымыгъэзэжми хьунуш.

– Лэпсыр-щэ?

– Зыгъэжеин хушхьуэ хаIуащи, нэху щыху кьэушынукъым, – Бэч зэрешар иджыщ и нэгум кьыщищыр. И щыгыныр зэрызэрихьуэкIын, псы зэрызыдигъэжэхын Iуэху зэрехуэ.

– Пшэдджыжь жыуэ хуэтхынщ абы шыгъуэм, – Хьэсэн шыпсалъэкIэ жьауэм ущIэтым ещхьу зыбогъэпсэху. Асыхьэтым зэхэпхыну нэхъ узыхуей дыдэр ирагъэтхауэ и бзэгупэм тель фIэкIа пщIэнкьым. Зыри лейкьым, зыри чэмкьым.

– Джэд плыжьращ фIэдгъэжар, адакъэм зыкыдыгъэубыда уфIэщIрэ? Яхрет зэкIэ, десэIуащ, – Хьэсинэт и къуэм зэрыхуэарэ-зыр зэхригъэхын щхьэкIэщ щIыкIэлъыджэр, нэгъуэщIкьым. Уеубзэ-ну иныIуэми, лIы балигъ хуэдэу, Iуэху зэфIигъэкIащ, унагъуэм пщIэ кыыхуихьри къэкIуэжаш.

– Лэпс плыжьь езэгъынукьым абы, – къеутIыпщ напэлъэщI кьабзэ кыицтауэ хьэмэмыкIэ зыунэтIа Бэч.

– Лэпс плыжьь игъащIэм плъэгъуа, Iей... – кърегъажьэ Хьэсинэт и фIэщыпсуи, и къуэр зэрыгушыIэр кыгурыIуа нэужь, щыри нэжэгужэ зэрогъэху.

– Марат и закъуэ кыыхуимыгъэнэну жесIащ Беслъэн, – кызопсэлъэкI Бэч. – Иджы нэхъ сыгузавэ си гугъэщ Щыхьым щхьэкIэ.

– УщIэгузэвэн щыIэкьым. ГъащIэ къезытыжам нэхрэ дэ дынэхъ гумащIэкьым, зыгъэпсэху, – еутIыпщ Хьэсэн и къуэр.

– Пщэдей и къуэм батэ игъэшауэ, и адэр кызэфIигъэувэжауэ жиIэу кыдэувэнщ и анэр, – Бэч IукIа нэужь, Хьэсинэт хуиту лIым йоуэршэрылIэ.

– Уи къуэм щытхьуу дэтын-тIэ? – Хьэсэн пыгуфIыкIыурэ щхьэгъусэм Iэ щабэкIэ йоIусэри, газетхэм зы къахэх. – Щыри зэакы-лэгъукьым ахэр. Щыхьым псалъэркьым, мыдрей тIуми я щэхур зырызщ. Дэ а псом ди Iуэху хэлъкьым, ауэ а пщыхьэщхьэм къэхьуар къэщIэн хуейщ. ЛIам и псэр кыттыгугъми тщIэркьым.

Унэгъуащэм хьэпшып лейхэр зэщIекъуэ, апщIондэху Хьэсэн зыгуэр зэримыгъуэтыжыр наIуэу, зеплъыхь.

– Мис! – и лIым и нэгъуджэр хуеший абы кылъыхьуэр зыщIэ Хьэсинэт. Езы Хьэсэни тхыль дапхьэм щхьэхуэу трильхьа «Адыгэ псалъэр» къещтэри, унэкум зэритым хуэдэу зэгъуэх.

– Мы газетыр кыдэзыгъэкIхэм зэ закъуэ нэхъ мыхьуми сахуэзащэрэт, – и щхьэ хуэпсэлъэж хуэдэурэ кыщIедзэ Хьэсэн. Адыгэбзэм и Iуэху хьуамэ, жин кыпкърыхьам ещхьу, дакъыкъэ и пэкIэ уи пащхьэ ита цIыху Iэсэр кызюкIуэкIри, уIурымыIэбэмэ, нэхьыфIщ.

– Сытыт яжепIэнур? – и лIыр и закъуэу кызэрыIэрыхьам зэрыщыгуфIыкIыр наIуэу, Хьэсинэт абы и щIыбагъымкIэ зыкышрешэкI. И IитIыр лIым и бгъэгум щызэтрелъхьэри, и дамэхэм щхьэпрыплъурэ газетым деджэну хуожьэ. И нэм зыри кыщыфIэмынэм, и напэбгъур Хьэсэн и плIэм трильхьэри, и нэхэр зэтрипIащ.

– АдыгэбзэкIэ фытхэ яжесIэнут, – газет зэкIуэщIыльхьар Iэ лъэныкъуэкIэ IэщIэлъу, еджэни зэпимыгъэууэ, Хьэсэн и бгъэгум тель Хьэсинэт и IитIым чэзу-чэзууэрэ ятолъэщIыхь. – Хьым... Хьым... Хьым... Уей, мыр мыIей!

– Сыт ар? – Хьэсинэт лъапэрисэ зещIри, аргуэру лIым и дамэм щхьэпроплъ. Хьэсэн абы щабэу и нэзэрыхьэр кърегъэлусэри, гу лъитэну хущIэмыхьэ хуэдэ, зэджэм пещэ.

– Слъагъуркьым, итIанэ ськъеджэнщ, – йоувэхьж Хьэсинэт, ауэ и Iэхэр зэрихьыжыркьым, и щхьэри лIым и щIыбагъым кIэрекъуэжж.

Хьэсэн, а зэрыщытым хуэдэурэ, газетыр нэхъ ЫгъыгъуафIэу зэкIуэцIельхьэ, и гупэкIэ къешэкIа Хьэсинэт и Iэ сэмэгум тольэщIыхьри, и бгъэгум кIэреубыдэ, ижбыр езым и Iэ ижымыкIэ къештэри, и Iэпхуамбэ къэс нагъыщэ щабэхэр хутригъэтIысхьэурэ (абы къикIыр – ба хуищIурэ) къеджэн щедзэ:

УоцIэххэри, мы щыIагъэм уэ зырац сэ фIыуэ щыслъагъур,
Уэ узимыгъусэмэ, сэ уи гуауэкIэ сылIэжынуц.

СыуифIэгъу уэмыщIыжынщ, уэрци – сэ лей къызохрей,
Уэ езыр укъысхуэмейми, сэ уэр фIэкIа сыхуэмей.

Щыхьэт ямыIэу зэрызэгъусэм усэр къыхыхьэжауэ, Хьэсэнрэ Хьэсинэтрэ дуней ахьрэти щыIэу яцIэжыртэкъым, зи лъэпыIухэр пакетым къызына Бэч лъапщIэу хьэмэмым къыщыщIэкIыжам. ЛъапэщIийкIэ здыщIыхьэжым, и адэм и макъыр зэхихри, хуэм зицIащ. Яху-къуэпльщ, зэрылъапщIэм хуэдэу хьэмэмым къыщIина телефоным кIэлъыгъээжэщ, ар къатриубыдэри, напэлэлъэщI псыффри зэрешэкIауэ, видео ятрихыу зиудыгъуащ. Абы зыри хэзымыщIыкI Хьэсэн зэджэм пещэ:

А уи нэгум мазэ теплъэр – арай сэ си гурыфIыгъуэр!

А уи Iупэ фо IупщIэхэм «лIыкIуэ» яхуэсщIыну сыхуейт.

Уэ, аслъэн бащхьуэмэ нэхъей, си лъы тIэкIур сцIогъэткIукI,

Сэ фи къуажэхьэхэм ещхьэ, уи ужь ситщ...

Абдеж зэрынэсу, Хьэсэн иджи и бгым ешэкIа Хьэсинэт и IитIыр иримыгъэутIыпщу, гупэкIэ зыхурегъээзкIри, сатырыр зэриух «узо-ухурей» псалгэр здыжиIэм, зылэщIеубыдэри къелэт. «Адыгэ псалгэри» зэриIыгъщ.

– Уи къуэр къыщIыхьэжынуц, сыгъэув, – и лIым ищIэр зэрыфIэфIыпсыр наIуэу, мэлущащ Хьэсинэт.

– Iыхьым, Iыхьым, – Бэч лъапэрисэу хьэмэмыбжэм нэс икIуэтыжащи, ар игъэлэуэлъауэурэ зегъэпсчэуIу:

– Мы лъэпыIухэр уеджэмэ, къыщIэпхьуэу щIамыщIыфрац сэ къызгурымыIуэр.

– Мис! Мис! – Хьэсинэт йоувэхыж, и лIым жэрыжэкIэ ба хуещI, нэкIэ зэредэхашIэм хуэдэурэ, зыкърегъэутIыпщри, хьэмэмыбжэм деж зыщызылэжьэ Бэч и вакъитIыр Iэпхьуэру хуегъэув. Хьэсэни газетыр дапхьэм трилъхьэжауэ, и кIагуэр къелъыхьуэ.

– Шыгъуэгубжэр хуэсщIыжарэ хуэзмыщIыжарэ сцIэжыркъым, зэ зыкъэсплъыхьынщ.

– Сэ сыкIуэнщ, – хуабжыIуэу кIэлъокIий абы Бэч.

– Зыгъэгъушыж! ЗыбгъэпскIа къудейуэ, ухуейкъым.

И Iэм IэщIэлъ напэлэлъэщIымыкIэ и щхьэц псыфхэр илгъэщIурэ, Бэч Хьэсэн игъэтIылыжа «Адыгэ псалгэр» къештэри, и адэр къызэджа усэм зэрымыщIэкIэ и нэр теухуэу дихьэха хуэдэ, шэнтиуэм йотIысхьэ.

– Руми! Хэт Румир?

– Ана-а-а, Руми зымыщIыху щыIэ? – Хьэсинэт зэрыукIытэр упщIэмкIэ зыщхьэщеху.

– Хэт мы газетыр тезыздар? – Бэчи увыIэжыркъым. Румикъым абы къыфIэIуэхур. Анэм зыгуэр и адэм теухуауэ къыжьэдэхункIэ щыгугъыу, ирихухьу арац, ауэ къехьулIэшхуэ щыIэкъым.

– Тридзар Iуэхут, редакцэм сыкIуэнущ, жи.

Ар унэм кыыщыыхъэжа Хьэсэн зэхихаши, и кьуэм кызырыщы-хьунум поплъэ. Зыри кыыщыжримыIэм, блэки зещIри, езыр кьоупщI:

– «Адыгэ псалъэм» уеджэу жумыIэ?

– УщыкIуэкIэ сэри сыздэшэ, – кьащIэ иджы уэ Бэч кьигупсысар.

– Уэри сыт абы щыпщIэнур? – тIури зыжьэу зэрыпсалъэм есэжа зэщхьэгъуситIыр щIалэм хуоль.

– Газетым и цIэр фхьуэж яжесIэнущ, – пеупщIэ езыми, дыхьэшхын Iуэху зэримышуэу.

– Сыт и лажьэр? – и фIэщу кьоуIэбжь Хьэсэн. – И цIэм нэхьрэ дагъуэ нэхь зыхуумыщIын иткьым абы.

– Зы нагъыщэ кьыхуэтщ. Хьэуэ, тIу!

Бэч тхыль телхьэпIэм бгъэдохьэ, дапхьэм тель кьэрэндащыр кьещтэри, «Адыгэ псалъэ» газетым и IуплъапIэм тоIэзэщIыхьыж, итIанэ и адэм хуеший.

«Адыгэ, псалъэ!» – гьэхуауэ кьоджэ Хьэсэн газетым и цIэр Бэч зригъэува мыхьэнэми, дыгъэр зытеджэгухь псынэпсым ещхьу, кыызэкIуэцIолъалъ. И Iупэхэр зэтригъэж фIэкIа, куэд щIащ Хьэсэн и дзэхэр кыыщIэщу зэрымыдыхьэшхыжрэ. «Сэри сегъэплъыт», жиIуэ кыыбгъэдэлъэда Хьэсинэт газетыр IэщIельхьэри, дыхьэшхын хущы-гъэтыжыным гугъэ хихыжыпам ещхьу, и кьуэм жэуапыр хуеутIыпщ:

– Уэ си япэ уитущ дызэрыщIыхьэнур, кыызжиIакъым жумыIэж!

– КьауэIамэ, сэ кьыстехуэн хуэдэуи? – поджэж абы Бэчи, дыхьэшх макъым нэхьеижитIу зелэт.

Хьэсэн и телефоныр кьемыуамэ, щIэх кьэувыIэжыфыну кыыщIэкIынтэкъым зэгъусэу унэм зэрыщIэс кьудейм гупсэхугъуэ кьезыт унагъуэр. ЛIыр щытэджым, Бэч и кьуэш нэхьыщIитIыр кьы-шэжыну унафэ хуищIри, Хьэсинэт пщыхьэщхьэшхэм и ужь ихьащ. А уэрам дыдэм и кIэм тес анэным кIуэрейщ щэбэт-тхьэмахуэм Баширрэ Назиррэ.

И адэ-анэм сурэт зэратрихамкIэ зыкьиумысыну зи бзэгур-ри зи Iэпэри шхэ Бэч, зэрымыщIэкIэ и гур здэжа гукъэкIыжым кыыIэщIэмыкIыжыфурэ, кьыдэкIри, дакьикъитхукIэ здынэсыну анэ-шым кIуэ гьуэгум теуващ.

Ильэс щэщIым нихусащ Бэч и ныбжьыр, псэгъу ищIын хьыджэбз кьыпэщIэмыхуэрэ. Кьашэ кьыжезымыIауэ кьуажэм кьыдэнар зи бзэ мыпсалъэ псэущхьэхэмрэ кьэзымыщIыхуххэхэмрэщ. Дауэ кызырып-шэнур, уи нэгу щIэкIа унагъуэ шапхьэм узэрыльэщIыхьэн гугъэ жы-жьэуи гьунэгъууи щымыIэмэ?

Нэчыхьхэр щатх IуэхущIапIэм и бжэIупэм нэсакIэт ахэр – Бэч-рэ Аринэрэ. Кьалэм шхапIэуи кино еплъыпIэуи кьыщамыщIыхуж кьэнэжатэкъым. Зэгъусэу зэрыпсэунур щхьэхуэ-щхьэхуэу я нэгу кыыщIагъэуэвэмэ, зыр адрейм епщIыжу кьащыхьуу, я гуращэхэри Iэнэм телът.

– Ди закъуэу дыпсэунущ, аракъэ? – щIоупщIэ Аринэ.

– Ди закъуэ дыдэри сыт, ауэ дыщхьэхуэу, зыри зэран кьытхуэ-мышьуу, – Бэч и гушыIэр и фIэщым дегъэIэпыкъу. – Уи лэгъунэм IункIыбзэ хэслъхьэнурэ, хьэи, джэдуи, жэми, мэли, мыщи, дыгъужы ныщIэзгъэхьэнукъым. Иныжьхэм ещIэнураш сымыщIэр.

– Иныжьхэр сэ си Iуэхущ.

– Пэжуи? Сыт епщIэнур?

– СызэрифIэщкIэ ськIиинурэ, зэгузэгъудынущ.

– Сэри сыкъаштэрэ сыкъэмэхмэ-щэ?
 – Сынопщэнци укъэзгъэхъужынщ.
 – Дызэгурыгуаш.
 – Сытым щыгъуэ дащыхэкIыгур?
 – СщIэркъым иджы ар. Си къуэш нэхъыщIэхэр къыдэкIуэтейрэ къэшэныгу хъухэмэ.

– А-а-а! Ар сыту жыжьэ! Зыгуэр къэдгъэгупсыс!
 – Къэзгупсысащ! Ягу уримыхъмэ, е бзаджафэ къыуапльмэ, «дэнэ фыхуейми фыкIуэ» жаIэнкIи хъунуши, занщIэу уи джатэр къых, уи нэщхъри яхузэхъумых.

– Iы-Iыы! Апхуэдэу сыхуейкъым сэ!
 – Дапхуэдэу-тIэ узэрыхуейр?
 – СафIэмыбзаджэу, ауэ ди закъуэ дыпсэууэ.
 – Ар ди адэ-анэр пщIыхуркъыми аращ. Ахэр къэпщIыхумэ, уэ езыр укъысщыхъэнуш, нэхъыщIэхэр дрырекI, дэ дадэгъэпсэу, жыпIэнурэ.

– Си шыпхъу нэхъыжьым жиIэр пщIэрэ? Ди закъуэ дыщыхъунум сежьбурэ жбы сыхъуаш, си щIалэгъуэр сыунэIуту есхъэкIащ, жи.

– Хъым.
 – Дэри уи адэ-анэр лIэху дыпэплъэн хуей хъумэ-щэ?
 – Упэплъэми, зыри къыкIынукъым. Сэ сызэрыщIыкIурэ: «Ялыхъ, ялыхъ, папэрэ мамэрэ зэи умыгъалIэ», – жызмыIауэ сыжеижыркъым. Ар зы.

– Ар зы! – зыкъыпешIыж хъыджэбзым.
 – НасыпыфIэ ухъу! Ар тIу.
 – Ар тIу! – джэрпэджэжым хуэдэу къыдожбури, зыкъешIэж: – Уи лажьэIа? Сэ сыгушыIауэ аращ!
 – Сэ сыгушыIэркъым. Ар щы.

Апхуэдэу кIэщIрэ гузуу иухат Бэч и лъагъуныгъэ романыр.

ЩIалэм и щыпэлъагъутэкъым и адэ-анэм я зэбгъэдэтыкIэр. НэгъуэщI сурэт Iэджи ятрихауэ иIэщ абы. Апхуэдэ зэхуштытыкIэм и щхъэм щхъэкIэ щIэхъуэпсурэ, илъэс тIошIрэ епщIанэр къыигъашащ. Анэ бзаджэ уиIэу къыуимыгъэшэныр зы гукъеуэмэ, уи анэм хуэгъэфэщауи хуэбгъэдэфын пщащэ уримыхъэлIэныр гуIэгъуэщ. Аращ Бэч нобэми щIэфызкъэмышэр.

Телефоныр къищтэри, и къуэш нэхъыщIэхэм загъэхъэзырыжыну яхуиIуэхуаш. Езы тIури темыпыIэжу куэбжэпэм деж щытт, я нэхъыжьыр къызэралъагъуу, къыщIэпхъуэну.

Адэмрэ къуэмрэ

Щыхъым илъэгъуат и къуэр къызэрыщIыхар. КъызэреIусэри зыхищIат. Ауэ и нэр къызэтрихыу IуплъэнкIэ зыщысхъыжащ. Мараттэкъым зыщышынэр. Марат афIэкIа зэрыщымышынэжырт. КърищIэфыным я нэхъ Iейр кърищIакIэщ. АдэкIэ сыт? Хамэм ещхъу, зэхуэзэрэ зэблэкIыу зэдытетынщ дуней иным.

И щхъэр ириIушэкIауэ, езым къызэримылъагъур ищIэу, Щыхъым зыхуэзэша и щIалэ закъуэр зэпеплъыхъ. Гъуэгум зэхиукIагъэнщ, занщIэу Iурихащ. ПшэрыIуэщ, и анэм ещхъу. Щхъэцым и ней

щыщыхуари къащІа, зэрыщыту трещыкІ. Езым игъащІам пащІа-жъакІа игъакІакъым, мыбы зимыупсыныр зыхилъхъа щыІакъым.

Бжэм ищхъэкІа хэлъ щхъэгъубжэмкІа жэщ псом къыщІедзэ кІэлындорым щыблэ уэздыгъэ нэхур. Марат и бауэ макъ. Унагъуэ зэриухуэрэ, зэи и къуэм и гъусэу зы пэш щыжеякъым Щыхъым. И ІэплІам щикІар, иужь дыдэу щелусар сыт гъэт?

Цыхушхуэхэм зыгуэркІа заригъэщхъ хъунумэ, жэщми махуэ-ми зи тхылъхэр имыгъэтІыль Толстой и къэшэкІэм хуэдэт Щыхъым ейри. Нысашэр зэфІакІа нэужь, япэу и Іэр тхылъымпІэм щынэсым, зы псалъэ закъуэ и махуэрытхэм иритхащ жи, урыс тхакІуэм: «Аракъым». Щыхъыми занщІау къыгурыІуат Дахэзилэ зэрыармырар. ИлъэсищкІа зэбгъэдэсат сабий ямыІауи, зэрымылхъа щІыкІа къэгъээзэжыпІа зритыжыфмэ еплъащ, ауэ иригъэкІыжыфакъым. «Си дыщ къисха-къым сэ си сабийр», – жиІэщ, зигъэгусэри, зыкъомрэ зыбгъэдигъэ-хъакъым. Щинэжа хуэдэу, и ныбэр щІэпхауэ зыкъомрэ дэтэщ, сы-маджэщми щІэлъащ. Ар къыщыхъуар япэ илъэс ныкъуэрщ. Иджыри илъэситІрэ ныкъуэрэ дэкІри, Марат дунейм къытехъэным мазэ зыб-жанэ иІажу, къызэригъэщІамкІа зыкъыхуиумысащ. Укъыспэлъэ-щынукъым, зыкъыспумышэ, жыхуиІа щІыкІау. КъэбгъэщІэн хуэ-дизу уигу зыщыкІам удэпсэуным сыту пІэрэ ІэфІу щІэлъыр? Хъэмэ, къыхуейт? Щыхъымтэкъым зыхуейр, Лыгъумхэ уранысэным кърит быдапІэрт. АфІакІа зытемыкІуадэ, арэзы щІыгъуафІа лІы тыншым сыт щхъэкІа зыхигъэкІыжынт? ИкІыжахэр исхэм нэхърэ нэхъ ехъулауэ къалъытэртэкъым иджыри абы щыгъуэ.

Уи унэ кІуэцІ пэж щыземыкІуэным нэхърэ нэхъ хъэлъэ щыІау хэт игъащІэм зэхиха? Цыхум псэгъу къыщІилъыхъуэр гъащІа нэщІым, зэрыщымыту зищІын хъэзабым щыІэщІэкІын къуэгъэнапІа иІэн щхъэкІэкъэ? Ар мынэхъапэу къыщыфІэщІакІа, апхуэдизкІа и щхъэ дзыхъ тримыщІау, гъащІэм щыщтэуращ Дахэзили. Зыкъиумысы-нукъым, къарууншагъым игъэпуду къыщохъури, ауэ и къыхэхыкІэм нэгъуэщІ мыхъэнэ иупхыфыркъым. «Сыпхурикъуну къыздэІэпыкъу» зэбгъэдэтыкІэми щІытемыкІыфыр гурыІуэгъуэ мэхъу итІанэ. Хуэ-щІэм щогуфІыкІ, зыхуейр къыІэрохъэри. Ауэ зрегъэлыагъужыІуэри, егъэгужьей. Къыббгъэдихым хуейщ, ар къызыбгъэдихар зэрыуэ-рам хуейкъым. Игу пымыкІ фІыщІэр бэгуу къытекІауэ, къуиутІыпщ псалъэхэмкІа зэтІэхъуж фІэкІа пщІэнкъым. Къызэрыбдэмыхъур, зэрымыщІагъуэр къыжезыІа и нитІыр зэрыхуумыщІыр къыпхуимы-гъэгъуф нэхъей, арэзы пщІыну ухэтыху, нэхъри къыпхуобампІа, бэуапІа къыпхуэмынэжыху ухепІытІа. Уэ ущымыІамэ, абы игу щызэбгъэжын щхъэусыгъуэ иІэнутэкъым. Езым нэхърэ нэхъыфІ щымыІау къызыщигъэхъуфынут.

КъыгъащІау фІэкІа, хуэмыІыгъхэр иутІыпщыныр нэхъ тыншу щхъэ къыщымыхъурэ? Хъэ бзаджэ Іуаху пэлъытэу, щымысху къып-хуадз абыхэм хъаІуцыдзым ещхъу дзэщхъэлкІа зызыхэбукІа ахъшэ-ри, бохъшэри, унэри, машинэри, дыщэри, дыжыныри, текІуэныгъэ бгъэхэлури, уздыхуейм нэс удэзыхъей псалъэ купщІэншэхэри. ИтІанэ-щэ? ИтІанэ блэкІрэ пэт уІуплъэну узыхунэса щэныфІагъым укІэлыбэбэ. Хъэхуу къышкІэлъызэрахъа цІыхугъэм хэхъуэ телъу къегъээзэж. Ептыжыни зэптыжыни уиІэкъым. Укъинащ!

Дахэзилэ шынагъуэкъым, – къыгуроІуэ иджы Щыхъым, – тхъэмыщкІау аркъудейщ. Езыр гужьейгъуэхэмыкІищи, афэ джанэр зы-щыхыркъым. Афэ джанэр сэращ. Зызыпишэхэм яхурикъун папщІа сыт

шыгъуи зэжалІэ сэ. Сэ сыт-тІэ кыщІысхуэмыарэзыр, сьдэІэпыкъур пэжмэ? Аращ ушцІэр! ЗгъэпэжынкІэ кысшыгугъыркъым. Дызэры-зэмыщхьыр ельбагъу. Езым зыкысхуигъэфэщэжыркъыми, адреихэми ар нэщІыбагъкІэ кърахъуэну кыщохъу. Къыуахъуэнкъым, Дахэзилэ, сэри уи фэ кызаплъ къудейщ. Уигу срихъынут, къэным сибубыдэфтэмэ. Сэ къэным сисын здэркъым. Къэным ильыр узот, скІэрыкІ закъуэ, жызоІэ. Аращ ськъэпльагъу зэрымыхъум хуэдэу, сыпфІэкІуэдынуи ущІыхуэмейр. Сыщыуэмэ-щэ? Гъауэ пІэрэт сыщылІам? Езым кы-жъэдэхунуш ар, зыІэжъэ уэ.

Сыт хушцъуэ лІэужыгъуэу пІэрэ мыпхуэдиз гупсысэр къэзыгъэхейр? Щыхьым и щхьэр фІиубыдыкІри гурымащ. Залъагъу мыхъужу аращ а тІум, – нэсащ ирихужъа гупсысэм и кІэм. Езым и цІыхушцъэр зи фІэщ зыхуэмышІыжым дунейр къутэхукІэ гунэс щыхъунукъым фІыуэ зэрыпльагъур. Аращ и къуэми, и физми дахэ щІахэмызагъэр. ЩІакъуэ баш зыкІэрыщІа ныкъуэдыкъуэм ещхъу, зыльэщІэмыхъэхэм зэракІэлъыуэн уз кыздралъэфэкІ. Зыпэмыльэщхэм ІурацІэлъын инагъ къалъыхъуэ. Щыхьым шынагъуэкъым. Щы-хьым ІурыцІэлъыц.

Бжэр дамэдазэу зыгуэрим Іуех. КъыщІохъэри, лъапэрисэу кыбгъэдохъэ. Нэху щыпакъым, пэшыр иджыри кІыфІщ. Уэздыгъэ нэху кыыдидзым узэригъэлагъу щхьэкІэ, узэІуигъапльэркъым. Ныбжым зыкыригъэзыха нэужь, Щыхьым Беслъэн къецІыхуж. Сымаджэр шэч хэмылгыжыххэу нэхыфІщ, жейкІи зигъэнщІащ.

– Дауэ щыт Іуэхухэр? – Іушащэу кыщІоупцІэ Беслъэн.

– СомэжалІэ, – жеІэ Щыхьым, ар игъэгуфІэн папщІэ, ауэ и макъыр иришэхыркъым. И къуэри къреуш. Зэхрырех зыкІи зэрыщымыгугъыр. – Бэч кІуэжа хъунщ?

– Бэч укъэмыкІуэж жысІэри ськІэлъыпсэлъат, апхуэдэу жьыуэ укъэушын си мыгугъэу.

Щыхьым зыкыІэтыну хуожъэ. Беслъэн ар хуимыдэу, и Іэр тепІэн щІыІум трелъхъэ:

– Зэ укъэмытэдж, сэ псы къыпхуэсхьынщи, зозгъэтхъэщІынщ. Ушхэнщи, мис, итІанэ, укыызэлъэІуми, ухэзгъэлъынукъым.

– Сэ зезгъэтхъэщІынщ, – Марат, къакІэщІэдэІухъам ещхъу, кызэфІэтІысхъауэ и нэхэр еІуэт. – ИгъащІэм зэ ІэфІу сыжеямэ, етІуанэщ. Гъуэгум сщыщ кысхинакъым.

Беслъэн уэздыгъэр пигъэнэну Щыхьым кызэрыбгъэдэкІыу, Марат и адэм деж кІуэцІрыкІри, и пІэ лъапэм тетІысхъащ.

– Сыт къэбгъэхъухэр, тхэмадэ? – и макъыр ешэхаш Марат. Нэщхъейкъым икІи нэжэгужэкъым. Зэрихъэлу, зэщыхуэпыкІащи, и щыгъынхэр зэрыупІышкІуам нэм зыкыщІидзэркъым. Щызэрахъар ямыщІэж щихумэз сымаджэщым мелыІыч къыщІыхъам ещхъу, зыкърех. Щыхьым щымщ. И къуэм йопль, ауэ зыри жиІэркъым.

– Си напэм псы щІыІэ щІэскІэнщи, уэри зозгъэтхъэщІынщ, – ІэщІэгъупщыкІа гуэр къищІэжам хуэдэу, зыкыеІэт Марат. – НэгъуэщІу ськъэушынукъым.

– НакІуэ си гъусэу, – зыкыхуегъазэ абы Беслъэн. ЩІалитІри щІокІ.

Сыт Щыхьым ищІэнур абыхэм къагъэзэжыху? Щыхьым гынуш. ПсынщІэу-псынщІэу, лъэхъуэщым зэрызыщригъэсам ещхъу, гъуэцэу, нэпс къежъар напэм кыытемылъадэ щІыкІэ, нэбжыцкІэ

трипхъанкыкыу. Гъащэм и ІэфІыр кыщыщІыхъэж дакыкыэр и кыуэ гъэфІаным зэрыхуэзэмкІэ кыщІидзэну и щІыхъэпІэ кыхэхуамэ, зыхуигъэхъэзырынт. Хунэсакыым. ШхыІэн щІэбзэ кІапэр кыдришейри, и Іупэм къэса псыхъэлыгыуэ шыугъэр илъэщІащ.

«Ялыхъ, сыпІэщІэлъщ! Къысхуэгъэгъу! Сщхъэщых!»

Мис, иджыпсту ищІынт нэмэз, фэрыщІыгыэ ткІуэпс кыхэхмыхуэу. ЗыхущІегъуэжхэри, къару зыхуимыгыуэтхэри здынэсыпхъэм нэзыхъэсын псалъэ кыгъуэтыфынт. Ауэ Алыхъгалэм зыгуэр кыпыхын щхъэкІэтэкыым щІищІынуур. Япэ дыдэ и натІэри, и пэбгри, и Іэгу-лъэгуажъэри щІым щригъэІусам щыгыуэ зыхищІа икІуэтыкІэ ІэфІым кыиутІыпша дзыхыер, ухыгъэм ухэзымыгыэІэбэ къарум кырит зрикъужыкІэр щІэрыщІэу зыхищІэну хуейт. Зыми уи унафэ зэрыпхухэхмылхъэм уригъэкІуэта нэужь, псэхэлхъэж пхуэхъу тобэм зыщигъэхуэбжынут.

Дыгъэр кыкыуокІ. Нэху щыным дакыкыэ бжыгъэщ къэнэжар. Марат зызэпилъэщІыхурэ кыщІохъэж – Беслъэн напэІэлъэщІ кыритащ. Псы абджрэ хъэфэ тепщэчышхуэрэ иІыгыщ. Ахэр егыуэв, кыыбгъэдохъэ, и ІитІыр Щыхыым и щхъэнтэ лъабжъэм щІегъэлыадэри, лъагэу дрегъэкІуэтей. Шэнтыр кыыбгъуригъэувауэ, и напэм щІикІэну псыр зэрылгэдэну тепщэчыр абы трегъэзагъэ.

– Сыкыэтэджыфыну пІэрэ жызоІэ, – япэу и кыуэм хуэгъэзауэ мэлпсалъэ Щыхыым.

– Беслъэн идэркыым зэкІэ. Уи напэмрэ уи Іэмрэ псы тІэкІу ялгъэгъэІэси, тІэкІу уедзэкъэнщ. ДохутырыфІщ ар, жиІэм дегъэдаІуэ. ДымышІащІэмэ, нэхъ щІэх укыызэфІэуэжыну желэ, зыри кыыщомыгузкІэ.

Щыхыым жыІэдаІуэу зетхъэщІ. Марат и адэм и тепІэнщІэлъыныр зэрегъээхуэжри, лей псори щІех. КыыщІохъэжри, щхъэгъубжэм жыыбгъэ кыабзэ кырегъэутІыпщ.

– Си мажыэр кыысщыгыупщаш, – пыгуфІыкІыурэ и щхъэ упсам толъэщІыхъ Марат.

– Сэ сынэхыыщІэу ирагугъэ, – педзыж абы зи щхъэчыр зэхэтхуа Щыхыыми, я зэхуакум хуабагъэ малхъэдис щызэпрож.

Беслъэн аргуэру кыыщІыхъащ. Зыгуэр щхъэкІэ мэгузавэ.

– ПщэфІапІэр Іуахакыым иджыри. Бэч си тхъэгъушыр хуэзгъаджэу и нэхущ адакыэр щызгъэгъупщэжын? – и телефоныр кырех.

Марат абы ІэпэтэрмэшкІэ «хъэуэ» жреІэри, езым ейр кыещтэ. ЗыщІыпІэ псалъэщ, унафэ гуэрхэр ищІри, трилхъэжащ:

– Дакыкыэ тІощІкІэ кыэсынущ.

– Сыт кыахынуур?

– Сымаджэ шхын яжесІащ. ГъэшхэкІ, пхъэщхъэмыщхъэ. Аракъэ нэхъ езэгъынуур?

– ФІы дыдэщ. Зэ зыгуэр Іухуэмэ, тлъагъунщ.

Беслъэн щІэкІыжри, зэадзэкыуэр кыызэхуэнащ. Сымаджэщым зэрыщыІэр кыехъэлъэкІыу фэ теткыым Марат. Щыхыым сыт щыгыуи зэрыгушхуэу щыта и кыуэрт аргуэру и пащхъэ исыр. Унагыуэу зэрытІысыжрэ зыхэпсэукІа дуней щІэращІэр зэи зэрыщымыІар ещІэ иджы, ауэ а зэса пэж нэпІым фІэкІа, гугъэ щІыхуэ кыэзытын иІэкыым.

Сытыт мы тІум кыахуэтыр, Марат дуней щхъэхуэ зэригъэлэщыну хунэмысамэ? Е адэ-анэм абы и гур зыгъэнщІын лъэщыгыэ ябгъэдэ-лъамэ? ХъуэпсэкІэ зэбгъэщІэфыр лъэІэсыкІэми пхуегъасэу щытаме,

кьэгъэщыгъэм ипщ цыхур зыхуейм телэбэу псэумэ, зэфлэклат. Тегушхуэ, зыужь, хэхуэ. Хэувэ дунягъэ зэхъэзэхуэми, тыгъэ щэхури нахуэри кьэлэжь. Сыт-тIэ зымыгъэбакъуэр? Щхъэхуэ-щхъэхуэу гъащIэм кьыхыхъа цыху кьэс и кIуэкIэр сыт адреим ейм щемьщхьыр?

Марат и телефоныр кьоуэ. Къыщылъэтщ, и Iапкълъапкълъэпэхурейр ирихъэжьэри, бжэмкIэ щIэжащ. АпщIондэху абы и адэ кьэгумэщIар гукъэкIыжхэм мэлэпхуэ. Япэ дыдэ и кьуэр сабий IыгъыпIэм щаша махуэр къищIэжыну хэтщ. Шэджагъуэр кьэмысу кьалуэхуат: «Мэгъуэг, дыпэлъэщыркъым, зыгуэр къыщыщIынкIэ догузавэ, фшэж!» Езыми аракъэ кьрищIэжар? Балигъращ сабий садыр лъэхъуэщым емьщхуэ къызыщыхьур. ТIуми ушагъашхэ, ушагъэ-жей. Узасахэм, фIыуэ плъагъухэм япэлэщIэ уащI кьудейщ. Илъэс щэ ныкьуэм нэблэгъа Щыхьым мазэкIэ фIэкIа зэрымыса хьэпсым и гъащIэр зэригъэдзэкIащ. Сытыт кьыхэнэжыпхьэр илъэситIрэ ныкьуэрэ фIэкIа мыхуу, хамэм игъэгъуэлъыжу, кьигъэтэджу, игъашхэу, зригъэтхъэщIу насыпфIэ хьун хуея щIалэ цыкIум? И адэр лъэхъуэщым ису, езыр нэгузегъэужьакIуэ хы Iуфэм зэрыкIуэфар сыткIэ нэхъ гуцIэгъуншэ, уи натIэ икI закъуэмэ, сыт къыщыщIми бдэуэ, сабий зекIуагъащIэр гъащIэ мыцIыхум зэрыхэбугIыпщхьэм нэхьрэ? А илъэситIрэ ныкьуэм щегъэжьауэ хамэхэм задрегъэкIу щIалэм. Лэжыхуи задригъэкIунуш. ИлъэситI кьудейщ абы хухигъэщIыфар. Езы Щыхьым и сабийгуэр IэфIт, щызт. И анэр дэмысу къыщыды-хъэжа махуэ кьыхуэщIэжыркъым. И ерыскъыр хьэзыру, езыр гуфIэу кьыпежьэ зэпытт. Кьызэришэрэщ пщIантIэр зэрынэщIыр. И ади, и ани псэууэ, зеиншэным иригъэса и кьуэм иджы езыр и пащхъэ илъщ, хабзэм щыгугъыу. Щыхьым хуигъэгъуми, хабзэм кьыхуидэнукъым и адэр зэримыхъэжу.

Щыхьым и гупсысэкIэ хьэлыр къецIыхуж. Езым и кьуаншагъэ кIапэр кьызэрыIэрыхъэу, абы, дамэ кьытекIам ещхуэ, Марат игъэщIэрэщIэн щIедзэ. «Сэ схуэдэ адэ фIэкIа имыIэу...» – апхуэдэут кьызэрыригъажьэр кьыфIыдрихъейуэ хьуар. КьызэрыщIэкIымкIэ, зэрызихуэжаишхуэ щыIэкъым. ГугъуехьыпIэм кьызэрикIыу, кьызыкьуихауэ кьыфIэщIа лыгъэр бзэхыжащ. Ар иджы кьарууншагъэм кьыздихъа псынщIагъэу кьыфIощI.

Марат пакетитI IэщIэлъу кьыщIохъэж. Абы и ужьым Беслъэн итщ, хушхуэ кьызэрыхагъэлъадэ пкъо псыгъуэр зыIыгъ, зэфIэт щIыху зыщыгъ хьыджэбз дэлэпыкьуэгъур дэщIыгъуу.

– Уедзэкъа иужыщ мыр щыдгъэувынур, ауэ хьэзыру щрет. ДаIэ, сыт кьыхуахъахэр? – Беслъэн пакетым илъхэм яхоплъэ. – МыIэрысэ пхуэшхын, Щыхьым? Щабэу, плъыжьыбзэу? Е купхъ¹? Хьэмэ кхъужь?

– Уэ бдэр сэри содэ, – гушыIэну хуожьэ Щыхьым.

– Упсэуарэт! Апхуэдэуш сымаджэр зэрыщытын хуейр, – жеIэ дохутырми, Марат зыхуегъазэ. – Пхъэщхъэмыщхьэмрэ гъэшымрэ ящыщу игу зыхуэкIуэ псори хьунуш. Мы лыхэкI гушхэ хэр зэкIэ хуэгъэткIунукъым, ахэр уэ езым пшхынщ. КIэнфети псыIэфIи Iуумыгъахуэ икIи иумыгъэхуапсэ. АпщIондэху лэпсри кьэсынщ.

– Лэпсыр кьэсакIэщ! – бжэм кьызэрытеуIуэмрэ зэрыIуихымрэ зэкIэлъыгъэпIащIэу, пэшым Хьэсэн кьыщIохутэ. Абы и ужьым Бэч итщ, термосыщхьэр кьызэрыпIиикI чэтэн хьуржыныр и лъабжьэм щыкIэщIиIыгъэу.

¹ Купхъ – гранат (пхъэщхъэмыщхьэ).

– Фыкьеблагъа! – Бесльэн Хьэсэн итIкIэ сэлам ирех. И адэр зэрыль гьуэлгыпIэм бгъэдигъэува шэнтым Iэнэ кышчызыухуэ Марат кыыдоплъейри, ищIэр зэпегъэу. Хьэсэн и адэм бгъэдыхьэфын хуэдэу, шэнтыр кыIуегъэкIуэтыж. Абыхэм сэлам зэраха нэужь, езыми и Iэр нэхъыжым хуеший. Хьэсэн ар имыдэу, IэплIэ кыыхуещI. АпщIондэху Бэч Шыхьым зыщIэхедзэри, Марат сэлам ирихын зэрыхуейр шыгъушщэжа хуэдэ, сымаджэм деж зыщрелъэфыхь. УщIэгузэвэн кыызэрымыхъуар Шыхьым и нэгум къриджыкIа нэужьщ абы и кьуэм и Iэр щыхуишияр. Зыхуейр ищIэу, щыуэнкIэ шынэм ещхьу, Бесльэн и унафэм пэплъэ Хьэсэн щIалэхэм етIысэхыпIэ зэраримытым гу лъитэжри, Марат жэщым зэрылгъа гьуэлгыпIэм и кIапэм тетIысхьащ.

– Мыр сыту фыжыIуэ? – Хьэсэнрэ Бэчрэ сыхъэтихым кыызэрысам ищIыIужкIэ, кыызэрыщIыхьэфари фIэгъэщIэгъуэнщ Бесльэн. Езыр-езыру зыкъэзыухуэж Iэнэ кыыздахьу, псысэм кыыхэкIа фIэкIа пщIэнкыым зэадзээкъуэр.

– Бэзэр IуэхукIэ дыкьыдэкIын хуей хьуати, дыкьыщыкIуэжкIэ лэпсри хуIутхьэнщ, тIэкIуи дыбгъэдэсынщ жытIэри... – кърегъажьэ Хьэсэн, гузавэу жьыуэ кыызэрежъар ибзыщIын папщIэ, кIуэрыкIуэм тету зэхилъхьа шыпсэр я фIэщ ищIын и гугъэу. – Гьуэгу дыздытетым, сыщIегъуэжащ: Шыхьым зэ сыIумыплъауэ, сыт щахуэ? ИтIани, нэхуыщым хэт укышщIигъэхьэнт? Упэплъэхуи бэзэрыр зэхэкIыжынуш. ДыблэмыгъэкIмэ, Марат е Бесльэн кышщIэтшынщ, жытIаурэ дыкьыздыIухьам, бжэм IункIыбзэр етатэкьыми, дымыIуэуэуащэурэ дыкьыкIуэцIрыкIащ. Лагьым фщIэддзэну дыхуеями, «дэнэ фыкIуэрэ» кыиджезыIэн дрихьэлIакыым. Ар дауэ фысымаджэщ? – Бесльэн зыхуигъазэ хуэдэу, итIани сымаджэр зэрытригъэуным елIалIаурэ и уэршэр тхьэгъуэм ухешэ Хьэсэн. И нэ хьэрэмыгъэншэхэр зыIуплгъэм апхуэдизкIэ хузэлухащи, уедэлIуэнуи зэбгъэдэлIуэнуи псыщIыIэ шынакъщ. Тэджари тIысари жиIэжын хуэдэу псалъэрейкыым ар, ауэ я кьалэн зыгъэзащIэхэм я гур яхуиIэту есагъэххэщи, тригъэу хуэдэурэ, езым нэхърэ нэхъыщIэхэм цIыху хэтыкIэрэ Iуэху щIэкIэрэ ярегъащIэ. Абы есэжа Бэч нэхъ кыфIэIуэхур Шыхьымт. Ауэ Марат, игъащIэм лъакъуэкIэ зекIуэу цIыху псэу имыльэгъуа нэхъей, дыгъэм хуэгъэза сэхураныщхьэм ещхьу, и плъэкIэр Хьэсэн триубыдауэ, илгъагъури зэхихри зыщIишэрт.

Хьэсэн жиIэжыр зи фIэщыпэ хьуа Бесльэн нэхъыжым и гукъанэ нэщIым жыIэзыфIэщу жэуап кьрет:

– Уэлэхыи, фэжагъуэ кьэхьыным дыкьыдэмыхуэ, итIани, еплъ абыхэм ящIэм!

– Шыхьым зэрымэжалIэр зыщIэ гуэрт ар, – термосыр кьрех Бэч. – АдакъэщIэм ухэкIыжауэ ухуейкъэ? «Апхуэдизу фIыуэ сыкъэфлъагъуу, хьэлэл сыфхуэхьунукыым, – жиIэри, закъригъэубыдакыым. Кьэлэрдэгу джэд, урысыбзэкIэ псалъэу, – Бэч термосыр Марат иузэда шэнтым трегъэуэвэ.

– ...щытауэ! – пегъэуэ Хьэсэн, лыгъэм ишта удз гьуам ещхьу, щIалэгъуалэр зэщIегъэдыхьэшхэ.

– Епэмыт! – Бэч термосыщхьэр кышщхьэщегуэнтIыкIри, Шыхьым бгъэдехьэ, хамыгъэзыхь щIыкIэ, иригъэхьуэпсэн и мураду. Лэпсымэ гуакIуэр щызэрехьэ иджы пэным. – Тепщэчи бжэмышхи илъщ. – Маратрэ Бесльэнрэ яIулоплгъыхь Бэч. – Хьэуэ жыфIэрэ, сэ сьдэшхэнуш.

– Апхуэдэу тцІынкъым ар, – Хъэсэн езыр шыту и къуэм куэды-Іуэ зэрыжиІэм щхъэхуимыту егъэпсалгъэ. Щыхъым Бэч къыбгъэдинэн и мураду, щІыхъэпІэм деж шыс бзылхугъэм ахъшэ зэгүэтыфІ иритри къыблэкІат а тІур. Иджы плыырым и щэхури хущІихъумэу, къазэрыфІыщІыхъам хуэдэ дыдэу, и къуэри здыщІишыжу щІэкІыжын хуейт. Марат и адэм зэрелІалІэм арэзы къищІати, абы ифІ къиутІыпщар илгъахъэ хъунутэкъым.

– Апхуэдэу тцІынкъым ар, – жиІам къытрегъазэ аргуэру. – Фэ фи Іуэху иужь фит, дэри ди гъуэгу дытеувэжынщ. Фышхэ, зывгъэхъуж, шэджагъуэ нэужьыфІ хъумэ, дыкъэплъэнщ, Тхъэм жиІэмэ. Уэ сыт уи мурадыр? Улажъэрэ нобэ, – и къуэм зыхуегъазэ.

– Шэджагъуэ хъуху, – жеІэ Бэч.

– НтІэ, шэджагъуэм деж уккъэкІуэнщи, Марат бутІыпщыжынщ.

– Сэ си зыгъэпсэхугъуэщ, фымыгузавэ, – жиІэну хуожъэ Марат.

– Гъуэгу утетауэ, зыгъэпсэхугъуэ щымыІэ абы. Ядэнукъэ, Беслгъэн? Хъэмэ къыдыщІэлгъын хуеижккъым жьпІэу, тІури епхужъэжыну?

– Ерыскъыр зэрэзэгъым дыкъыгъэгъуэзэнщ нобэ. Жэщ гъусэ хуеижыну къыщІэкІынкъым, хъэуэ. Плгъагъуркъэ и фэр къызэрихъэжари зэрышхэныгури.

– Афэрым-тІэ, Щыхъым, – зыкъеІэтыж Хъэсэн. – Иджыпсту зы къалэн закъуэ уиІэу аращ – ушхэу, пшхар бгъэткІуну. Андрей псори дэ ди Іуэхуш.

– Тхъэр арэзы къыпхухъу, Хъэсэн, – Марат жиІэну зыхуейр нэхъыбэт, ауэ сымаджэщым щимыгъэзууэ къыфІэщІыжри, и псалгъэр зэпигъэуаш.

– Фэри аращ дызэрыфщыгугъыр, си щІалэхэ. «А хъэблэжыыр» къытхужевмыгъэІэ. Беслгъэн, уэ удимыІамэ, хэтыт иджы дызэубзэн хуей хъунур? Тхъэм зэрыкъэралу къыпхуэныкъуэу уиІэт, си къуэшыжъ. ИІэ, узыншэ фыхъу.

Беслгъэн Хъэсэнрэ Бэчрэ щІишыжащ. Марат якІэлгъыкІуатэри къыгъэээжащ.

– Си Іэр стхъэщІынщи сыкъыщІыхъэжынщ, – жиІэри, къыщІэкІащ пэшым. ЗитхъэщІакІэт абы, ауэ Хъэсэнрэ Бэчрэ здыщІахыжа гуэр зэрыхуэчэмыр зыхищІэу, и гур зэхэзехуэн хъуати, имызакъуэу хъунутэкъым. Езыр зеиншэ хуэдэщ, Бэч елгытауэ. Хъэсэн хуэдэ адэ зимыІэ псори аракъэ? И адэмрэ езымрэ я зэхуаку щыхупІэ псо дэлгъщ игъащІэми.

Марат псынщІэу палатэм къыгъэээжри, шэнт-Іэнэм тет термосым щхъэщылъ пхъэмыфыр къыщхъэщихащ. Унагъуэ джэд лэпсым нэми пэми ІэщІэкІыгу гуакІуагъ гуэр дэщІыгъут, а Хъэсэнрэ Бэчрэ здыщІахыжам ещхъу ІэфІу. Тепщэч, бжэмышх, шатэ, щІакхъуэ хуабэ, джэдыл, напэлгъэщІ, цІыхухъу лгъэпэд, сабын. И анэм иджыри къэс зыкъыгъэхъеякъым, еплъ гъунэгъу бзылхугъэм и гуккъэкІыр здынэсыр. Мы унагъуэ насыпыфІэм къыщІаха ерыскъым хуэдэ зэи зыщІыпІи къыщыхуэщэхунукъым Марат. Лэпсыр тепщэчым ирикІэщ, езыри зытетІысхъэн шэнт бгъуригъэуэри, тепщэчыр ІэщІэту, и адэм и пащхъэ итІысхъащ.

– Бисмиллахъ! – Щыхъым щэхубзэу жеІэ.

– Уи хъэлэлщ, – Марати и Іупэрегъэхъей, езым зыхуигъэщІэгъуэжу.

– Уэри еІуб.

– Сэ лы бдэсшхынц. Егъэхыт! Лъэщкъэ? – Щыхьым бжэмышхыр иримыгъэубыду, езым и ІэкІэ иІыгыщ Марат.

– Сыбгъэпсалъэу сфІипфыжынура? – Щыхьым гушыІэну хуожъэ, ауэ жыжъэ зэрынэмысыфынур ещІэжри, къоувыІэж.

Маратщи, игъащІэм зытемыхъа мыл щІыІум къыщыфэну хагъэзы-хъу, ар къызэрехъулэм къыгъэуІэбжыжам ещхъщ. Хэт абы игъащІэм бжэмышхкІэ игъэшхар? Хьэмэ мыпхуэдэу гъунэгъуу и адэм щыбгъэдэсар сыт зэман? Дауэ кІуа илъэс тІощІрэ пщІырэ мыпхуэдизу зэдэ-тынщ цІыхуитІ зы унэ кІуэцІым щызэхуэмизэу?

«Зумыгъэхъей!» – жиІэу, зэманым егиину хъэзырыр и къуэр имылъагъуу дакъыкытІ зэпызымыщІэф адэ къагъуэтыжам и закъуэ-тэкъым. Хьэсэнрэ Бэчрэ зэрехъуэпсар ара, хьэмэ щхъэкІуэ хъыбарым зэтрихуа нэужь, зытетам теувэж пэтрэ, нэгъуэщІыпІэ къыщыхута? Марати фІэфІт щхъэусыгъуэм зриубыда пІалъэ кІэшІыр. И адэр илъэс пщІейм фІэкІрэ мышхэжыф, зимыхуэпэжыф хъумэ, мыпхуэдэ дакъыкыгъэ гуэр къызэрыпэщылгыр гурыІуэгъуэщ. Ауэ иджыпсту Щы-хьым зэрыхъур илъэс пІыщІрэ бгъурэщ. Зыри зыми хэкІыжакъым. ГъащІэм иджыри щІимыдза пэлъытэщ тІум я дежкІи.

И адэм япэу Іухуа шхыныгъуэр гъунэгъу цІыхубзым игъэва, абы и лІымрэ и къуэмрэ сымаджэщым къахъа лэпсу зэрыщытыр зыщи-гъэгъушщэфакъым Марат, прунж зыхэпхъа лэпсыр къригъэхъуэху. Лэпс Іубыгъуэ зэрыт бжэмышхыр жыхъэнмэ лъэмыжым щхъэприх фІэкІа умыщІэну, щІалэр егъэлеяуэ сакът: лэпс пщтырыр езыми зытрикІэжынкІи хъунут, и адэр къэгъэнауэ.

– Сэ мыпхуэдэу сыбгъашхэу зэрыщытар сощІэж, – Щыхьым зы-хуэмыхъэзырыххэ гуэрт щІалэм иришэжбар. – Ауэ лэпстэкъым, джэ-шыпст сызэбгъэфар. Сефэн здэтэкъыми, шатэ хэплъхъэмэ, ІэфІ Іей хъунуш, еплъыт жыпІэурэ, уэ езыр узэІуба бжэмышхым сэри къыс-хуибнэурэ себгъэхъуапсэри, сефат. А уэ сызэбгъэфам ещхъу пІэрэ жысІэурэ, дэнэ сыкІуэми, джэшыпс фиІэ, яжызоІэ иджы.

– ДыкІуэжмэ, уезгъэфэнц, – жеІэ Щыхьым, Марат и гукъэкІыжым къызэрыхимынэжаІар хуэмыбыщІынкІэ гузавэу.

Марати зэхихыр фІэгъэщІэгъуэнц.

– Дэнэ къипхыу?

– Сэрат ар зыгъэвар. Уи анэр и дыщ къэнати, усхуэшхэртэкъым.

– Иджыри къэс щхъэ жумыІарэ-тІэ?

– ПщІэжу сщІэххакъым.

– Шатэ хэлъу.

– Джэшыр къуэлэну.

– Сэ си ІэкІэ сефэжмэ, ІэфІ мыхъуу арами сщІэркъым, джэшыпс псори зэщхын хуейкъэ?

– Абыи зыгуэр етщІэнц...

Марат йоплъых, и нэгур игъэпщкІуну хэтщ. Сыт и уасэр абы кърыкыутэкІа къомым? Мыпхуэдэу къепсэлъэн цІыху къыгъуэтын щхъэкІэт абы ахышэмрэ къулыкъумрэ къащІыкІэлъыжыхъыр. Бэч йохъуапсэ, адэфІ зэриІэм щхъэкІэ. Ауэ езым и адэми игъуэтыжар Бэчщ, езыр хы Іуфэм щыІэху. КъызэрыщІэкІынкІэ, езыращ зеин-шэ зызыщІыжар, и адэр къыхуэмейуэ аратэкъым. Хэт и нэкІэ еплъу зыІэщІыгъэкІа мы гурэ псэкІэ къыбгъэдэт цІыху еншэр? И къуэм и напэ тримыхын, и лэжъапэр фІимыгъэкІуэдын щхъэкІэ, зызыушэхуу и псэм ебгъэрыкІуэжар?

– ТхэмахуэкІэ умышхар пэж? – пасэІуэми, емыушщІу хьуну-кьым.

– АфІэкІа сефэфынукьым, – Щыхьым зигьэукІуриижыну хуожьэ, ауэ и щхьэнтэр льягэу дэгьэкІуэтеящи, и нитІыр Марат ейхэм хуэзанщІэу кьонэ.

– А тІэкІунитІэм сыт кьыпхуищІэнур? Нэхъ псынщІэу ухьужыну ухуейкьэ? – Марат и ушщІэр пасэІуэу зэриутІыпшар кьыгуроІуэж, ауэ гу льимытаифэ зытрегьауэ.

– Уэ ухуей нэхъ псынщІэу сыхьужыну? – езыр зэрызыщымыгугьыжа бзаджагэ кьызыкьуех Щыхьым.

– Сыхуэмеймэ, мыбдежым сыщысынт? – Марат кьарууншэхэм ядекІуэкІыфыщэртэкьыми, бэлэрыгьауэ кьыІэрохэу ушщІэр.

– КьахэкІ абыхэм, си щІалэ цІыкІу. Зумыгьэунэхьуж. Хьэбас псо-ри кьызжиІэжаш.

– Джэд згьашхэу сыдэбгьэсыну ара? – Марат и адэм хуримыфа лэпс бжэмышхыр здихьыну кьыщыхуэмыгьуэтым, езыр йоІуб.

– Джэд зыгьашхэхэм я пщІэнтІэпсщ иджыпсту тІуми едгьэхар. ФакьырэІус кьыхэпхыу удэтмэ, нэхьыфІщ, а узыхэтым ухэт нэхьрэ. Ухуеймэ, кьуажэм дыдэкІынщ. Шэшэным, Дагьыстэным дыІэпхуээнщ, кьэралым дикІынщ. Хьэуэ жыпІэрэ, – уи закьуэу ежьэ, уи щхьэр яхэх.

– УакьыхэкІыжыфынукьым абыхэм, кууІуэу сахэпщІаш. Е уалэщІэукІэн, е уатекІуэн.

132

– Хэт узыщышынэр?

– Иджы – зыми. Сэ сыздэщытым деж зыгуэр щымытынкІэ Іэмал иІэнукьым мы кьэралым диІыгьыху. Сыт сэ нэгьуэщІым кьызэрыстекІуэн кьару кьыщІылызгьэсыну?

– ИльэсипщІкІэ уису сощІ а узэрыс тахьтэм. Зы цІыхум и жьэ зэщІихмэ, кьэбухаш. Мынобэмэ, пщэдей уэ нэхьрэ нэхъ щІалэ, нэхъ бзаджэ, щІыбагь нэхъ быдэ зиІэ кьихьэнущ утыку. Сыт пщІэнур?

– ИльэсипщІри Іейкьым. ИльэсипщІ дэкІа нэужь, сэ езыр сыхуе-ижынукьым нэхьыбэ, апщІондэху зэхуэсхьэсыфым срикьунуш.

– Си кьалэныр бжесІэнырщ, уцІыху балигьщ. СынодэІуэнукьым, жыпІэмэ, адэу укьысхуэмейуэ аращи, хьарзынэщ, уи гьащІэм ухуи-тыжщ. Ауэ сысейми сыхуитщ, пэжкьэ? Е иджыпсту мы сымаджэ-щым ущІокІри укьыІуагьэкІыну льялу тхыль уотх. Хьэуэ жыпІэрэ, уи анэр кьыпхузогьанэри, ди Іуэху зэхэлъыжкьым. Бзэгу схьынщ жысІэркьым, ауэ сыпсэху, ижьымкІэ утетмэ, сэмэгум сытехьэнуш.

– Иджыри кьэс дызэрыпсэуам сыт и лажьэр? Апхуэдэу сыт щІэмыхьужыну?

– Узэрыхьуар пльягьужыркьыми. Уи адэр льяэхьуэщым ибдзэу зэрибгьэлІыхьар кьыуимыудэкІыну ныбжьэгьу дапщэ уиІэ?

– Сэ бжэмышх зырызу лэпс кьыпхузогьахьуэри, сабий цІынэм хуэдэу узогьашхэ, уэ ахэр кьызжыбоІэ.

– И кьуэр зэрыхуэмыгьэсам илІыкІар лэпс щыпхуегьафэкІэ, хэт кьыппеуэжын уэ лыгьэкІэ?

А тІэкІурат Щыхьым зэрысымаджэм фейдэуэ хихыфынур. Хьуж-мэ, кьедэІуэн дэнэ кьэна, зэпсэльяпІэ яІэу зыкьызэрыхуимыгьээ-нур хьэкьт. И анэр кьыдежьуун хьэзыру Іэгьуэблагьэм зэримытри зэрыхьукІэ нэхъ псынщІэу кьэргьэсэбэпын хуейт.

– Ухьужмэ, дызэпсэльэнщ, – зыкьыІэтащ Марат.

– Сыхъужын щхъэкІэ, сыхъужыну сыхуеин хуейуэ къэплъытэр-къэ? – Щыхым кызырыкІыпат.

– Сэ сыт зэран сызэрыпхуэхъур уэ узэрыхуейуэ упсэун папщІэ? МыІэрысэ умыгъэкІ, тхыль уемыджэ, шахмат умыджэгугу бжесІэрэ? Уи гъащІэмкІэкъым сэ сызэрыпсэур, сэ езым зыми щІыхуэу къеІызымаха си гъащІэмкІэщ.

– ДжэдыкІэм сыкъришащ, жоІэ.

– Сыкъримышами, зыми и щІыхуэ стелькъым. Лъэхъуэщым апхуэдэу тыншу...

Бжэр щыІуахым, Марат зыкъиІэтри, и щІыбагъыр къэгъэзауэ щхъэгубжэм бгъэдэуващ. КъыщІыхъар Беслъэнт. Марат и щІыбагъыр кызырыгъэзар щилъагъум, сэлам ирих щІыкІэу, щІэупщІащ:

– Уедгъэша, Марат?

– Хъэуэ, – зыкъригъээкІащ езыми, ауэ и нэгум къищтэжа плъэкІэ пагэр къэцІыхужыгъуейтэкъым. Беслъэн абы гу лъимыта зицІри, Щыхым бгъэдэтІысхъащ:

– Ыхы! МащІэрэ ІэфІу! Арат сэри сызэрыпщыгугъыр. ИІэ, иджы укъэтэджыфмэ, дегъэплъ.

ЕЩАНЭ ЫХЪЭ

1

ЗэтычытІэ

Тхъэмахуэ ипэкІэ Геленджик къыкІыжа Машэ нобэ къыщальхуа махуэщ, илъэс тІощІрэ бгъурэ ирокъу. Марат и гъусэу хы Іуфэм къыщригъэхъэн и гугъат ар, «къыздэкІуэ» псалъэр къыщыІукІэ тхы-дэм къыхэнэну сурэтхэр и нэгум щызэблихыу. ІуфІэщауэ гыи зи-щІын? Дэлъеин? ІэплІэ хуищІын? Щыму еплъыхын? «Сыту сынасыпыфІэ!» – жиІэу, и ИтІыр Іэтауэ зигъэкІэрэхъуэн? ІурыщІэ псоми нэхъ дахэж щІохъукІ хъыджэбз лъагъугъуафІэр, дэтхэнэри зрегъэкІу, гъуджэр упсэу.

Щыгугъ уэ абы! «Сэ-щэ?» – жыпІэным ущызыгъэуж макъ гъэхуакІэ и псалъыхъу хуэдэм «къыкІуэцІилъхъа» къомым зэкІэ къыпхуихыр нэгъуэщІщ: «УкъыздэмыкІуэ!» Іугъэ нэпцІ зимыщыпэщІ, итІанэми щІалэм и къэшэну зыкъызыщыхъуж хъыджэбзым, зэ-рыхъу хабзэу, гухэщІыр лыми, фэми, къупщхъэми, псантхуэми загъэнщІу зацІригъэфри, къелауэ къыщІэкІащ. Къелыпари сыт, ауэ илІыкІакъым. Мис, гъуджэм къош, псэуш.

Цы хъурей тришэм ещхъу, шабэу ирешажъэри, мыпхуэдиз псалъэ гъэцІэрэщІа зыщІэм лей къызыхын папщІэкъым си жагъуэ щІищІыр жыуигъэІэу, ІэкІуэлъагІуащэу и пцІы тоным ухегъээзэрыхъ Марат. Уи цІэкІэ дрицІея чэщанэм щхъэщыт вагъуэхэр уэ фагъуэ зэрыпщІэхъукІыр къызырыбжиІэ макъ дыдэмкІэ уи щхъэр уи щІагъыу абы укъреутІыпщхъэх. «Мис иджы, и пэжыпІэм сынос!» «Сэ зэи сылІэжыну къыщІэкІынкъым мыбы сригъусэу!» – зыжепІэжын умы-ухуэрэ, щІагъыбзэ зацІэкІэ къоІунщІри, упсэуну ущІыхуея щхъэу-сыгъуэ псоми уахегъэкІыж. Арат, а ущІэзыпІытІэнурат къызырыпщы-гугъыр. Псалъэхэми щыгъын нэпцІ нэхъ щызрагъэкІу къахуохуэ-тІэ.

КъэIур: «Нэчыхь едгъэтхын папщIэ, ди нэр уфIыцIауэ, зым адреим дзыхь хуэтщIыфу щытын хуейщ. Дэ абы иджыри дынэсакъым».

КъыкIыр: «Укъэсшэну си мурадкъым. Ар къыбгурымыIуэныр делагъэ къудеймэ, къызэрыбгурыIуэр сщумыбзыщIыныр – делагъэ дыдэщ. КъызэрыбгурыIуэр къэзбгъэщIэныр – хахуагъэщ (ухы-фIэздэжынущ). Губзыгъагъэр ар къыбгурымыIуафэ, нэхъыфIыжыр – къыпфIэмыIуэхуфэ зытебгъауэу, уи чэзур икIыху (ущIалэху-удахэху) къыспыпхыфынур зыIэрыбгъэхъэнырщ. ГъащIэ гъуэгу гъу-сэу сызэрыпхуэмейр къэщIа иужь, сыхэбгъэзыхьу зыкъэзбгъэшэным зупщытынщи, – къызжиIакъым жумыIэж».

Бзэр бзэжмэ, аращ нобэр къыздэсым Марат зэхригъэха псоми ящIэлъ мыхъэнэр. Машэ и тэмакъыдзэр зыфIэнари абдеж дыдэрщ: ильагъур щыхуэмыбзыщIыж, щIалэм зыкыхуимыхъуэжмэ, адэкIэ щыхуэмыхъыжыну гъунэм къэсащ.

Сыт урыс хъыджэбзыр бгырыс шу хъыжъэм дежкIэ? КъыдэкIухьы, хыфIэдзэж. Уи зы лъэпкъэгъу уигъэкъуэншэнукъым. Дэ адыгэхэр къызэрытщыхъур-щэ? Еуи къиуд – зыми укьищIэжынукъым. ИкIи уимыкI, икIи уимыс, Кавказ! ГъэщIэгъуэн абыхэм я щхъэ дызэры-хуамыгъадэр? ЦIыхухъухэм зэIащIар цIыхубзхэм ди фэ докIыж. Къыппахыфынур зэриуху, «игъащIэкIэ дыарысейщ» ежбури печ. Хэкурыс щIыбагъ гуэри ущимыIэу хъурэ уи адэшхуэхэр залымыгъэ-кIэ зрагъэтIысхъа бгырыс хэгъэгум? Тэрчрэ Миссисипирэ я зэхуакум зыри къыдэнэжакъым урысхэр Кавказым зэрыщыхамэр имыщIэу.

Сыти жыIи, Урысей дыдэм щыпсэхуэр нэхъ мэтынш. Мыбы ущы-урысыфыну? Е уэри адыгэ, шэшэн, авар, лезгин, къумыкъу ухъун, е езыхэр урыс щIыны – ещанэ хэкIыпIэ щыIэкъым. Мэзкуу, Бытырбыху хуэдэхэм щыпсэуамэ, Машэ и Iуэхут мыхэр апхуэдэу зытригъэгущ-хуэтэмэ. Марати щIызыкIэрищIар а гуращэр зригъэхъулIэн папщIэт. ЩIалэ жып куур щыхъэрым кIуэрейщ, тхэмахуэ зэкIэлъыпытхэр хъэщIэщ лъапIэхэм куэдрэ зэгъусэу щрахъэкI а тIум. Марати йопщIыхь Мэзкуу зэрыщылэжьэну, ауэ ар урыс щхъэгъусэ уимыIэу къохъулIэнрэ къомыхъулIэнрэ иджыри зэхигъэкIакъым.

Хэти ухыфIидзэжынущ, гува-щIэхами, аракъэ Машэ и анэм къыжриIэр? УщIалэху уи узыншагъэмрэ дахагъымкIэ зэбгъэхъулIэ-фыр зэпхъэлIэу, гъащIэ тынш зэбгъэпэщын хуейуэ аращ. Жьы ухъуа нэужь, зыми зыри къыуитыжынукъым.

Хъыджэбзым и гулътэр езыхъэжьэн гуэри къыIэщIэмыльагъуэу, телефоным итыр зэIепщIыкIри пIэм хэльщ. СурэткIи, уэрэдкIи, макъкIи къемыхъуэхъуа къэнэжакъым, нэхъ зыпэплгъэ дыдэм нэмыщI. Зыпэплгъэм и адэр лIащ, мэщыгъуэ.

Урысхэм телефонкIэ епсалъэмэ, я лъэпкъым епщIыжу пIэрэ адыгэ полицэхэр? Хъэмэ гур зыгъэхуэбэн зы сурэт цIыкIу къыхуригъэхъ-мэ? Машэ иIэххакъым адэ, езыр дунейм къытемыхъэ щIыкIэ, гъуэгум текIуэдащ. И анэм и гур зыми кIэрыпщIэжакъым абы и ужькIэ. Езы-ри игъащIэм зы цIыхум «папэкIэ» еджакъым. Дядя Коля, дядя Гри-шэ, дядя, дядя... Анэм имыIа насыпыр ухыгъэм къыхутехын и гугъащ иджыри къэс. ЗэкIэ къехъулакъым.

Укъыщальхуа махуэм щхъэ апхуэдизу гущIэгъуншэу зызэпу-пльыхъыжрэ? ЦIыхумрэ ар къэзыгъэщIамрэ зэдауэ нэхъей. «Узотыж уи гъащIэ дыщэр! Сызэбгъэхъуапсэр къызэрызумытым къызищIэм уеплтын папщIэ сыкъыщIэбгъэщIар? Ар уигу зэрыпымыкIым цIыху

ныкзуэу сыкызыригъанэр кыыздэбгъуэу? Ара уи захуагъэр здынэ-сыр? Уи лъэкIыныгъэр зыхэзбгъэщIэну ухуеямэ, къапльэ, симис! Зыхуэбгъэфащэрэ уи пщылIым и кыинэкIэр? ГъащIэкIэ зэджапхъэ псэукIэ мылIэусым щIотIысыкI хъугъуэфIыгъуэхэр зыдэз си насып пхъуантэр. Закъуэныгъэм щIэлъ IэфIыр кыысхуэбгъанэртэкъэ, нэгъуэщI мыхъуми! Къызумытыным сыкIэлъеIэныр натIэ кы-щIысхуэщIар кыызгурыуамэ, сызэрылъэдий джафэр сыбгъэдагъэх-хэт. Нэпсеягъэри уи тезыр бзыщIауэ си гум жейэ. Хыри щIыри гум нэмысу, щIелъафэ, щIелъафэ си тхылымпIэ кхъухъыр! Сыт шы-гъуи «иджыри, иджыри», жыкIэу илъэс дапщэ кыызгъэхъэнур? Фо-шыгъу кланэ ирагъэлыагъуурэ, хушхъуэ дыджыр зыIуракIэ сабийм срезхъщ – гъэныщIагъуей защIэщ лъатэм хуэмыгъэтIуу си хулгъэр зыкудар. Узыхуейр кыыщыпIэрыхъэм дежи, жьэдэплъхъар уи джийм емых щIыкIэ – кумб, мащэ, щыхупIэ. Уи дзэлыфэр зэтешауэ фIэкIаи узыхагъэтрэ? СрикъуакIэщ! СIыхыж гузэгъэгъуэ кызыщIэмыкIа гъащIэ жьгъейр! БлэкIами нобэми гу шысхуакIэщ. Пщэдейм сы-хуейкъым! Ар унэщIэ дэзыщIей псэуакIуэ гуэрым ет. Сэ зызгъэнщIащ гугъэнрэ къэщIэнкIэ. Си напэр тепхыну ухуеямэ, къапльэ! Зыри срымыщIысу кыызогъэхъэ си илъэс тIощIрэ бгъур».

Напэншэу сыкыигъэщIамэ нэхыфIт-тIэ? КъащIэ уэ щхъэм кы-хъэхэр кыыздикIыр. Сыт хуэдэбзэу пIэрэ узыгъэтхъэджэ упщIэхэм я жэуапым кызыэригъазэр, кыигъазэр пэжмэ? ЦIыхубзэ? Тхъэб-зэ? МелыIычыбзэ? «Уэ кыыспышхыну узыхуей хъэдзэмрэ сэ пхуэзгъэтылыа губгъуэмрэ...» – Машэ шыщIыкIум и анэшхуэм зригъаджэу шыта тхыль лъапIэхэм я ущиекIэр и нэгъу кыыщIегъэхъэ. Губгъуи хади хуейтэкъым ар, Марат ишамэ. А зы хъэдзэр ирикъу-нут. ГубгъуэкIэ фIэкIа зызымыгъэнщIэхэр цIыхушхуэхэрщ. Машэ цIыкIунитIэщ, сабий иригъаджэхэм ещхъу. Ауэ езыр кыыхуейкъым! Кыыхуейкъым! Иджыри илъэс дапщэкIэ пэплъэну зэи къэмылъэтэну пщэдейрей ныбгъуэм?

И анэр нэху зэрыщрэ мэпщафIэ. Дыгъуасэ лъандэм зэлIалIэ шхы-ныгъуэхэри яхэтщ. Хэт кырихъэлIэми, Iэнэ щхъэкIэ укIытэнукъым.

ТIощIрэ бгъу! Чыкъым, бжэгъукъым, лыкъым, бынкъым. Нобэ шыщIэдзауэ уунэнущи – хэт и гъусэу? ЗыкIэлъыжэри сыт? Зыхуэ-гъээам кыигъэлъейж и лъагъуныгъэ лъэрымыхъымрэ асыхъэтым жьым ирихъэжъэж ахъшэ-бохъшэмрэ. НэгъуэщI зыри илъкъым МараткIэ зэджэ хъуржыным. Ара-тIэ игу пымыкIыр? Ахъшэ яIыгъыху, зэгъу-сэу зэшым полгъэщ, зэралгъэкIыу зытрагъэу. Зым адреим сурэт трех. Ар зылыагъункIи хъунухэм я нэкIэ зоплъыж. ГулътэкIэ зэдогуашэ. Адрей псори Машэ зэджа тхылхэр игъэпэжу кыыфIэзыгъэщI нэкыфIэщIщ. Езым кыигупсысыжауэ зыщигъейж литературэ гу-ращэщ. ЦIыхуитI фIыуэ шызэрымылыагъуу хъунутэкъым а ду-нейм. Псэлъыхъу ролри зыгуэрым игъэээщIапхъэти, Машэ и хы-джэбзыпсэр щигъафIэ махуэхэм я зым Марат кыыпэщIээрыхъащ. КыыхуэгуфIащ, хуэгуфIэжащ. ЩIалэр гушыIати, хъыджэбзыр ды-хъэшхащ. Я деж ишэжу, и анэр иригъэцIыхуа нэужь, зэрымыщIэкIэ ежбар зыщIыпIэ нэсын хуей кыыщIэкIынти, кыыхуэгъэувыIэжакъым.

Дахэщ лъагъуныгъэм и дунейр, цIыхур цIыхукIэ арэзы хъу-ным зэрыхуэмыщIар кыыщыбгурыIуэху. Дерс шынагъуэ, дерс пхъашэ, укызыхуиыгъэщIа дыдэм уи нэр хуозыгъэуфIыщI дерс гууз. Аракъэ лъагъуныгъэ кхъухъ псори Iуфэм нэмыс щIыкIэ хым

щЫхитхьэлыхьыр?! «ФЫуэ узольагьу», – кьыщыбжаІэм деж, уи гур чэф мэхьу. Узэщхьу кьыпфІошІ. Ауэ зыри, зыри зэщхькьым. Зыр нэхь жыІэзыфІэшү аркьудейщ. «Уэ зыращ фІыуэ сльагьур. Уэращ хьэхуу зесхьэ дуней фащэр зыщысхьжа нэужь, си псэр зэкІуэлІэжыр», – жеІэ абы. Андрейм-щэ? «Уэри фІыуэ узольагьу. Уэри сигу утехуэнущ. Хьэхуу зесхьэ дуней фащэм и зы Іуданэ уи цІэкІэ злэжьэну сыхьэзырщ».

Анэхь гушІэгьуншэу кьэпцІаращяпэугульызытэри псэм хэпщІауэ зи фІыр зыІурикухьыр кІэлъыплъакІуэ дзыхьмыщІу кьызэрыбгьэдэтым. Кьрихьуэныжыпхьэхэр зэрызэхуихьэсым. Псым хидзэу зы хьэдзи кьызэрыхуимыхьым, зы дзэкьэгьуи кьызэрыжьэдимылгьхьэм, кьыхуипгьэткІуурэ кьызэрыхуэлэфІри зэрыщІыхуэм. НэщІыбагь гьащІэр кьос. Жэуапыншэ упщІэхэр чырэ мьухьжу кьожьэри, уи щхьэм гьуэгужь хьунщІакІуэ ухуащІыж. УзыкьуэмылЫкІыну кьыпфІэшІа быдапІэ кьомыр кьызэтощащэри, укьагьэсэхьж.

Иджы «уэ»-р щихуы «сэ»-м кьыщыщІидзэр зэ Іабэгьуэм кьыбогьуэтыф. Куэд щІауэ «уэ»-жкьым ар. «Ар»! Гум щыхамэ узимьгуэгьу. Псэгьу хьу пэта мьщІыху. Жыг кьауэрэ ар зытехуар щІипЫ-тІэмэ, абдежым щыхэкІуадэ пкьым, нэгьуэщІ мыхьуми, зыщІалтхьэж щІы фЫщІэр гукьеуэгьуу кьыхуонэ. Сыту пІэрэ кьезыгьэлыр и гу хьыринэм щыщІиупскІэ гьэфІэныр зэримыгугьауэ хамэу кьызыхущІэкІам? Сыту абрагьуэ абы дэкьутэ дунейр! Армырай кьэ-тэджыжыгьуэ махуэм и япэ саламыр?!

Сыту пщІыну, Машэ, цІыху псо, укьиужэгьуну хуимьтрэ жэщи махуи кьыббгьэдэсыныр и тезыру? И нэр кьыптриубыдэмэ, угузавэу, кьыптригьэкІмэ – укьытехьэу. ЦІыхум кьыдалтху хэлгэтым хабзэр гульэф щыхуэмыхьу кьыхуихуакьым, щІым кІэрэхьуэн зэрыщІидзэрэ. Дамэ зритам кІэмажьэ кьилгьыхуэурэ и гурашэхэр мэгьури, – псэуаи мьпсэуаи. Льэтэным укьызэрыхуигьэщІар пхуэбзыщІыныр ара-тІэ цІыхубз гьащІэм и мыхьэнэр? КьыхуимыгьэщІахэм я хьэтыркІэ.

Псэуныгур пхуизых зэхущытыкІэм льягьуныгьэкІэ уеджэнри ажалым и нэщыпхьуэхэм язщ. Гугьэншагьэм хитхьэлыхь Машэ и псэ ущхьуэнтІар кьыщІэкІыжыну пІэрэ, Марат гьуэтыгьуэ ихуэху кьрихьуэныж и тыгьэхэм? ИлъэсыщІэ псейм ещхьу, кьиблащ дыщэхэкІкІэ. И гущхьэ игьэуфЫщІам дахащэу толыдыкІ Машэ и ІупльапІэ зэщІэпщІыпщІэр.

И анэм и гьусэу щыпсэу мы унэр илъэситІ ипэкІэ кьыхуи-щэхуат. Нэгьабэ иджы хуэдэм – машинэр. Ар езы Машэ и льэлут. ФЫуэ кьильагьуу пІэрэ-тІэ, игьэгуфІэну щыфІэфІкІэ? Езыми а зы гурыфЫгьуэращ иритыфыр – адрей щІалэхэм зэратригьакІуэр, зыми зэрыхуимыгьадэр. Ар нэгьунэ кьреудэкІ: «НэгьуэщІхэм я гугьу кьысхуащІу зэрысфІэмыфІыр щІэх кьыбгурыІуэну? ЩІэупщІэ сиІэщ, жыпІэу, куэдрэ зыкьысхуэбудэну?» ПфІэфІщи, зыпхузоудэ. Уэр-уэру зыгуэр щхьэкІэ уигу хэхьуэмэ, и жагьуэ мэхьу Марат. «Сэрыншэуи, унасыпыфІэщ уэ», – жеІэри, зыкьегьэпщ.

Псэри пкьыри елгахьэ мы фЫльягьу щІыІэмылым. Льягьуны-гьэншагьэм! Сыт пэжыр жыпІэ щІэмыхьур? ЦІыху гьунэгьу диІарэт щІыжалэр пэж зытемьль дунейм нэхь тыншу зыкьыщагьэпцІэжын папщІэ? Сыхуэмейми, зыми естынукьым, жиІэу, мэкьум хэтІысхьа хьэ бзаджем ещхьу, иригьэлЫхьыпэну и дыщэ кьапхьэным?

Щхьэгьусэу кьысхуей, хьэмэ сызэрыхуэжыІэщІэм кьыздигьэ-тынш кьудей? – игукІэ зоупщІыж аргуэру Машэ. ТІэкІунитІэ, –

зретыж жэуап. И гу быдэм кыызэриутыпщым хуэдизкIэ. Щимыза-кыуэфхэм деж. ПцIыщ! – маккIэ кыыхокIиикI. – Абы зыри фIыуэ ильагырккым. Зыгуэр фIыуэ пхуэлъагыун папщIэ, уэ езым уи гум гуапагээрэ IэфIкIэ зигъэнщIауэ щытын хуейщ. МафIэм хъуаскIэ кы-зэрыпыльэлтым ещху, налгэ гумащIэ цIыкIухэр узрикIуэ гъуэгум кыыщыпкIэрыщэцу. Марат гу быдэщ, гущIэгъу зэрыхэмылърI Iэджэрэ игъэунэхуащ. Сэлам кыуихым щосхь, езым узэрыщыгуфIыкIым щIофыгъуж, уригъэхуэлIэуа кыфIэщIу. Абы кыкIыр езым и гум иджыри гулгытэкIэ зимыгъэнщIауэ аращ. Зи дыхъэшхыкIэ хьэлэлыр зыща щIалэ цIыкIум ещху, цIыхугум зэрызыпащIэ гукъуэпсхэр ху-зэпачагъэнщIэ и нануугъуэм. Машэ и еджакIуэхэм сыт хуэдиз яхэт я гур кыпхуимыгъэхъэжу, зыкыуашэкIын хъэзыру, нэгъуэщI сабийм уедэхашIэмэ, зэранын щIадзэу.

Гу быдэхэм Машэ хуэдэ жыIэзыфIэщхэрщ зыбгъэдагъэхъэр. КъэгъэщIэгъуафIэхэр Iапэм тыншу докIэрэхъуэкI. ПцIы яупсын я хьэлкымыи, жыпIэр я фIэщ уоцIыф. А зи къарур зи къарууншагъым кыыхэзыххэрщ езы лъагыуныгъэр щIыщыIэжыр. Нэф зыщIа гухэлтым езыхулIа псэ цхъэхуитым я нэхэр кыигъэплгъэжа нэужь, икIуэтахэм я лъагыуныгъэ хейм езэгъыжынукукым текIуахэм я лъагыуныгъэ са-кыыр. ЦIыхум деж щыкIуэдыр ар къэзыгъэщIам дежи щыкIуэдын? Хъэуэ! Нэхъыбэ, нэхъ лъапIэ, гурыщIэ нэхъ гъуэтыгъуей и дуней губгъуэм тезысэм Iуихыжри нэгъуэщI гъавэщ. Гу къабзэкIэ кыыбб-гъэдэтар уэ пхуэмыгъэпэжами, абы уи деж щимыгъуэтар езы ухыгъэм къретыж. Гухэлтым щыпсэемыблэжырщ лъагыуныгъэм и къуентхыыр зыIэрыхъэр, и псэм и IэфIым щымысхыырщ, и цхъэ ебэкъуэфырщ.

Марат фIылъагыум хилхъхэр ахъшэщи, къулыккIэ докIуэтей, и улахуэм хухагъахъуэ. Арами, гурэ псэкIэ зыми фIыуэ зыкъригъэ-лъагыуфырккым, Маши яхэту. Мыл зыхуэмыгъэщт щIыIалгэ нэхъей, кыицIыхуагъащIэхэм мылкъукIэ затрефыщIэж, ауэ гукIэ, цыжьбанэм хуэдэу, къуабэбжьабэщи, зыхуэпабгъэм хуэкъэплгъэнэфщ. Сыт нэхъри нэхъ зэхъуапсэр и Iэгум кыызэрихъэу, зэкIуэцIепIытIэри хыфIедзэж. Жгъэ иIэу Iу зимыIэм ещхыщ. ФIыр зэрыфIыр уи фIэщ зыщI и псант-хуэхэм зыгуэр зэрахуэчэмыр наIуэу, гу махагъкIэ, угъурлыгъэкIэ тхъэмыщкIэщ. ИмыIэр, езым иримыкър дэнэ кыыздрегъэхынур? Ахъшэр зыгуэрым кыIэщIыбогъэкI, къэралым, цIыхухэм къафIы-бодыгъу, мыхъужыххэмэ, кыболэжь. УзэщIыныгъэр ящэрккым, те-тым и унафэкIэ къаутIыпщырккым, губгъуэм щыIуахыжу машинэкIэ кърагъашэрккым. Ауэ бэлыхымырэ хъэзабырэ тэмаккIыхуэ зышэч цIыхур езыр-езыру тохъэ абы и гъуэгум. Марат фIыкIэ кыыщыгу-гъуэрэ гуIахэр ипэкIэ мэкIуатэ, езы зызымыщIыхужыр и пIэм щоу-джыхъ. Маши ешащ. АфIэкIа пэлгъэфынуккым.

НасышыфIэ узымыщI зэбгъэдэтыкIэм нэгъуэщIуэщ еджэн зэры-хуейр. Лъагыуныгъэккым ар. Гушхуэныгъэ зыхуримыкъу цIыхум зызыкIэрищIэ шхийщ. «КыфIэбгъэкIыну фIэкIа сыхуейккым!» – жиIэу, и быныр зыубэрэжь анэ бзаджэр уигу къегъэкI Марат и лъа-гыуныгъэ щIыкIэм. ТIум язым зэ гу лъытапхъэкъэ ахэр зыкIи зэрызэ-мыгуэгъум?! Е кыIэщIэкIыфырккым, е илIыкIырккым, е ирипсэур-ккым. ЗэфIэкI зыбгъэдэлъ цIыхум зэрыригъусэм егъэгушхуэ Машэ, и анэмрэ езырэ хъума хуэдэу зыкърегъэлгытэж, итIанэми гъащIэм хузэрихъэ гугъэ дахэхэр доужых. Езыри хуейккым кыдэпсэуну.

«Ди чэзур кьэсакъым!» – шыжиэкIэ, ари гугъу иригъэхъу аращ я зэхушытыкIэм. НэхъыфI кьелъыхъуэ. Е кьызэригъуэтар кьыщэбзыщI.

Гухэль насыпыфIэм удошIэрашIэ, абы цIыхуфI ущIохъукI, гукъэкIыфIхэр уегъэщI. ФIыуэ укьызэралъагъум дунейр гунэс пщэщIри, кьыбдалъхуа фIыр зэрыщыту кьеутIыпщ, цIыху нэгъэса кьыпхокI. Бзум – макъкIэ, удзым – щхъуантIагъэкIэ, хъэуам – жьыбгъэкIэ узэрагъатхъэм ещхъу, уэри гъащIэм уи цIыхугъэ Iыхъэ хэлпъхъэну уохъуапсэ. Ара дьдэщ – уохъуапсэ икIи утогушхуэ! Къалэн зыщыпщIыжу, е зыгуэрым ухигъэзыхъу аракъым. Гур зэгъа нэужь, псэри абы жыIэщIэ хуохъури, пкъыр зыгуэр щыщIапэми, цIыхур дэхуэхьркъым. Мыпэрытми, къамыцIыхуххэми едэ. Уеблэмэ, зи мэ кьыфIурихъа дахагъэм лъэмыIэсахэр езыр зытеIэба насыпым пегъэплъэф.

Машэ-щэ? Марат телефонкIэ нэхъ мыхъуми зыкыщыпищIэнум ежьэу, и махуэр – жэщым, и жэщыр – махуэм хохъэ. Игу кьышихъэм, тхъэмахуэм е мазэм – зэ зэIуцIэнущ. Машэщи – шыпэмыплъэ дакъыкъэ кьыхуихуэркъым. Сыпхуейкъым, ауэ икIи сыпкIэрыкIы-нукъым – аракъэ кьрищIэм зэреджэр? ИгъащIэм гуапэу зэмыпсэлъа Андрей, щхъэусыгъуэ кьигъуэтыху, и удз гъэгъахэр IэплIакIуэу кьыкIэлъежыхъ. Зэи кьэзымыгъэзэжыну щIалэгъуэм и илъэс нэхъыфI дьдэхэр зытекIуэда гукъэкIыншэм кьыщальхуа махуэм телефоньр кьыхутрипIытIэныр фIэлIыгъэншагъэщ.

Зыгуэр щIэн хуейщ. Сьмаджэ мыхъуауэ пIэрэ? Псэгъэхъужым деж кIуэн-тIэ, пэжу? Машэ пIэм кьыхэкIри зихуэпаш. Иджьри кьэс кьымыгъэхъуа гуэр нобэ кьемыхъулIэмэ, тIошIрэ епщIанэ илъэсым техъэфынукъым. НьбжьыщIэу зэрыщымытыжыр нобэ нэхъ лейуэ кьыщIытехъэлъэри сыт?

KIэ иримыту хъунукъым мы Iуэхум, Iэпхъуэу хамэ щIыпIэ гуэрым зыщигъэкIуэдыжа пщIондэ. Езым зызыхуиумысыж щхъэ мыхъурэ – хуей и гъащIэ псор Марат дрихъэкIыну? Адыгэ гъащIэм хыхъэну? Зэи имыужэгъуну кьигъэгугъэрэ? Дэнэ ар шыпщIэнур? Машэ Марат езым и гъусэу фIэкIа илъэгъуакъым. Зыгуэр тепсэлъыхъу зэи зэхихакъым, и адэр щылIам щыгъуэ а телеграм каналым кьратхам кьеджа фIэкIа. Ар пэжмэ-щэ? «Си бийхэм ятхауэ аращ», – жиIэри, и гугъу ищIын идатэкъым. Маши хухэгъэзыхъакъым, и адэр лIагъащIэти.

Зыгуэр кьыхагъэхъуауэ пIэрэ? Хы Iуфэм Марат тетхыхъу кьыщыпэщIэхуауэ щыта каналыр кьелъыхъуэж. «ЩIэимыIуэ». Зы, тIу, щы... И тхыгъэ кьэс зытеухуар Маратщ мыбы. Уи фейдэ хэмылгу мышхуэдиз пхузэхэлъхъэнукъым. Зэгуйгъэпа гуэрым пщIэкIэ ирагъэтхайфэщ.

«Кристи Агатэ и детективхэм хуэдэ адыгэхэм щхъэ димыIэрэ, жыфIэу, зэгуэр фигу кьыхэузыкIамэ, фи гурашэм фытеIэбауэ фыбж. Кьэлэрдэгу фадащэхэмрэ щхъухъэхэхэмрэ якъуэмылIыкI къуажэ участковэ ЛIыгъум Марат зэхищIыхъахэр зэрывжетIэжу, Пуаро и хьыбархэм фашIэжеикIын щIэвдзэнущ.

Iюэри, зи гугъу тцIы захуагъэм и набдзэм зэрыщIалэфIыр министрыщIэм и фIэц ищIын папщIэ, лажъэ зимыIэ и адэр я гъунэгъу ефэрейм зэрызримыгъэтхъэламкIэ егъэкъуаншэри, лъэхъуэщым иредзэ. Ари фIэмащIэу, илъэскIэ исыну тезыр трырегъалъхъэ. Езым апщIондэху илъэсищ хъуауэ кьыздришэкI, кьыдалъагъуну имыжагъуэ, ауэ кьышэну зримыпэс урыс хьыджэбзым и Iэпэр еубьдри,

хы ІуфэмкІэ еунэтІ. И кьуэм кьрищІар хуэмышэчу, и адэм нэщІ ма-
зэр кьызэрихьар кьегьэсэбпри, шхэн щегьэт, мыгувэу кьытохуэри,
малІэ.

Льыгьум-нэхьыщІар и щІасэм и гьусэу Геленджик щыІэху,
Льыгьум-нэхьыжьыр щІалъхьэну яшэж. Яшэжа щхьэкІэ, хьэдэр зейм и
кьуэр кьалъыхьуэжыху, лажьэ имыІэу пцІы зытралъхьа тхьэмышцІар
кьызэщоужри, сымаджэщым нагьэс. КІэщІу жыпІэмэ, телыкІауэ ар-
кьудейти, зыкьешІэж.

Полицэм хэт адыгэ псори Льыгьумхэ я кьуэ сэхьуам хуэдэтэкьы-
ми, апхуэдэ гущІэгьуншагьэм зэгуигьэпа щІалэхэм министрыр Іуэхур
зыІут дыдэм щыгьуазэ ящІ. Мазэ фІэкІа зи ІэнатІэм пэрымыта а урыс
щІалэ угьурлыр дызытепсэлъыхь кьулыкьущІэкьум нэхьрэ нэхь
адыгэлІу кьыщІокІри, псори дэфтэрыбзэкІэ Іэрагьэхьэну унафэ ещІ.
Льыгьум-нэхьыжьыр иджыри сымаджэщым щІэлъщ. ПыІэм и пІэкІэ,
и адэм и щхьэр езыхьэжьа Льыгьум-нэхьыщІар «ІэнатІэм кьрит хуи-
тыныгьэм и гьунапкьэм зэрикІамкІэ» (щитІрэ пщІейрэ еханэ тезыр)
зэрагьэкьуаншэр нобэ-пщэдей хэІущІыІу хьунуц. АхьшэкІэ етхьэ-
кьуну, хьэмэ полицэм кьыхадзыну? КьызэрытщІэу, псоми щыгьуазэ
фытщІынущ».

Машэ телефоныр игьэункІыфІри, Іэнэм трилъхьащ. «Кьыда-
лбагьуну имыжагьуэ, ауэ кьишэну зримыпэс», – езы Марат итха
фІэкІа пщІэнкьым, апхуэдизу Іээу теІэбаца а тхыгьэр Машэ и узым.
Хьыджэбзым зызэхуишаш, зыгуэр хуагьэузам ещхьу. ЗэрыцІыкІурэ
зызыщидзея хабзэхьумэ хьэрэмышххэм, зыужыныгьэм хуэхей,
урысыбзэкІэ псалъитІ щыуагьэншэу зэпызымышцэф кьуажэдэс
щІэныгьэншэхэм я дунейм дауэ кьызэрыщыхутар Машэ? Дэнэ дежт
ар зыгьэбэлэрыгьа гьуэгугьэлыагьуэ нэщІыр щыхэтІар? Марат и
адэр псэуц, кьызэрыщІэкІымкІэ. Геленджик кьызэрикІыжрэ тхьэ-
махуэ псо дэкІащи, е «умыгузавэ, зыри кьэхьуакьым», е «уузыншэм,
дауэ уекІуэкІрэ» – хьыбар зэгьэщІапхьэ, зыщІэупщІэн хуей цІыхуу
кьилъытэххэркьым. Машэ жьыджэру зиІэтщ, хьэмэмым щІыхьэщ, псы
зыдигьэжэхри, зэрыщІэкІыным хуэдэу зихуэпэн щІидзаш.

– Дэнэ уздежьар? – кьоупщІ и анэр.

– Члисэм.

– Тхьэ, ягьэ мыкІын! Иджы си фІэщ мэхьу зы илгьэскІэ нэхь ба-
лигь узэрыхьуар. Сынохьуэхьу, си псэ! – Катеринэ и пхьум ІэплІэ
хуищІри, и нитІым куууэ хущІэпльащ, зым щыІэщІэкІар адреим
кьыщиубыдыну хэт хуэдэ. – Узэрыщымыгугьауэ насыпыфІэ Тхьэм
уищІ, си хьыджэбз!

– Уэракьэ мыр зи махуэшхуэр, мамэ? Сэ ауэ сытми сыкьрихьэлІауэ
араш. Зытхар ещІэжыркьым, ауэ: «ФІыщІэ пхузощІ, укьэсцІыхуну
Іэмал кьызэрызэптам щхьэкІэ».

– Вознесенскэм, егьэджакІуэ! Дауэ ар зэрыпщыгьупщэнур?

– Уэ уэщхь сыхьуфмэ, гьащІэр кьызэхьулІауэ кьэслъытэнущ.

– Сэ нэхьрэ унэхьыфІщ уэ куэд щІауэ. КІуэ, си псэ, зумылъэфы-
хьу. Члисэр псэхэлъхьэжщ, плъагьунщ укьызэрыщІэрэщІэжыр.

КьыкІэлъыкІуэнуц

НЭЩІЭПЫДЖЭ ЗЭКЪУЭШИЩЫР

Дэ ди адэшхуэхуэ зэкъуэшищ хэтащ Хэку зауэшхуэм. НэхыжьитЫр – НэщІэпыджэхэ Мусарэ Къасымрэ – зэрыхэкІуэдэм и хыбар къалэрыхъауэ щытащ, ауэ ахэр щыщІалъхъа щІыпІэм зыри щыгъуазэтэкъым. Абыхэм я шынэхыщІэ НэщІэпыджэ Жэмалдин хыбарыншэу кІуэдат, 1943 гъэ лъандэрэ.

Дэ, абыхэм я къуэрылъхухэм я бынхэм, ди адэ Альбертрэ ди Ыхылы ХьэщІэмыз Юрийрэ ди дэІэпыкъуэгъуу, ди нэхыжьхэм яубла Іуэхур дгъэкІуатэу, адэшхуэхэм я хыбар дылъыхъуэу щІэддзащ. Ауэ зауэм хэтахэм я унэцІэхэм щыуагъэ хэту зэратхам къыхэкІыу, куэдрэ къыдэхъулАкъым ди мурадыр. Ахэр хуэмурэ къэтхута нэужь, ди Іуэхур нэхъ тынш хъуащ. ФІыщІэ хэха худощІ полицэм и полковник, пенсионер ХьэщІэмыз Юрий. Абы Іуэхум фІыуэ зэрыхищІыкІым и фІыгъэкІэ, ди лэжыгъэр кІуэтащ.

Дэ тхузэфІэклэщ НэщІэпыджэ зэкъуэшищым я зауэ лъагъуэхэр къэтхутэжыну, щыщІалъхъа щІыпІэхэр къэдгъуэтыжыну. Ахэр ди тегъэщІапІэу зэшхэм я унагъуэхэм, зауэ лъэхъэнэ гугъум халъхуа ди адэшхуэхэм я гугъу фхуэтщІынут мы тхыгъэмкІэ.

Къэхъун къуажэм дэса НэщІэпыджэ Бэчыррэ Лиуэзарэ (Мызхэ япхъущ) щІалищ зэдагъуэтащ: Муса, Къасым, Жэмалдин. Муса зыпхъурэ къуитІрэ иІэт, Къасым – зы щІалэрэ зы хыджэбэрэ. ЗэкъуэшитІым я цхьэгъусэхэр Тхъуэстхэ япхъуэ зэшыпхъуитІт.

Зэшхэм я нэхыщІэ Жэмалдин гъащІэр зи щІэшчыгъуэ, унагъуэр куэдкІэ зыщыгугъ, къуэш нэхыжьхэм я псэр зыхэль щІалэ къудант...

... Зауэр къэхъеящ. Хэкур хъумэн хуей щыхъум, зэкъуэшхэм я нэхыжьитЫр 1942 гъэм февралым и 21-м Къэбэрдей-Балъкъэр АССР-м и Аруан РВК-м ираджащ. ЩІалэ нэхыщІэ Жэмалдин 1942 гъэм мартым и 11-м ираджащ и ныбжьыр иджыри илъэс 18 иримыкъуауэ. Хуэбгъэфащэ хъунуц Жэмалдин и ныбжьыр абы щыгъуэм ибзыщІауэ, сыт цхьэкІэ жыпІэмэ, къэдгъуэтыжа дэфтэрхэм илъэс бжыгъэм теухуа зэтемыхуэныгъэ гуэрхэр хэлъщ.

1942 гъэм и бжыхъэм зэкъуэшхэр фронтым щыІэт, я адэжь лъапсэр фашистхэм яубыду нэмыцэ штаб щащІам. Унагъуэм хадэм щыщІатІа шхын гъэтІылыгъэхэр куэд дэмыкІыу фашистхэм къагъуэтри, къыщІатІыкІыжащ, хадэм Іэщэ хьэлгэ ирагъэуващ, и пэр НалшыккІэ гъэзауэ. Унагъуэр зэфэн псыи яшхыни ямыІыгъыу щІыунэм щыпсэун хуей хъуащ. Лиуэза и пщэм къыдэхуащ фронтым Іухъа и къуэхэм зыхуэныкъуэ гуэрхэр яІэригъэхъэну. АбыкІэ цІыхубзым къыдэІэпыкъурт и ныситЫр. ТІури уэндэгъути, зы мазэ нэхъ ямызэхуакуу хыджэбз зырыз къалъхуащ, ауэ а цІыкІухэм я адэхэр ялъагъуну къахуихуакъым.

А лъэхъэнэм абыхэм зы журт унагъуэ я деж цагъэпщкІун хуей хъуащ, я Ыхылыуэ жаІэу. Налшык щыщ журт унагъуэр апхуэдизкІэ къахуэарэзыти, зауэ нэужьми куэдрэ къакІэлъыкІуащ. ЗэнысэгъузэшыпхъуитЫр зы пщІантІэшхуэм дэст я бынунагъуэр я гъусэуи, ди адэм къыджелэж нанэ Айбат – журт бзылхугъэр – хьэщІапІэ къакІуэурэ махуэ бжыгъэкІэ къахэсу зэрыщытар.

МУСА

Муса иужьрейуэ къулыкъу щичар 28-нэ армэм и 169-нэ фочауэ дивизионым и 680-нэ фочауэ полкырщ. ЗэрыжаIэжамкIэ, 1942 гэм и апрелым Харьков областым щекIуэкIа зэхэуэгуащIэм хэкIуэдащ Муса. Бийм щегьэрыкIуэм шэкъэужыр къауэри, иукIащ. ХьыбарегъащIэ тхылъым итщ зэуапIэм Iуту зэрыхэкIуэдар, сэлэт къалэным зэрыхуэпэжар. Дэ къызэрытхутамкIэ, абы и хьэдэр щыщIалъхьащ Украинэ ССР-м хыхьэ Харьков областым щыIэ Старо-Салтовский районым и Викнино хуторым дэт къуэшыкхьэм (сайт Память Народа). Ауэ а архив дэфтэрхэм абы и унэцIэр къызэрыщыхьар Нашаниговщ. Щыуагьэр зы хьэрфщ, итIани, абы ущигъэуэнкIэ зыхуэIуа щыIэкъым. Мыбдеж иджыри къалъытэн хуейт, а лъэхьэнэм зэхэуэхэр щекIуэкIа щыпIэхэм я цIэхэр зэрахьуэкIауэ щытынкIэ зэрыхьунури, къапщтэмэ, Викнино хуторыр иджыпсту щыIэжкъым.

Ди Iыхьлы полковникым и чэнджэщкIэ, зэхуэтхьэсу щIэддзащ Муса и гьусэу полкым хэтахэм я хьыбархэри. Ар гьуэгу захуэт, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, дэ къэтхутащ Совет Армэм и зауэлIхэм я хьэдэу кхьэ закъуэхэмрэ къуэшыкхьэхэмрэ щIэлъахэр 1941-1943 гьэхэм Варваровкэ къуажэр яхьумэу хэкIуэда 728-нэ фочауэ полкым хэтахэр зыщIэлъ къуэшыкхьэм щыщIалъхьэжауэ зэрыщытар. 1969 гэм Рубежанскэ къуажэ советым и исполкомым и унафэкIэ, а къуэшыкхьэм сын трагъэувауэ цытащ.

Муса и щхьэгьусэм къы-хуэна бынхэр зыхуей хуигъэзащ. Абы пщIэшхуэ хуащIырт, ерыскъыкIэ жумартт, езыр гумащIэт. ГьэфIэн (и адэм Бажэнэт къыфIицар) и цIэм зэрыжиIэм хуэдэу, ягъафIэу псэуну къыхуихуатэкъым, абы зауэ, зауэ нэужь лъэхьэнэ гугьур и фэм дэкIащ. Уеблэмэ адэншэу къэна адреи сабийхэми гультытэ яхуищIырт, щIакхьуэ IыхьэкIэ нэхь мыхьуми, езым ар зэпибжу фIэкIа имыIэ пэтми.

Ди адэм жеIэж: «Зэман гугьу дыдэм хэпсэукIащ ди анэшхуэр, ауэ и бынхэр зыхуей хуигъэзэфаш. И унагъуэм, и хэкум зэрыхуэпэжар и дуней тетыкIамкIэ игьалъэгъуащ. Сыт хуэдэ щытыкIэ гугьу гьащIэм иримыгъэувами, сыт щыгъуи хэкIыпIэ пэжыр къигъуэтыфьырт абы. Апхуэдэ дыдэуи иубла Iуэхур и кIэм нимыгъэсауэ къаувы-Iэжынутаэкъым. И гупсысэхэр цIыху щыту къиIуэтэнутаэкъым, ауэ и Iуэху еплъыкIэ пыухыкIар жиIэнымкIэ къикIуэтынутаэкъым».

КЪАСЫМ

Къасым иужьрейуэ 39-нэ гвардейскэ фочауэ дивизэм сэлэту хэтащ. Ар 1944 гъэм гъатхэпэм и 22-м хэкуэдащ икИ Украинэм хыхьэ Одесскэ областым и Каспаровкэ къуажэм дэт кхъэм щыщІалъхьащ. Абы и унэцІэр сайтым зэрилту къэдгъуэтар Нашипиговщ. ИужькІэ псори зэдгъээхуэжащ.

Къасым и щхьэгъусэ щыпкъэ Данизэт и лЫр зэуапІэм яшэн ипэ Георгиевск зауэ хуэлухуэщІэхэм щыхуагъэхьэзыру щыІау къыщищІам, иІэ мащІэр зэщІикъуэщ, мафІагу гъуэгум теувэри, абы лъэсу кІуауэ щытауэ жаІэж.

«ЦІыхухуэ щІыхьым нэхъ лъагэ зыри щыІэкъым, ауэ сэ си щхьэр пхузогъэщхъ», – жиІауэ щытащ Къасым и щхьэгъусэ цІыхубз ІэмащІалъэмащІэм и лъэгур лЫр къыпыжу щІихауэ и пашхьэ къыщиувам. Бынищ ипІащ Данизэт, илъэси 100-м нэблагъэкІэ псэуащ. Абы и щхьэгъусэм и хыбар ямыщІау куэдрэ щытащ, къалъыхуэурэ и хьэдащхьэр зыщІалъ кхьэр къагъуэта нэужь, бзылъхугъэм хыбар «гуапэ» хуахьат, ауэ и нэгур зэхуэари, и нэм нэпс къекІуат. «А дакъикъэм Данизэт и нэм щІэпльагъуэрт бзылъхугъэм и къару мыкІуэщІыр. Мис иджыри махэу зигъэлъэгъуэну хуейтэкъым абы! КъыжраІа хыбарым къыхигъэщІэну хуейтэкъым, фІэкІыпІэ зэримыІэр къыгурыІуэ пэтми. КъызэрыщІэкІымкІэ, ар иджыри къыздэсым гугъат, щыгугъат и лЫм къыгъээжыну! Мис аращ ди лъэпкъым ТекІуэныгъэр къыхуэзыхьар. ЦІыхухэр къыкІуэтынутэкъым, иджыри ебгъэрыкІуэнут я къарур щІиха пэтми!», – игу къегъэкІыж а хыбарыр Данизэт хуэзыхьа ди адэм.

ЖЭМАЛДИН

Зэкъуэшхэм я нэхьыщІэ Жэмалдин хыбарыншэу кІуэдахэм ящыщ. Абы и письмохэмкІэ дыщыгъуазэщ, зауэм ираджа нэужь Грознэм зэрыщагъэсам, парашюткІэ къельэнымкІэ ехулІэныгъэхэр зэриІэм, сержант нэхьыщІэ цІэр къызэрыфІащам. ИужькІэ, 1942 гъэм уІэгъэ хьури, Орджоникидзе дэт госпиталым щІалъащ. Иужьрейуэ къытха письмом итт узыншэ зэрыхужар, зэуапІэм зэригъээжыр, и къуэщ Муса пхуэ къыхуалъхумэ, Рае фІрагъэщыну зэрылъауэр, цІэфІэщ джанэу сабийм хуадыну и портянкэр къызэрыригъэхьар. Абы иужькІэ хыбарыншэу кІуэдащ.

Жэмалдин и лъэужь дьтэхъэну иужь дыщихъэм, «Военно-медицинские архивы, г. Санкт-Петербург» сайтым, ди нэр зы дэфтэр гуэрым щытехуащ – Нэщлэпыджэ **Георгий Бакир** (здырашар – Аруан РВК, Къэбэрдей-Балькъэр АССР, Аруан район, -- -- 1924 гъэ) – сержант нэхъыщлэ, 1943 гъэм февралым и 4-м Грознэм щылэ Кавказ Ищхъэрэ Дзэ гупым хэхуащ. Зауэм щраджа щыллэпэмрэ къыщальхуа илъэсымрэ мо къэдгъуэтам зэрытехуэм къыхэкълу, ди лъхылы полковникым хуигъэфэщ, Жэмалдин Жорэклэ къеджэу щытауэ.

«Жэмалдин парашотклэ къелъэным зэрыхуагъэсам тепщлэхъмэ, тлэсхъэщлэххэм я ротэм хэхуагъэнуащ. Тлэсхъэщлэххэр бийм я деж щаутлэпщклэ, документ ялыгътэкъым. Абы улэгъэ къыщащлэу госпиталым щлэхуамэ, и гъусэ зауэллэхэм я псалъэклэ и цлэр ятхауэ аращ», – къыджилащ полковник Хъэщлэмызым. Абы къыджилащэр лэжыгъэм къыщыдгъэсэбэпын щлэддзэри, Георгий къэтлэхъуэу дыхуежыащ. Иккыныпхуэдэ дэфтэр къытлэрохъэ: «сержант нэхъыщхъэ Нэщлэпыджэ **Георгий Бакир** 1943 гъэм февралым и 24-м 2472-нэ госпиталым кърашри, къашащ». Аркъудейщ итыр дэфтэрым, а госпиталым зэрыщлэхуари, абы къыщлэкълэжа нэужь зыхэхуари иткъым. Дэ тцлэр госпиталым зэрызыщигъэхъужа къудейрщ. Иужьклэ, дзэ-медицинэ архивхэм дыхэплъэн щлэоддзэри, иджыри зы дэфтэр къытпэщлэхуэ. Абы итщ: «Нэщлэпыджэ **Георгий Бакир** 1943 гъэм мартым и 1-м 2472-нэ госпиталым щлэкълэжри, етлуанэ гвардейскэ дивизионэм яшэ». Къэтщлэ псори зыпыдогъэувэжри, адэккыны лэжыгъэм пыдощэ.

Хъэщлэмызыр луэхум зэрыхуэлэзэм къыхэкълу, адэккыны дыклуэтэфаш. Юрий куэдым псалъащ, тхыгъэккыны захуигъэзащ, дэри пщэрыль къытщиллэхэр дгъэзэщлэащ.

Куэд дэмыкълу хыбарыншэу клуэдахэм я дэфтэрхэм къыщыдгъуэтащ сержант нэхъыщлэ Нашапидов **Георгий Пакирович** цлэр. Мыбдеж щыуагъэ зыхэтыр и унэцлэм и закъуэкъым, атлэ и цлэри, и адэцлэри пэжу тхакъым. Ауэ адреи псори зэрызэтехуэм тепщлэхъмэ, мыр цлэ-унэцлэр зэрытха хъэтлэым и ныкъусану къэплъытэ хъунуащ. Абдеж дыдэм итщ: «иужьрейуэ къулыкълу щиллэа щыллэпэр – Кавказ Ищхъэрэ фронт 1322 к., 1943 гъэм и май мазэм фэбжь теллу 417-нэ Пересылочнэ Полевой госпиталым щлэхуащ, абы 1943 гъэм майм и 23-м къыщлэатхыкълэжри, Краснодар дэт ещанэ къалэ сымаджэщым щлэхуащ. Абы щлэллу 1943 гъэм майм и 31-м дунейм ехыжащ. Краснодар дэт Къуэшыкхъэм щыщлалъхъащ». Мы дэфтэрым и цлэ-унэцлэр зэритыр: **Кашапидов Георгий Пакирович**. Краснодар крайм

кышыдэкIа Фэепль тхылтым и езанэ томми итщ 1943 гым и майм ар зэрылIар икIи квалэ кзуэшкхэм зэрышыщIалъхар.

Абы шыгъуэм абы и ныбжьыр илъэс 19 ирикъуа кзудейт. Абы щхэгъуси быни иIакъым. Жэмалдин и лъэIур ягъээщIащ и Iыхьлыхэм, и кзуэш Муса и пхум Рае цIэри фIащри, Жэмалдин и портянкэм кыыхэщIыкIа бостеи хуадащ.

Иджыпсту абы и цIэр зэрехъэ и кзуэш Къасым и кзуэм и кзуэрылху Жэмалдин.

Зауэм и бынхэр

Фашистхэм НэщIэпыджэхэ я унэ-лъапсэр зэрапхуауэ шыпсэурт, зыхуейр ящIэу, зыхуейр яшхыу. Зэгуэрым Муса и кзуэ нэхъыжь Ибрэхым и адэм и шыр фашистхэм къафIидыгъужыну иужь ихъащ. Жэщыбгым шэщым щIыхъэри, шыр кыщIихуащ, абы шэсри пщIантIэм щыдихум, зы нэмыцэр кIэлъыуэри, и тхэкIумэм техуауэ щытащ. Абы щхэкIэ къэмыувыIэу Ибрэхым шыр Шэрэдж псыжьым зэприхури, Псыгуэнсу дэс я благъэ, Мызхэ щигъэпщкIуауэ щытыгъащ.

НэщIэпыджэ Ибрэхым зауэ нэужьым щIэныгъэ нэхъыщхэ зригъэгъуэтащ, КъБКъУ-м филологиемкIэ и факультетыр къиухащ. КъБАССР-м ЩэнхабзэмкIэ и министерствэм, лекционнэ бюром, итIанэ ВЛКСМ-м и обкомым я инструктору лэжьащ, 1957 гым КъБКъУ-м и ВЛКСМ-м и комитетым и секретару хахащ. Сабийхэм я зэчийм зыщрагъэужь унэм и унафэщIу лэжьащ ар, 1965 гым «Общество Знание» Къэбэрдей-Балъкъэр зэгухъэныгъэм и референтуи щытащ. ИужькIэ и гъащIэ псор журналистикэм триухуащ. Ар КъБАССР-м и Къэрал телерадиом и урыс къудамэм и редактор нэхъыщхэу щытащ, хыбарегъащIэ IэнатIэ зэмылIэужыгъуэхэм щылэжьащ. Республикэм щыцIэрыIуэу, пщIэ кышыхуащIу щытащ Ибрэхым. Абы кыыхуагъэфэщащ «ЩыщIэ кълэIэтыным зэрыхэтам папщIэ», «Журналистхэм я зэгухъэныгъэр илъэс 80 щрикъум ирихьэлIэу», «Лэжьыгъэм и ветеран» медалхэр, КъБР-м и Совет Нэхъыщхэм и Президиумым и ЩIыхь тхылъыр. 1972 гым щегъэжьауэ УФ-м и Журналистхэм я союзым хэтащ, 1995 гым «КъБР-м щIыхь зиIэ и журналист» цIэ лъапIэр кыфIащащ, СССР-м и Къэрал телерадиом и унафэкIэ, КъБАССР-р илъэс 60 щрикъум ирихьэлIэу, фIыщIэ тхыль кыыхуагъэфэщащ, «Отличник телевидения и радио» дамыгъэр къратащ.

Ибрэхым и щхэгъусэ Тамарэ КъБР-м и Къэрал лъэпкъ библиотекэм илъэс 55-кIэ щылэжьащ, щытху тхылгъэ щIыхь дамыгъэ куэдрэ кыыхуагъэфэщащ, абыхэм ящыщI КъБАССР-м и Совет Нэхъыщхэм и Президиумым и ЩIыхь тхылъри. Ибрэхымрэ Тамарэрэ япху нэхъыжь Джэдгъэф Маринэ категорие нэхъыщхэ зиIэ дохутырщ, Урыс Мадинэ щIэныгъэхэм я кандидатщ, КъБКъМУ-м хамэ къэралыбзэхэмкIэ и кафедрэм и доцентщ, Заур инженерно-техникэ факультетыр ехуэлIэныгъэ иIэу къиухащ, мэлажьэ.

Муса и кзуэ нэхъыщIэ НэщIэпыджэ Мухъэмэд, дэ ди адэшхуэр, илъэситху хуа кзудейуэ арат фашистхэр я пщIантIэ кышыдэтIысхэм. Зэгуэрым Iэнэм телэбэри, зы кIэнфет къищтат абы. Ар зылгэгъуа нэмыцэ лIым Мухъэмэд и жьэм кIэнфет жьэдэз ищIри, и

ІагушхуэхэмкІа зэтрикгузауэ шытащ, и пэри шиубыдыкІри. Сабий нэклур апхуэдизкІа икгузати, итхьэлэну хьэзырт. ЩІалэ цІыкІур джэлащ, ар зи нэгу щІэкІ анэр, фашистым и Іэр Іуихыжыху пэплъэри, щІым щІыль сабийр кыпхуатэри кыщІэжащ унэм.

«Сэ си гьащІа псокІа сшхыну кІэнфетыр сшхащ абы шыгъуэм», – игу кыигъэкІыжырт ди адэшхуэм, кІэнфет хуашия нэужь. А псалгъэхэм кьахэщыр ІэфІыкІа фІыуэ зэрымылбагъуратэкъым, атІа фашистхэм яхуиІа лъагъумыхуныгъэрт. А дакыкыэхэм абы и нэгум иплъагъуэрт гукІа игъэва кьомыр. Абы шыгъуэ и сабиигур хагъэщІами, ТекІуэныгъэ Иным иригушхуэрт Мухьэмэди. Апхуэдэхэм зауэм яІиха я адэхэм щхьэкІа я гур мэуз, иІани я гьащІэм кыпызыщэ кьуэхэр зэраІэм егъэгушхуэ. ТекІуэныгъэм шыгуфІыкІырт ахэр, нэпсыр я нэм щІэзу. Арагъэнщ зауэм и бынкІа абыхэм щІеджэри.

Мухьэмэд дзэм кьулыкъу шыщищІа лъэхъэнэм Совет Армэм и телеграфист ІэщІагъэр зригъэгъуэтащ. ИужькІа Сталинград механик ІэщІагъэм шыхуеджащ икІи ехулІэныгъэхэр иІау кьиухащ. И студентыгъуэ илгъэсхэм ныбжьбэгъу куэд зригъэгъуэтат, иужькІа куэдри яхуэтхащ ар абыхэм. Мишкэ, Михаил цІэхэр тедзауэ пысьмохэр кыыхуэкІуэрт ди адэшхуэм. Ар цІыху гупщІанэт, гуапэт, щІэныгъэ зыбгъэдэлът, художественнэ, тхыдэ литературэхэм дихьэхырт. И гьащІа псом ІэнатІа пэрытащ ар, «Лэжыгъэм и ветеран» хьуащ. И псэемыблэж лэжыгъэм папщІа «Коммунист лэжыгъэм и ударник» (1964 гъэ), «Лэжыгъэ щІыхьым и дамыгъэ» (1970 гъэ), «1973, 1977 гъэхэм екІуэкІа социалист зэхъээхуэхэм шытекІуа» медалхэр кыыхуагъэфэщащ, щІыхь тхыль куэди кьратащ. Мухьэмэд бынищ иІэщ: Аслъэн, Альберт (ди адэращ), Жаннэ. Псоми щІэныгъэ нэхьыщхьэ зрагъэгъуэтащ, ІэнатІа пэрытщ, я бынхэр гьащІэм лъэ быдэкІа зэрыхагъэувэным йогугъу.

Зи гугъу тщІа ди адэшхуэ Мухьэмэдрэ абы и кьуэш нэхьыжь Ибрэхымрэ я адэмрэ адэ кьуэшитІымрэ зауэм хэкІуэдащ, езыхэри фашистхэм яІэщІэкІуэдэным зы мащІэщ иІэжар. Я насып текІуэу кьела щхьэкІа, абыхэм я гум дыркъуэу телгъащ я адэр зэрыхэкІуэдар. ЗэкъуэшитІри дунейм ехыжащ я адэр здыщІэлъ щІыпІэр ямыщІау, и кхьащхьэр ямылгъэгуауэ.

Дэ ди мурадщ зауэм хэкІуэда, ауэ текІуэныгъэр кьэзыхьа ди адэшхуэхэм я кхьащхьэхэр зэдгъэлыагъуну. Иджыри зэ фІыщІа яхуэтщІыну дыхуейщ нобэрей гьащІэмкІа кьытхуэупса ди дадэ хахуэхэм. Ди адэм хьыбар куэд кьыджиІэжащ а лъэхъэнэм ди адэшхуэхэм зэрахьа лыгъэм, зи хэку зыхъумэж лъэпкъым кыкыуэкІа хахуагъэм, фызабэу кьэнахэмрэ абыхэм я бынхэмрэ ятелгъа бэлыхьым, зауэ нэужь лъэхъэнэм хэпсэукІахэм яшэча хьэзабым теухуауэ. Нобэ гьащІэм дыщыгуфІыкІыу мамыру дыпсэун щхьэкІэщ абыхэм я псэр щІатар, бэлыхь щІашэчар.

Зауэм хэкІуэда ди адэшхуэм и адэм и щхьэгъусэ Бажэнэ (ГьэфІэн) лъэпкъ кІуэдым дыщыхьумащ дэ, абы кыыхэкІкІа, Бажэнэ и цІэр иджы унэщІау зыдохьэ.

Бажэнэхэ Къантемыр, Темирлан, Дамир, Басир, Анабэль сымэ ди адэшхуэхэм я фэеплъыр тхьумэну ди кьалэнщ, адэкІа кьэкІуэну лІакъуэм я дежи нэтхьэсыжыныр ди пщэрылгъыщ.

Зытхыжар **НЭЩІЭПЫДЖЭ** Замирэщ

КУБРА

Сыту зауэ гушцІэгъуншэт Хэкум и къурмакъейр шызыубыдыкІар! ТхъэмышцІагъэ, лІэныгъэ, гуауэ, нэпс – аращ абы лъэпкъым къы-хуихъар. Лажъэ зимыІэ цІыхухэр хэкІуадэрт, сабийхэр, цІыхубзхэр щІэгъэкъуэныншэу къанэрт. Жъыбгъэ шынагуэу къыкъуэури, зауэм лъэпкъыр иудыныщІат. Сыту цІыху гъащІэ куэдi здихъа абы. А псор илъэгъуащ си анэшхуэм и анэ Кубраи.

Ар щыпсэуа Мэлгъэбэг къуажэ цІыкІум «и нэгу» щІэкІам теухуащ мы тхыгъэр. Абы сыщызыгъэгъуэзар си анэмрэ си анэшхуэмрэщ.

Щад (Мэкъуашэ) Кубра

Щад Чопей

Мэлгъэбэгыр Осетие Ищхъэрэ-Алание Республикэм хеубыдэ, ауэ къуажэр зыхуауэ щытар Тэрч районым хыхъэ Къаншыуей къуажэм икІа цІыхухэрт. Узэхъуэпсэн хуэдэт щІыпІэр: губгъуэр занщІэт, хуитт, щІыдагъэ зыщІэлъ щІыналъэт. ЦІыхухэм яхуэфІат ар. Жызу-мей, мыІэрысей, пхъэгульей, кхъужъей жыг хадэхэр зэрагъэпэщат. Къуажэр зыхуахэм яхэтащ си анэшхуэм (Зафирэ) и адэ-анэ Щад Чопейрэ Кубрари. Чопей, Щад Мырзэ и къуэр, бригадиру илъэс куэдкІэ колхоз лэжыгъэм хэтащ. ЦІыху гуапэу, угъурлыуэ щытауэ жалэж ар. Кубра (Мэкъуашэхэ япхъут) цІыху вэгъзэгъыу, псоми хуэлэзэу къэгъуэгурыкІуэрт. КъурІэн еджэрт, диныр иІыгът, апхуэдэуи дэрб-зэр Іуэхум хуэлэкІуэлъакІуэт: уагъэ иуэрт, цІыхухъу джанэ, цей, бащ-лъыкъ, хъыдан вакъэ идт. Жэмыфэ, хывыфэ игъэгъурти, ахэр вакъэ лъэгу ищІырт. Чопейрэ Кубрарэ Мэлгъэбэг унагуэу щыхъуат, бынибл зэдагъуэтат (Зафирэ, Зое, Мэлозэ, Лауизэ, зэтІолъхуэныкъуэхэу Фенярэ (ФотІатІэ) абы и гъуса цІыкІумрэ (цІэ фІащыну хунэсатэкъым, занщІэу лІэжаш), Дмитрий (Митя) сымэ).

Си анэшхуэм и анэм зы шыпхъурэ зы дэльхурэ иІащ – Хъамсинэрэ Мусэrrрэ... Я анэр пасэу щашхъэщыкІым, зи ныбжъыр илъэсипщІе пщыкІутІ фІэкІа мыхъу Кубра и шыпхъу цІыкІу Хъамсинэ ма-

зих хъуа къудейуэ къыхуэнэри ипIат. ЖэмышэкIэ зыгуэр тIэкIухэр хузэхашIэрэ ирагъэшхуэ, трагъэун щхъэкIэ хъыдан кIапэ тIэкIум фошыгъу кIанэ кIуэцIалъхъэрэ абы щIагъэфу къагъэхуат. Ин хъууэ унагъуэ хъужа нэужьы, псэухукIэ зэшыхъуитIыр фIыуэ зэрылъэгъуаш, зым и быныр адрейм къыхуигъанэрэ кIэлъыплъу зэкIэлъыкIуаш. ЦIыхуфэр Iувщ жыхуаIэраши, цIыхубзхэм куэд я фэм дэкIаш, куэд яхузэфIэкIаш...

Сэри мы хъыбарым си гукъэкIыж кIапэлъапэхэм сыхуешэж. Дыгъуасэ хуэдэщ ар – иджыри сысабийуэ Мэлгъэбэг сыздашэжамэ, пэшым сыщIэлъадэрти, пIэкум ис бабэ (Кубра арат дызэреджэр) IэплIэ ешэкIырт... ЩIыб хъэкукIэ игъажьэу щыта щIакхъуэ IэфIырщэ?! Ари ди Iум кынауэ итщ.

Зауэр къэхъеяуэ цIыхухъухэр щыдашым, Кубра и щхъэгъусэ Чопей япэ итхэм ящыщу зауэм Iухъаш. Тэрч Iуфэм кхъуафэжьейкIэ Iуашырт цIыхухэр. Чопей и лъакъуэ лъэныкъуэр абы иригъэувауэ, мыдрейр иджыри щIым тетт Кубра уэсят кыщыхуищIам: «Мы зауэ дыздэкIуэр щIэх иухыну кыщIэкIынкъым, ди къэралыр сыт хуэдэ къэралу къанэми, ди сабийхэм зэрыпхузэфIэкIкIэ щIэныгъэ егъэгъуэт, си анэри IэщIыб умышI, си фэеплъу ар лъагъу».

Куэд дэмыкIыу Кубра и дэльху закъуэри зауэм дэкIаш. Чопей и къуэ Хъусени курыт школыр кыщыху дьдэм ирихъэлIэу илъэс 18 хъуати, ари ираджащ.

Зауэр къэхъеиным и пэ илъэсым Чопей гъавэ берычэт кърихъэлIэжат. Ар зыщIыпIэ щыгъэтIылыгъын хуейтэкъэ?! АпхуэдизкIэ цIыхухэр зауэм игъэгужьейати, яIэу хъуар ягъэпщIкIурт, щIатIэрт. Кубраи и закъуэ къарукIэ мащэ тIощIрэ тIурэ кыитIат абы щыгъуэм. Абыхэм гъавэр иригъээзэгъат. Апхуэдэ гъэтIылыгъыгъэр мыхъуатэмэ, сабийхэр шхын щхъэкIэ зэтелIэнут.

1942 гъэм и бжыхъэрщ нэмыцэхэр Мэлгъэбэг кыщыдыхъар. Къуажэм кыдэна жьыкIэфэкIэхэм я унафэкIэ, жылагъуэм и гъунэм щезэх Курп псы Iуфэм псоми зыщагъэпщIкIуаш. Псы цIыкIур зьдэт бгыр нэпкъ задэт, лъагащэти, уеплъыхамэ, ушынерт. Жылэдэсым хэхауэ лъэс лъагъуэ цIыкIу яIэт абы иридыхъэу. Къапщтэмэ, зэрыдыхъэуи кызырэдыкIыжуи а зы гъуэгурт щыIэр. Си анэм зэрыжиIэмкIэ, а псыр шыугъэт, гъуабжэт, арщхъэкIэ къуажэдэсхэм ирафри зэрыжыщIэри арат. Псым ефэн и пэ кыихуэу, шэ крушкIэ хакIэрти, ягъэжабзэрт, жьыщIэнумэ, япэщIыкIэ пхъэ яжъэ хакIутэрт. Арати, бгыр гъуэмб-гъуэмбурэ щIатIыкIри, цIыхухэм зрагуэшаш. АрщхъэкIэ, пшапэр зэхэуауэ кхъухъьлатэ блэлъэтыжым лагъым къридыхъри, бгыр кыгуигъэуаш. ЯтIэ къещэщэххэм цIыхухэр щIиIубэрт, щIипIытIэрт, гузэвэгъуэр къалгъэлэсат. А дакыкыэхэм си анэшхуэм и анэ Кубраи и бынхэр и гъусэу бгъуэнщIагъым щIэст. Кубра и куэщIым иса хъыджэбз цIыкIуитIыр, ипхъу нэхъыжхъэр, ятIэ къещэщэхэм кыщIихыжаш. ЦIыхухэм къэхъуар къагурымыIуашэу адэ-мыдэкIэ щызэхэзежэрт, я щхъэр зэрахъэрт. Кубраи и щIалэ нэхъыщIэр игъуэтыжыртэкъымы, гузэвэгъуэр къыльгъэлэсауэ, кыижыхъырт. Зы зэман щIалэ цIыкIум и лъэдакыитIыр щIым кыщIэщы елъагъу. Анэр сабий лъакъуитIым къокъу, мэгъуэг. Бзылхугъэ гужьейм къуажэдэс лыжыгъуэр кыдэIэпыкыуауэ жаIэж. ЦIыхубзыр абы IуигъэкIуэтри, щIалэ

цЫкІур кыщІитЫкІыжат. Псэууэ кызырыпщІэн дунейм теттэкьым ар: и жьэми и пэми ятІэр изт, езыр фЫщІабзэ хьуат. Сытми, кьагыэбэ-уэжаш сабийр.

ИкьукІэ цЫху куэд хэкІуэдат а жэщым. Пщэдджыжьым хьэдэхэр Курп щыщІалъхьащ. ЦЫхухэр я унэ хуэмурэ екІуэлІэжырт, нэгьуэщІ сыт ящІэнт?! КІуэжми, я унэхэм нэмыцэр щІэст, хэгьарей зыщашІауэ. Си анэшхуэм ІэпэтэрмэшкІэ нэмыцэм гуригьэІуащ здэкІуэн нэгьуэщІ зэримыІэр, и хьыджэбз цЫкІури зэрысымаджэ хьэлгьэр. Езыхэр лІитху хьууэ пэш нэхь хуитым зыщІагуэшат, цЫхубзым и бынхэр и гьусэу пэш цЫкІум щІагьэхьэжаш. Сабий мэжэщІалІэхэр зэщІэгьуагэрт. А псом цЫхубзри игьэгужьейрт, ауэ зиІыгьт. «Фымыгь», – жиІау Кубра и бынхэм еІуащэрт. Ауэ, нэмыцэхэр зэман-зэманкІэрэ я фочыр гьэпкІауэ кьащхьэщыльадэрти, Іуэхур нэхь гузэвэгьуэ хьурт. Апхуэдэххэу нэху ягьэщаш. ЗанщІауи Кубра сабийхэр зэщІикьуэри, и щхьэр пщІантІэм дихаш. Кьуажэм дэс я унэ-кьуэщ лЫжь гуэр деж йокІуалІэ ар: «СыздэкІуэн сиІэкьым, нэгьуэщІ мыхьуми си сабий сымаджэм и псэр пытыху сыщыгьэІэ», – жегіри. Зи щхьэ кьезыхьэлІа цЫхубз дэІэпыкьуэгьуншэр лЫжьым дауэ игьэщІэхьунт?! ТІакь и унагьуэм махуиблкІэ щыІащ Кубрарэ и бынхэмрэ. Махуибл нэужьым сабий сымаджэм и псэр хэкІащ. ЛЫжьым и жьэуазкІэ хьыджэбз цЫкІур зэрыщІалъхьэным епха хуэІухуэщІэ псори кызыэрагьэпэщаш. Унэгуащэ ФатІимэт джэбыныпхьэр Кубра кыщритым, цЫхубзым щэхуу ар ІэпэбжьэкІэ кьипщыну хуежьащ. И гум ильыр зызакьуэт – хузэфІэкІ хьумэ, зэрыритыжынырт. ФатІимэт абы гу щыльгитэм, «ПщІэр сыт хьэдэгьуэдахэ?! Дэ кьыттехуэркьэ а цЫкІур щІэтлъхьэжыну», – кьыжриат.

ЦЫху гуапэт, гущІэгьу зыхэлът, жумартт бзылхугьэр экІуэлІа зэщхьэгьусэхэу Щад ТІакьрэ ФатІимэтрэ. А зэманым апхуэдэ цЫхугьэ зыгуэрым кІэлъызеппхьэфыныр лЫгьэшхуэт.

Нэмыцэр зыдэужьгьа кьуажэм псэупІэ щыщамыгьуэтыжым, цЫхухэр зэбгрыкІын хуей хьуащ, зэрыпхьуакІуэхэр здынэмыса щІыпІэ кьалыхьуэу, я благьэ, Іыхьлыхэм деж екІуалІэу. Кубраи и быныр кыздищтэри, и анэшым, ХьэпщІей кьуажэм, кІуащ. Кьуащхьэбий ФЫщІэхэ и щхьэр ирихьэлІэри, нэмыцэр щІыналгьэм икІыжыху унагьуэм яхэсащ.

1943 гьэм и пэщІэдзэ дыдэрщ ди дзэм нэмыцэр Мэлгьэбэг щыдихужар. ФЫщІэ пІащІэу пщІантІэм дыхьэжаш, а хьыбарыфІыр цЫхубзхэм захригьэхыну, ахэр игьэгуфІэну. «Мэлгьэбэг жылэ цЫкІур хуит хьужащ, цЫхухэр я унэхэм хуэмурэ йокІуэлІэж», – жиІащ абы гушхуэу. Ар зэрызэхихыу, Кубраи и бынхэр зэщІикьуэри, и лъапсэжьым зэрыкІуэжыным зыхуигьэхьэзыру щІидзащ.

Гугьу ехьа цЫхухэм я лъапсэхэм ягьэээжырт, ауэ кьуажэм зыри кьыхэнатэкьым: унэхэр этракьутат, щхьэгьубжи бжэи кьыхамынэу, джэдкьази щыдымыжыртэкьым, гьави дэльыжтэкьым. Си анэшхуэм и анэм и пщІантІэм лагьымищ кьыдэхуат. Зэрыкьуажэу лъапсэрыхыр кьахуэкІуами ярейт. ЦЫхум я нэгум кьыщыр нэщхьеягьуэрэ гузэвэгьуэрэт, гуфІэкІи ящыгьупщэжа хуэдэт, уеблэмэ псэльэну гукьы-дэж яІэжтэкьым.

Ауэрэ, зауэм зэтрикьута колхозыр зэфлагъэувэжу щадзащ, къела цыхухъухэми къагъээжырт. Ауэ абыхэм яхэттэкъым Кубра и щхъэгъусэ Чопейрэ абы и къуэ Хъусенрэ. Хъусен зауэм дэкла нэужь, мызэмытлау письмо къитхат. Ауэ зауэр щиху илъэсым ар псэууэ иужьрей дыдэу щалъэгъуар Польшэм и гьунапкъэхэрт. ИужькIэ кIэщIкIэ къалэрыхъат зэрыхэкIуэдам и хыбарыр. Ауэ нобэр къыздэсым ари Чопей щыхэкIуэда щыпIэмрэ зэманымрэ зэхэгъэкIакъым, хыбарыншэ хъуахэщ. Куэдрэ пэплъат Кубра, нэгъуэщI мыхъуми, языхэзым къыгъээжыным. Ауэ ар гугъэ къудейт... Къагъээжакъым. Цыхубзым гъащIэм и IэфIыр щыгъупщэжат, гукъыдэж хуиIэжтэкъым дунейм. АрщхъэкIэ, и щхъэгъусэм и уэсытыр и гум къридзэжырти, и бгыр щIикъузэжырт.

Кубра и бынхэр и гъусэу.

Зауэ нэужьым дунейм ехыжащ Кубра и хыджэбз етIуанэри. Быным я нэхъыжь Зафирэ и еджэныр зэпыуащ – губгъуэм илэжьыхъын хуейт. Зауэм и пэ, си анэшхуэр иджыри цыкIуу, лъэпкъ IэщIагъэхэм дихъэхыу хуежьати, ар зылъэгъуа Чопей «Зингер» лъакъуэрыгъадэ машинэхэм хуэдэ абы къыхуищэхуауэ щытащ. А лъакъуэрыгъадэ машинэри зауэм щимыдзэ щыкIэ Кубра щитIахэм ящыщт. Абы иджыри хъапшып куэд и гъусат: дыжьын бгырыпх жыпIэми, щхъэгъусэм ейуэ щыта къамэ хъуми, нэгъуэщIми. А псори зауэм къелат Кубра и фыгъэкIэ. Чопей лъакъуэрыгъадэр къыщищэхум щыуатэкъым, абы куэдрэ ирилэжьащ Зафирэ, нэхъ балигъ хъуа нэужь щIидзэри.

И IэщIэлъапщIагъэр цыхум ягу ирихъу си анэшхуэм къуажэ псор къыхуэкIуэрт, щыгъыныгъуэхэр ирагъэдыну. IэмэпсымэмкIэ щхъэгъубжэлупхъуэхэр, бжэлупхъуэхэр, щхъэнтэтебзэхэр хидыкIырт. Зауэм къела а лъакъуэрыгъадэ машинэр ноби си анэм ехъумэ. Си анэшхуэм и фэеплъу къытхуэна хэдыкIхэм яхэтщ жыг къудамэм тес дыдыкъушитIым (попугай) я сурэтыр зытрищIыхъа чэтэнри.

Гугъуехъым щышынакъым ар. Цыху гуащIафIэ, гуапэ, гулгытэ зиIэ... апхуэдэуц си анэшхуэр сигу къызэринэжар. Зое, Зафирэ къыкIэлъыкIуэм, Къаншыуей къуажэм курыт еджапIэр къыщиухащ. Феня, сабий фIуэ илъагъурт, абыхэм зэрепсэлъэн бзэ Iурылт – арагъэнт егъэджакIуэ щIэхъуари. Кубра и къуэ Дмитрий Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и агроном къудамэр къиухащ. Илъэс куэдкIэ Опытнэ станцым щылэжьащ. Щхъэгъусэр щхъэщымытыжми, Кубра къыхуэна быниплIыр зыхуей хуигъэзащ.

Щхьэггусэр зауэм щыдэкIым кыыхуищIа уэсытыр игу ихуакыым Кубра. Быным, зэрыжытIащи, щIэныгъэ, IэщIагъэ яригъэгъуэтащ, гъуэгу зырыз тригъэуващ. «Си фэеплгу си анэр лъагъу» – Чопей и псалъэхэр итт Кубра и тхьэкIумэм. Зауэ нэужь зэманыр гугъуу зэрыщытам шэч хэлькыым. Транспорт зиIэр мащIэт, нэхъыбэр зэрызекIуэр шыгукIэт е лъэсут. Кубра и гуащэм щIэх-щIэхыурэ лыгъуэзэн хуей хьурти, Мэлгъэбэг икIыурэ Къаншыуей нэс кIуэрт. КъуажитIым я зэхуакум километри 8 хуэдиз дэлъти, а гъуэгуанэр абы нэхъыбэм лъэсу зэпчырт, фызыжыыр зыхуей хуигъазэрт, лъапсэм илгъ Iуэхур ищIэрти, бынунэм деж игъэзэжырт.

Апхуэдэ зы махуэ гуэрым Кубра и Iыхылы хьыджэбз цIыкIу и гъусэу Мэлгъэбэг гъуэгум кытеувэжат. А зэманым Къаншыуей щхьэлышхуэ дэтащ, гуэдз хьэжыгъэ кыщыщIагъэкIыу. Тэрч щIыналъэм кыищынэмыщIа, уеблэмэ Мэздэгу нэс кыкIыурэ а щхьэлым цIыхухэр кьэкIуалIэрт. Арати, гъуэгум къащыхуозэ Раздольнэ жылагъуэм кыкIа зы урыс лыжъ, гуэдз хьэжыгъэ кьэпхэр и гум лъагъу кыщхьэпрыщу илгу. ЛыкIуэ (Тыркухэ япхьут) цIыкIу езэшагъэнти, гъынанэу щIедзэ, Кубра йольэлъ: «КхьыIэ, шыгур кьэгъувыи, дигъэтIысхьэ», – жери. Къаншыуейрэ Мэлгъэбэгрэ я зэхуаку дэт лъэмыжым цIыхубзитIыр нэсатэкъым иджыри. Кубра Iэ ещI. Гур зэрыхьэлъэм щхьэкIэ лыжыым кьэувыIэну зэрыфIэмыфIыщэр нэрылъагъут, ауэ цIыхуфIу кыщIэкIынти, гъуэгум тетхэр фIэпсэкIуэд мэхъури, шитIыр кыжьэдекъуэ. КъыгъэувыIэщ, цIыхубзитIыр кьэпыщхьэхэм дригъэкIуейри тригъэтIысхьащ. Шыгур хуэму кьэжьэжащ. А зэманым гъуэгури Iейтэкъэ?! ЩIыпIэкIэрэ ежэхыгъуэт, нэшэкъашэт. Куэди ямыкIуауэ, лъэгум щынэсым, лыжыыр шитIым яхоуэ, нэхъ игъэпсынщIэну. ЦIобым щыщта шыхэм асыхьэту зрач, зэрыжаIэу, гум илгъри исри ирахьэжьэри. Щхьэхуэ щIэпхуэа шитIым шыгур щыдрадзейм, убыдыIэ щIагъуи ямыIэу лъагъу тес цIыхубз цIыкIуитIри лъэныкыуэ зырызкIэ зэбгредз: ЛыкIуэ цIыкIур занщIэу лъеящ, ауэ ар Кубра и кIэ къуащIэм тесауэ кыщIэкIэри, цIыхубзыр нэхъ лъахьшэу ехуэхащ, шэрхъ щIагъым щIэхуэу. Шыхэр кыызэтемыувыIэу гур ирахьэжьэри арыкыым илгъэдэжащ. Лыжъ тхьэмыщкIэм гъуэгыу кьэжыхъ, «Ой, что я натворил?! Что теперь будет?!» – жиIэу и щхьэр фIиудыжу.

ЛыкIуэ къуажэм дэлъэдэжащ. Къэхъуар щыжиIэм, гур зэщIащIэри, Къаншыуей къуажэкIэм цIыхухэр кыкIащ. Шэрхьыр зытекIа лъакъуэр зэрызэфIэщIыкIам шэч кытрахьэртэкъым. Кубра унэм яшэжащ – сымаджэщ гъунэгъуу щыIэтэкъым (Мэздэгу нэс кIуэн хуейт), дохутырри а зэманым гъуэтыгъуейт. Къуажэм къушхьэ узхэмкIэ Iээу зы цIыхубз дэст ТеуныкIхэ я нысэу. Iэпкълъэпкыым игъуэта фэбжыыр зыхуэдэр IэпэкIэ кыищIэфырт Дисэ, къутам пхьэщIэпхэ хуищIыфырт, ипкIар ишытIэрт, игъэхъужырт. ЦIыхубзыр кьраджащ. Iэээр Кубра и лъэгудыгъуэм зэрэплгу кыгурылуащ и закъуэ ар и пIэ зэрыримыгъэувэжыфынур, цIыхухуэ кьару зэрыхуейр. Апхуэдэу щыхъум, я унэкъуэщ лIым елгъэлуащ. ЗэрищIынухэр Дисэ абы жриIэурэ лъакъуэр занщIэ зэращIыжыным иужь ихьащ. Кубра узыр хуэмыхуэ асыхьэту кьэмэхащ. Гужьбеуэ псори зэхэзе-

жэрт, ауэ Дисэ и Гуэхум иджыри пэрытт. Кубра ипхъу Зое «си анэр фогьалIэ», – жиIэу шыгъуэгым, Дисэ абы и гур шIэгъури, кыызтеувыIэжаш. Сытми, а дакыккъэм цIыхубзым лъэтхъэм-пэр зэрыльэкIкIэ зэригъэувэжри, мыхъеин хуэдэу быдэу ипхаш, пхъэщIэпхэ хуищIри. ИужькIэ Дисэ жиIэжырт: «Зое сигъэгүзэват, армышумэ, лъакъуэр нэхъыфIыжуи и пIэм схуигъэувэжынут».

Кубра и лъакъуэр мазитIым нэблагъэкIэ иригъэтIэтакъым Дисэ. «Хъунукъым, – жиIэрт Iэзэм, – уи ныбжыыр къэлъытауэ нэхъыбэрэ умыгъэхъейуэ шыгъэтын хуейщ». Апхуэдизрэ пхауэ шыта лъакъуэр къезэуэнтэкъэ. Абы ирихъэлIэу мээдэгү адыгэу зы цIыхубз, ФатIимэт и цIэу (Мээлохэ ящыщт), Кубра кыщIэупщIэну къэкIуащ. Ахэр благъэ зэрыгъэхъуауэ зэкIэлъыкIуэ зэпытт. Кубра телъ хъэзабыр щилъагъум, «Дисэ дыкымыщIэу къэттIэтэнщи, зэрыщытам хуэдэ дыдэу пхуэспхэжынкъэ», – жиIэри, абы цIыхубзым и лъакъуэр сабын фIыцIэкIэ хуитхъэщIри, уIэгъэпхыр зэрыщытам хуэдэ дыдэуи хуипхэжаш. «ФатIимэт си лъакъуэр щитIэтам, зы псапэ кыихъати! Дунейм щIэрыщIэу сыкытехъэжауэ кысфIэщIат», – игу кыигъэкIыжырт иужькIэ Кубра.

Дисэ пхъэщIэпхэм лъакъуэр кыдихыжа нэужь, хуэмурэ ба-шитIкIэ зекIуэн щIидзэжаш Кубра. Ар лъэбгъукIэ, бгъунжу теу-вэфу арат, ауэ итIани и лъакъуэр памыхыу апхуэдэу зэрыхъужари куэд и уасэт. Кубра псэхуу щIакъуэ башыр иIыгъыу фIэкIа хуиту кыыхуэкIухыжакъым...

Гүгъуехъ куэд и нэгү щIэкIат си анэшхуэм и анэм, ауэ а псом ар гу быдэ яхуэщIакъым. А гүгъуехъхэм ящыщт и щIалэгъуэу и зэтIолъхуэныкыуэ цIыкIуитIыр дунейм кыщытехъэну зэманым ар зыIууари. ЗэрыжаIэжымкIэ, а зэманым губгъуэ лэжыгъэр гуащIэт, зыми зыщIригъэхыу хуадэртэкъым. Бригадирыр Чопейт, ауэ Кубра губгъуэм уныдэмыкI жриIэну и дээр шырт. Зэрыуэндэгъуми емыплъу, цIыхухэм «езым и щхъэгъусэр нартыхупщIэ кыдигъэкIакъым», – кызызрыхуаIэну фIэлIыкIырт. Апхуэдэ зы махуэ гуэрым хъэ-сэм хыхъа цIыхубзхэм Кубра кыбгъурыувэн ядакъым, зэры-уэндэгъум щхъэкIэ хуэму фIэкIа ныкIуэцIрыкIыфынукъым, дыкыкIэригъэхунуш, жаIэри. Гъунэгъуу шыт лыжыым ар щилъа-гъум, «Къэув, тIасэ, мыдэ сэ си бгъумкIэ», – жиIэри, зришэлIаш. Махуэ псом зэбгъурыту щIащ, лыжыыр къелэбэкIрэ цIыхубзым и сатырым шыщи хуздихъу. Пщыхъэщхъэ хъуауэ лэжыкIуэхэр шызэбгърыкIыжым, лыжыым Кубра кыжриIащ: «Щэдджыжъ «накIуэ щIаIуэ», жиIэу уи деж хэт ныIумыхъэми, укыдэмыкI. Си деж нэгъакIуэ, сэ жэуап естынщ абы». АрщхъэкIэ а щэдджыжъ жыхуиIами нэмысу, цIыхубз уэндэгъушхуэр зэщIэбэгауэ нэху къекIащ. Шэч хэмылъу, махуэ псом лэжыгъэ гүгъуэ зэрищIар и фэм дэкIыжу арат. А махуэм и ужькIэ, сабий цIыкIуитIыр дунейм кытехъэхункIэ, Кубра сымаджэу пIэм хэлъащ, уеблэмэ «хъужынукукъым» жаIэу, цIыхухэм зэпхыжаIыкIыу. Ауэ къарууфIэу кыигъэщIат си анэшхуэм и анэр. ЦIыкIуитIри дунейм кытехъат, ауэ куэд дэмыкIыу зыр лIэжаш. Ар кызыхэкIари сабийр ныбэм илъу цIыхубзым гүгъуехъ ишэчара-гъэнт. Хуэмурэ Кубра кызыэфIэувэжаш икIи а цIыкIуитIым я ужькIэ, зы щIали дунейм кытехъэжаш.

Гыхлыри, бынри, гьунэгьури фЫуэ ильагьуу, езыми пщІэ кьыхуащІу шытащ Кубра. НэхьыщІэм жриІэн игьуэтырт, цІыхухэм ушнякІуэ яхуэхьурт, зэпымыуэ кьыкІэлььыкІуэ-кьыщІэупщІэр и куэду псэуащ. Быным зэи зэхахакьым Кубра и макьым зригьэІэтауэ, зыми ильэгьуакьым и нэпс кьекІуауэ, уеблэмэ псалъэншэу фЫмрэ Іеймрэ и сабийхэм захригьэщІыкІын лъэкІащ. Абы Алыхьым шыкур хуищІырт, и гьащІэм, и бынхэм папщІэ. ЩІэблэми ар шапхьэ яхуэхьуащ. Мы хьыбарыр кьызжезыІэжа си анэри ильэсрэ мазитІрэ ныбжьым щегьэжьауэ Кубра ипІащ и бын кьилъхуам хуигьадэу. ЩІакьуэ башыр зэриІыгьым хуэдэу, абы унагьуэр зыхуей хуигьэээфаш. И бынхэми пщІэ кьыхуащІыжащ, псори абы и деж кьыщызэхуэсыжу ильэс 95-кІэ псэуащ.

«Си анэшхуэмрэ си анэмрэ Алыхьым сахимыгьадэкІэ жысІэрт, апхуэдизкІэ нэхьыфІу слъагьур кьысхухэхынутаькьыми. ИкьукІэ Іушыгьэ куэдым сригьэдэІуащ си анэшхуэм, псэуныгьэм сыхуигьэсащ. Дунейр зэрыдахэр, гьащІэр фЫуэ лъагьун зэрыхуейр зэпымыуэ жиІэрейт абы», – жеІэ си анэм.

Кубрарэ Чопейрэ зэгурыІуэ-зэдэІуэж, зым адрейм пщІэ хуэзыщІыф цІыхухэм ящыщащ. Ахэр псэуакІуэт, гьащІэм хуэІушт. Чопей и гу хьэлэлагьымрэ цІыхуфІагьымрэ нобэми нэхьыжьхэм жаІэж. Зэхэгьэж иІэтэкьым, зыльэмыкІми зэпымыуэ дэІэпыкьурт. Абы и шапхьэщ ягу кьинэжа мы тепльэгьуэри. Зы кьумыкьу лЫ гуэр Кьызлар кьыкІыурэ щІэх-щІэхьурэ Мэлгьэбэг кьуажэ цІыкІум кьакІуэрт, езым и ІэкІэ ищІа хьэпшып тІэкІухэр абы щичэну е гьавэкІэ кьыщичьуэжыну. Ар зэрыхуэмыщІам щхьэкІэ Чопей зэпымыуэ абы гулбытэ хуищІу, гьавэкІэ, гьэшхэкІкІэ, лыкІэ зыщІигьакьуэу апхуэдэт. Абыи кьыщымынэу ныбжьэгьу зэхуэхьухэри, унагьуэкІэрэ ильэс куэдкІэ зэкІэлььыкІуащ, гуфІэгьуэ хьуми, нэщхьеягьуэ яІэми. Уеблэмэ Чопей зауэм хэкІуэда нэужьы, кьумыкьу лЫм и кьуэр кьыкІэлььыкІуащ Кубра, унагьуэ ІуэхукІэ зыхуэныкьуэ-зыхушыщІэхэр кьыхуищІэу, жыхапхьэ хуищІу, чий хуихуу. Кьумыкьубзэри зэтращыпыкІыу Кубрарэ и шыпхьу Хьамсинэрэ зрагьэщІагьэххэти, цІыхубз уэршэр зэхэсу зыгуэр адрейхэм зэхрамыгьэхынумэ, асыхьэту а бзэм техьэрт. Кубра дунейм щехыжами, ныбжьэгьуу гьащІэ псокІэ кьабгьэдэта кьумыкьу унагьуэм пщІэшхуэ кьыкІэлььызэрахьэжащ.

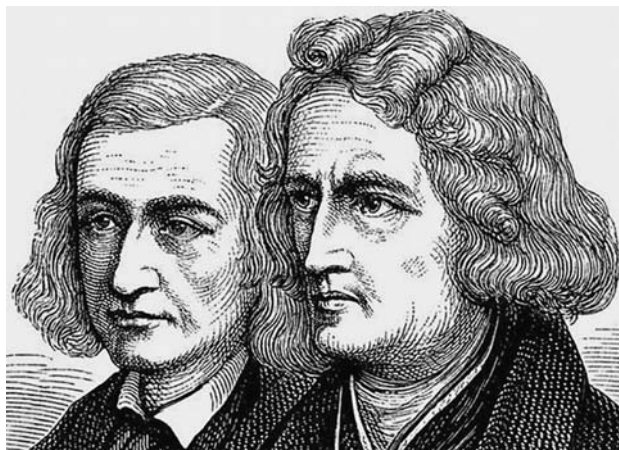
ГьащІэр гугьуами, а зэманым хэпсэукІахэм дунейр яфІэІэфІт, псэуныгьэм кІэлъеІэрт, цІыхухэр нэхь зэкІэлььыкІуэрт, зэрылъагьурт. ЯІэр мащІэми, абыкІэ зыр адрейм дэгуашэрт.

БАГЬЭТЫР Луизэ

Таурыхъхэр

ГРИММ зэкъуэшхэр

Гримм зэкъуэшхэр нэмыцэ еджагъэшхуэхэщ, филологхэщ, псысэрытх Іэээхэщ.

Якоб 1785 гъэм, Вильгельм 1786 гъэм Ханау къалэм къыщалъхуащ. Юристу еджахэщ, ауэ филологием дихъэхри, бзэщІэныгъэмрэ

ІуэрыІуатэ джынымрэ цІэрыІуэ ирихъуащ. Нэхъ пщІэшхуэ зиІуэ Европэм къыщыдэкІа псысэ тхылъхэм хабжэ зэкъуэшитІым я ІэдакъэщІэкІ «Сабий, унагъуэ таурыхъхэр». Абыхэм я псысэ куэд бзэ ІэджэкІэ зэрадзэкІащ. Анхуэдэщ, псалъэм папцІэ, «Бремен джэгуакІуэхэр», «Король-ВиндьякІэ», «Гном-Щхъэгъум», «Зэшищ», «Королыкъуэ-Хъэндьркъуакъуэ», нэгъуэщІхэри.

Гримм зэкъуэшхэр Пруссием и ЩІэныгъэ Академием и академикхэу цытащ.

Якоб 1863 гъэм, Вильгельм 1859 гъэм Берлин къалэм дунейм щехыжащ.

Зи ІэдакъэщІэкІхэм цІыкІуи уни дихъэх тхакІуэ хъэлэмэтхэм я таурыхъ зыбжанэ фи пащхъэ идолъхъэ, Нало Заур зэридзэкІауэ.

БРЕМЕН ДЖЭГУАКІУЭХЭР

Еуэри, зэман куэд япэкІэ псэуащ, жи, щхъэлтет гуэр. А щхъэлтетым иІэт, жи, зы шыдыжьыфІ, лъэщу икІи губзыгъэу.

Шыдыр куэдрэ щылэжьащ а щхъэлым, хъэжыгъэ зэрылъ къэпыжьхэр щыбкІэ зэрихъэу. Ауэрэ шыдри жьы мэхъу.

Шыдыр къарууншэ зэрыхъуар, зэрымылэжьэжыфыр елъагъу щхъэлтетми, пщІантІэм къыдеху.

Гузэващ шыдыр:

— Дэнэ сыкІуэну, дауэ сыхъуну? — жиІэри. — Жьы сыхъуащ, сыкъарууншэщ.

ИтІанэ игу къокІ:

«Бремен кьалэ ськIуэу, джэгуакIуэу уэрамым сьдэувэ щхьэ мы-
хьурэ?» — желэри.

Апхуэдэуи ещI. МакIуэ Бремен кьалэ.

МакIуэ ар, гьуэгум тету, шьд кIиикIэу кIийуэ. Здэкуэм хуозэ
щакIуэхьэ гуэр гьуэгум телу, и бзэгур кьидзарэ хьэлхьэу бауэу.

— Мыр сыт, хьэ, бауэкIэщI цхьэ ухьуа? — йоупщI абы шыдыр. —
Сыт уи лажьэ?

— Сешащ, — жи хьэм. — Куэдрэ ськьэжати, аращ бауэкIэщI
сыщIэхьуар.

— Сыт-тIэ апхуэдизу укьыщIэжар, хьэ? — аргуэру щлоупщIэ шы-
дыр.

— Ей шьд, гущIэгьу кьысхуэщI! — жи хьэм. — Сэ щакIуэ гуэ-
рым срихьэу щытащ, куэдри сыхуэлэжьащ. КьиукIахэр зэхуэсхьэ-
сыжу, губгьуэ мащIэрэ псыщIэ мащIэрэ кьызэхэзжыхьа сэ! Иджы
жьы сыхьуат, сыщэкIуэжьыфыртэкьыми, сызейм сиукIыжыну мурад
ищIащ. Арати, ськьыщIэпхьуэри ськьэжьэжащ, ауэ дяпэкIэ сщIэнур
сщIэркьым.

— НакIуэ си гьусэу Бремен кьалэ, — жи шыдым. — ДжэгуакIуэу
уэрамым дьдэувэжынщ. Уэ фIыуэ уобанэ, уи макьыр жьгьыруищ: уэ
бэрэбанэ уеуэрэ уэрэд жыпIэнщ, сэ гитарэ сеуэрэ уэрэд жысIэнщ.

— Ерэхьу, — жи хьэм, — накIуэ.

Йожьэ зэгьусэу.

Шыдыр шьд кIиикIэкIэ кIийуэ макIуэ, хьэри хьэ бэнэкIэкIэ ба-
нэурэ макIуэ.

КIуэм-льейм, кIуэм-льейурэ, зы джэдуужь гьуэгум тесу хуозэ,
нэщхьейрэ и щхьэр кьыхуэмыIэту.

— Слo апхуэдизу ущIэнэщхьейр? — йоупщI абы шыдыр.

— Слo апхуэдизу уи щхьэр кьыщIыфIэхуар? — йоупщI абы хьэр.

— Уэху, — жи джэдуужьым, — хьэмрэ шыдымрэ сыволэлу гущIэгьу
кьысхуэфщIыну. Сыщыпсэут сэ сызей цIыхубзым деж, куэдри сыщып-
сэуат, дзыгьуэшхуи дзыгьуэ цIыкIуи кьэзубыду. Иджы жьы сыхьури,
дзагуи сыхьуащ. Дзыгьуэ кьызэрысхуэмыубыдыжыр ельагьу сызей-
ми, псым сригьэтхьэлэжыну мурад ещI. Арати, ськьыщIэцIыпхьуэри
ськьэжьэжащ, адэкIэ сщIэнури сшхьынури сщIэркьым.

Шыдым жрелэ абы:

— НакIуэ, джэдуужь, ди гьусэу Бремен кьалэ, джэгуакIуэу уэра-
мым дьдэувэжынщ. Уэ макьыфI уилэщ, шыкIэпшынэ уеуэрэ уэрэд
жыпIэнщ, хьэр бэрэбанэ еуэрэ уэрэд жиIэнщ, сэри гитарэ сеуэрэ
уэрэд жысIэнщ.

— Ерэхьу, — жи джэдуужьым, — фынакIуэ.

Йожьэ ахэр зэгъусэу.

Шыдыр шыд клийклэклэ клийурэ маклуэ, хьэр хьэ бэнэклэклэ банэурэ маклуэ, джэдуужьыр джэду пцлэуклэклэ пцлэуурэ маклуэ.

Маклуэ-мэльей, маклуэ-мэльей. Зы пцлэнтлэ гуэрымклэ блэклрэ пэт хуозэ зы адакъэжь, куэбжащхьэм тетрэ «луу-луу-луу-луу-у-у!» — жи́лэу, и къару кызыэрехьклэ, луэуэ.

— Слэ, адакъэжь, уцлэлуэр? — йоупцл абы шыдыр.

— Кыпщыцлэ-ла? — йоупцл абы хьэр.

— Зыгуэрым уи жагъуэ кыщлэ? — йоупцл абы джэдуужьыр.

— Уэху, — жи адакъэжьым, — шыдым, хьэм, джэдум гуцлэгъу кысхуэфцл! Пцлэдей сэ сызейм хьэщлэ къахуоклуэри, сэ абыхэм сыхуауклыну я мурадц. Сыт си лэмал?

Шыдым жрелэ абы:

— Наклуэ, адакъэжь, ди гъусэу Бремен кьалэ, джэгуаклуэу уэ-рамым дыдэувэжынц. Уэ макъыфл уилэц, лэпэпшынэ уеуэрэ уэрэд жыплэнц, джэдуужьыр шыклэпшынэ еуэрэ уэрэд жилэнц, хьэр бэрэбанэ еуэрэ уэрэд жилэнц, сэри гитарэ сеуэрэ уэрэд жыслэнц.

— Ерэхъу, — жи адакъэжьым, — фынаклуэ.

Йожьэ ахэр зэгъусэу.

Шыдыр шыд клийклэклэ клийурэ маклуэ, хьэр хьэ бэнэклэклэ банэурэ маклуэ, джэдур джэду пцлэуклэклэ пцлэуурэ маклуэ, адакъэри адакъэ луэклэклэ луэурэ маклуэ.

Клуэм-лэейм, клуэм-лэейурэ, жэц къатохъуэ. Шыдымрэ хьэмрэ жыгей цлэгъым цлэгъуалъхьэ, джэдур кьудамэ гуэрым тотлысхьэ, адакъэр жыг цхьэклэ дыдэм долъэтей аби, тотлысхьэри хьурейуэ зеплыхь. Зиплыхьц-зиплыхьри, кыльэгъуац мыжыжьэу мафлэ нэху.

— Мафлэ нэху сольбагъу! — жи адакъэжьым.

Шыдыр кьопсалъэ:

— Къэщлэн хуейц а мафлэ нэхур зищлысыр, — жи. — Хэт ицлэрэ мыжыжьэу унэ цытынклэ мэхъу.

Хьэр кьопсалъэ:

— А унэм лы цлэлынклэ мэхъу. Сэ тлэклу сышхэнт.

Джэдур кьопсалъэ:

— А унэм шэ цлэтынклэ мэхъу. Сэ тлэклу сефэнт.

Адакъэми желэ:

— А унэм ху цлэлынклэ мэхъу. Сэри тлэклу сыхэуэнт.

Къотэджхэри, а мафлэ нэхум маклуэ.

Хуей гуэрым йохъэ, хуейм унэ итц, унэ цхьэгъубжэм нэху кы-дедэ.

Шыдыр бгъэдохьэри цхьэгъубжэмклэ доплэ.

- Сыт пльагьурэ, шыд¹ – кьоупщI адакьэр.
- Сльагьуращ, – жи шыдым, – хьунщIакIуэ гуп Iэнэм пэрысу йошхэ-йофэ.
- Уэху-ху-ху, сэ зыгүэ сомэжалIэри! – жи хьэм.
- Уэху-ху-ху, сэ псы сыхуолIэ! – жи джэдум.
- Дауэ мы унэм хьунщIакIуэхэр кьыщIэтхуа хьуну¹ – жи адакьэм.

Мэгупсысэ-мэгупсысэхэри, мыр кьагупсыс:

Шыдым и фIальэхэр щхьэгьубжэ льябжьэм трегьэувэ, хьэр абы и тхым тоувэ, джэдур хьэм и тхым долъей, адакьэр джэдум и щхьэм долъэтеиж.

Мис абдеж псори зэуэ мэкIий: шыдыр – шыд макькIэ, хьэр – хьэ макькIэ, джэдур – джэду макькIэ, адакьэри ядоIуэ.

ЗэрогьэкIийхэри, щхьэгьубжэмкIэ зыдагьэцэтыкI.

ХьунщIакIуэхэр зэбгрыщтри, мэзым щIэлъэдэжащ.

МыдэкIэ шыдыр, хьэр, джэдур, адакьэр Iэнэм кьетIысэкIри, шхэуэ щIадзащ.

Ешхэщ-ефэщ, ешхэщ-ефэри, загьэнщIщ аби, гьуэлъыжахэщ жеину.

Шыдым щIантIэм дэль мэкьум зыхегьэукIурие, хьэр бжэ льябжьэм деж мэгьуэль, джэдум зешыхьри, хьэку хуабэм зытрегьэзагьэ, адакьэр куэбжэм долъей.

Уэздыгьэр ягьэункIыфIри, езыхэр Iурех.

ХьунщIакIуэхэр мэзым кьыщIэплъурэ я унэм кьопплэ.

Щхьэгьубжэ нэхур зэрыункIыфIар яльагьу.

Iюуэри, хьунщIакIуэхэм ящыщ зы кьызыхагьэкIри, пльакIуэ кьагьакIуэ. Хэт ищIэрэ, дызыщышынэн хуэмейм дыщышынауэ пIэрэ, жыхуалэу.

ХьунщIакIуэр кьокIуэ, унэбжэр Iухри, щцэфIапIэм щIохьэ. Пльэмэ – хьэкущхьэм мафIэ цIыкIуитI кьыщцоцIу.

«Мыхэр дэпу кьыщIэкIынщ, – жи хьунщIакIуэм игукIэ. – Иджыпсту пхьакьуэр¹ щIэзгьэнэнкьэ!»

Пхьакьуэр мафIэм пэрелури – мафIэр джэдуунэу кьыщIокI.

Джэдур мэгубжь, кьыщIолъэт, кьыжьэхопырхьэ, фIальэкIэ хьунщIакIуэм кьопхьуэ...

ХьунщIакIуэм бжэмкIэ зедз. Хьэр абдеж цылыти, и льякьуэм кьопхьуэ.

ХьунщIакIуэр унэм кьыщIоцIэфтыж. Шыдыр щIантIэм дэльти, фIальэкIэ кьоуэ.

¹ Пхьакьуэ – уэздыгьей зэгуэгьэзам и кIапэм мафIэ щIагьанэурэ ягьаблэу щытащ ижькIэ. Абы зэреджэр пхьакьуэт.

Хьунцлаклуэм куэбжэмклэ зедэ. Куэбжэм тес адакъэр кьытоулуэ: «Луу-Луу-Луу-Лу-у-у!» — жёлэри.

И нэр кьыщхьэрипхьуауэ, хьунцлаклуэр мэзым цлолъэдэж. И гьусэхэм яхолъэдэжри яжрелэ:

— Дьунэхьуащ! — жи. — Ди унэм иныжь шынагьуэ кьыщлэтлысхьахэщ. Зыр и лэпхьуамбэ кьыхьыжьхэмклэ си нэклум кьыпхьуащ, адреим си лъакьуэм сэ кьыхилуащ, ещанэр си щлыбым бжэгьуклэ кьеуащ, епланэр кьысклэлъыгуоуащ: «Фымыгьаклуэ дьгьур», — жиёлэри.

— Ей, — жалэ хьунцлаклуэхэм, — мы щлыплэм псэууэ дьзэрикьыным иужь дивгьэт!

Арати, кьэгъазэ ямылэу хьунцлаклуэхэм ябгынащ а мэзыр.

Мьдэклэ бремен джэгуаклуэхэр — шыдыр, хьэр, джэдур, адакьэр — а унэм кьыщлэнауэ матхьэ-машхэри цлэсц.

ТХЬЭКЛУМЭКЛЫХЬЫМРЭ ЦЫЖЬБАНЭМРЭ

Мы псысэр фэ фи флэщ хьуну кьыщлэкьынкьым. Ауэ сэ си дадэм мьр щилуэтэжккэ, мьпхуэдэу жиёлэ и хабзэт:

— Псысэр цлы зацлэкьым. Абы пэжи хэльщ. Арыншамэ, сыт щхьэккэ ялуэтэнт ахэр цлыхум?

Мы псысэм кьызэрыщлидзэр мьпхуэдэут...

Еуэри, зэгуэрым, дьгьэпс махуэ бзыгьэу, цыжьбанэр и унэ бжэлупэм лутт, желэ, и литьыр и ныбащхьэм цызэрыдзарэ дзапэ уэрэди жиёлэу.

Дзапэ уэрэдыр жиёлэу здэщытым, занцлэу игу кьокк:

«Ськлуэнц губгьуэми, балыджэм сепльынц. Си гуащэм, цыжьбанэ анэжьым, сабийхэр игьэпсклыху, ихуэпэхуккэ, губгьуэми сынэсынцци, унэми ськьэсыжынц».

Цыжьбанэр йожьэри, здэклуэм, тхьэклумэккьыхьым хуозэ: ари губгьуэм клуэрт, и кьэбыстэ хьэсэм еплыну.

Цыжьбанэм кьелъагьу тхьэклумэккьыхьыр, щхьэщэ хуещлри, щыгуфкьыгу жрелэ:

— Уузыншэм, зиусхьэн тхьэклумэккьыхь! Дауэ фьпсэурэ?

Тхьэклумэккьыхьым лейуэ зигьэкьт, пагэт.

Нэмыс хэльу, цыжьбанэм сэлам кьрихьыжыным и плэккэ, и щхьэр ищлри, лэдэбыншэу кьепсэлъащ:

— Слло, цыжьбанэ, нэхумыщым губгьуэр кьыщлэбущыхьыр?

— Си нэгу зезгьэужьыну ськьыдэккэщ, — жи цыжьбанэм.

— Уи нэгү зегъэужьынуи? — и пащӀэкӀэм кыщӀогуфӀыкӀ тхьэкӀүмэкӀыхьыр. — Уэлэхьы, а уи лъакъуэжъ цӀыкӀлүхэм жыжъэ уахьыну фэ езмыслъ.

А псалъэхэр цыжъбанэм и гум зэпхидзащ. ИфӀэфӀтэкъым абы и лъакъуэ къуаншэжъ цӀыкӀлүхэр кърахъуэну.

— Уа, уэ уи мыгугъэжу плэрэ а уи тхьэкӀүмэкӀыхь лъакъуэхэр нэхъыфӀу, нэхъ псынщӀлэу зежэу? — йоупщӀ ар тхьэкӀүмэкӀыхьым.

— Абы шэч хэлъкъым, — жи тхьэкӀүмэкӀыхьым.

— НтӀэ, укъыздэжэн? — аргуэру йоупщӀ цыжъбанэр.

— Уэ ськъыбдэжэуи? — жи тхьэкӀүмэкӀыхьым, ауан къищӀу. — Си дыхъэшхын кыуымыгъакӀуэт иджы! А уи лъакъуэ къуаншэжъ цӀыкӀлүхэмкӀэ сэ укъыстежуи?

— ПлӀагъункъэ, — жи цыжъбанэм. — ПлӀагъункъэ ськъыптежауэ.

— НакӀуэт-тӀэ, дыщӀлэгъапхъуэт! — жи тхьэкӀүмэкӀыхьым.

— Зэ умыплӀащӀлэт, — жи цыжъбанэм. — ЯпэщӀыкӀэ ськӀуэжынщи, пщӀэдджыжъышхэ сщӀыныщ, сьхъэт ныкъуэ нэхъ дэмыкӀыу ськъэсыжынщи, итӀанэ кыыздэжэ. Хъункъэ?

Игъэээжауэ мэкӀуэж цыжъбанэр. Гупсысэурэ мэкӀуэж:

«ТхьэкӀүмэкӀыхьыр, дауи, сэ нэхърэ нэхъ жэрщ. Ауэ ар делэщ, сэ сыгубзыгъэщ. Сэ абы бзаджагъэкӀэ сытекӀуэнщ», — жи.

Цыжъбанэр къосыжри и фызым жрелэ:

— Зыхуапэ, физ, псынщӀлэу, си гъусэу губгъуэм унэмыкӀуэу хъунукъым.

— Сыт къэхъуар? — жи цыжъбанэ анэжъым.

— ТхьэкӀүмэкӀыхьым сэрэ баз дызэпихъащ, дыкъызэдэжэу къытежым деплъыну. Сэ тхьэкӀүмэкӀыхьым ськъытемыжу хъунукъым, уэ абыкӀэ укъыздэлэпыкъун хуейщ.

— Жыплэр сыт, на, делэ ухъужа? — къэулэбжъащ цыжъбанэ анэжъыр. — Дауэ уэ тхьэкӀүмэкӀыхьым укъызэрыдэжэнур? Тхьэ, занщӀлэу къыптемыжым!

— Абы уи луэху хэлъкъым уэ, физ, — жи цыжъбанэм. — Зыхуапи, накӀуэ. Сэ сщӀлэр сощӀлэж.

Фызым зыхуапэри, цыжъбанэм щӀыгъуу кӀуащ губгъуэм.

ЗдэкӀуэм цыжъбанэм жрелэ и фызым:

— ТхьэкӀүмэкӀыхьым дэрэ мис мы губгъуэ кӀыхьым дыкъыщы-зэдэжэнущ. Ар зы вагъэмбэкъум дэту, сэ нэгъуэщӀ вагъэмбэкъум сьдэту. Уэ, физ, губгъуэкӀэм деж къэуу, си вагъэмбэкъум удэту. ТхьэкӀүмэкӀыхьыр кыызэрыплӀагъуу, къегуо: «Сэ ськъэсакӀэщ уяпэ!» — жыи. Къыбгурылуа?

— Къызгурылуащ, — жи фызым.

Еуэри, апхуэдэу ящлащ. Цыжьбанэм и гуащэр ишэри вагъэмбэкъум деж къыгъэуващ, езым къыгъээжри, тхэкълумэкълыхьыр къыщигъэнама деж къекълуэлэжащ.

— Нтлэ, дызэдилърэ? — жи тхэкълумэкълыхьым.

— Наклуэ, ныщлэпхуэ, — жи цыжьбанэм.

Цхъэж и вагъэмбэкъум клуэри дэуващ.

— Зы, тлу, цы! — желэри мэгуо тхэкълумэкълыхьыр.

Тури я лэа къызэрихьклэ йоль.

Цыжьбанэм лэабакъуэ зыщыплл ижри, хуэмурэ къэклуэжри, и плэ итлыхьэжащ. Цысщ зегъэпсэхури. Тхэкълумэкълыхьыр мажэри-мажэ. Вагъэмбэкъуклэм щынэблагъэм, цыжьбанэ анэжьыр къогуо:

— Сэ сыкъэсаклэщ уяпэ! — жи.

Цыжьбанэмрэ цыжьбанэ анэжьымрэ зэщхьыркъабзэт пхузэхэмыгъэкълу. Тхэкълумэкълыхьым егъэщлагъуэ цыжьбанэр къызэрыпежьар.

— Иджы дыкъыздикламклэ дыгъэгъази, аргуэру дызэдэгъажэ, — жи абы, цыжьбанэ анэжьым жрилэу. — Зы, тлу, цы!

Егъээж тхэкълумэкълыхьми, нэхъ псынщлэжу мэцлыв. Цыжьбанэ анэжьыр и плэ къинэжауэ исщ.

Тхэкълумэкълыхьыр вагъэмбэкъупэм нэблэгъэжауэ, цыжьбанэ гуэрыр къогуо:

— Сэ уяпэ сыкъэсыжащ! — жери.

Нэхъ леижу егъэщлагъуэ ар тхэкълумэкълыхьым.

— Иджыри зэ дызэдигъэлъыж, — къольэлу ар цыжьбанэм.

— Ерэху, — жи цыжьбанэми. — Ухуеймэ, иджыри дызэдэжэнщ.

Аргуэруи къызэдожэ.

Мис апхуэдэурэ губгъуэм и кълыхьагъклэ ирижэм-кърижэжурэ тхэкълумэкълыхьыр блыщлрэ щэрэ жащ. Зэпымыууи цыжьбанэр къытежырт.

Тхэкълумэкълыхьыр вагъэмбэкъум и пэм къызэрыблэгъэжу, цыжьбанэр абы егуоурт: «Сэ уяпэ сыкъэсаклэщ!» — жилэурэ.

Тхэкълумэкълыхьым игъээжырти, вагъэмбэкъуклэм щынэблагъэклэ, цыжьбанэ анэжь гуэрыр къегуоурт: «Сэ уяпэ сыкъэсаклэщ!» — жилэурэ.

Блыщлрэ епланэ жэгъуэм тхэкълумэкълыхьыр губгъуэм и зэхуэдитлым нэмысу къэуклуриящ.

КОРОЛЬ-ВЫНДЖЪАКІЭ

Еуэри, король гуэрым зыпхъу иІэт, дахагъэкІэ дуней псом щыщІэрыІуэу. Пэжуи, дахэт ар, узримыгъэплъу, ауэ зихуэдэ щымыІэжуи пагэт. И псэлъыхъухэм ящыщ гуэри зрипэсыртэкъым. Хэт къылыыхъуми, къыпригъэхьрти, зы псалъэ жагъуэ е цІэ лей дыхъэшхэн якІэщІидзэжырт. Корольжъым ипхъу закъуэм псори хуигъэгъурт, ауэ икІэм-икІэжым абыикІ иужэгъуащ принцессэм и щхъэзыфІэфІагъыр.

Арати, унафэ ещІ джэгущхуэ зэхашэу, щІыпІэ жыжьи, къалэ благъи щІалэу цагъуэтыр кърагъэблэгъэну — корольпхъур къыди-хъэхынкІэ гугъэ гуэр къызыхуэнэжа псори!

Псэлъыхъу Іэджи зэхуэсащ. Ахэр я нэхъыжъыгъэрэ я беагъэкІэ зэкІэлъыкІуэу кърагъэувэкІ. Королхэмрэ къэралыр къызыхуэнэну принцхэмрэ япэ иту, итІанэ — герцогхэр, итІанэ — пщыхэр, графхэр, баронхэр къакІэлъыкІуэу, уэркъ къызэрыгуэкІхэр псом я ужь къинэу.

ИтІанэ корольпхъур кърашажъэр аби, псэлъыхъу къеувэкІахэм хагъаплъэ, нэхъ игу ирихъыр лыуэ къыхихын щхъэкІэ.

160

Ауэ мы зэми корольпхъум игу зыри ирихъакъым.

Псэлъыхъухэм я зыр абы гъумыІуэ къыщохъу.

— Сырэ фэндырэ! — жери фІещ.

Адрейр — кІыхъсолэрэ, псыпцІэм хэт кърум ещхъу, пэ кІыхъу къелъыгтэ:

— Къру лъакъуэ, лъакъуэ кІыхъ, къэмыкІуэжу къэзыкІухъ.

Ещанэр фІэкІэщІц:

— ЩІым хэгъуащэм сылъыхъуэнт, сытеувэм, дауэ хъун?

ЕплІанэр фагъуэІуэу къыфІощІ:

— Ажалу фагъуэщ, цІампІырэу гъурщ!

Етхуанэр тхъуэплъыІуэщ:

— И нэкІур тхъуэплъыбзэщ, елыркъэш гъэвам ещхъыркъабзэщ!...

Еханэр мыкъудану къыщІокІ:

— ЖыгыщІэр хъэкукІэ ягъэгъупцІаи, цІынэр гъурыщэ хъуаи, захуэу щытаи зиухуэжаи!

Арати, псоми ялъысащ.

Ауэ псом нэхърэ нэхъ зытехуар псэлъыхъухэм къахэлыдыкІ король щІалэрат.

Ауан ирипщІыну зыри кІэрыбгъуэтэнутэкъым абы. Хъыджэбзым я нэхъ къабзэми идэнт ар, ауэ корольпхъум ари къыпрегъэх. Абы гу лъытауэ къыщІокІ щІалэм и жъакІэр зэрыпапцІІуэмрэ и гупэмкІэ

кызыэрыгIеймрэ. АфIэклa хэмылбу, лажьэ зимыIэ псэлъыхъур джэгупIэ къещI.

— Уарэ, — жи дыхъэшхыурэ, — феплът мыбы! Феплът! Мыбы и жыакIэпэр зэрывындыпэ! Король-ВынджыакIэ! Король-ВынджыакIэ!

Гъунэгъум щIэнэклэн зыфIэфIыр мащIэ! — а псалъэр япхъуатэри хыхъэж: а цIэр апхуэдизкIэ король щIалэм кыкIэрыпщIати, Король-ВынджыакIэклэ фIэклa зыри къеджэжыртэкъым.

Ауэ дэтхэнэ джэгури зэ еух.

Псэлъыхъуу къригъэблагъэхэр псори джэгупIэ ищI фIэклa, щауэ кыыхэхын Iуэху принцессэм зэрызэримышуэр королыжъым кыыгуроIуэри, мэгубжь, икIи и щхъэмрэ и тажымкIэ тхъэ еIуэ, и пхъур япэ куэбжэм кыытеIуэ факъырэм иритыну.

МахуитI докI. Пащтыхъ унэм и щхъэгъубжэ лъабжьэм шыкIэ-пшынэ макъ кыыщоIу, итIанэ джэгуакIуэ хъэулейм и уэрэдри кыы-хедзэ. Уэрэдымрэ пшынэмрэ зэрагъэхъ щыIэтэкъым: уэрэдыр гукъы-дэж къозытхэм ящыпщIэкъым, ар, цIыхур игъэгумэщIу, зы сомыжъ е щIакхъуэ Iыхъэ кызыэрыIах уэрэдт.

Уэрэдыр королым зэрызэхихыу, и унэлутхэр егъакIуэ джэгуакIуэм деж:

— КъыщIэвгъэхъэ ар, — желэри. — Мыбы кыыщIрехъэ!

ЗэхэфIеярэ зэхэфыщIауэ факъырэр унэшхуэм кыыщIохъэ щтэлэщтаблэу, мэуври уэрэду ищIэр псори къажрелэ королымрэ ко-ролыпхъумрэ. ИтIанэ лъахъшэу щхъэщэ къахуещIри къольэIу, и Iэзагъыр мыхъуу, и гугъуехъым пэкIуэ факъырэ Iус къратыну.

Королым желэ:

— Уи лэжыгъэм хуэдэщI уи лэжыапщIэри. Уи уэрэдхэр апхуэдизкIэ сигу ирихъащи, шынэхъыщIэ, мы сипхъу закъуэр фызу узот.

Ар щызэхихым, хъыджэбз гуащэм, гузэвэгъуэр кыыкIэ-щIэзэрыхъауэ, и адэм и пащхъэм лъэгуажъэмыщхъэу зыщрегъэхуэх, арщхъэклэ королыр ауи кыыхуеплъэкIакъым.

— Абы зыри пхуещIэжынукукъым! — жи королыжъым. — Сэ си щхъэмрэ си тажымкIэ тхъэ сIуащ, япэ къэс факъырэм уестынуи, си тхъэланэр згъэпэжынущI!

Королыпхъум зилIэжа, тхъэм и хъэтыркIэ къелъэIуа щхъэклэ, абыикI зыри кыкIакъым. Асыхъэтым королыпхъумрэ джэгуакIуэмрэ я нэчыхъыр ятх.

Нэчыхъыр зэратхыу, королым желэ:

— Факъырэм и фызыр пащтыхъ унэм щIэсыну къекIуркъым. Уи лIым и гъусэу дэнэ ухуейми зегъэхъ!

ДжэгуакIуэ факъырэм, псалгэ жимыIэу, нысащIэм и Iэр еубыдри, щIантIэм деш. Арат япэ дьдэу королыпхъур и адэм и унэшхуэм лъэсу къыщыщIэклар.

И щхъэр къыхуэмыIэту, лъэныкъуэкIи еплъэкIын укIытэу, кIэлъокIуэ ар и лым, гъуэгу мывалгэ сабэм тету.

Куэдрэ кIуащ ахэр апхуэдэу, губгъуэхэри бгыхэри зэпаупщIу, гъуэгушхуэри гъуэгу цIыкIури зэпачу. Сытми, зызэман зэ я лъагъуэр мэз Iув гуэрым щIохъэ.

Жыгеижь гуэрым и лъабжьэм щIотIысхъэ загъэпсэхуну, мо жыг щIагъ жъауэхэм дахъэха королыпхъур щIоупщIэ:

— Мыр хэт зи мэзыр, мы уэгум нэсу кIар?

— ВынджьакIэ фIэпщу бгъэикIарщ.

Къыхэпхыгъатэм ар щхъэгъусэу,

Иджы фыфейт мыр зэгъусэу,

Королыпхъур мэгупсысэ, итIанэ хощэтыкIри, щэхуу желэ:

— Щхъэ ВынджьакIэр сымьдарэт,

Сытхъэжынут ар си дарэу!

ДжэгуакIуэр абы нэбгъузкIэ къеплъащ, ауэ цIутI жиIакъым. Йо-
жъэжхэри, адэкIэ макIуэ.

КIуэм-лъейурэ, псышхуэ гуэрым нос, и IуфитIри хъупIэ щхъуантIэу ехыу.

Королыпхъур аргуэру щIоупщIэ:

— Мыр хэт зи губгъуэр, мы щхъуантIэ дахэу кIар?

— ВынджьакIэ фIэпщу бгъэикIарщ.

Къыхэпхыгъатэм ар щхъэгъусэу,

Иджы фыфейт мыр зэгъусэу!

— Еууей, — жи королыпхъум, и нэпсыр къежэхыу. —

Щхъэ ВынджьакIэр сымьдарэт,

Сытхъэжынут ар си дарэу!

ДжэгуакIуэм и нэщхъыр зэхекIэри, и щхъэр егъэкIэрахъуэ, ауэ зы псалги жиIэркъым. Аргуэру йожъэжхэри макIуэ.

Дыгъэр бгым къухъэу хуежъауэ, королыпхъумрэ джэгуакIуэ факъырэмрэ зы къалэ бей иным нос. Къалэм и дыщэ куэбжэм чэщанэ хъурей лъагэ къыщхъэщытщ.

Королыпхъур аргуэру щIоупщIэ:

— Мыр хэт зи къалэр, мы уэгум нэсу кIар?

— ВынджьакIэ фIэпщу бгъэикIарщ.

Къыхэпхыгъатэм ар щхъэгъусэу,

Иджы фыфейт мыр зэгъусэу!

¹ Си дарэу — си гъусэу.

Корольпхъум афӀэкӀа хуэхъыжакъым. И нэпситӀыр джэшым хуэдэу кӀелъӀэлъахри, и цӀхъэр зыфӀиудыжу гуоуащ:

— ЦӀхъэ ВынджъакӀэр сымыдарэт,

Сытхъэжынут ар си дарэу!

ДжэгуакӀуэр мэгубжь:

— Мыдэ кӀакӀуэт, тӀасэ цӀыкӀуу сиӀэ! — желӀэри. — Уэ нэгъуэщӀым узэрыдэмыкӀуар цыбгъеижкӀэ, ар сэ сигу ирихь уфӀлэщӀмэ, ущоуэ. Сложь, сэ сызумыпэсу ара?

Корольпхъум зеуцӀэхуж. Псалъэ зэжрамыӀэу кӀалэ псор зэпачри, кӀалэбгъум кыщцоувыӀэ, жьы хъууэ щӀым хэкӀэжа унэжь цӀыкӀу гуэрым деж. Ар щилъагъум, корольпхъум и гур ехуэхащ. Унэжь цӀыкӀум йоплъ, и лым кӀоплъыжри, цӀэху дыдэу кӀоупщӀ:

— Мы унэ быӀуэбышӀэр хэт зейр? — жери.

— Уэрэ дэрэ дыдейц! — зигъэцӀагъуэу желӀэ джэгуакӀуэми, бжэ ІушӀэр Іуех. — Мыбы дыщыпсэунуц уэрэ дэрэ. НыщӀыхьэ!

Корольпхъум зигъэцӀхъын хуей мэхъу, бжэцӀхъӀум щѐбакъуэкӀэ, бжаблэм и цӀхъэр жьэхэмыуэн цӀхъэкӀэ.

— Дэнэ щыӀэ-тӀэ унэлутхэр? — жи, зеплъыхъри.

— Сыт унэлут узезыхъэр! — жи факъырэм. — Уэ езым уи цӀхъэ зепхъэжынуц. Мыдэ мафӀэ кӀэщӀ, псы тегъэуви, тшхын тӀэкӀу кыызэгъэпэщ. Сэ Іейуэ сешащ.

АрцӀхъэкӀэ корольпхъум мафӀэ зэращӀми зэрыпщафӀэми зыри хищӀыкӀыртэкъыми, езы джэгуакӀуэр а Іуэхум иужь йохъэ.

Зызэман зэ пщыхъэцӀхъэшхэ тӀэкӀури хъэзыр мэхъу. ЗэлӀзэфызыр машхэри мэгъуэлъыж.

ЕтӀуанэ махуэм факъырэр нэхумыщу кыщцолъэтри, корольпхъу тхъэмыщкӀэр кыщцельэф:

— Къэтэдж, унэгуащэ, иныжь жей умыщӀу! Дэ ди пӀэкӀэ лэжьбэн диӀэкъым!

Арати, махуитӀкӀэ зэдопсэу ахэр мытхъэ-мылӀэу, икӀи хуэм-хуэмурэ джэгуакӀуэ тхъэмыщкӀэм и гъэтӀылыгыгъэ тӀэкӀур йокӀ.

— ИӀэ, фыз, дызэрытхъар ирикъунуц, — жи лым. — Дэ мы Іуэхуншагъэм фӀым дыхуишӀэнукъым. Уэрэ дэрэ диӀэ тӀэкӀур дошхыж, ауэ зыри кӀэдлэжьыркъым. Еуи, уэ матэ пщӀыуэ кӀегъажьэ... КъышпӀэкӀуэнышхуи щыӀэкъым, ауэ гугъуехъышхуи текӀуадӀэркъым.

Лыр мэзым макӀуэ, дзэлыч пеупщӀри зы хъэнж¹ псо къехь.

Корольпхъум матэ ищӀыну хуожьэ, арцӀхъэкӀэ чы ткӀийхэр хуэгъэдалуэркъым. Абыхэм ядӀэркъым загъэшынуй, зэрыубыдынуй, мо тхъэмыщкӀэм и Іэ хужь цӀыкӀухэр кӀратхь, яулӀэ мыхъумэ.

¹ Хъэнж — Пхъэ зӀкӀуэцӀыпха. /Вязанка.

— Ыхьы! — жи, лЫр абы и лэжьэкIэм кьоплЪри. — Мыр уэ пхуэдэ Iэпэзадэм IэщIагъэ хуэхъунукъым. Еуи, цыкIуэкIыр кьащтэ. Хэт ищIэн, уи итIымрэ уи акъылымрэ абы пэлыэщынкIи хъунц.

Корольпхъум цыкIуэкIыр кьещтэ, арцхьэкIэ мо Iуданэ кьурэм и Iэпхъуамбэ цыкIухэр зэпехри, лЫр кьапыткIуу щIедзэ, и нитIым нэпс кьызырщIэткIум ещху.

— Сыт бэлыху тхьэм укъыстрилхьэт! — жи лЫм. — Тхьэм и хьэтыркIэ жыIэ — сыт уримыхьэнэ?! НтIэ, деуэу, кхъуэщын шынакъ-бжьэнакъкIэ дысондэджэру деплЫн?... Нащхьэ пщIырэ, ахьшэ кьеIыпхыу утесынц бэзэрым.

«А дыдыд, — жи игукIэ корольпхъум, — ди кьэралым щыщ гуэрмы кьалэм кьакIуэрэ, а утым¹ нихьэрэ, бэзэрым сытесу кхъуэщын сщэуэ илыагъумэ, дауэ хъуну!... Сыт хуэдэу Iейуэ кьысщыдыхьэшхын мыгъуэ ахэр сэ!»

Ауэ сыт и Iэмалт? Е шхын щхьэкIэ улэнц, е сытри пщIэнц. Арати, корольпхъур арэзы мэхъу сондэджэрыну.

ЯпэщIыкIэ сатур хьарзынэу йожьэ. Мо цIыхубз дахэм и кхъуэщынхэр цIыхум зэрапхъуэу ящэху, кьемыдауэу жиIэр кьрат. Ар дэнэ кьэна, ахьшэри кьрату ящэхуа кхъуэщынхэри кьезытыж кьахокI.

Апхуэдэурэ мэпсэу ахэр. Фалъэрэ тепщэчу яIэр псори ящэху. Аргуэру лЫм зы гулэ кьещэху кхъуэщын хьэкъущыкъуу. Корольпхъури бэзэр утым тотIысхьэ, гъуэгум и гъунэгъуу, и хьэпшыпхэр кьрегъэувэкI аби, сату ищIыну зегъэхьэзыр.

Мис абдеж, кьыздикIари кьыздихуари ямыщIэу, шы пхьашэ тесу зы чэф гуэр зыщIыпIэкIэ кьыкъуоцIэфт аби, кхъуэщын кьегъэувэкIахэм, гъуэжькуийм хуэдэу ирожэ, сабэрэ кьутахуэрэ фIэкIа умылыагъужу кьегъанэри.

Корольпхъум и нэпситIыр кьыфIощэщэх.

— Еуей, узыгъуэр кьызатынкъэ иджы сэ! — жи абы шынауэ, хьэкъущыкъу зэхэкъутар зэхидзыжурэ. — Сыт мыгъуэ иджы си лЫм кьызжиIэнур!...

Ар жэкIэ кIуэжри кьытепсыха лажьэр гъыуэ и лЫм хуиIуэтэжащ.

— Хьайдэ хьэхь иджы! — жи лЫми. — А зиунагъуэрэ, хэт кхъуэщын хьэкъущыкъу ищэу гъуэгу Iуфэм IутIысхьэр!... Хъунц, иджы, умыгъ! Сольагъу тэмэму уэ зы лэжьыгъэ гуэрми узэрыхэмызэгъэнур. Сэ нобэ корольм и унэшхуэм сыщыIати, пщэфIапIэм сыщыщIэупщIащ тхьэщIакIуэ фыхуэмейуэ пIэрэ, жыслэри. Хуейуэ жалащ. Айдэ, зыгъэхьэзыр! Сэ усшэнци, IэнатIэм узгъэувынц. НэгъуэщI мыхъуми, уи ныбэ изу ушхэнц.

¹ Ут — площадь.

Мис апхуэдэу принцессэ дахэр тхьэщІакІуэ-лъэсакІуэ мэхьу. Иджы ар пщадІэм и ІэпыдзлъэпыдзщІи, лэжыгъэм я нэхъ флейр елэжь. И кІэпхынышхуэм и жып куухэм кхьуэщын цІыкІу иригъэувахэщІи, ныкхьуэшхыу кыыхуагъанэр псори абыхэм ярелъхьэ. Пщыхьэщхэм кхьуэщын цІыкІухэр къехьыжри унэм щошхэ.

Мис а зэманым, корольпхьур тхьэщІакІуэм шыуан флейхэр илъэщІрэ хьэкум яжьэр къритхьуу здэлажьэм, пащтыхь унэм Іуэхушхуэ кърахьэжьбауэ зыхуагъэхьэзыр — король щІалэм и хьэгъуэлІыгъуэр къоблагъэ.

Йоуэри, уэредадэ махуэри къос.

Лэжыгъэр иуха нэужь, корольпхьур щэхуу пщэфІапІэм кыщІокІ, и щхьэм докІуейри — нэгъуэщІ мыхьуми хьэгъуэлІыгъуэшхуэм хэплъэн щхьэкІэ — зал нэхьыщхьэм и бжэ къуагъым зыщцуудыгъу.

Арати, уэздыгъэ миныр кыызэщІонэ. Нурыр ироджэгу дыщэми, дыжьынми, налкътми; хьэщІэхэри — зым нэхърэ адрейр нэхъ щІэращІэу — кыщІохьэ пащтыхь залым.

Корольпхьур бжэкъуагъым кыкхьуэплъурэ къахоплъэ абыхэм, нэхьыбэрэ къахэплъэхукІи, и щхьэм нэхъ мыгъуагъи хуехьыж.

«Зэгуэрым сэ кысфІэщІу щытат сэр нэхьыфІ дунейм темыту, сэ пажэм срапажэу, — йогупсыс ар. — Мис иджы икІэм сранэхьыкІэщ...»

ЗэкІэлъхьэужьу унэлутхэр блокІ, тепщэчышхуэхэм шхыныгъуэ лъапІэхэр илъу блахри. КъыщгагъэзэжкІэ зэ зым, зэ адрейм кІэрыхубжьэрыхухэр кыыхуедз — хэт дэлэн щхьэфэ, хэт джэдкъаз дамэ, хэти бдзэжьей кІэмажъэ, езыми ахэр кыиубыдурэ и кхьуэщын цІыкІухэм ирелъхьэ, иужькІэ я деж ихьыну.

А дакъикъэм залым кыщІокІ езы король щІалэр — шылэрэ къэдабэкІэ зэщыхуэпыкІауэ, дыщэ лэрыпсри и пщэм илбыжу.

Бжэкъуагъым къуэт цІыхубз щІалэ дахэр кыщІилъагъум, и Іэр иубыдри кыигъэфэну щІилъэфаш. ЦІыхубзыр абы кыІэщІэкІыжыну зэрылъэкІкІэ йоІэ, и щхьэр щІекъэ, и нэр егъэпщкІу. Корольпхьур мобы кыщІыхужынкІэ мэшынэ. Ар король ВынджьакІэрат — мис а зымахуэ ВынджьакІэ зыфІищу, лажьэншэу кыщыдыхьэшхыу кыдихужарат.

АрщхьэкІэ абы и Іэ лъэщхэм уалэщІэкІыжыныр апхуэдэу тынш цІыкІутэкъым. Король-ВынджьакІэ корольпхьур тхьэщІакІуэр утыкум ирешэри, кыдэфэу щІедзэ.

Абдеж цІыхубзым и кІэпхыныпсыр зэпоуд. Кхьуэщын цІыкІухэр и жыным къоху, унэ лъэгум тохуэри, щыкхьуейуэ мэщашэ. Хьэнтхьупсри, жьэрыкуейри, къупщхьэри, вэгъури утыкум кърекІутэ.

Псори кыыщиудауэ апхуэдизкІэ ину дыхьэшхырти, пащ-
тыхь унэм и блынхэр зджызджырт, кыэуэным хуэдэу. Дыхьэш-
хырт хьэгъуэллыгъуэм кыэкІуа хьэщІэшхуэхэр, дыхьэшхырт коро-
лым и блыгущІэт цІыхубзхэмрэ кавалерхэмрэ, дыхьэшхырт паж
ныбжыщІэхэри, чэнджэщэгъу кыетхьухахэри. Унэлутхэри, я ныбэр
яІыгъыу, дыхьэшхырт.

Королыпхъум и закъуэт зи дыхьэшхын кыэмыкІуэр. Мы напэте-
хымрэ пудыныгъэмрэ кыылыса нэхърэ щІы кыатиблкІэ кІуэцІрыхуам
нэхъ кыищтэнт.

И ИтІыр и нэкІум ІуипІауэ ар залым кыыщІожри, и нэм щІы
имылыагъуу, дэкІуеипІэм кыытолъадэ, кыыщІэжын и гугъэу.

АрщхьэкІэ зыгуэр кыыщІэрохьэ, и дамэккыыр еубыдри,
лъэщыгъэкІэ щІешэж.

Королыпхъум и щхьэр кыиІэтрэ еплъмэ — аргуэру ар Король-
ВынджыакІэрат!

КыедэхащІэурэ кыыжреІэ абы:

— Умышынэ! СыкыэщІыхужакъэ? Мо кыалэ гыунэм деж щыт унэ
быуэбышэжэ цІыкІум кыыбдыщІэса джэгуакІуэ тхьэмыщкІэр сэращ.
А бэзэрым уи кхьуэщынхэр щызыкыута гусарри¹ сэрат. Лажьэ имыІэу
бгъэпуду ауан щІа псэлъыхъури сэрат. Уэ пхуэсщІа лъагъуныгъэм и
хьэтыркІэ сэ си мантиер² факырэ щыгъынкІэ зэсхьуэкІри, мыпхуэдиз
пудыныгъэр уэзгъэшэчащ — цІыхум и жагъуэ щащкІэ, хуэмыфащэ
щрапэскІэ, абы и псэр гугъу зэрехыр кыыбгурыІуэн щхьэкІэ, уи гур
кыэщабэу, уи нэкІум хуэдэу, дахэ хъун щхьэкІэ.

Королыпхъум и гур хэщІу гыащ.

— Еууей, сыту сыкыуэнша, сыту леишхуэ зесхьа: сэ схуэфащэктым
уи щхьэгъусэу сыщытыну!... — жи абы, и щхьэм хужилэжу.

Ауэ королым жригъэІактым абы жиІэну и гугъа псор.

— Аууей! Іей псори ІэщІыб хьуащ, — жи абы. — Иджы ди уэреда-
дэр дыгъэлэт!

Королым и блыгущІэт цІыхубзхэми гуащэ ныбжыщІэм налкыу-
трэ налмэскІэ гыэщІэрэщІа бостей кыыщатІагъэри, залхэм я нэхъ ину
я нэхъ дахэм яшэ — мыбы щызэхэст нэхъ хьэщІэшхуэхэр, нысащІэм и
адэ королыжъри я гъусэу.

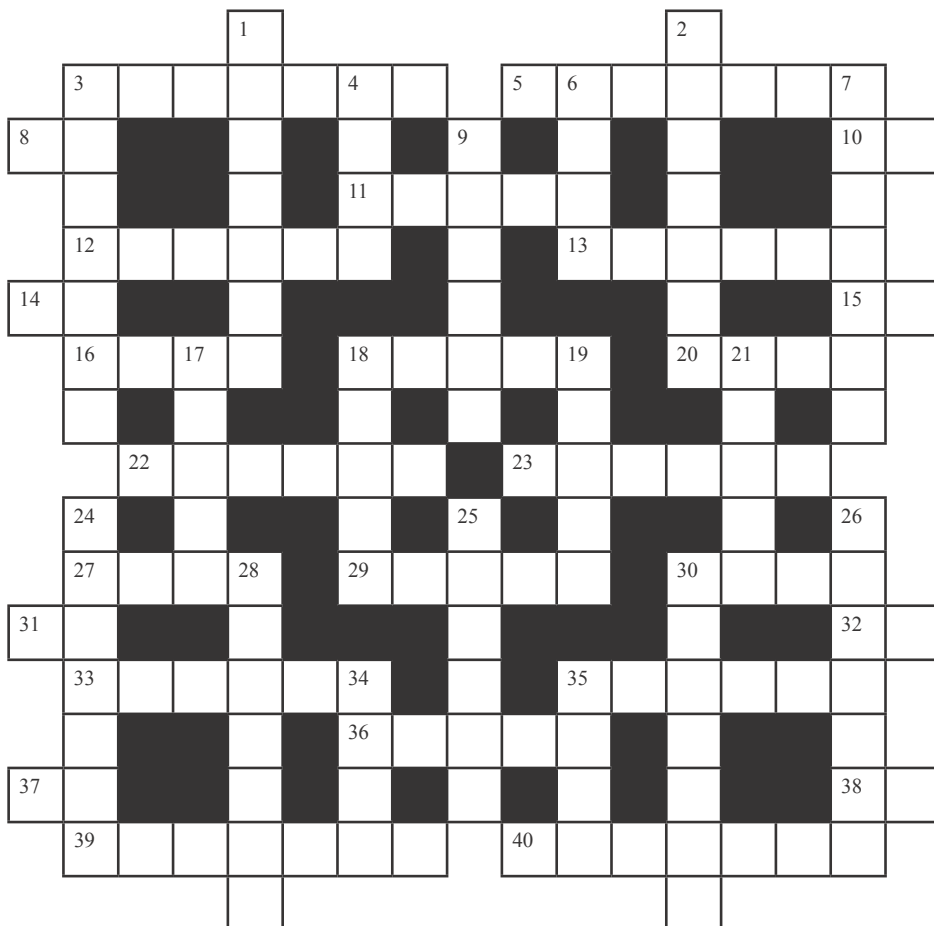
Зэхуэсахэр псори ныбжыщІитІым кыехьуэхъурт, зэгурыІуэ яку
дэлыну, насып яІэну.

Мис абдежщ хьэгъуэллыгъуэ нэсым щыщІидзар. Ауэ уэрэ дэрэ
дыщыІа мыгъуэктым абы...

¹ Гусар — шуудзэм хэт зауэл.

² Мантие — плащым ещху щыгъын щІыІутельщ, кІыху икІи бгъуэуэ.

Псалъэжыу зэхэлъ псалъэзэблэдз

ЕкIуэкIыу: **3.** Узыхэтым ... , уи унэ умыкIуэж. **5.** Уи закъуэ ушхакIэ уи Iупэ адреихэр **8.** ... щыгъуэ бжъэдыгъур зэшщ. **10.** ... акъыл нэхърэ акъылиццэ. **11.** ГъущIыр зэращIым щыгъуазэм ... пхъэнкIийм хидзэркъым. **12.** ... псалъэрейщ. **13.** ЗылъэкI ... и куэдщ. **14.** Псэу ... нэхърэ ... псэу. **15.** Акъыл зиIэр ... щIыб ису къезухъэкI. **16.** Дыгъужьым ишхри имышхри **18.** ЩIы пшэр и хъэдэи **20.** И ... хуадэркъым, къыхуамыдэ ищIэркъым. **22.** ... нэфщ. **23.** ... щIым псэ къыхелъхъэж. **27.** Мыгъуи ... зэхуэдэу зэдолэ. **29.** ... , уи IитIыр къыпщытхъужынкъым. **30.** ... гъунэгъу нэхърэ ... жыжъэ нэхъ лъапIэщ. **31.** Пэжыр ... щIакъуэ тесщ. **32.** ... уилэмэ, нысэ уилэщ. **33.** Жамылэ ..., ямылуэтэж щыIэкъым. **35.** ... и жъэ и щIопщщ. **36.** Лы

... щІэупщІэркъым. **37.** Лыхъужьыр ... лэгъуэщи, къэрабгъэр тІэу лэгъуэщ. **38.** ... зышхар лэпс йофэж. **39.** ... , умышыни лы ухъунщ. **40.** ... щІэхщи, зэдэпшх ІэфІщ.

Къехьыу: **1.** ... пэшэгъу умыщІ. **2.** Лъэщым ... , бейм уемыдауэ. **3.** УмыщІэ **4.** ... угъуеялэщ. **6.** ... щІакъуэ тегушхуэгъуафІэщ. **7.** ... и фэ къыуаплъ. **9.** Мыунэ-... , жэщ хъумэ пхъэдыгъу. **17.** ... и Іуэху махунтху и пІалъэщ. **18.** Мыщашхъэ ... мыщэ лъэужь умылбыхъуэ. **19.** Псалъэ ... жып иІэбэкъым. **21.** ... хабзэр адэ щІэиныжыщ. **24.** Джьдэ имыхъу мээ макІуэ, кІапсэ ... мэкъушэ макІуэ. **25.** И жыпыр нэщІми, и гур **26.** ... зэгъэпэщи, Іэщ угъуеиным щІэдзэ. **28.** Щхъэ къуийм и лажъэ щхъэ псом **30.** ... здэщымыІэм берычэт щыІэкъым. **34.** ... ныкъуэрэ зэрыщІэркъым. **35.** Бгъэр куэдрэ ... , и дамэр мэкъутэ.

ЕтІуанэ къыдэкІыгъуэм тета псалъээзблэдзым и жэуапхэр

ЕкІуэкІыу: **7.** Нэм. **8.** Еуи. **9.** Іэнэ. **10.** ІэфІщ. **12.** Унэ. **13.** ЩІым. **14.** Ари. **15.** Щхъуэ. **16.** Илъщ. **17.** Улъэсу. **21.** Узэгугъу. **23.** Закъуэу. **25.** Гурэ. **26.** Къуэр. **27.** Бланэ. **28.** Мыхъумэ. **29.** Ибэ. **32.** Ибг. **34.** ЩхъэкІэ. **35.** Куэдрэ. **37.** ХъэщІэр. **39.** Гъуэгу. **41.** Джэд. **43.** Бзу. **44.** Адэ. **45.** Лыр. **46.** Банэ. **48.** МафІэ. **50.** Гъусэ. **51.** Ажэ.

Къехьыу: **1.** Бзэ. **2.** Унэфщ. **3.** ЕмыщІэ. **4.** Іейми. **5.** ЖиІаш. **6.** УэфІ. **9.** Іэпэ. **11.** Щауэ. **18.** Лъыр. **19.** УщІалэмэ. **20.** Екъум. **21.** Ущымысхъ. **22.** Гугъэ. **23.** Занэщ. **24.** УкІыгтэ. **30.** Блэ. **31.** Жъэм. **33.** Бжъэ. **36.** Дауб. **38.** ЩІалэ. **39.** ГъунэгъуфІ. **40.** Гуащэр. **41.** Джэлам. **42.** Дамэр. **47.** Абы. **49.** ФІым.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№3

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков,
Борис Бижоев, Адам Гутов, Хамид Кармоков,
Астемир Татроков, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Залина Истепанова (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 31.05.21. Выход в свет 30.06.21
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.047 экз. Заказ №1238
Подписная цена на 2 месяца 37р. 94к.
Подписная цена на 6 месяцев 113р. 82к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ кыевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кыат, «Іуащхъэмахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхьыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщцІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Ставрополь щІыналгъэ, ЕсэнтІыгу кыалэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

МЫКЪУЭЖЬ Анатолэ
(1956)

* * *

Хуейщ дыгъэр бзийкIэ гуэшэну,
ЩIым гуапэу къедэхэщIэну.
Зауэм и лугъуэм щIиуфэм –
Дыгъэм и лажьэр сьт?

Хуейщ бзухэр уэгум итыну,
Хуиту уэрэд кърашыну.
Шэм и фий макъым игъащтэм –
Бзухэм я лажьэр сьт?

Удз дахэр хуейщ къэгъэгъэну,
Еплъ псоми ягу хигъэхъуэну.
Ем къыщIэхутэм и лъэгум –
Гъэгъам и лажьэр сьт?

Хуейщ сабий цIыкIухэр джэгуну,
ЩIым гуфIэу къыщажыхъыну.
Балигъхэр зэгурымыIуэм,
Сабийм я лажьэр сьт?

1982

